
UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00015669 5

COLLECTIO

SELECTA

SS. ECCLESIÆ PATRUM.

CXI.

PATRES QUINTI ECCLESIÆ SÆCULI.

S. AUGUSTINUS.

IV.

COLLECTIO

SS. ECCLESIÆ PATRUM,

EXQUISITISSIMA OPERA

D. A. B. CAILLAU

TOMUS QUADRAGESIMUS UNDECIMUS.

PARISIIS,

SANCTI AURELII

AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

OPERUM

CLASSIS II.

OPERA APOLOGETICA.

DE CIVITATE DEI CONTRA PAGANOS

A LIBRO XIX AD XXII.

DE VERA RELIGIONE LIBER UNUS.

CLASSIS III.

OPERA EXEGETICA.

DE DOCTRINA CHRISTIANA LIBER I. ET II.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

AD MARCELLINUM,

DE CIVITATE DEI,

CONTRA PAGANOS

LIBRI XXII.

LIBER XIX.

In quo de finibus utriusque civitatis, terrenæ ac cœlestis disputatur. Recensentur de bonorum et malorum finibus opiniones philosophorum, qui beatitudinem in hac vita facere ipsi sibi frustra conati sunt : qui dum operosius refelluntur, ipsius civitatis cœlestis, seu populi christiani beatitudo et pax quænam sit, qualis vel hic haberi, vel in futurum sperari possit, demonstratur.

CAPUT I.

Quod in quæstione, quam de finibus bonorum et malorum philosophica disputatio ventilavit, ducentas-octoginta et octo sectas esse posse, Varro perspexerit.

I. Quoniam de Civitatis utriusque[1], terrenæ scilicet et cœlestis, debitis finibus deinceps mihi video disputandum;

[1] Vide D. Guillon tom. xxi, p. 276-281.

prius exponenda sunt, quantum operis hujus terminandi ratio patitur, argumenta mortalium, quibus sibi ipsi beatitudinem facere in hujus vitæ infelicitate moliti sunt, ut ab eorum rebus vanis spes nostra quid differat, quam Deus nobis dedit, et res ipsa, hoc est, vera beatitudo quam dabit, non tantum auctoritate divina, sed adhibita etiam ratione, qualem propter infideles possumus adhibere, clarescat. De finibus enim bonorum et malorum multa et multipliciter inter se philosophi disputarunt: quam quæstionem maxima intentione versantes, invenire conati sunt quid efficiat hominem beatum. Illud enim est finis boni nostri, propter quod appetenda sunt cætera, ipsum autem propter se ipsum: et illud finis mali, propter quod vitanda sunt cætera, ipsum autem propter se ipsum. Finem ergo boni nunc dicimus, non quo consumatur, ut non sit, sed quo perficiatur, ut plenum sit; et finem mali, non quo esse desinat, sed quo usque nocendo perducat. Fines itaque isti sunt, summum bonum, et summum malum. De quibus inveniendis, atque in hac vita summo bono adipiscendo, vitando autem summo malo, multum, sicut dixi, laboraverunt, qui studium sapientiæ in hujus sæculi vanitate professi sunt: nec tamen eos, quamvis diversis errantes modis naturæ limes in tantum ab itinere veritatis deviare permisit, ut non alii in animo, alii in corpore, alii in utroque fines bonorum ponerent et malorum. Ex qua tripertita velut generalium distributione sectarum, Marcus Varro in libro de Philosophia tam multam dogmatum varietatem diligenter et subtiliter scrutatus advertit, ut ad ducentas-octoginta-octo sectas, non quæ jam essent, sed quæ esse possent, adhibens quasdam differentias, facillime perveniret.

II. Quod ut breviter ostendam, inde oportet incipiam, quod ipse advertit, et posuit in libro memorato: quatuor

esse quædam, quæ homines sine magistro, sine ullo doctrinæ adminiculo, sine industria vel arte vivendi, quæ virtus dicitur, et procul dubio discitur, velut naturaliter appetunt; aut voluptatem, qua delectabiliter movetur corporis sensus; aut quietem, qua fit ut nullam molestiam quisque corporis patiatur; aut utramque, quam tamen uno nomine voluptatis Epicurus appellat : aut universaliter prima naturæ, in quibus et hæc sunt, et alia, vel in corpore, ut membrorum integritas, et salus atque incolumitas ejus; vel in animo, ut sunt ea quæ vel parva, vel magna in hominum reperiuntur ingeniis. Hæc igitur quatuor, id est, voluptas, quies, utrumque, prima naturæ, ita sunt in nobis, ut vel virtus, quam postea doctrina inserit, propter hæc appetenda sit, aut ista propter virtutem, aut utraque propter se ipsa : ac per hoc fiunt hinc duodecim sectæ : per hanc enim rationem singulæ triplicantur; quod cum in una demonstravero, difficile non erit id in cæteris invenire. Cum ergo voluptas corporis animi virtuti aut subditur, aut præfertur, aut jungitur, tripertita variatur diversitate sectarum. Subditur autem virtuti, quando in usum virtutis assumitur. Pertinet quippe ad virtutis officium, et vivere patriæ, et propter patriam filios procreare; quorum neutrum fieri potest sine corporis voluptate. Nam sine illa nec cibus potusque sumitur, ut vivatur; nec concumbitur, ut generatio propagetur. Cum vero præfertur virtuti, ipsa appetitur propter se ipsam, virtus autem assumenda creditur propter illam, id est, ut nihil virtus agat, nisi ad consequendam vel conservandam corporis voluptatem : quæ vita deformis est quidem, quippe ubi virtus servit dominæ voluptati; quamvis nullo modo hæc dicenda sit virtus : sed tamen etiam ista horribilis turpitudo quosdam philosophos patronos et defensores suos habuit. Virtuti porro voluptas jungitur, quando neutra earum

propter alteram, sed propter se ipsæ ambæ appetuntur. Quapropter sicut voluptas vel subdita, vel prælata, vel juncta virtuti, tres sectas facit : ita quies, ita utrumque, ita prima naturæ alias ternas inveniuntur efficere. Pro varietate quippe humanarum opinionum virtuti aliquando subduntur, aliquando præferuntur, aliquando junguntur, ac sic ad duodenarium sectarum numerum pervenitur. Sed iste quoque numerus duplicatur, adhibita una differentia, socialis videlicet vitæ : quoniam quisquis sectatur aliquam istarum duodecim sectarum, profecto aut propter se tantum id agit, aut etiam propter socium, cui debet hoc velle quod sibi. Quocirca duodecim sunt eorum, qui propter se tantum unamquamque tenendam putant, et aliæ duodecim eorum, qui non solum propter se sic vel sic philosophandum esse decernunt, sed etiam propter alios, quorum bonum appetunt sicut suum. Hæ autem sectæ viginti-quatuor iterum geminantur, addita differentia ex Academicis novis, et fiunt quadraginta-octo. Illarum quippe viginti-quatuor unamquamque sectarum potest quisque sic tenere ac defendere ut certam, quemadmodum defenderunt Stoïci, quod hominis bonum, quo beatus esset, in animi tantummodo virtute consisteret : potest alius ut incertam, sicut defenderunt Academici novi, quod eis etsi non certum, tamen verisimile videbatur. Viginti-quatuor ergo fiunt per eos, qui eas velut certas propter veritatem, et aliæ viginti-quatuor per eos, qui easdem quamvis incertas propter verisimilitudinem sequendas putant. Rursus, quia unamquamque istarum quadraginta-octo sectarum potest quisque sequi habitu cæterorum philosophorum, itemque potest alius habitu Cynicorum, ex hac etiam differentia duplicantur, et nonaginta-sex fiunt. Deinde quia earum singulas quasque ita tueri homines possunt atque sectari, ut aut otio-

sam diligant vitam, sicut hi, qui tantummodo studiis doctrinæ vacare voluerunt, atque valuerunt; aut negotiosam, sicut hi qui, cum philosopharentur, tamen administratione reipublicæ regendisque rebus humanis occupatissimi fuerunt: aut ex utroque genere temperatam, sicut hi qui partim erudito otio, partim necessario negotio, alternantia vitæ suæ tempora tribuerunt: propter has differentias potest etiam triplicari numerus iste sectarum, et ad ducentas-octoginta-octo perduci.

III. Hæc de Varronis libro, quantum potui, breviter ac dilucide posui, sententias ejus meis explicans verbis. Quomodo autem refutatis cæteris unam eligat, quam vult esse Academicorum veterum, quos a Platone institutos usque ad Polemonem, qui ab illo quartus ejus scholam tenuit, quæ Academia dicta est, habuisse certa dogmata vult videri; et ob hoc distinguit ab Academicis novis, quibus incerta sunt omnia, quod philosophiæ genus ab Archesila cœpit successore Polemonis; eamque sectam, id est, veterum Academicorum [1], sicut dubitatione ita omni errore carere arbitretur, longum est per omnia demonstrare: nec tamen omni ex parte res omittenda est. Removet ergo prius illas omnes differentias, quæ numerum multiplicavere sectarum: quas ideo removendas putat, quia non in eis est finis boni. Neque enim existimat ullam philosophiæ sectam esse dicendam, quæ non eo distet a cæteris, quod diversos habeat fines bonorum et malorum. Quandoquidem nulla est homini causa philosophandi, nisi ut beatus sit: quod autem beatum facit, ipse est finis boni: nulla est igitur causa philosophandi, nisi finis boni: quamobrem quæ nullum boni finem sectatur, nulla philosophiæ secta dicenda est. Cum ergo quæritur de sociali vita, utrum sit tenenda sapienti, ut

[1] Vide Cicer. l. 1, de leg. et in Academic.

summum bonum, quo fit homo beatus, ita velit et curet amici sui, quemadmodum suum, an suæ tantummodo beatitudinis causa faciat quidquid facit; non de ipso summo bono quæstio est, sed de assumendo vel non assumendo socio ad hujus participationem boni, non propter seipsum, sed propter eumdem socium, ut ejus bono ita gaudeat, sicut gaudet suo. Item cum quæritur de Academicis novis, quibus incerta sunt omnia, utrum ita sint habendæ, in quibus philosophandum est, an sicut aliis philosophis placuit, certas eas habere debeamus; non quæritur quid in boni fine sectandum sit, sed de ipsius boni veritate, quod sectandum videtur, utrum sit, nec ne, dubitandum: hoc est, ut id planius eloquar, utrum ita sectandum sit, ut qui sectatur, dicat esse verum; an ita, ut qui sectatur, dicat verum sibi videri, etiamsi forte sit falsum: tamen uterque sectetur unum atque idem bonum. In illa etiam differentia quæ adhibetur ex habitu et consuetudine Cynicorum, non quæritur quisnam sit finis boni, sed utrum in illo habitu et consuetudine sit vivendum ei, qui verum sectatur bonum, quodlibet ei verum videatur esse atque sectandum. Denique fuerunt, qui cum diversa sequerentur bona finalia, alii virtutem, alii voluptatem, eumdem tamen habitum et consuetudinem tenebant, ex qua Cynici appellabantur. Ita illud quidquid est, unde philosophi Cynici discernuntur a cæteris, ad eligendum ac tenendum bonum, quo beati fierent, utique nil valebat. Nam si aliquid ad hoc interesset, profecto idem habitus eumdem finem sequi cogeret, et diversus habitus eumdem sequi finem non sineret.

CAPUT II.

Quomodo, remotis omnibus differentiis, quæ non sectæ, sed quæstiones sunt, ad tripertitam summi boni definitionem Varro perveniat, quarum tamen una sit eligenda.

In tribus quoque illis vitæ generibus, uno scilicet non segniter, sed in contemplatione vel inquisitione veritatis otioso, altero in gerendis rebus humanis negotioso, tertio ex utroque genere temperato, cum quæritur quid horum sit potius eligendum, non finis boni habet controversiam; sed quid horum trium difficultatem vel facilitatem afferat ad consequendum vel retinendum finem boni, id in ista quæstione versatur. Finis enim boni, cum ad eum quisque pervenerit, protinus beatum facit. In otio autem litterato, vel in negotio publico, vel quando utrumque vicibus agitur, non continuo quisque beatus est. Multi quippe in quolibet horum trium possunt vivere, et in appetendo boni fine quo fit homo beatus, errare. Alia est igitur quæstio de finibus bonorum et malorum, quæ unamquamque philosophorum sectam facit: et aliæ sunt quæstiones de sociali vita, de cunctatione Academicorum, de vestitu et victu Cynicorum, de tribus vitæ generibus, otioso, actuoso, et ex utroque modificato: quarum nulla est, in qua de bonorum et malorum finibus disputatur. Proinde quoniam Marcus Varro has quatuor adhibens differentias, id est, ex vita sociali, ex Academicis novis, ex Cynicis, ex isto vitæ genere tripertito ad sectas ducentas-octoginta-octo pervenit, et si quæ aliæ possunt similiter adjici; remotis eis omnibus, quoniam de sectando

summo bono nullam inferunt quæstionem, et ideo sectæ nec sunt, nec vocandæ sunt, ad illas duodecim, in quibus quæritur quid sit bonum hominis, quo assecuto fit beatus, ut ex eis unam veram, cæteras falsas ostendat esse, revertitur. Nam remoto illo tripertito genere vitæ, duæ partes hujus numeri detrahuntur, et sectæ nonaginta-sex remanent. Remota vero differentia ex Cynicis addita, ad dimidium rediguntur, et quadraginta-octo fiunt. Auferamus etiam quod ex Academicis novis adhibitum est, rursus dimidia pars remanet, id est, viginti-quatuor. De sociali quoque vita quod accesserat, similiter auferatur, duodecim sunt reliquæ, quas ista differentia, ut viginti-quatuor fierent, duplicaverat. De his ergo duodecim nihil dici potest, cur sectæ non sint habendæ. Nihil quippe aliud in eis quæritur, quam fines bonorum et malorum. Inventis autem bonorum finibus, profecto e contrario sunt malorum. Hæ autem ut fiant duodecim sectæ, illa quatuor triplicantur, voluptas, quies, utrumque, et prima naturæ, quæ primigenia Varro vocat[1]. Hæc quippe quatuor dum singillatim virtuti aliquando subduntur, ut non propter se ipsa, sed propter officium virtutis appetenda videantur, aliquando præferuntur, ut non propter se ipsa, sed propter hæc adipiscenda vel conservanda necessaria virtus putetur, aliquando junguntur, ut propter se ipsa et virtus, et ista appetenda credantur; quaternarium numerum triplum reddunt, et ad duodecim sectas perveniunt. Ex illis autem quatuor rebus Varro tres tollit, voluptatem scilicet, et quietem, et utrumque; non quod eas improbet, sed quod primigenia illa naturæ et voluptatem in se habeant et quietem. Quid ergo opus est ex his duabus tria quædam facere, duo scilicet, dum singillatim appetuntur voluptas aut quies; et tertium,

[1] [illegible]

cum ambæ simul; quandoquidem prima naturæ, et ipsas, et præter ipsas alia multa contineant? De tribus ergo sectis ei placet diligenter esse tractandum, quænam sit potius eligenda. Non enim veram plus quam unam vera ratio esse permittit, sive in his tribus sit, sive alicubi alibi, quod post videbimus. Interim de his tribus quomodo unam Varro eligat, quantum breviter aperteque possumus, disseramus. Istæ nempe tres sectæ ita fiunt, cum vel prima naturæ propter virtutem, vel virtus propter prima naturæ, vel utraque, id est, et virtus et prima naturæ propter se ipsa sunt expetenda.

CAPUT III.

De tribus sectis summum hominis bonum quærentibus, quam eligendam Varro definiat, sequens veteris Academiæ, Antiocho auctore, sententiam.

1. Quid ergo istorum trium sit verum atque sectandum, isto modo persuadere conatur. Primum, quia summum bonum in philosophia non arboris, non pecoris, non Dei, sed hominis quæritur, quid sit ipse homo, quærendum putat. Sentit quippe in ejus natura duo esse quædam, corpus et animam: et horum quidem duorum melius esse animam, longeque præstabilius omnino non dubitat; sed utrum anima sola sit homo, ut ita sit ei corpus tanquam equus equiti. Eques enim non homo et equus, sed solus homo est: ideo tamen eques dicitur, quod aliquo modo se habeat ad equum. An corpus solum sit homo, aliquo modo se habens ad animam, sicut poculum ad potionem: non enim calix et potio, quam continet calix, simul dici-

tur poculum, sed calix solus; ideo tamen quod potioni continendæ sit accommodatus. An vero nec anima sola, nec solum corpus, sed simul utrumque sit homo, cujus pars sit una, sive anima, sive corpus, ille autem totus ex utroque constet, ut homo sit: sicut duos equos junctos bigas vocamus, quorum sive dexter, sive sinister, pars est bigarum, unum vero eorum quoquo modo se habeat ad alterum, bigas non dicimus, sed ambos simul. Horum autem trium hoc eligit tertium, hominemque nec animam solam, nec solum corpus, sed animam simul et corpus esse arbitratur. Proinde summum bonum hominis, quo fit beatus, ex utriusque rei bonis constare dicit, et animæ scilicet et corporis. Ac per hoc prima illa naturæ propter se ipsa existimat expetenda, ipsamque virtutem quam doctrina inserit velut artem vivendi, quæ in animæ bonis est excellentissimum bonum. Quapropter eadem virtus, id est, ars agendæ vitæ, cum acceperit prima naturæ, quæ sine illa erant, sed tamen erant etiam quando eis doctrina adhuc deerat, omnia propter se ipsam appetit, simulque etiam se ipsam: omnibusque simul et se ipsa utitur, eo fine ut omnibus delectetur atque perfruatur, magis minusque, ut quæque inter se majora atque minora sunt, tamen omnibus gaudens, et quædam minora, si necessitas postulat, propter majora vel adipiscenda vel tenenda, contemnens. Omnium autem bonorum vel animi vel corporis, nihil sibi virtus omnino præponit. Hæc enim bene utitur et se ipsa, et cæteris, quæ hominem faciunt beatum, bonis. Ubi vero ipsa non est, quamlibet multa sint bona, non bono ejus sunt, cujus sunt: ac per hoc jam nec ejus bona dicenda sunt, cui male utenti utilia esse non possunt. Hæc ergo vita hominis, quæ virtute et aliis animi et corporis bonis, sine quibus virtus esse non potest, fruitur, beata esse dicitur: si vero et aliis, sine quibus

esse virtus potest, vel ullis, vel pluribus, beatior; si autem prorsus omnibus, ut nullum omnino bonum desit, vel animi vel corporis, beatissima. Non enim hoc est vita, quod virtus; quoniam non omnis vita, sed sapiens vita virtus est: et tamen qualiscumque vita sine ulla virtute potest esse; virtus vero sine ulla vita non potest esse. Hoc et de memoria dixerim atque ratione, et si quid aliud tale est in homine. Sunt enim hæc et ante doctrinam, sine his autem non potest esse ulla doctrina: ac per hoc nec virtus, quæ utique discitur. Bene autem currere, pulchrum esse corpore, viribus ingentibus prævalere, et cætera hujusmodi talia sunt, ut et virtus sine his esse possit, et ipsa sine virtute: bona sunt tamen; et secundum istos etiam ipsa propter se ipsam diligit virtus, utiturque illis et fruitur, sicut virtutem decet.

II. Hanc vitam beatam etiam socialem perhibent esse, quæ amicorum bona propter se ipsa diligat sicut sua, eisque propter ipsos hoc velit quod sibi; sive in domo sint, sicut conjux et liberi et quicumque domestici; sive in loco, ubi domus ejus est, sicuti est urbs, ut sunt hi qui cives vocantur; sive in toto orbe, ut sunt gentes, quas ei societas humana conjungit; sive in ipso mundo, qui censetur nomine cœli et terræ, sicut esse dicunt deos, quos volunt amicos esse homini sapienti, quos nos familiarius Angelos dicimus. De bonorum autem et e contrario malorum finibus negant ullo modo esse dubitandum, et hanc inter se et novos Academicos affirmant esse distantiam, nec eorum interest quidquam, sive cynico, sive alio quolibet habitu et victu in his finibus, quos veros putant, quisque philosophetur. Ex tribus porro illis vitæ generibus, otioso, actuoso, et quod ex utroque compositum est, hoc tertium sibi placere asseverant. Hæc sensisse atque docuisse Academicos veteres, Varro asserit, auctore Antio-

contraria, sive illa cogitemus, sive videamus, si digne consideremus, lacrymas tenere vix possumus, aut forte nec possumus. Quid dicam de his, qui dæmonum patiuntur incursus? Ubi habent absconditam vel obrutam intelligentiam suam, quando secundum suam voluntatem et anima eorum et corpore malignus utitur spiritus? Et quis confidit hoc malum in hac vita evenire non posse sapienti? Deinde perceptio veritatis in hac carne qualis aut quanta est, quando sicut legimus in veraci libro Sapientiæ : « Cor» pus corruptibile aggravat animam, et deprimit terre» na inhabitatio sensum multa cogitantem [1]? » Impetus porro vel actionis appetitus, si hoc modo recte latine appellatur, ea quam Græci vocant ὁρμὴν, quia et ipsam primis naturæ deputant bonis, nonne ipse est, quo geruntur etiam insanorum illi miserabiles motus, et facta quæ horremus, quando pervertitur sensus ratioque sopitur?

III. Porro ipsa virtus, quæ non est inter prima naturæ, quoniam eis postea doctrina introducente supervenit, cum sibi bonorum culmen vindicet humanorum, quid hic agit nisi perpetua bella cum vitiis, nec exterioribus, sed interioribus; nec alienis, sed plane notris et propriis; maxime illa, quæ græce σωφροσύνη, latine temperantia nominatur, qua carnales frenantur libidines, ne in quæque flagitia mentem consentientem trahant? Neque enim nullum est vitium, cum sicut dicit Apostolus : « Caro » concupiscit adversus spiritum [2] : » cui vitio contraria virtus est, cum sicut idem dicit : « Spiritus concupiscit » adversus carnem. Hæc enim, inquit, invicem adver» santur, ut non ea quæ vultis faciatis [3]. » Quid autem facere volumus, cum perfici volumus finem summi boni, nisi ut caro adversus spiritum non concupiscat, nec sit in nobis hoc vitium, contra quod spiritus concupiscat? Quod

[1] Sap. IX, 15. — [2] Gal. V, 17. — [3] Ibid.

in hac vita quamvis velimus, quoniam facere non valemus, id saltem in adjutorio Dei faciamus, ne carni concupiscenti adversus spiritum, spiritu succumbente cedamus, et ad perpetrandum peccatum nostra consensione pertrahamur. Absit ergo ut, quamdiu in hoc bello intestino sumus, jam nos beatitudinem, ad quam vincendo volumus pervenire, adeptos esse credamus. Et quis est usque adeo sapiens, ut contra libidines nullum habeat omnino conflictum?

IV. Quid illa virtus, quæ prudentia dicitur? Nonne tota vigilantia sua bona discernit a malis, ut in illis appetendis istisque vitandis nullus error obrepat? Ac per hoc et ipsa nos in malis, vel mala in nobis esse testatur. Ipsa enim docet nos, malum esse ad peccandum consentire, bonumque esse ad peccandum non consentire libidini. Illud tamen malum, cui nos non consentire docet prudentia, facit temperantia, nec prudentia, nec temperantia tollit huic vitæ. Quid justitia, cujus munus est sua cuique tribuere, (unde fit in ipso homine quidam justus ordo naturæ, ut anima subdatur Deo et animæ caro, ac per hoc Deo et anima et caro,) nonne demonstrat in eo se adhuc opere laborare potius quam in hujus operis jam fine requiescere? Tanto quippe minus anima subditur Deo, quanto minus Deum in ipsis suis cogitationibus concipit; et tanto minus animæ subditur caro, quanto magis adversus spiritum concupiscit. Quandiu ergo nobis inest hæc infirmitas, hæc pestis, hic languor, quomodo nos jam salvos; et si nondum salvos, quomodo jam beatos illa finali beatitudine dicere audebimus? Jamvero illa virtus, cujus nomen est fortitudo, in quantacumque sapientia evidentissima testis est humanorum malorum, quæ compellitur patientia tolerare. Quæ mala Stoïci philosophi miror qua fronte mala non esse contendant, quibus faten-

contraria, sive illa cogitemus, sive videamus, si digne consideremus, lacrymas tenere vix possumus, aut forte nec possumus. Quid dicam de his, qui dæmonum patiuntur incursus? Ubi habent absconditam vel obrutam intelligentiam suam, quando secundum suam voluntatem et anima eorum et corpore malignus utitur spiritus? Et quis confidit hoc malum in hac vita evenire non posse sapienti? Deinde perceptio veritatis in hac carne qualis aut quanta est, quando sicut legimus in veraci libro Sapientiæ : « Corpus corruptibile aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem [1]? » Impetus porro vel actionis appetitus, si hoc modo recte latine appellatur, ea quam Græci vocant ὁρμὴν, quia et ipsam primis naturæ deputant bonis, nonne ipse est, quo geruntur etiam insanorum illi miserabiles motus, et facta quæ horremus, quando pervertitur sensus ratioque sopitur?

III. Porro ipsa virtus, quæ non est inter prima naturæ, quoniam eis postea doctrina introducente supervenit, cum sibi bonorum culmen vindicet humanorum, quid hic agit nisi perpetua bella cum vitiis, nec exterioribus, sed interioribus; nec alienis, sed plane notris et propriis; maxime illa, quæ græce σωφροσύνη, latine temperantia nominatur, qua carnales frenantur libidines, ne in quæque flagitia mentem consentientem trahant? Neque enim nullum est vitium, cum sicut dicit Apostolus : « Caro concupiscit adversus spiritum [2] : » cui vitio contraria virtus est, cum sicut idem dicit : « Spiritus concupiscit adversus carnem. Hæc enim, inquit, invicem adversantur, ut non ea quæ vultis faciatis [3]. » Quid autem facere volumus, cum perfici volumus finem summi boni, nisi ut caro adversus spiritum non concupiscat, nec sit in nobis hoc vitium, contra quod spiritus concupiscat? Quod

[1] Sap. IX, 15. — [2] Gal. V, 17. — [3] Ibid.

in hac vita quamvis velimus, quoniam facere non valemus, id saltem in adjutorio Dei faciamus, ne carni concupiscenti adversus spiritum, spiritu succumbente cedamus, et ad perpetrandum peccatum nostra consensione pertrahamur. Absit ergo ut, quamdiu in hoc bello intestino sumus, jam nos beatitudinem, ad quam vincendo volumus pervenire, adeptos esse credamus. Et quis est usque adeo sapiens, ut contra libidines nullum habeat omnino conflictum?

IV. Quid illa virtus, quæ prudentia dicitur? Nonne tota vigilantia sua bona discernit a malis, ut in illis appetendis istisque vitandis nullus error obrepat? Ac per hoc et ipsa nos in malis, vel mala in nobis esse testatur. Ipsa enim docet nos, malum esse ad peccandum consentire, bonumque esse ad peccandum non consentire libidini. Illud tamen malum, cui nos non consentire docet prudentia, facit temperantia, nec prudentia, nec temperantia tollit huic vitæ. Quid justitia, cujus munus est sua cuique tribuere, (unde fit in ipso homine quidam justus ordo naturæ, ut anima subdatur Deo et animæ caro, ac per hoc Deo et anima et caro,) nonne demonstrat in eo se adhuc opere laborare potius quam in hujus operis jam fine requiescere? Tanto quippe minus anima subditur Deo, quanto minus Deum in ipsis suis cogitationibus concipit; et tanto minus animæ subditur caro, quanto magis adversus spiritum concupiscit. Quamdiu ergo nobis inest hæc infirmitas, hæc pestis, hic languor, quomodo nos jam salvos; et si nondum salvos, quomodo jam beatos illa finali beatitudine dicere audebimus? Jamvero illa virtus, cujus nomen est fortitudo, in quantacumque sapientia evidentissima testis est humanorum malorum, quæ compellitur patientia tolerare. Quæ mala Stoïci philosophi miror qua fronte mala non esse contendant, quibus faten-

tur, si tanta fuerint, ut ea sapiens vel non possit, vel non debeat sustinere, cogi eum mortem sibimet inferre, atque ex hac vita emigrare [1]. Tantus autem superbiæ stupor est in his hominibus, hic se habere finem boni et a se ipsis fieri beatos putantibus, ut sapiens eorum, hoc est, qualem mirabili vanitate describunt, etiamsi excæcetur, obsurdescat, obmutescat, membris debilitetur, doloribus crucietur, et si quid aliud talium malorum dici aut cogitari potest, incidat in eum, quo sibi mortem cogatur inferre, hanc in his malis vitam constitutam, eos non pudeat beatam vocare. O vitam beatam, quæ ut finiatur, mortis quærit auxilium! Si beata est, maneatur in ea : si vero propter ista mala fugitur ab ea, quomodo est beata? Aut quomodo ista non sunt mala, quæ vincunt fortitudinis bonum, eamdemque fortitudinem non solum sibi cedere, verumetiam delirare compellunt, ut eamdem vitam et dicat beatam, et persuadeat esse fugiendam? Quis usque adeo cæcus est, ut non videat, quod si beata esset, fugienda non esset? Sed si propter infirmitatis pondus, qua premitur, hanc fugiendam fatentur : quid igitur causæ est, cur non etiam miseram fracta superbiæ cervice fateantur? Utrum, obsecro, Cato [2] ille patientia, an potius impatientia se peremit? Non enim hoc fecisset, nisi victoriam Cæsaris impatienter tulisset. Ubi est fortitudo? Nempe cessit, nempe succubuit, nempe usque adeo superata est, ut vitam beatam derelinqueret, desereret, fugeret. An non erat jam beata? Misera ergo erat. Quomodo igitur mala non erant, quæ vitam miseram fugiendamque faciebant?

V. Quapropter etiam ipsi, qui mala ista esse confessi sunt, sicut Peripatetici, sicut veteres Academici, quorum sectam Varro defendit, tolerabilius quidem loquuntur :

[1] Apud Cicer. III. de finibus et I. Tusc. — [2] Cato Uticensis.

sed eorum quoque mirus est error, quod in his malis, etsi tam gravia sint, ut morte fugienda sint, ab ipso sibimet illata, qui hæc patitur, vitam beatam tamen esse contendunt. « Mala sunt, inquit, tormenta atque cruciatus corporis; et tanto sunt pejora, quanto potuerint esse majora : quibus ut careas, ex hac vita fugiendum est. » Qua vita, obsecro? Hac, inquit, quæ tantis aggravatur malis. Certe ergo beata est in eisdem ipsis malis, propter quæ dicis esse fugiendam? An ideo beatam dicis, quia licet tibi ab his malis morte discedere? Quid si ergo in eis aliquo judicio divino tenereris, nec permittereris mori, nec unquam sine illis esse sinereris? Nempe tunc saltem miseram talem diceres vitam. Non igitur propterea misera non est, quia cito relinquitur : quandoquidem si sempiterna sit, etiam abs te ipso misera judicatur. Non itaque propterea, quoniam brevis est, nulla miseria debet videri; aut quod est absurdius, quia brevis miseria est, ideo etiam beatitudo appellari. Magna vis est in eis malis, quæ cogunt hominem, secundum ipsos etiam sapientem, sibimet auferre quod homo est : cum dicant, et verum dicant, hanc esse naturæ primam quodam modo et maximam vocem, ut homo concilietur sibi, et propterea mortem naturaliter fugiat[1], ita sibi amicus, ut esse se animal, et in hac conjunctione corporis atque animæ vivere velit, vehementerque appetat. Magna vis est in eis malis, quibus iste naturæ vincitur sensus, quo mors omni modo omnibus viribus conatibusque vitatur; et ita vincitur, ut quæ vitabatur, optetur, appetatur; et si non potuerit aliunde contingere, ab ipso homine sibimet inferatur. Magna vis est in eis malis, quæ fortitudinem faciunt homicidam : si tamen adhuc dicenda est fortitudo, quæ ita his malis vincitur, ut hominem, quem sicut virtus regendum tuendumque

[1] Cicer. in I. Offic. et in III et V. de finibus.

suscepit, non modo non possit per patientiam custodire, sed ipsa insuper cogatur occidere. Debet quidem etiam mortem sapiens ferre patienter, sed quæ accidit aliunde. Secundum istos autem si eam sibi ipse inferre compellitur, profecto fatendum est eis, non solum mala, sed intolerabilia etiam mala esse, quæ hoc eum perpetrare compellunt. Vita igitur, quæ istorum tam magnorum tamque gravium malorum aut premitur oneribus, aut subjacet casibus, nullo modo beata diceretur, si homines, qui hoc dicunt, sicut victi malis ingravescentibus, cum sibi ingerunt mortem, cedunt infelicitati, ita victi certis rationibus, cum quærunt beatam vitam, dignarentur cedere veritati, et non sibi putarent in ista mortalitate fine summi boni esse gaudendum; ubi virtutes ipsæ, quibus hic certe nihil melius atque utilius in homine reperitur, quanto majora sunt adjutoria contra vim periculorum, laborum, dolorum, tanto fideliora testimonia miseriarum. Si enim veræ virtutes sunt, quæ nisi in eis, quibus vera inest pietas, esse non possunt; non se profitentur hoc posse, ut nullas miserias patiantur homines, in quibus sunt : neque enim mendaces sunt veræ virtutes, ut hoc profiteantur : sed ut vita humana, quæ tot et tantis hujus sæculi malis esse cogitur misera, spe futuri sæculi sit beata, sicut et salva. Quomodo enim beata est, quæ nondum salva est? Unde et apostolus Paulus non de hominibus imprudentibus, impatientibus, intemperantibus et iniquis, sed de his, qui secundum veram pietatem viverent, et ideo virtutes quas haberent, veras haberent, ait : « Spe enim salvi facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. Quod enim quis videt, quid sperat? Si autem quod non videmus speramus, per patientiam expectamus[1]. » Sicut ergo spe salvi, ita spe beati facti sumus : et sicut salutem, ita

[1] Rom. VIII. 24, 25.

beatitudinem, non jam tenemus præsentem, sed expectamus futuram : et hoc « Per patientiam ;» quia in malis sumus, quæ patienter tolerare debemus, donec ad illa veniamus bona, ubi omnia erunt, quibus ineffabiliter delectemur; nihil erit autem, quod jam tolerare debeamus. Talis salus, quæ in futuro erit sæculo, ipsa erit etiam finalis beatitudo. Quam beatitudinem isti philosophi, quoniam non videntes nolunt credere, hic sibi conantur falsissimam fabricare, quanto superbiore, tanto mendaciore virtute.

CAPUT V.

De sociali vita, quæ cum maxime expetenda sit, multis offensionibus sæpe subvertitur.

QUOD autem socialem vitam volunt esse sapientis, nos multo amplius approbamus. Nam unde ista Dei Civitas, de qua hujus Operis ecce jam undevicesimum librum versamus in manibus, vel inchoaretur exortu, vel progrederetur excursu, vel apprehenderet debitos fines, si non esset socialis vita sanctorum? Sed in hujus mortalitatis ærumna quot et quantis abundet malis societas humana, quis enarrare valeat? quis æstimare sufficiat? Audiant apud Comicos suos hominem cum sensu atque consensu omnium hominum dicere :

Duxi uxorem; quam ibi miseriam vidi! nati filii,
Alia cura[1] :

Quid itidem illa, quæ in amore vitia commemorat idem Terentius,

. . . . Injuriæ
Suspiciones, inimicitiæ, induciæ,
Bellum, pax rursum[2].

[1] Terent. Adelph. Act. v, sc. 4. — [2] Eunuch. Act. i, sc. i.

nonne res humanas ubique impleverunt? nonne et in amicorum honestis amoribus plerumque contingunt? Nonne his usquequaque plenæ sunt res humanæ, ubi injurias, suspiciones, inimicitias, bellum, mala certa sentimus: pacem vero incertum bonum, quoniam corda eorum, cum quibus eam tenere volumus, ignoramus; et si nosse hodie possemus, qualia cras futura essent utique nesciremus. Qui porro inter se amiciores solent esse, vel debent, quam qui una etiam continentur domo? Et tamen quis inde securus est, cum tanta sæpe mala ex eorum occultis insidiis extiterint; tanto amariora, quanto pax dulcior fuit; quæ vera putata est, cum astutissime fingeretur? Propter quod omnium pectora sic attingit, ut cogat in gemitum quod ait Tullius: « Nullæ sunt occultiores insidiæ, quam hæ quæ latent in simulatione officii, aut in aliquo necessitudinis nomine. Nam eum, qui palam est adversarius, facile cavendo vitare possis: hoc vero occultum, intestinum ac domesticum malum non solum existit, verumetiam opprimit, antequam prospicere atque explorare potueris[1]. Propter quod etiam divina vox illa: « Et inimici hominis, domestici ejus[1]. » cum magno dolore cordis auditur; quia etsi quisque tam fortis sit, ut æquo animo perferat; vel tam vigilans, ut provido consilio caveat, quæ adversus eum molitur amicitia simulata: eorum tamen hominum perfidorum malo, cum eos esse pessimos experitur, si ipse bonus est, graviter excrucietur necesse est; sive semper mali fuerint, et se bonos finxerint, sive in istam malitiam ex bonitate mutati sint. Si ergo domus commune perfugium in his malis humani generis tuta non est, quid civitas, quæ quanto major est, tanto forum ejus litibus et civilibus et criminalibus plenius, etiamsi quiescant, non solum turbulentæ, verum sæpius et cruentæ,

[1] Matth. x, 36.

seditiones, ac bella civilia, a quorum eventis sunt aliquando liberæ civitates, a periculis nunquam?

CAPUT VI.

De errore humanorum judiciorum, cum veritas latet.

Quid ipsa judicia hominum hominibus, quæ civitatibus inde quantalibet pace manentibus deesse non possunt, qualia putamus esse, quam misera, quam dolenda? Quando quidem hi judicant, qui conscientias eorum, de quibus judicant, cernere nequeunt. Unde sæpe coguntur tormentis innocentium testium ad alienam causam pertinentem quærere veritatem. Quid cum in sua causa quisque torquetur, et cum quæritur utrum sit nocens, cruciatur, et innocens luit pro incerto scelere certissimas pœnas: non quia illud commisisse detegitur, sed quia non commisisse nescitur? Ac per hoc ignorantia judicis plerumque est calamitas innocentis. Et quod est intolerabilius, magisque plangendum, rigandumque, si fieri posset fontibus lacrymarum; cum propterea judex torqueat accusatum, ne occidat nesciens innocentem, fit per ignorantiæ miseriam, ut et tortum et innocentem occidat, quem ne innocentem occideret torserat. Si enim secundum istorum sapientiam delegerit ex hac vita fugere, quam diutius illa sustinere tormenta; quod non commisit, commisisse se dicit. Quo damnato et occiso, utrum nocentem an innocentem judex occiderit, adhuc nescit, quem ne innocentem nesciens occideret torsit: ac per hoc innocentem, et ut sciret torsit, et dum nesciret occidit. In his tenebris vitæ socialis, sedebit judex ille sapiens, annon sedebit? Sedebit plane.

Constringit enim eum, et ad hoc officium pertrahit humana societas, quam deserere nefas ducit. Hoc enim nefas esse non ducit, quod testes innocentes in causis torquentur alienis : quod hi qui arguuntur, vi doloris plerumque superati, et de se falsa confessi, etiam puniuntur innocentes, cum jam torti fuerint innocentes : quod etsi non morte puniantur, in ipsis vel ex ipsis tormentis plerumque moriuntur : quod aliquando et ipsi, qui arguunt, humanæ societati fortasse, ne crimina impunita sint, prodesse cupientes, et mentientibus testibus, reoque ipso contra tormenta durante immaniter, nec fatente, probare quod objiciunt non valentes, quamvis vera objecerint, a judice nesciente damnantur. Hæc tot et tanta mala non deputat esse peccata : non enim hæc facit sapiens judex nocendi voluntate, sed necessitate nesciendi; et tamen quia cogit humana societas, necessitate etiam judicandi. Hæc est ergo quam dicimus, miseria certe hominis, etsi non malitia sapientis. An vero necessitate nesciendi atque judicandi torquet insontes, punit insontes, et parum est illi quod non est reus, si non sit insuper et beatus? Quanto consideratius et homine dignius, agnoscit in ista necessitate miseriam, eamque in se odit; et si pie sapit, clamat ad Deum, « De necessitatibus meis erue me[1]. »

[1] Psal. xxiv, 17.

CAPUT VII.

De diversitate linguarum, qua societas hominum dirimitur; et de miseria bellorum, etiam quæ justa dicuntur.

Post civitatem vel urbem sequitur orbis terræ, in quo tertium gradum ponunt societatis humanæ, incipientes a domo, atque inde ad urbem, deinde ad orbem progrediendo venientes : qui utique, sicut aquarum congeries, quanto major est, tanto periculis plenior. In quo primum linguarum diversitas hominem alienat ab homine. Nam si duo sibimet invicem fiant obviam, neque præterire, sed simul esse aliqua necessitate cogantur, quorum neuter norit linguam alterius; facilius sibi animalia muta, etiam diversi generis, quam illi, cum sint homines ambo, sociantur. Quando enim quæ sentiunt, inter se communicare non possunt, propter solam linguæ diversitatem, nihil prodest ad consociandos homines tanta similitudo naturæ : ita ut libentius homo sit cum cane suo, quam cum homine alieno. At enim opera data est, ut imperiosa civitas non solum jugum, verumetiam linguam suam domitis gentibus per pacem societatis imponeret; per quam non deesset, imo et abundaret etiam interpretum copia. Verum est : sed hoc quam multis et quam grandibus bellis, quanta strage hominum, quanta effusione humani sanguinis comparatum est? Quibus transactis, non est tamen eorumdem malorum finita miseria. Quamvis enim non defuerint, neque hostes desint, exteræ nationes, contra quas semper bella gesta sunt, et geruntur : tamen

etiam ipsa imperii latitudo peperit pejoris generis bella, socialia scilicet et civilia : quibus miserabilius quatitur genus humanum, sive cum belligeratur, ut aliquando conquiescant ; sive cum timetur, ne rursus exurgant. Quorum malorum multas et multiplices clades, duras et diras necessitates, si ut dignum est eloqui velim, quanquam nequaquam sicut res postulat possim : quis erit prolixæ disputationis modus ? Sed sapiens, inquiunt, justa bella gesturus est. Quasi non, si se hominem meminit, multo magis dolebit justorum necessitatem sibi extitisse bellorum : quia nisi justa essent, ei gerenda non essent, ac per hoc sapienti nulla bella essent ! Iniquitas enim partis adversæ justa bella ingerit gerenda sapienti : quæ iniquitas utique homini est dolenda, quia hominum est, etsi nulla ex ea bellandi necessitas nasceretur. Hæc itaque mala tam magna, tam horrenda, tam sæva, quisquis cum dolore considerat, miseriam fateatur. Quisquis autem vel patitur ea sine animi dolore, vel cogitat, multo utique miserius ideo se putat beatum, quia et humanum perdidit sensum.

CAPUT VIII.

Quod amicitia bonorum secura esse non possit, dum a periculis, quæ in hac vita sunt, trepidari necesse sit.

Si autem non contingat quædam ignorantia similis dementiæ, quæ tamen in hujus vitæ misera conditione sæpe contingit, ut credatur vel amicus esse, qui inimicus est, vel inimicus, qui amicus est : quid nos consolatur in hac

humana societate erroribus ærumnisque plenissima, nisi fides non ficta, et mutua dilectio verorum et bonorum amicorum? Quos quanto plures et in locis pluribus habemus, tanto longius latiusque metuimus, ne quid eis contingat mali de tantis malorum aggeribus hujus sæculi. Non enim tantummodo solliciti sumus, ne fame, ne bellis, ne morbis, ne captivitatibus affligantur, ne in eadem servitute talia patiantur, qualia nec cogitare sufficimus: verumetiam, ubi timor est multo amarior, ne in perfidiam, malitiam, nequitiamque mutentur. Et quando ista contingunt, (tanto utique plura, quanto illi sunt plures, et in pluribus locis,) et in nostram notitiam perferuntur, quibus cor nostrum flagris uratur, quis potest, nisi qui talia sentit, advertere? Mortuos quippe audire mallemus, quamvis et hoc sine dolore non possimus audire. Quorum enim nos vita propter amicitiæ solatia delectabat, unde fieri potest ut eorum mors nullam nobis ingerat mœstitudinem? Quam qui prohibet, prohibeat, si potest, amica colloquia; interdicat amicalem vel intercidat affectum: omnium humanarum necessitudinum vincula mentis immiti stupore disrumpat; aut sic eis utendum censeat, ut nulla ex eis animum dulcedo perfundat. Quod si fieri nullo modo potest, etiam hoc quo pacto futurum est, ut ejus nobis amara mors non sit, cujus dulcis est vita? Hinc est enim et luctus, quoddam non inhumani cordis quasi vulnus, aut ulcus, cui sanando adhibentur officiosæ consolationes. Non enim propterea non est quod sanetur, quoniam quanto est animus melior, tanto in eo citius faciliusque sanatur. Cum igitur etiam de charissimorum mortibus, maxime quorum sunt humanæ societati officia necessaria, nunc mitius, nunc asperius affligatur vita mortalium; mortuos tamen eos, quos diligimus, quam vel a fide, vel a bonis moribus lapsos, hoc est,

in ipsa anima mortuos audire seu videre mallemus : qua ingenti materia malorum plena est terra ; propter quod scriptum est : « Numquid non tentatio est vita humana » super terram[1] ? » Et propter quod ipse Dominus ait : « Væ mundo ab scandalis[2]. » Et iterum : « Quoniam abun» davit, inquit, iniquitas, refrigescet charitas multorum[3]. » Ex quo fit, ut bonis amicis mortuis gratulemur, et cum mors eorum nos contristet, ipsa nos certius consoletur : quoniam malis caruerunt, quibus in hac vita etiam boni homines vel conteruntur, vel depravantur, vel in utroque periclitantur.

CAPUT IX.

De amicitia sanctorum Angelorum, quæ homini in hoc mundo non potest esse manifesta, propter fallaciam dæmonum, in quos inciderunt, qui multos sibi deos colendos putarunt.

In societate vero sanctorum Angelorum, quam philosophi illi, qui nobis deos amicos esse voluerunt, quarto constituerunt loco, velut ad mundum venientes ab orbe terrarum, ut sic quodam modo complecterentur et cœlum ; nullo modo quidem metuimus, ne tales amici vel morte nos sua, vel depravatione contristent. Sed quia nobis non ea qua homines familiaritate miscentur, (quod etiam ipsum ad ærumnas hujus pertinet vitæ,) et aliquando Satanas, sicut legimus, transfigurat se velut Angelum lucis[4], ad tentandos eos quos ita vel erudiri opus est, vel decipi justum est : magna Dei misericordia necessaria est,

[1] Job. vii, 1. — [2] Matth. xviii, 7. — [3] Id. xxiv, 12. — [4] 2 Cor. xi, 14.

ne quisquam cum bonos Angelos amicos se habere putat, habeat malos dæmones amicos fictos, eosque tanto nocentiores, quanto astutiores ac fallaciores patiatur inimicos. Et cui magna ista Dei misericordia necessaria est, nisi magnæ humanæ miseriæ, quæ ignorantia tanta premitur, ut facile istorum simulatione fallatur? Et illos quidem philosophos in impia Civitate, qui deos sibi amicos esse dixerunt, in dæmones malignos incidisse certissimum est, quibus tota ipsa Civitas subditur, æternum cum eis habitura supplicium. Ex eorum quippe sacris, vel potius sacrilegiis, quibus eos colendos, et ex ludis immundissimis, ubi eorum crimina celebrantur, quibus eos placandos putaverunt, eisdem ipsis auctoribus et exactoribus talium tantorumque dedecorum, satis ab eis qui colantur apertum est.

CAPUT X.

Quis fructus sanctis de superata hujus vitæ tentatione paratus sit.

Sed neque sancti et fideles unius veri Dei summique cultores, ab eorum fallaciis et multiformi tentatione securi sunt. In hoc enim loco infirmitatis et diebus malignis etiam ista sollicitudo non est inutilis; ut illa securitas, ubi pax plenissima atque certissima est, desiderio ferventiore quæratur. Ibi enim erunt naturæ munera, hoc est, quæ naturæ nostræ ab omnium naturarum Creatore donantur, non solum bona, verumetiam sempiterna; non solum in animo, qui sanatur per sapientiam, verumetiam in corpore, quod resurrectione renovabitur.

Ibi virtutes, non contra ulla vitia vel mala quæcumque certantes, sed habentes victoriæ præmium æternam pacem, quam nullus adversarius inquietet. Ipsa est enim beatitudo finalis, ipse perfectionis finis, qui consumentem non habet finem. Hic autem dicimur quidem beati, quando pacem habemus, quantulacumque hic haberi potest in vita bona : sed hæc beatitudo illi, quam finalem dicimus, beatitudini comparata, prorsus miseria reperitur. Hanc ergo pacem, qualis hic potest esse, mortales homines in rebus mortalibus quando habemus, si recte vivimus, bonis ejus recte utitur virtus : quando vero eam non habemus, etiam malis, quæ homo patitur, bene utitur virtus. Sed tunc est vera virtus, quando et omnia bona quibus bene utitur, et quidquid in bono usu bonorum et malorum facit, et se ipsam ad eum finem refert, ubi nobis talis et tanta pax erit, qua melior et major esse non possit.

CAPUT XI.

De beatitudine pacis æternæ, in qua sanctis finis est, id est, vera perfectio.

QUAPROPTER possumus dicere fines bonorum nostrorum esse pacem, sicut æternam esse diximus vitam : præsertim quia ipsi Civitati Dei, de qua nobis est ista operosissima disputatio, in sancto dicitur Psalmo : « Lauda » Jerusalem Dominum, collauda Deum tuum Sion. Quo» niam confirmavit seras portarum tuarum, benedixit » filios tuos in te, qui posuit fines tuos pacem [1]. » Quando

[1] Psal. CXLVII, 12-14.

enim confirmatæ fuerint seræ portarum ejus, jam in illam nullus intrabit, nec ab illa ullus exibit. Ac per hoc fines ejus eam debemus hic intelligere pacem, quam volumus demonstrare finalem. Nam et ipsius Civitatis mysticum nomen, id est Jerusalem, quod et ante jam diximus, Visio pacis interpretatur. Sed quoniam pacis nomen etiam in his rebus mortalibus frequentatur, ubi utique non est vita æterna; propterea finem Civitatis hujus, ubi erit summum bonum ejus, æternam vitam maluimus commemorare quam pacem. De quo fine Apostolus ait: « Nunc » vero liberati a peccato, servi autem facti Deo, habetis » fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam » æternam[1]. » Sed rursus quia vita æterna ab his qui familiaritatem non habent cum Scripturis sanctis, potest accipi etiam malorum vita; vel secundum quosdam etiam philosophos, propter animæ immortalitem; vel etiam secundum fidem nostram, propter pœnas interminabiles impiorum, qui utique in æternum cruciari non poterunt, nisi etiam vixerint in æternum : profecto finis Civitatis hujus, in quo summum habebit bonum, vel pax in vita æterna, vel vita æterna in pace dicendus est, ut facilius ab omnibus possit intelligi. Tantum est enim pacis bonum, ut etiam in rebus terrenis atque mortalibus nihil gratius soleat audiri, nihil desiderabilius concupisci, nihil postremo possit melius inveniri. De quo si aliquanto diutius loqui voluerimus, non erimus, quantum arbitror, onerosi legentibus, et propter finem Civitatis hujus, de qua nobis sermo est, et propter ipsam dulcedinem pacis quæ omnibus chara est.

[1] Rom. vi, 22.

CAPUT XII.

Quod etiam bellantium sævitia omnesque hominum inquietudines ad pacis finem cupiant pervenire, sine cujus appetitu nulla natura sit.

I. Quod enim mecum quisquis res humanas naturamque communem utcumque intuetur agnoscit, sicut nemo est qui gaudere nolit, ita nemo est qui pacem habere nolit. Quandoquidem et ipsi, qui bella volunt, nihil aliud quam vincere volunt: ad gloriosam ergo pacem bellando cupiunt pervenire. Nam quid est aliud victoria, nisi subjectio repugnantium? quod cum factum fuerit, pax erit. Pacis igitur intentione geruntur et bella, ab his etiam qui virtutem bellicam student exercere imperando atque pugnando. Unde pacem constat belli esse optabilem finem. Omnis enim homo etiam belligerando pacem requirit: nemo autem bellum pacificando. Nam et illi qui pacem, in qua sunt, perturbari volunt, non pacem oderunt, sed eam pro arbitrio suo cupiunt commutari. Non ergo ut sit pax nolunt, sed ut ea sit quam volunt. Denique etsi per seditionem se ab aliis separaverint, cum eis ipsis conspiratis vel conjuratis suis nisi qualemcumque pacis speciem teneant, non efficiunt quod intendunt. Proinde latrones ipsi, ut vehementius et tutius infesti sint paci cæterorum, pacem volunt habere sociorum. Sed etsi unus sit tam præpollens viribus et conscios ita cavens, ut nulli socio se committat solusque insidians et prævalens, quibus potuerit oppressis et extinctis prædas agat, cum eis certe quos occidere non potest, et quos vult latere quod facit, qua-

lemcumque umbram pacis tenet. In domo autem sua cum uxore et cum filiis, etsi quos alios illic habet, studet profecto esse pacatus: eis quippe ad nutum obtemperantibus sine dubio delectatur. Nam si non fiat, indignatur, corripit, vindicat: et domus suæ pacem, si ita necesse sit, etiam sæviendo componit; quam sentit esse non posse, nisi cuidam principio, quod ipse in domo sua est, cætera in eadem domestica societate subjecta sint. Ideoque si offerretur ei servitus plurium, vel civitatis vel gentis, ita ut sic ei servirent, quemadmodum sibi domi suæ serviri volebat; non se jam latronem latebris conderet, sed regem conspicuum sublimaret, cum eadem in illo cupiditas et malitia permaneret. Pacem itaque cum suis omnes habere cupiunt, quos ad suum arbitrium volunt vivere. Nam et cum quibus bellum gerunt, suos facere, si possint, volunt, eisque subjectis leges suæ pacis imponere.

II. Sed faciamus aliquem, qualem canit poëtica et fabulosa narratio; quem fortasse, propter ipsam insociabilem feritatem, semi-hominem quam hominem dicere maluerunt. Quamvis ergo hujus regnum diræ speluncæ fuerit solitudo, tamque malitia singularis, ut ex hac ei nomen inventum sit; nam malus græce κακὸς dicitur, quod ille vocabatur: nulla conjux ei blandum ferret referretque sermonem, nullis filiis vel alluderet parvulis, vel grandiusculis imperaret, nullo amici colloquio frueretur, nec Vulcani patris, quo vel hinc tantum non parum felicior fuit, quia tale monstrum ipse non genuit: nihil cuiquam daret, sed a quo posset quidquid vellet, et quando posset, et quantum vellet auferret: tamen in ipsa sua spelunca solitaria, cujus, ut describitur,

. . . . . . Semperque recenti
Cæde tepebat humus[1].

[1] Virg. Æneid. VIII.

nihil aliud quam pacem volebat, in qua nemo illi molestus esset, nec ejus quietem vis ullius terrorve turbaret. Cum corpore suo denique pacem habere cupiebat: et quantum habebat, tantum illi bene erat. Quandoquidem membris obtemperantibus imperabat: et ut suam mortalitatem adversum se ex indigentia rebellantem ac seditionem famis ad dissociandam atque excludendam de corpore animam concitantem, quanta posset festinatione pacaret, rapiebat, necabat, vorabat, et quamvis immanis ac ferus, paci tamen suæ vitæ ac salutis immaniter et ferociter consulebat: ac per hoc si pacem, quam in sua spelunca atque in se ipso habere satis agebat, cum aliis etiam habere vellet, nec malus, nec monstrum, nec semi-homo vocaretur. Aut si ejus corporis forma, et atrorum ignium vomitus ab eo deterrebat hominum societatem; forte non nocendi cupiditate, sed vivendi necessitate sæviebat. Verum iste non fuerit, vel quod magis credendum est, talis non fuerit, qualis vanitate poëtica describitur. Nisi enim nimis accusaretur Cacus, parum Hercules laudaretur. Talis ergo homo, sive semi-homo, melius, ut dixi, creditur non fuisse: sicut multa figmenta poëtarum. Ipsæ enim sævissimæ feræ (unde ille partem habuit feritatis, nam semi-ferus dictus est,) genus proprium quadam pace custodiunt, coëundo, gignendo, pariendo, fœtus fovendo atque nutriendo, cum sint pleræque insociabiles et solivagæ, non scilicet ut oves, cervi, columbæ, sturni, apes; sed ut leones, vulpes, aquilæ, noctuæ. Quæ enim tigris non filiis suis mitis immurmurat, et pacata feritate blanditur? Quis milvus, quantumlibet solitarius rapinis circumvolet, non conjugium copulat, nidum congerit, ova confovet, pullos alit, et quasi cum sua matrefamilias societatem domesticam quanta potest pace conservat? Quanto magis homo fertur quodam modo

naturæ suæ legibus ad ineundam societatem pacemque cum hominibus, quantum in ipso est, omnibus obtinendam; cum etiam mali pro pace suorum belligerent, omnesque, si possint, suos facere velint, ut uni cuncti et cuncta deserviant; quo pacto, nisi in ejus pacem, vel amando, vel timendo consentiant? Sic enim superbia perverse imitatur Deum. Odit namque cum sociis æqualitatem sub illo: sed imponere vult sociis dominationem suam pro illo. Odit ergo justam pacem Dei, et amat iniquam pacem suam. Non amare tamen qualemcumque pacem nullo modo potest. Nullum quippe vitium ita contra naturam est, ut naturæ deleat etiam extrema vestigia.

III. Itaque pacem iniquorum in pacis comparatione justorum ille videt nec pacem esse dicendam, qui novit præponere recta pravis et ordinata perversis. Quod autem perversum est, hoc etiam necesse est ut in aliqua et ex aliqua et cum aliqua rerum parte pacatum sit, in quibus est, vel ex quibus constat; alioquin nihil esset omnino. Velut si quisquam capite deorsum pendeat, perversus est utique situs corporis et ordo membrorum; quia id quod desuper esse natura postulat, subter est, et quod illa subter vult esse, desuper factum est; conturbavit carnis pacem ista perversitas, et ideo est molesta: verumtamen anima corpori suo pacata est, et pro ejus salute satagit, et ideo est qui doleat; quæ si molestiis ejus exclusa discesserit, quandiu membrorum manet compago, non est sine quadam partium pace quod remanet, et ideo adhuc est qui pendeat. Et quod terrenum corpus in terram nititur, et vinculo quo suspensum est renititur, in suæ pacis ordinem tendit, et locum quo requiescat quodam modo ponderis voce poscit, jamque exanime ac sine ullo sensu, a pace tamen naturali sui ordinis non recedit, vel cum tenet eam, vel cum fertur ad eam. Si enim adhibean-

tur medicamenta, atque curatio, quæ formam cadaveris dissolvi dilabique non sinat, adhuc pax quædam partes partibus jungit, totamque molem applicat terreno et convenienti, ac per hoc loco pacato. Si autem nulla adhibeatur cura condiendi, sed naturali cursui relinquatur, tamdiu quasi tumultuatur dissidentibus exhalationibus, et nostro inconvenientibus sensui : id enim est quod in putore sentitur, donec mundi conveniat elementis, et in eorum pacem particulatim paulatimque discedat. Nullo modo tamen inde aliquid legibus summi illius Creatoris Ordinatorisque subtrahitur, a quo pax universatis administratur : quia etsi de cadavere majoris animantis animalia minuta nascantur, eadem lege Creatoris quæque corpuscula in salutis pace suis animulis serviunt : etsi mortuorum carnes ab aliis animalibus devorentur, easdem leges per cuncta diffusas ad salutem generis cujusque mortalium, congrua, congruis pacificantes, quaquaversum trahantur, et rebus quibuscumque jungantur, et in res quaslibet convertantur et commutentur, inveniunt.

CAPUT XIII.

De pace universali, quæ inter quaslibet perturbationes privari non potest lege naturæ, dum sub justo judice ad id quisque pervenit ordinatione, quod meruit voluntate.

1. Pax itaque corporis, est ordinata temperatura partium. Pax animæ irrationalis, ordinata requies appetitionum. Pax animæ rationalis, ordinata cognitionis actionisque consensio. Pax corporis et animæ, ordinata vita

et salus animantis. Pax hominis mortalis et Dei, ordinata in fide sub æterna lege obedientia. Pax hominum, ordinata concordia. Pax domus, ordinata imperandi atque obediendi concordia cohabitantium. Pax civitatis, ordinata imperandi atque obediendi concordia civium. Pax cœlestis Civitatis, ordinatissima et concordissima societas fruendi Deo et invicem in Deo. Pax omnium rerum, tranquillitas ordinis. Ordo est parium dispariumque rerum sua cuique loca tribuens dispositio. Proinde miseri, quia in quantum miseri sunt, utique in pace non sunt, tranquillitate quidem ordinis carent, ubi perturbatio nulla est : verumtamen quia merito justeque miseri sunt, in ea quoque ipsa sua miseria præter ordinem esse non possunt : non quidem conjuncti beatis, sed ab eis tamen ordinis lege sejuncti. Qui cum sine perturbatione sunt, rebus in quibus sunt, quantacumque congruentia coaptantur : ac per hoc est in eis ordinis nonnulla tranquillitas : inest ergo nonnulla pax. Verum ideo miseri sunt, quia etsi in aliqua securitate non dolent, non tamen ibi sunt, ubi securi esse ac dolere non debeant : miseriores autem, si pax eis cum ipsa lege non est, qua naturalis ordo administratur. Cum autem dolent, ex qua parte dolent, pacis perturbatio facta est : in illa vero adhuc pax est, in qua nec dolor urit, nec compago ipsa dissolvitur. Sicut ergo est quædam vita sine dolore, dolor autem sine aliqua vita esse non potest : sic est pax quædam sine ullo bello, bellum vero esse sine aliqua pace non potest ; non secundum id quod bellum est, sed secundum id quod ab eis vel in eis geritur, quæ aliquæ naturæ sunt : quod nullo modo essent, si non qualicumque pace subsisterent.

II. Quapropter natura est, in qua nullum malum est, vel etiam in qua nullum potest esse malum : esse autem natura, in qua nullum bonum sit, non potest. Proinde nec ipsius

diaboli natura, in quantum natura est, malum est: sed perversitas eam malam facit. Itaque in veritate non stetit[1], sed veritatis judicium non evasit: in ordinis tranquillitate non mansit, nec ideo tamen a potestate Ordinatoris effugit. Bonum Dei, quod illi est in natura, non eum subtrahit justitiæ Dei, qua ordinatur in pœna: nec ibi Deus bonum insequitur quod creavit, sed malum quod ille commisit. Neque enim totum aufert quod naturæ dedit; sed aliquid adimit, aliquid relinquit; ut sit qui doleat quod adimit. Et ipse dolor testimonium est boni adempti et boni relicti. Nisi enim bonum relictum esset, bonum amissum dolere non posset. Nam qui peccat, pejor est, si lætatur in damno æquitatis. Qui vero cruciatur, si inde nihil acquirat boni, dolet damnum salutis. Et quoniam æquitas ac salus utrumque bonum est, bonique amissione dolendum est potius quam lætandum, (si tamen non sit compensatio melioris, melior est autem animi æquitas, quam corporis sanitas,) profecto convenientius injustus dolet in supplicio, quam lætatus est in delicto. Sicut ergo lætitia deserti boni in peccato testis est voluntatis malæ; ita dolor amissi boni in supplicio testis est naturæ bonæ. Qui enim dolet amissam naturæ suæ pacem, ex aliquibus reliquiis pacis id dolet, quibus fit, ut sibi amica natura sit. Hoc autem in extremo supplicio recte fit, ut iniqui et impii naturalium bonorum damna in cruciatibus defleant, sentientes eorum ablatorem justissimum Deum, quem contempserunt benignissimum largitorem. Deus ergo naturarum omnium sapientissimus conditor et justissimus ordinator, qui terrenorum ornamentorum maximum instituit mortale genus humanum, dedit hominibus quædam bona huic vitæ congrua, id est, pacem temporalem pro modulo mortalis vitæ in ipsa salute et incolumitate ac societate

[1] Joan. VIII, 44.

sui generis, et quæque huic paci vel tuendæ vel recuperandæ necessaria sunt, sicut ea quæ apte ac convenienter adjacent sensibus, lux ista visibilis, auræ spirabiles, aquæ potabiles, et quidquid ad alendum, tegendum, curandum, ornandumque corpus congruit; eo pacto æquissimo, ut qui mortalis talibus bonis paci mortalium accommodatis recte usus fuerit, accipiat ampliora atque meliora, ipsam scilicet immortalitatis pacem, eique convenientem gloriam et honorem in vita æterna ad fruendum Deo, et proximo in Deo: qui autem perperam, nec illa accipiat, et hæc amittat.

CAPUT XIV.

De ordine ac lege, sive cœlesti, sive terrena, per quam societati humanæ etiam dominando consulitur, cui et consulendo servitur.

Omnis igitur usus rerum temporalium refertur ad fructum terrenæ pacis in Civitate terrena: in cœlesti autem Civitate refertur ad fructum pacis æternæ. Quapropter si irrationalia essemus animantia, nihil appeteremus præter ordinatam temperatura partium corporis et requiem appetitionum: nihil ergo præter quietem carnis et copiam voluptatum, ut pax corporis prodesset paci animæ. Si enim desit pax corporis, impeditur etiam irrationalis pax animæ; quia requiem appetitionum consequi non potest. Utrumque autem simul ei paci prodest, quam inter se habent anima et corpus, id est, ordinatæ vitæ ac salutis. Sicut enim pacem corporis amare se ostendunt animantia, cum fugiunt dolorem; et pacem animæ, cum propter

explendas indigentias appetitionum voluptatem sequuntur : ita mortem fugiendo satis indicant quantum diligant pacem, qua sibi conciliantur anima et corpus. Sed quia homini rationalis anima inest, totum hoc quod habet commune cum bestiis, subdit paci animæ rationalis, ut mente aliquid contempletur, et secundum hoc aliquid agat, ut sit ei ordinata cognitionis actionisque consensio, quam pacem rationalis animæ dixeramus. Ad hoc enim velle debet nec dolore molestari, nec desiderio perturbari, nec morte dissolvi, ut aliquid utile cognoscat, et secundum eam cognitionem vitam moresque componat. Sed ne ipso studio cognitionis propter humanæ mentis infirmitatem in pestem alicujus erroris incurrat, opus habet magisterio divino, cui certus obtemperet, et adjutorio, ut liber obtemperet. Et quoniam quandiu est in isto mortali corpore, peregrinatur a Domino ; ambulat per fidem, non per speciem[1] : ac per hoc omnem pacem vel corporis, vel animæ, vel simul corporis et animæ, refert ad illam pacem, quæ homini mortali est cum Deo immortali ; ut ei sit ordinata in fide sub æterna lege obedientia. Jamvero quia duo præcipua præcepta, hoc est, dilectionem Dei et dilectionem proximi docet magister Deus ; in quibus tria invenit homo quæ diligat, Deum, se ipsum, et proximum ; atque ille in se diligendo non errat, qui diligit Deum : consequens est, ut etiam proximo ad diligendum Deum consulat, quem jubetur sicut se ipsum diligere. Sic uxori, sic filiis, sic domesticis, sic cæteris quibus potuerit hominibus ; et ad hoc sibi a proximo, si forte indiget, consuli velit : ac per hoc erit pacatus, quantum in ipso est, omni homini, pace hominum, id est, ordinata concordia : cujus hic ordo est, primum ut nulli noceat, deinde ut etiam prosit cui potuerit. Primitus ergo inest ei suorum cura :

[1] 2 Cor. v, 6-8.

ad eos quippe habet opportuniorem faciliorem que aditum consulendi, vel naturæ ordine, vel ipsius societatis humanæ. Unde Apostolus dicit : « Quisquis autem suis, » et maxime domesticis non providet, fidem denegat, » et est infideli deterior[1]. » Hinc itaque etiam pax domestica oritur, id est, ordinata imperandi obediendique concordia cohabitantium. Imperant enim, qui consulunt : sicut vir uxori, parentes filiis, domini servis. Obediunt autem quibus consulitur : sicut mulieres maritis, filii parentibus, servi dominis. Sed in domo justi viventis ex fide, et adhuc ab illa cœlesti Civitate peregrinantis, etiam qui imperant, serviunt eis, quibus videntur imperare. Neque enim dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi; nec principandi superbia, sed providendi misericordia.

CAPUT XV.

De libertate naturali, et de servitute, cujus prima causa peccatum est, qua homo malæ voluntatis, etiamsi non est mancipium alterius hominis, servus est propriæ libidinis.

Hoc naturalis ordo præscribit, ita Deus hominem condidit. Nam, « Dominetur, inquit, piscium maris, et vo» latilium cœli, et omnium repentium, quæ repunt super » terram[2]. » Rationalem factum ad imaginem suam noluit nisi irrationabilibus dominari : non hominem homini, sed hominem pecori. Inde primi justi, pastores pecorum, magis quam reges hominum constituti sunt : ut etiam sic in-

[1] I Tim. v, 8. — [2] Gen. I, 26.

sinuaret Deus, quid postulet ordo creaturarum, quid exigat meritum peccatorum. Conditio quippe servitutis jure intelligitur imposita peccatori. Proinde nusquam Scripturarum legimus servum, antequam hoc vocabulo Noë justus peccatum filii vindicaret[1]. Nomen itaque istud culpa meruit, non natura. Origo autem vocabuli servorum in Latina lingua inde creditur ducta, quod hi, qui jure belli possent occidi, a victoribus cum servabantur, servi fiebant, a servando appellati; quod etiam ipsum sine peccati merito non est. Nam et cum justum geritur bellum, pro peccato et a contrario dimicatur : et omnis victoria, cum etiam malis provenit, divino judicio victos humiliat, vel emendans peccata, vel puniens. Testis est homo Dei Daniel, cum in captivitate positus, peccata sua et peccata populi sui confitetur Deo[2] : et hanc esse causam illius captivitatis pio dolore testatur. Prima ergo servitutis causa peccatum est: ut homo homini conditionis vinculo subderetur : quod non fit nisi Deo judicante, apud quem non est iniquitas, et novit diversas pœnas meritis distribuere delinquentium. Sicut autem supernus Dominus dicit : « Omnis qui facit peccatum, servus est peccati[3] : » ac per hoc multi quidem religiosi dominis iniquis, non tamen liberis serviunt : « A quo enim quis devictus est, huic et » servus addictus est[4]. » Et utique felicius servitur homini, quam libidini; cum sævissimo dominatu vastet corda mortalium, ut alias omittam, libido ipsa dominandi. Hominibus autem illo pacis ordine, quo aliis alii subjecti sunt, sicut prodest humilitas servientibus, ita nocet superbia dominantibus. Nullus autem natura, in qua prius Deus hominem condidit, servus est hominis, aut peccati. Verum et pœnalis servitus ea lege ordinatur, quæ naturalem ordinem conservari jubet, perturbari vetat : quia

1 Gen. IX, 25. — 2 Dan. IX, 5. — 3 Joan. VIII, 34. — 4 2 Petr. II, 19.

si contra eam legem non esset factum, nihil esset pœnali servitute coërcendum. Ideoque Apostolus etiam servos monet subditos esse dominis suis[1], et ex animo eis cum bona voluntate servire : ut scilicet si non possunt a dominis liberi fieri, suam servitutem ipsi quodam modo liberam faciant; non timore subdolo, sed fideli dilectione serviendo, donec transeat iniquitas, et evacuetur omnis principatus, et potestas humana, et sit Deus omnia in omnibus.

CAPUT XVI.

De æquo jure dominandi.

Quocirca etiamsi habuerunt servos justi patres nostri, sic quidem administrabant domesticam pacem, ut secundum hæc temporalia bona, filiorum sortem a servorum conditione distinguerent; ad Deum autem colendum, in quo æterna bona speranda sunt, omnibus domus suæ membris pari dilectione consulerent. Quod naturalis ordo ita præscribit, ut nomen patrumfamilias hinc exortum sit, et tam late vulgatum, ut inique etiam dominantes hoc se gaudeant appellari. Qui autem veri patresfamilias sunt, omnibus in familia sua tanquam filiis ad colendum et promerendum Deum consulunt; desiderantes atque optantes venire ad cœlestem domum, ubi necessarium non sit officium imperandi mortalibus, quia necessarium non erit officium consulendi jam in illa immortalitate felicibus : quo donec veniatur, magis debent patres quod dominantur, quam servi tolerare quod serviunt. Si quis

[1] Ephes. v, 5.

autem in domo per inobedientiam domesticæ paci adversatur, corripitur, seu verbo, seu verbere, seu quolibet alio genere pœnæ justo atque licito, quantum societas humana concedit, pro ejus qui corripitur utilitate, ut paci unde dissiluerat coaptetur. Sicut enim non est beneficentiæ adjuvando efficere, ut bonum quod majus est amittatur; ita non est innocentiæ parcendo sinere, ut in malum gravius incidatur. Pertinet ergo ad innocentis officium, non solum nemini malum inferre, verumetiam cohibere a peccato, vel punire peccatum; ut aut ipse qui plectitur, corrigatur experimento, aut alii terreantur exemplo. Quia igitur hominis domus initium sive particula debet esse civitatis, omne autem initium ad aliquem sui generis finem, et omnis pars ad universi, cujus pars est, integritatem refertur; satis apparet esse consequens, ut ad pacem civicam pax domestica referatur, id est, ut ordinata imperandi obediendique concordia cohabitantium referatur ad ordinatam imperandi obediendique concordiam civium. Ita fit, ut ex lege civitatis præcepta sumere patremfamilias oporteat, quibus domum suam sic regat, ut sit paci accommodata civitatis.

CAPUT XVII.

Unde cœlestis Societas cum terrena Civitate pacem habeat, et unde discordiam.

Sed domus hominum, qui non vivunt ex fide, pacem terrenam ex hujus temporalis vitæ rebus commodisque sectatur. Domus autem hominum ex fide viventium, ex-

pectat ea quæ in futurum æterna promissa sunt, terrenisque rebus ac temporalibus tanquam peregrina utitur, non quibus capiatur et avertatur quo tendit in Deum, sed quibus sustentetur ad facilius toleranda minimeque augenda onera corporis corruptibilis, quod aggravat animam[1]. Idcirco rerum vitæ huic mortali necessariarum utrisque hominibus et utrique domui communis est usus; sed finis utendi quique suus proprius, multumque diversus. Ita etiam terrena Civitas, quæ non vivit ex fide, terrenam pacem appetit; in eoque defigit imperandi obediendique concordiam civium, ut sit eis de rebus ad mortalem vitam pertinentibus humanarum quædam compositio voluntatum. Civitas autem cœlestis, vel potius pars ejus, quæ in hac mortalitate peregrinatur, et vivit ex fide, etiam ista pace necesse est utatur, donec ipsa, cui talis pax necessaria est, mortalitas transeat. Ac per hoc dum apud terrenam Civitatem, velut captivam vitam suæ peregrinationis agit, jam promissione redemptionis et dono spiritali tanquam pignore accepto, legibus terrenæ Civitatis, quibus hæc administrantur, quæ sustentandæ mortali vitæ accommodata sunt, obtemperare non dubitat: ut quoniam communis est ipsa mortalitas, servetur in rebus ad eam pertinentibus inter Civitatem utramque concordia. Verum quia terrena Civitas habuit quosdam suos sapientes, quos divina improbat disciplina, qui vel suspicati vel decepti a dæmonibus crederent multos deos conciliandos esse rebus humanis, ad quorum diversa quodam modo officia diversa subdita pertinerent, ad alium corpus, ad alium animus, inque ipso corpore ad alium caput, ad alium cervix, et cætera singula ad singulos; similiter in animo ad alium ingenium, ad alium doctrina, ad alium ira, ad alium concupiscentia; inque

[1] Sap. IX, 15.

ipsis rebus vitæ adjacentibus, ad alium pecus, ad alium triticum, ad alium vinum, ad alium oleum, ad alium sylvæ, ad alium nummi, ad alium navigatio, ad alium bella atque victoriæ, ad alium conjugia, ad alium partus ac fœcunditas, et ad alios alia cætera: cœlestis autem Civitas unum Deum solum colendum nosset, eique tantummodo serviendum servitute illa, quæ græce λατρεία dicitur, et nonnisi Deo debetur, fideli pietate censeret: factum est, ut religionis leges cum terrena Civitate non posset habere communes, proque his ab ea dissentire haberet necesse, atque oneri esse diversa sentientibus, eorumque iras, et odia, et persecutionum impetus sustinere, nisi cum animos adversantium aliquando terrore suæ multitudinis, et semper divino adjutorio propulsaret. Hæc ergo cœlestis Civitas dum peregrinatur in terra, ex omnibus gentibus cives evocat, atque in omnibus linguis peregrinam colligit societatem; non curans quidquid in moribus, legibus, institutisque diversum est, quibus pax terrena vel conquiritur, vel tenetur: nihil eorum rescindens, nec destruens, imo etiam servans ac sequens: quod licet diversum in diversis nationibus, ad unum tamen eumdemque finem terrenæ pacis intenditur, si religionem, qua unus summus et verus Deus colendus docetur, non impedit. Utitur ergo etiam cœlestis Civitas in hac sua peregrinatione pace terrena, et de rebus ad mortalem hominum naturam pertinentibus, humanarum voluntatum compositionem, quantum salva pietate ac religione conceditur, tuetur atque appetit, eamque terrenam pacem refert ad cœlestem pacem: quæ vere ita pax est, ut rationalis duntaxat creaturæ sola pax habenda atque dicenda sit, ordinatissima scilicet et concordissima societas fruendi Deo, et invicem in Deo: quo cum ventum fuerit, non erit vita mortalis, sed plane certeque vitalis; nec corpus

animale, quod dum corrumpitur, aggravat animam[1], sed spiritale sine ulla indigentia ex omni parte subditum voluntati. Hanc pacem, dum peregrinatur in fide, habet; atque ex hac fide juste vivit, cum ad illam pacem adipiscendam refert quidquid bonarum actionum gerit erga Deum et proximum, quoniam vita civitatis utique socialis est.

CAPUT XVIII.

Quam diversa sit Academiæ novæ ambiguitas a constantia fidei christianæ.

Quod autem attinet ad illam differentiam, quam de Academicis novis Varro adhibuit, quibus incerta sunt omnia, omnino Civitas Dei talem dubitationem tanquam dementiam detestatur, habens de rebus, quas mente atque ratione comprehendit, etiamsi parvam propter corpus corruptibile, quod aggravat animam, quoniam sicut dicit Apostolus: « Ex parte scimus[2], » tamen certissimam scientiam: creditque sensibus in rei cujusque evidentia, quibus per corpus animus utitur; quoniam miserabilius fallitur, qui nunquam putat eis esse credendum. Credit etiam Scripturis sanctis et veteribus et novis, quas Canonicas appellamus, unde fides ipsa concepta est, ex qua justus vivit[3]; per quam sine dubitatione ambulamus, quandiu peregrinamur a Domino[4]: qua salva atque certa, de quibusdam rebus, quas neque sensu, neque ratione percepimus, neque nobis per Scripturam canonicam cla-

[1] Sap. IX, 15. — [2] I Cor. XIII, 9. — [3] Habac. II, 4: et Rom. I, 17. — [4] 2 Cor. V, 6.

ruerunt, nec per testes quibus non credere absurdum est, in nostram notitiam pervenerunt, sine justa reprehensione dubitamus.

CAPUT XIX.

De habitu et moribus populi christiani.

Nihil sane ad istam pertinet Civitatem quo habitu vel more vivendi, si non est contra divina præcepta, istam fidem, qua pervenitur ad Deum, quisque sectetur: unde ipsos quoque philosophos, quando Christiani fiunt, non habitum vel consuetudinem victus, quæ nihil impedit religionem, sed falsa dogmata mutare compellit. Unde illam, quam Varro adhibuit ex Cynicis, differentiam, si nihil turpiter atque intemperanter agat, omnino non curat. Ex tribus vero illis vitæ generibus, otioso, actuoso, et ex utroque composito, quamvis salva fide quisque possit in quolibet eorum vitam ducere, et ad sempiterna præmia pervenire; interest tamen quid amore teneat veritatis, quid officio charitatis impendat. Nec sic quisque debet esse otiosus, ut in eodem otio utilitatem non cogitet proximi; nec sic actuosus, ut contemplationem non requirat Dei. In otio non iners vacatio delectare debet; sed aut inquisitio, aut inventio veritatis: ut in ea quisque proficiat, et quod invenerit teneat, et alteri non invideat. In actione vero non amandus est honor in hac vita, sive potentia; quoniam omnia vana sub sole: sed opus ipsum, quod per eumdem honorem vel potentiam fit, si recte atque utiliter fit, id est, ut valeat ad eam salutem subditorum, quæ secundum Deum est: unde jam superius

disputavimus. Propter quod ait Apostolus : « Qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat[2]. » Exponere voluit quid sit episcopatus; quia nomen est operis, non honoris. Græcum est enim, atque inde ductum vocabulum, quod ille qui præficitur, eis quibus præficitur superintendit, curam eorum scilicet gerens : ἐπὶ quippe, super; σκοπὸς vero, intentio est : ergo ἐπισκοπεῖν, si velimus, latine superintendere possumus dicere; ut intelligat non se esse episcopum, qui præesse dilexerit, non prodesse. Itaque a studio cognoscendæ veritatis nemo prohibetur, quod ad laudabile pertinet otium : LOCUS vero SUPERIOR, sine quo regi populus non potest, etsi ita teneatur atque administretur ut decet, tamen indecenter appetitur. Quamobrem OTIUM SANCTUM quærit charitas veritatis : negotium justum suscipit necessitas charitatis. Quam sarcinam si nullus imponit, percipiendæ atque intuendæ vacandum est veritati : si autem imponitur, suscipienda est propter charitatis necessitatem : sed nec sic omni modo veritatis delectatio deserenda est, ne subtrahatur illa suavitas, et opprimat ista necessitas.

CAPUT XV.

Quod cives sanctorum in vitæ hujus tempore spe beati sint.

Quamobrem summum bonum Civitatis Dei cum sit æterna pax atque perfecta, non per quam mortales transeant nascendo atque moriendo, sed in qua immortales maneant nihil adversi omnino patiendo : quis est qui

[1] Vide supra c. 6. [2] I Tim. III, 1.

illam vitam vel beatissimam neget, vel in ejus comparatione istam, quæ hic agitur, quantislibet animi et corporis externarumque rerum bonis plena sit, non miserrimam judicet? Quam tamen quicumque sic habet, ut ejus usum referat ad illius finem, quam diligit ardentissime, ac fidelissime sperat, non absurde dici etiam nunc beatus potest, spe illa potius, quam re ista. Res vero ista sine spe illa, beatitudo falsa et magna miseria : non enim veris animi bonis utitur. Quoniam non est vera sapientia, quæ intentionem suam in his, quæ prudenter discernit, gerit fortiter, cohibet temperanter, justeque distribuit, non in illum dirigit finem, ubi erit Deus omnia in omnibus, æternitate certa et pace perfecta[1].

CAPUT XXI.

An secundum definitiones Scipionis, quæ in dialogo Ciceronis sunt, unquam fuerit romana respublica.

I. Quapropter nunc est locus, ut quam potero breviter ac dilucide expediam, quod in secundo hujus Operis libro me demonstraturum esse promisi, secundum definitiones, quibus apud Ciceronem utitur Scipio in libris de Republica, nunquam rempublicam fuisse romanam. Breviter enim rempublicam definit esse rem populi. Quæ definitio si vera est, nunquam fuit romana respublica : quia nunquam fuit res populi; quam definitionem voluit esse reipublicæ. Populum enim esse definivit cœtum multitudinis, juris consensu et utilitatis communione sociatum. Quid

[1] Cor. xv, 28.

autem dicat juris consensum, disputando explicat; per hoc ostendens geri sine justitia non posse rempublicam: ubi ergo justitia vera non est, nec jus potest. Quod enim jure fit, profecto juste fit. Quod autem fit injuste, nec jure fieri potest. Non enim jura dicenda sunt vel putanda iniqua hominum constituta: cum illud etiam ipsi jus esse dicant, quod de justitiæ fonte manaverit; falsumque esse, quod a quibusdam non recte sentientibus dici solet, id esse jus, quod ei qui plus potest, utile est. Quocirca ubi non est vera justitia, juris consensu sociatus cœtus hominum non potest esse; et ideo nec populus, juxta illam Scipionis vel Ciceronis definitionem: et si non populus, nec res populi; sed qualiscumque multitudinis, quæ populi nomine digna non est. Ac per hoc, si respublica res populi est, et populus non est qui consensu non sociatus est juris, non est autem jus, ubi nulla justitia est: procul dubio colligitur, ubi justitia non est, non esse rempublicam. Justitia porro ea virtus est, quæ sua cuique distribuit. Quæ igitur justitia est hominis, quæ ipsum hominem Deo vero tollit, et immundis dæmonibus subdit? Hoccine est sua cuique distribuere? An qui fundum aufert ei a quo emptus est, et tradit ei qui nihil in eo habet juris, injustus: et qui se ipsum aufert dominanti Deo, a quo factus est, et malignis servit spiritibus, justus est?

II. Disputatur certe acerrime atque fortissime in eisdem ipsis de Republica libris adversus injustitiam pro justitia. Et quoniam cum prius ageretur pro injustitiæ partibus contra justitiam, et diceretur nisi per injustitiam rempublicam stare augerique non posse; hoc veluti validissimum positum erat, injustum esse, ut homines hominibus dominantibus serviant; quam tamen injustitiam nisi sequatur imperiosa civitas, cujus est magna respublica, non eam posse provinciis imperare: responsum est a parte justi-

tiæ, ideo justum esse, quod talibus hominibus sit utilis servitus, et pro utilitate eorum fieri cum recte fit, id est cum improbis aufertur injuriarum licentia : et domiti se melius habebunt, quia indomiti deterius se habuerunt : subditumque est, ut ista ratio firmaretur, veluti a natura sumptum nobile exemplum, atque dictum est : « Cur igitur Deus homini, animus imperat corpori, ratio libidini cæterisque vitiosis animi partibus »? Plane hoc exemplo satis edoctum est quibusdam esse utilem servitutem ; et Deo quidem ut serviatur, utile esse omnibus. Serviens autem Deo animus, recte imperat corpori, inque ipso animo ratio Domino Deo subdita, recte imperat libidini vitiisque cæteris. Quapropter ubi homo Deo non servit, quid in eo putandum est esse justitiæ : quandoquidem Deo non serviens, nullo modo potest juste animus corpori, aut humana ratio vitiis imperare? Et si in homine tali non est ulla justitia, procul dubio nec in hominum cœtu, qui ex hominibus talibus constat. Non est hic ergo juris ille consensus, qui hominum multitudinem populum facit, cujus res dicitur esse respublica. Nam de utilitate quid dicam, cujus etiam communione sociatus cœtus hominum, sicut se habet ista definitio, populus nuncupatur? Quamvis enim, si diligenter attendas, nec utilitas sit ulla viventium, qui vivunt impie : sicut vivit omnis qui non servit Deo, servitque dæmonibus, tanto magis impiis, quanto magis sibi, cum sint immundissimi spiritus, tanquam diis sacrificari volunt : tamen quod de juris consensu diximus, satis esse arbitror, unde appareat per hanc definitionem non esse populum, cujus respublica esse dicatur, in quo justitia non est. Si enim dicunt non spiritibus immundis, sed diis bonis atque sanctis in sua republica servisse Romanos ; numquid eadem toties repetenda sunt, quæ jam satis, imo ultra quam satis est, diximus? Quis enim ad

hunc locum per superiores hujus Operis libros pervenit, qui dubitare adhuc possit, malis et impuris dæmonibus servisse Romanos, nisi vel nimium stolidus, vel impudentissime contentiosus? Sed ut taceam quales sint, quos sacrificiis colebant; in lege veri Dei scriptum est : « Sa» crificans diis eradicabitur, nisi Domino tantum[1]. » Nec bonis igitur, nec malis diis sacrificari voluit, qui hoc cum tanta comminatione præcepit.

CAPUT XXII.

An verus sit Deus, cui Christiani serviunt, cui soli debeat sacrificari.

Sed responderi potest : « Quis iste Deus est, aut unde dignus probatur, cui deberent obtemperare Romani, ut nullum deorum præter ipsum colerent sacrificiis? Magnæ cæcitatis est, adhuc quærere quis iste sit Deus. Ipse est Deus, cujus Prophetæ prædixerunt ista quæ cernimus. Ipse est Deus, a quo responsum accepit Abraham : « In » semine tuo benedicentur omnes gentes[2]. » Quod in Christo fieri, qui secundum carnem de illo semine exortus est, iidem ipsi qui remanserunt hujus nominis inimici, velint nolintve, cognoscunt. Ipse est Deus, cujus divinus Spiritus per eos locutus est, quorum prædicta atque completa per Ecclesiam, quam videmus toto orbe diffusam, in libris superioribus posui. Ipse est Deus, quem Varro doctissimus Romanorum Jovem putat, quamvis nesciens quid loquatur : quod tamen ideo commemorandum putavi, quoniam vir tantæ scientiæ nec nullum istum Deum

[1] Exod. XXII, 20. — [2] Gen. XXII, 18.

potuit existimare, nec vilem. Hunc enim eum esse credidit, quem summum putavit Deum. Postremo ipse est Deus, quem doctissimus philosophorum, quamvis Christianorum acerrimus inimicus, etiam per eorum oracula, quos deos putat, Deum magnum Porphyrius confitetur.

CAPUT XXIII.

Quæ Porphyrius dicat oraculis deorum responsa esse de Christo.

I. Nam in libris quos ἐκ λογίων φιλοσοφίας appellat, in quibus exequitur atque conscribit rerum ad philosophiam pertinentium velut divina, responsa ut ipsa verba ejus, quemadmodum ex lingua græca in latinam interpretata sunt, ponam: « Interroganti, inquit, quem Deum placando revocare possit uxorem suam a Christianismo, hæc ait versibus Apollo. » Deinde verba velut Apollinis ista sunt: « Forte magis poteris in aqua impressis litteris scribere, aut adinflans pennas leves per aëra ut avis volare, quam pollutæ revoces impiæ uxoris sensum. Pergat quomodo vult inanibus fallaciis perseverans, et lamentationibus fallacissimis mortuum Deum cantans, quem a judicibus recta sentientibus perditum, pessima in speciosis ferro juncta mors interfecit. » Deinde post hos versus Apollinis, qui non stante metro latine interpretati sunt, subjunxit atque ait: « In his quidem tergiversationem irremediabilis sententiæ eorum manifestavit, dicens: Quoniam Judæi suscipiunt Deum magis quam isti. » Ecce ubi decolorans Christum, Judæos proposuit Christianis, confitens quod Judæi suscipiant Deum. Sic enim exposuit versus Apollinis, ubi a

judicibus recta sentientibus Christum dicit occisum, tanquam illis juste judicantibus, merito sit ille punitus. Viderit quid de Christo vates mendax Apollinis dixerit, atque iste crediderit, aut fortasse vatem, quod non dixit, dixisse iste ipse confinxerit : quam vero sibi constet, vel ipsa oracula inter se faciat convenire, postea videbimus. Hic tamen Judæos, tanquam Dei susceptores, recte dicit judicasse de Christo, quod eum morte pessima excruciandum esse censuerint. Deus itaque Judæorum, cui perhibet testimonium, audiendus fuit, dicens : « Sacrificans diis eradicabitur, nisi Domino tantum [1]. » Sed ad manifestiora veniamus, et audiamus quam magnum Deum dicat esse Judæorum. Item ad ea quae interrogavit Apollinem, quid melius, verbum sive ratio, an lex : « Respondit, inquit, versibus, hæc dicens. » Ac deinde subjicit Apollinis versus, in quibus et isti sunt, ut quantum satis est inde decerpam. « In Deum vero, inquit, generatorem, et in regem ante omnia, quem tremit cœlum, et terra, atque mare, et infernorum abdita, et ipsa numina perhorrescunt : quorum lex est Pater, quem valde sancti honorant Hebræi. » Tali oraculo dei sui Apollinis, Porphyrius tam magnum Deum dixit Hebræorum, ut eum et ipsa numina perhorrescant. Cum ergo Deus iste dixerit : « Sacrificans diis eradicabitur, » mirer quod ipse Porphyrius non perhorruerit, et sacrificans diis eradicari non formidaverit.

II. Dicit etiam bona philosophus iste de Christo, quasi oblitus illius, de qua paulo ante locuti sumus, contumeliæ suæ, aut quasi in somnis dii ejus maledixerint Christo, et evigilantes eum bonum esse cognoverint, digneque laudaverint. Denique tanquam mirabile aliquid atque incredibile prolaturus : « Præter opinionem, inquit, pro-

[1] Exod. XXII. 20.

fecto quibusdam videtur esse quod dicturi sumus. Christum enim dii piissimum pronuntiaverunt et immortalem factum, et cum bona prædicatione ejus meminerunt : Christianos vero pollutos, inquit, et contaminatos, et errore implicatos esse dicunt : et multis talibus adversus eos blasphemiis utuntur[1]. » Deinde subjicit velut deorum oracula blasphemantium Christianos. Et post hæc « De Christo autem, inquit, interrogantibus si est Deus, ait Hecate : Quoniam quidem immortalis anima post corpus ut incedit, nosti, a sapientia autem abscissa semper errat, viri pietate præstantissimi est illa anima, hanc colunt aliena a se veritate. » Deinde post verba hujus quasi oraculi sua ipse contexens : « Piissimum igitur virum, inquit, eum dixit, et ejus animam, sicut et aliorum piorum, post obitum immortalitate donatam, et hanc colere Christianos ignorantes. » Interrogantibus autem, inquit : « Cur ergo damnatus est? » Oraculo respondit dea : « Corpus quidem debilitantibus tormentis semper oppositum est : anima autem piorum cœlesti sedi insidet. Illa vero anima aliis animabus fataliter dedit, quibus fata non annuerunt deorum obtinere dona, neque habere Jovis immortalis agnitionem, errore implicari. Propterea ergo diis exosi : quia quibus fato non fuit nosse Deum, nec dona a diis accipere, his fataliter dedit iste errore implicari. Ipse vero pius, et in cœlum, sicut pii, concessit. Itaque hunc quidem non blasphemabis, misereberis autem hominum dementiam, ex eo in eis facile præcepsque periculum. »

III. Quis ita stultus est, ut non intelligat aut ab homine callido, eoque Christianis inimicissimo hæc oracula fuisse conficta, aut consilio simili ab impuris dæmonibus ista fuisse responsa : ut scilicet quoniam laudant Christum, propterea credantur veraciter vituperare Christianos ; at-

[1] Hæc eadem græce apud Eusebium l. III. de Demonst. Evang. c. 6.

que ita, si possint, intercludant viam salutis æternæ, in qua fit quisque Christianus? Suæ quippe nocendi astutiæ milleformi sentiunt non esse contrarium, si credatur eis laudantibus Christum, dum tamen credatur etiam vituperantibus Christianos; ut eum, qui utrumque crediderit, talem Christi faciant laudatorem, ne velit esse Christianus : ac sic quamvis ab illo laudatus, ab istorum tamen dæmonum dominatu eum non liberet Christus. Præsertim quia ita laudant Christum, ut quisquis in eum talem crediderit, qualis ab eis prædicatur, Christianus verus non sit, sed Photinianus hæreticus, qui tantummodo hominem, non etiam Deum noverit Christum : et ideo per eum salvus esse non possit, nec istorum mendaciloquorum dæmonum laqueos vitare vel solvere. Nos autem neque Apollinem vituperantem Christum, neque Hecaten possumus approbare laudantem. Ille quippe tanquam iniquum Christum vult credi, quem a judicibus recta sentientibus dicit occisum; ista hominem piissimum, sed hominem tantum. Una est tamen et illius et hujus intentio, ut nolint homines esse Christanos; quia nisi Christiani erunt, ab eorum erui potestate non poterunt. Iste vero philosophus, vel potius qui talibus adversus Christianos quasi oraculis credunt, prius faciant, si possunt, ut inter se de ipso Christo Hecate atque Apollo concordent, eumque aut ambo condemnent, aut ambo collaudent. Quod si facere potuissent, nihilominus nos et vituperatores et laudatores Christi fallaces dæmones vitaremus. Cum vero eorum deus et dea inter se de Christo, ille vituperando, ista laudando dissentiant; profecto eis blasphemantibus Christianos non credunt homines, si recte ipsi sentiant.

IV. Sane Christum laudans, vel Porphyrius, vel Hecate, cum dicat eum ipsum dedisse fataliter Christianis, ut implicarentur errore, causas tamen ejusdem, sicut

putat, pandit erroris. Quas antequam ex verbis ejus exponam, prius quaero : « Si fataliter dedit Christus Christianis erroris implicationem, utrum volens, an nolens dederit. Si volens, quomodo justus. Si nolens, quomodo beatus? Sed jam causas ipsius audiamus erroris. « Sunt, inquit, spiritus terreni minimi loco quodam malorum dæmonum potestati subjecti. Ab his sapientes Hebræorum, quorum unus iste etiam Jesus fuit, sicut audisti divina Apollinis, quæ superius dicta sunt; ab his ergo Hebraei dæmonibus pessimis et minoribus spiritibus vetabant religiosos, et ipsis vacare prohibebant : venerari autem magis cœlestes deos, amplius autem venerari Deum Patrem. Hoc autem, inquit, et dii præcipiunt, et in superioribus ostendimus, quemadmodum animum advertere ad Deum monent, et illum colere ubique imperant. Verum indocti et impiæ naturæ, quibus vere fatum non concessit a diis dona obtinere, neque habere Jovis immortalis notionem, non audientes et deos et divinos viros, deos quidem omnes recusaverunt, prohibitos autem dæmones et hos non odisse, sed revereri. Deum autem simulantes colere, ea sola per quæ Deus adoratur, non agunt. Nam Deus quidem, utpote omnium Pater, nullius indiget : sed nobis est bene, cum eum per justitiam et castitatem aliasque virtutes adoramus, ipsam vitam precem ad ipsum facientes, per imitationem et inquisitionem de ipso. Inquisitio enim purgat, inquit : imitatio deificat affectionem ad ipsum operando. Bene quidem prædicavit Deum Patrem, et quibus sit colendus moribus dixit. Quibus præceptis prophetici libri pleni sunt Hebræorum, quando sanctorum vita sive vituperatur, sive laudatur. Sed in Christianis tantum errat, aut tantum calumniatur, quantum volunt dæmones, quos opinatur deos, quasi cuiquam difficile sit recolere, quæ turpia, quæ dedecora erga deorum obsequium

in theatris agebantur et templis; et attendere quæ legantur, dicantur, audiantur in ecclesiis, vel Deo vero quid offeratur; et hinc intelligere ubi ædificium, et ubi ruina sit morum. Quis autem huic dixit vel inspiravit, nisi diabolicus spiritus, tam vanum apertumque mendacium, quod dæmones ab Hebræis coli prohibitos revereantur potius quam oderint Christiani? Sed Deus ille quem coluerunt sapientes Hebræorum, etiam cœlestibus sanctis Angelis et Virtutibus Dei, quos beatissimos tanquam cives in hac nostra peregrinatione mortali veneramur et amamus, sacrificari vetat, intonans in lege sua, quam dedit populo suo hebræo, et valde minaciter dicens : « Sacrificans diis eradicabitur[1]. » Et ne quisquam putaret dæmonibus pessimis, terrenisque spiritibus, quos iste dicit minimos vel minores, ne sacrificetur esse præceptum; quia et ipsi in Scripturis sanctis dicti sunt dii, non Hebræorum, sed gentium; quod evidenter in Psalmo Septuaginta interpretes posuerunt, dicentes : « Quoniam » omnes dii gentium dæmonia[2] : » ne quis ergo putaret istis quidem dæmoniis prohibitum, cœlestibus autem vel omnibus, vel aliquibus sacrificari esse permissum, mox addidit, « Nisi Domino soli, » id est, nisi Domino tantum : ne forte in eo quod ait : « Nisi Domino soli, » Dominum solem credat esse quispiam, cui sacrificandum putat : quod non ita esse intelligendum, in scripturis græcis facillime reperitur.

V. Deus igitur Hebræorum, cui tam magnum tantus etiam iste philosophus perhibet testimonium, legem dedit hebræo populo suo, hebræo sermone conscriptam, non obscuram et incognitam, sed omnibus jam gentibus diffamatam, in qua lege scriptum est : « Sacrificans diis eradi» cabitur, nisi Domino tantum[3]. » Quid opus est in hac

[1] Exod. XXII, 20. — [2] Psal. XCV. — [3] Exod. XXII, 20.

ejus lege, ejusque Prophetis de hac re multa perquirere? Imo non perquirere, non enim abstrusa vel rara sunt; sed aperta et crebra colligere, et in hac disputatione mea ponere : quibus luce clarius apparet, nulli omnino nisi tantum sibi Deum verum et summum voluisse sacrificari. Ecce hoc unum breviter, imo granditer, minaciter, sed veraciter dictum ab illo Deo, quem tam excellenter eorum doctissimi prædicant, audiatur, timeatur, impleatur, ne inobedientes eradicatio consequatur. « Sacrificans, inquit, » diis eradicabitur, nisi Domino tantum : » non quo rei egeat alicujus, sed quia nobis expedit, ut res ejus simus. » Hinc enim canitur in sacris Litteris Hebræorum : « Dixi » Domino : » Deus meus es tu, quoniam bonorum meorum » non eges[1]. » Hujus autem præclarissimum atque optimum sacrificium nos ipsi sumus, hoc est Civitas ejus, cujus rei mysterium celebramus oblationibus nostris, quæ fidelibus notæ sunt, sicut in libris præcedentibus disputavimus. Cessaturas enim victimas, quas in umbra futuri offerebant Judæi, et unum sacrificium gentes a solis ortu usque ad occasum, sicut jam fieri cernimus, oblaturas, per Prophetas hebræos oracula increpuere divina : ex quibus quantum satis visum est, nonnulla protulimus, et huic jam operi aspersimus. Quapropter ubi non est ista justitia, ut secundum suam gratiam civitati obedienti Deus imperet unus et summus, ne cuiquam sacrificet, nisi tantum sibi; et per hoc in omnibus hominibus ad eamdem civitatem pertinentibus atque obedientibus Deo, animus etiam corpori, atque ratio vitiis, ordine legitimo fideliter imperet : ut quemadmodum justus unus, ita cœtus populusque justorum vivat ex fide, quæ operatur per dilectionem, qua homo diligit Deum, sicut diligendus est Deus, et proximum sicut semetipsum : ubi ergo non est ista justitia, profecto non

[1] Psal. xv, 2.

est cœtus hominum juris consensu et utilitatis communione sociatus. Quod si non est, utique populus non est, si vera est hæc populi definitio. Ergo nec respublica est : quia res populi non est, ubi ipse populus non est.

CAPUT XXIV.

Qua definitione constet populi et reipublicæ nuncupationem recte sibi non solum Romanos, sed etiam regna alia vindicare.

Si autem populus non isto, sed alio definiatur modo, velut si dicatur, populus est cœtus multitudinis rationalis, rerum quas diligit concordi communione sociatus : profecto ut videatur qualis quisque populus sit, illa sunt intuenda quæ diligit. Quæcumque tamen diligat, si cœtus est multitudinis, non pecorum, sed rationalium creaturarum, et eorum quæ diligit communione concordi sociatus est, non absurde populus nuncupatur : tanto utique melior, quanto in melioribus ; tantoque deterior, quanto est in deterioribus concors. Secundum istam definitionem nostram romanus populus, populus est ; et res ejus sine dubitatione respublica. Quid autem primis temporibus suis, quidve sequentibus populus ille dilexerit, et quibus moribus ad cruentissimas seditiones, atque inde ad socialia atque civilia bella perveniens, ipsam concordiam, quæ salus quodam modo est populi, ruperit atque corruperit, testatur historia : de qua in præcedentibus libris multa posuimus [1]. Nec ideo tamen vel ipsum non esse populum, vel ejus rem dixerim non esse rempublicam, quandiu manet qualiscumque multitudinis rationalis cœtus, rerum

[1] Liber I, c. 30 ; et lib. II et III, etc.

quas diligit concordi communione sociatus. Quod autem de isto populo et de ista republica dixi, hoc de Atheniensium vel quorumcumque Græcorum, hoc de Ægyptiorum, hoc de illa priore Babylone Assyriorum, quando in rebus suis publicis imperia vel parva vel magna tenuerunt, et de alia quacumque aliarum gentium intelligar dixisse atque sensisse. Generaliter quippe Civitas impiorum, cui non imperat Deus obedienti sibi, ut sacrificium non offerat, nisi tantummodo sibi, et per hoc in illa et animus corpori, ratioque vitiis recte ac fideliter imperet, caret justitiæ veritate.

CAPUT XXV.

Quod non possint ibi veræ esse virtutes, ubi non est vera religio.

Quamlibet enim videatur animus corpori, et ratio vitiis laudabiliter imperare; si Deo animus et ratio ipsa non servit, sicut sibi serviendum esse ipse Deus præcepit, nullo modo corpori vitiisque recte imperat. Nam qualis corporis atque vitiorum potest esse mens domina, veri Dei nescia, nec ejus imperio subjugata, sed vitiosissimis dæmonibus corrumpentibus prostituta? Proinde virtutes, quas sibi habere videtur, per quas imperat corpori et vitiis ad quodlibet adipiscendum vel tenendum, nisi ad Deum retulerit, etiam ipsæ vitia sunt potius quam virtutes. Nam licet a quibusdam tunc veræ et honestæ putentur esse virtutes, cum ad se ipsas referuntur, nec propter aliud expetuntur; etiam tunc inflatæ ac superbæ sunt: et ideo non

[1] Vide lib. xiii de Trinit. c. 20; et lib. xiv, c. 1.

virtutes, sed vitia judicanda sunt. Sicut enim non est a carne, sed super carnem, quod carnem facit vivere : sic non est ab homine, sed super hominem, quod hominem facit beate vivere ; nec solum hominem, sed etiam quamlibet Potestatem Virtutemque cœlestem.

CAPUT XXVI.

De pace populi alienati a Deo, qua utitur ad pietatem populus Dei, dum in hoc peregrinus est mundo.

Quocirca ut vita carnis anima est, ita beata vita hominis Deus est, de quo dicunt sacræ Litteræ Hebræorum : « Beatus populus, cujus est Dominus Deus ipsius [1]. » Miser igitur populus ab isto alienatus Deo. Diligit tamen ipse etiam quamdam pacem suam non improbandam, quam quidem non habebit in fine, quia non ea bene utitur ante finem. Hanc autem ut interim habeat in hac vita, nostra etiam interest : quoniam quandiu permixtæ sunt ambæ Civitates, utimur et nos pace Babylonis : ex qua ita per fidem Dei populus liberatur, ut apud hanc interim peregrinetur. Propter quod et Apostolus admonuit Ecclesiam ut oraret pro regibus ejus atque sublimibus, addens et dicens : « Ut quietam et tranquillam vitam agamus cum » omni pietate et charitate [2]. » Et propheta Jeremias cum populo Dei veteri venturam prænuntiaret captivitatem, et divinitus imperaret ut obedienter in Babyloniam irent, Deo suo etiam ista patientia servientes, monuit et ipse ut oraretur pro illa, dicens : « Quia in ejus est pace pax » vestra [3], » utique interim temporalis, quæ bonis malisque communis est.

[1] Psal. CXLIII, 15. — [2] I Tim. II, 2. — [3] Jerem. XXIX, 7.

CAPUT XXVII.

De pace servientium Deo, cujus perfecta tranquillitas in hac temporali vita non potest apprehendi.

PAX autem nostra propria, et hic est cum Deo per fidem, et in æternum erit cum illo per speciem [1]. Sed hic sive illa communis, sive nostra propria, talis est pax, ut solatium miseriæ sit potius quam beatitudinis gaudium. Ipsa quoque nostra justitia, quamvis vera sit propter veri boni finem, ad quem refertur, tamen tanta est in hac vita, ut potius peccatorum remissione constet, quam perfectione virtutum. Testis est oratio totius Civitatis Dei, quæ peregrinatur in terris. Per omnia quippe membra sua clamat ad Deum : « Dimitte nobis debita » nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris [2]. » Nec pro eis est efficax hæc oratio, quorum fides sine operibus mortua est [3] : sed pro eis quorum fides per dilectionem operatur [4]. Quia enim Deo quidem subdita, in hac tamen conditione mortali, et corpore corruptibili quod aggravat animam [5], non perfecte vitiis ratio imperat, ideo necessaria est justis talis oratio. Nam profecto quanquam imperetur, nequaquam sine conflictu vitiis imperatur. Et utique aliquid subrepit in hoc loco infirmitatis etiam bene confligenti, sive hostibus talibus victis subjectisque dominanti, unde si non facili operatione, certe labili locutione aut volatili cogitatione peccetur. Et ideo quamdiu vitiis imperatur, plena pax non est : quia

[1] 2 Cor. v, 7. — [2] Matth. vi, 12. — [3] Jacob. ii, 17-26. — [4] Gal. v, 6. — [5] Sap. ix, 15.

et illa quæ resistunt, periculoso debellantur prælio; et illa quæ victa sunt, nondum securo triumphantur otio, sed adhuc sollicito premuntur imperio. In his ergo tentationibus, de quibus omnibus in divinis eloquiis breviter dictum est: « Numquid non tentatio est vita humana » super terram[1]? » quis ita vivere se præsumat, ut dicere Deo: « Dimitte nobis debita nostra, » non necesse habeat, nisi homo elatus? Nec vero magnus, sed inflatus ac tumidus, cui per justitiam resistit, qui gratiam largitur humilibus. Propter quod scriptum est: « Deus superbis » resistit, humilibus autem dat gratiam[2]. » Hic itaque in unoquoque justitia est, ut obedienti Deus homini, animus corpori, ratio autem vitiis etiam repugnantibus imperet, vel subigendo, vel resistendo; atque ut ab ipso Deo petatur et meritorum gratia, et venia delictorum, ac de acceptis bonis gratiarum actio persolvatur. In illa vero pace finali, quo referenda, et cujus adipiscendæ causa habenda est ista justitia, quoniam sanata immortalitate atque incorruptione natura vitia non habebit, nec unicuique nostrum vel ab alio vel a se ipso quidquam repugnabit, non opus erit ut ratio vitiis, quæ nulla erunt, imperet: sed imperabit Deus homini, animus corpori; tantaque obediendi ibi erit suavitas et facilitas, quanta vivendi regnandique felicitas. Et hoc illic in omnibus atque in singulis æternum erit, æternumque esse certum erit: et ideo pax beatitudinis hujus, vel beatitudo pacis hujus, summum bonum erit.

[1] Job. VII, 1. — [2] Jacob. IV, 6; et I Petr. V, 5.

CAPUT XXVIII.

In quem finem venturus sit exitus impiorum.

Eorum autem qui non pertinent ad istam Civitatem Dei, erit e contrario miseria sempiterna, quæ etiam secunda mors dicitur: quia nec anima ibi vivere dicenda est, quæ a vita Dei alienata erit; nec corpus, quod æternis doloribus subjacebit. Ac per hoc ideo durior ista secunda mors erit, quia finiri morte non poterit[1]. Sed quoniam sicut miseria beatitudini, et mors vitæ, ita bellum paci videtur esse contrarium; merito quæritur, sicut pax in bonorum finibus prædicata est atque laudata, quod vel quale bellum in finibus malorum e contrario possit intelligi. Verum qui hoc quærit, attendat quid in bello noxium perniciosumque sit, et videbit nihil aliud esse, quam inter se rerum adversitatem atque conflictum. Quod igitur bellum gravius et amarius cogitari potest, quam ubi voluntas sic adversa est passioni, et passio voluntati, ut nullius earum victoria tales inimicitiæ finiantur; et ubi sic confligit cum ipsa natura corporis vis doloris, ut neutrum alteri cedat. Hic enim quando contingit iste conflictus, aut dolor vincit, et sensum mors adimit; aut natura vincit, et dolorem sanitas tollit. Ibi autem et dolor permanet, ut affligat; et natura perdurat, ut sentiat: quia utrumque ideo non deficit, ne pœna deficiat. Ad hos autem fines bonorum et malorum, illos expetendos, istos cavendos, quoniam per judicium transibunt ad illos boni, ad istos mali; de hoc judicio, quantum Deus donaverit, in consequenti volumine disputabo.

[1] Apoc. [illegible]

LIBER XX.

De judicio novissimo, deque testimoniis cum novi, tum veteris instrumenti, quibus denuntiatur futurum.

CAPUT I.

Quod quamvis omni tempore Deus judicet, in hoc tamen libro de novissimo ejus judicio sit proprie disputandum.

I. De die ultimi judicii Dei, quod ipse donaverit, locuturi, eumque asserturi adversus impios et incredulos, tanquam in ædificii fundamento prius ponere testimonia divina debemus. Quibus qui nolunt credere, humanis ratiunculis falsis atque fallacibus contravenire conantur, ad hoc ut aut aliud significare contendant quod adhibetur testimonium de Litteris sacris, aut omnino divinitus esse dictum negent. Nam nullum existimo esse mortalium, qui cum ea, sicut dicta sunt, intellexerit, et a summo ac vero Deo per animas sanctas dicta esse crediderit, non eis cedat atque consentiat : sive id etiam ore fateatur, sive aliquo vitio fateri erubescat, aut metuat ; vel etiam pervicacia simillima insaniæ, id quod falsum esse novit aut credit, contra id quod verum esse novit aut credit, etiam contentiosissime defendere moliatur.

II. Quod ergo in confessione ac professione tenet omnis Ecclesia Dei veri, Christum de cœlo esse venturum ad vivos ac mortuos judicandos, hunc divini judicii ultimum

diem dicimus, id est, novissimum tempus. Nam per quot dies hoc judicium tendatur, incertum est : sed Scripturarum more sanctarum diem poni solere pro tempore, nemo qui illas Litteras quamlibet negligenter legerit, nescit. Ideo autem cum diem judicii Dei dicimus, addimus ultimum vel novissimum ; quia et nunc judicat, et ab humani generis initio judicavit, dimittens de paradiso, et a ligno vitæ separans primos homines peccati magni perpetratores[1] : imo etiam quando Angelis peccantibus non pepercit[2], quorum princeps homines a se ipso subversus invidendo subvertit, procul dubio judicavit. Nec sine illius alto justoque judicio, et in hoc aërio cœlo, et in terris, et dæmonum et hominum miserrima vita est erroribus ærumnisque plenissima. Verum etsi nemo peccasset, non sine bono rectoque judicio universam rationalem creaturam perseverantissime sibi Domino suo cohærentem in æterna beatitudine retineret. Judicat etiam, non solum universaliter de genere dæmonum atque hominum, ut miseri sint propter primorum meritum peccatorum ; sed etiam de singulorum operibus propriis, quæ gerunt arbitrio voluntatis. Nam et dæmones ne torqueantur, precantur[3] : nec utique injuste vel parcitur eis, vel pro sua quique improbitate torquentur. Et homines plerumque aperte, semper occulte, luunt pro suis factis divinitus pœnas, sive in hac vita, sive post mortem : quamvis nullus hominum agat recte, nisi divino adjuvetur auxilio ; nullus dæmonum aut hominum agat inique, nisi divino eodemque justissimo judicio permittatur. Sicut enim ait Apostolus : « Non est iniquitas apud Deum[4]. » Et sicut ipse alibi dicit : « Inscrutabilia sunt judicia Dei, » et investigabiles viæ ejus[5]. » Non igitur in hoc libro de

[1] Gen. III, 23. — [2] 2 Petr. II, 4. — [3] Matth. VIII, 29. — [4] Rom. IX, 14. — [5] Ibid. XI, 33.

illis primis, nec de istis mediis Dei judiciis, sed de ipso novissimo judicio, quantum ipse tribuerit, disputabo, quando Christus de cœlo venturus est vivos judicaturus et mortuos. Iste quippe dies judicii proprie jam vocatur, eo quod nullus ibi erit imperitæ querelæ locus, cur injustus ille sit felix, et cur justus ille infelix. Omnium namque tunc nonnisi bonorum vera et plena felicitas, et omnium nonnisi malorum digna et summa infelicitas apparebit.

CAPUT II.

De varietate rerum humanarum, cui non potest dici deesse judicium Dei, quamvis nequeat vestigari.

Nunc autem et mala æquo animo ferre discimus, quæ patiuntur et boni; et bona non magnipendere, quæ adipiscuntur et mali. Ac per hoc etiam in his rebus, in quibus non apparet divina justitia, salutaris est divina doctrina. Nescimus enim quo judicio Dei bonus ille sit pauper, malus ille sit dives : iste gaudeat, quem pro suis perditis moribus cruciari debuisse mœroribus arbitramur; contristetur ille, quem vita laudabilis gaudere debuisse persuadet : exeat de judicio non solum inultus, verumetiam damnatus innocens, aut iniquitate judicis pressus, aut falsis obrutus testimoniis; e contrario scelestus adversarius ejus non solum impunitus, verumetiam vindicatus insultet : impius optime valeat, pius languore tabescat : latrocinentur sanissimi juvenes : et qui nec verbo quemquam lædere potuerunt, diversa morborum atrocitate

affligantur : infantes utiles rebus humanis immatura morte rapiantur; et qui videntur nec nasci debuisse, diutissime insuper vivant ; plenus criminibus sublimetur honoribus, et hominem sine querela tenebræ ignobilitatis abscondant, et cætera hujusmodi, quæ quis colligit, quis enumerat? Quæ si haberent in ipsa velut absurditate constantiam, ut in hac vita, in qua « Homo, sicut sacer » Psalmus eloquitur, vanitati similis factus est, et dies » ejus velut umbra prætereunt [1], » nonnisi mali adipiscerentur transitoria bona ista atque terrena, nec nisi boni talia paterentur mala, posset hoc referri ad judicium justum Dei, vel etiam benignum; ut qui non erant assecuturi bona æterna, quæ faciunt beatos, temporalibus vel deciperentur pro malitia sua, vel pro Dei misericordia consolarentur bonis; et qui non erant passuri æterna tormenta, temporalibus vel pro suis quibuscumque et quantuliscumque peccatis affligerentur, vel propter implendas virtutes exercerentur malis. Nunc vero quando non solum in malo sunt boni, et in bono mali, quod videtur injustum; verumetiam plerumque et malis mala eveniunt, et bonis bona proveniunt : magis inscrutabilia fiunt judicia Dei, et investigabiles viæ illius [2]. Quamvis ergo nesciamus quo judicio Deus ista vel faciat, vel fieri sinat, apud quem summa virtus est et summa sapientia summaque justitia, nulla infirmitas, nulla temeritas, nulla iniquitas : salubriter tamen discimus non magnipendere seu bona, seu mala, quæ videmus esse bonis malisque communia; et illa bona quærere, quæ bonorum, atque illa mala maxime fugere, quæ propria sunt malorum. Cum vero ad illud Dei judicium venerimus, cujus tempus jam proprie dies judicii, et aliquando dies Domini nuncupatur; non solum quæcumque tunc judicabuntur, verumetiam

[1] Psal. CXLIII, 4. — [2] Rom. XI, 33.

quæcumque ab initio judicata, et quæcumque usque ad illud tempus adhuc judicanda sunt, apparebunt esse justissima. Ubi hoc quoque manifestabitur, quam justo judicio Dei fiat, ut nunc tam multa ac pene omnia justa judicia Dei sensus mentesque mortalium lateant; cum tamen in hac re piorum fidem non lateat, justum esse quod latet.

CAPUT III.

Quid in libro Ecclesiaste Salomon de his, quæ in hac vita et bonis et malis sunt communia, disputarit.

Nempe Salomon sapientissimus rex Israel, qui regnavit in Jerusalem, librum qui vocatur Ecclesiastes, et a Judæis quoque habetur in sacrarum canone Litterarum, sic exorsus est : « Vanitas vanitantium, dixit Ecclesiastes; » vanitas vanitantium, et omnia vanitas. Quæ homini » abundantia in omni labore suo, quo laborat sub sole[1]? » Et cum ex hac sententia connecteret cætera, commemorans ærumnas erroresque vitæ hujus, et vanescentes interea temporum lapsus, ubi nihil solidum, nihil stabile retinetur; in ea rerum vanitate sub sole, illud etiam deplorat quodam modo, quod cum sit abundantia sapientiæ super insipientiam, sicut abundantia lucis super tenebras[2], sapientisque oculi sint in capite ipsius, et stultus in tenebris ambulet; unus tamen incursus incurrat omnibus, utique in hac vita quæ sub sole agitur; significans videlicet ea mala, quæ bonis et malis videmus esse com-

[1] Eccle. I, 2, 3. — [2] Id. II, 13.

munia. Dicit etiam illud, quod et boni patiantur mala, tanquam mali sint, et mali, tanquam boni sint, adipiscantur bona, ita loquens: « Est, inquit, vanitas, quæ » facta est super terram: quia sunt justi, super quos ve- » nit sicut factum impiorum; et sunt impii, super quos » venit sicut factum justorum. Dixi quoniam hoc quoque » vanitas[1]. » In hac vanitate, cui quantum satis visum est, intimandæ, totum istum librum vir sapientissimus deputavit; non utique ob aliud, nisi ut eam vitam desideremus, quæ vanitatem non habet sub hoc sole, sed veritatem sub illo qui fecit hunc solem: in hac ergo vanitate, numquid nisi justo Dei rectoque judicio similis eidem vanitati factus vanesceret homo? In diebus tamen vanitatis suæ interest plurimum, utrum resistat, an obtemperet veritati, et utrum sit expers veræ pietatis, an particeps: non propter vitæ hujus vel bona acquirenda, vel mala vitanda vanescendo transeuntia; sed propter futurum judicium, per quod erunt et bonis bona, et malis mala, sine fine mansura. Denique iste sapiens hunc librum sic conclusit, ut diceret: « Deum time, et mandata » ejus custodi; quia hoc est omnis homo: quia omne hoc » opus Deus adducet in judicium in omni despecto, sive » bonum, sive malum[2]. » Quid brevius, verius, salubrius dici potuit? « Deum, inquit, time, et mandata ejus » custodi; quia hoc est omnis homo. » Quicumque enim est, hoc est, custos utique mandatorum Dei: quoniam qui hoc non est, nihil est. Non enim ad veritatis imaginem reformatur, remanens in similitudine vanitatis. « Quia » omne hoc opus, » id est, quod ab homine sit in hac vita, « Sive bonum, sive malum, Deus adducet in judi- » cium, in omni despecto, » id est, in omni etiam qui contemptibilis hic videtur, et ideo nec videtur: quoniam

[1] Eccle. VIII, 14. — [2] Ibid. XII, 13, 14.

Deus et ipsum videt, nec eum despicit, nec eum judicat præterit.

CAPUT IV.

Quod ad differendum de novissimo judicio Dei, Novi primum Testamenti, ac deinde Veteris testimonia prolaturus sit.

Hujus itaque ultimi judicii Dei testimonia de Scripturis sanctis quæ ponere institui, prius eligenda sunt de libris Instrumenti novi, postea de veteris. Quamvis enim vetera priora sint tempore, nova tamen anteponenda sunt dignitate; quoniam illa vetera præconia sunt novorum. Nova igitur ponentur prius, quæ ut firmius probemus, assumentur et vetera. In veteribus habentur Lex et Prophetæ, in novis Evangelium et apostolicæ Litteræ. Ait autem Apostolus : « Per legem enim cognitio peccati. Nunc » autem sine lege justitia Dei manifestata est, testificata » per Legem et Prophetas : justitia autem Dei, per fidem » Jesu Christi in omnes qui credunt[1]. » Hæc justitia Dei ad Novum pertinet Testamentum, et testimonium habet a veteribus libris, hoc est, a Lege et Prophetis. Prius ergo ipsa causa ponenda est, et postea testes introducendi. Hunc et ipse Jesus Christus ordinem servandum esse demonstrans. « Scriba, inquit, eruditus in regno Dei, similis est viro patrifamilias, proferenti de thesauro suo » nova et vetera[2]. » Non dixit : « Vetera et nova : » quod utique dixisset, nisi maluisset meritorum ordinem servare quam temporum.

[1] Rom. III, 20, 22. — [2] Matth. XIII, 52

CAPUT V.

Quibus sententiis Domini Salvatoris divinum judicium futurum in fine sæculi declaretur.

I. Ergo ipse Salvator cum objurgaret civitates, in quibus virtutes magnas fecerat, neque crediderant et eis alienigenas anteponeret : « Verumtamen, inquit, dico » vobis, Tyro et Sidoni remissius erit in die judicii quam » vobis[1]. » Et paulo post alteri civitati : « Amen, inquit, » dico vobis, quia terræ Sodomorum remissius erit in die » judicii quam tibi[2]. » Hic evidentissime prædicat diem judicii esse venturum. Et alio loco : « Viri Ninivitæ, in» quit, surgent in judicio cum generatione ista, et con» demnabunt eam ; quia pœnitentiam egerunt in prædi» catione Jonæ, et ecce plus quam Jona hic. Regina » Austri surget in judicio cum generatione ista, et con» demnabit eam ; quia venit a finibus terræ audire sa» pientiam Salomonis, et ecce plus quam Salomon hic[3]. » Duas hoc loco res discimus, et venturum esse judicium, et cum mortuorum resurrectione venturum. De Ninivitis enim et regina Austri quando ista dicebat, de mortuis sine dubio loquebatur, quos tamen in die judicii resurrecturos esse prædixit. Nec ideo dixit : « Condemnabunt, » quia ipsi judicabunt : sed quia ex ipsorum comparatione isti merito damnabuntur.

II. Rursus alio loco, cum de hominum bonorum et malorum nunc permixtione, postea separatione, quæ utique die judicii futura est loqueretur, adhibuit similitudi-

[1] Matth. XI, 22. — [2] Ibid. 24. — [3] Id. XII, 41, 42.

nem de tritico seminato et super seminatis zizaniis, eamque suis exponens Discipulis : « Qui seminat, inquit, bonum semen, est Filius hominis : ager autem est mundus : bonum vero semen hi sunt filii regni; zizania autem filii sunt nequam : inimicus autem qui seminavit ea est diabolus : messis autem consummatio sæculi est, messores vero Angeli sunt. Sicut ergo colliguntur zizania, et igni comburuntur : sic erit in consummatione sæculi. Mittet Filius hominis Angelos suos, et colligent de regno ejus omnia scandala, et eos qui faciunt iniquitatem, et mittent eos in caminum ignis : ibi erit fletus et stridor dentium. Tunc justi fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat[1]. » Hic quidem judicium vel diem judicii non nominavit, sed multo eum clarius ipsis rebus expressit, et in fine sæculi futurum esse prædixit.

III. Item Discipulis suis : « Amen, inquit, dico vobis quod vos qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede majestatis suæ, sedebitis et vos super sedes duodecim, judicantes duodecim tribus Israël[2]. » Hic discimus cum suis Discipulis judicaturum Jesum. Unde et alibi Judæis dixit : « Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt? Ideo ipsi judices vestri erunt.[3] » Nec quoniam super duodecim sedes sessuros esse ait, duodecim solos homines cum illo judicaturos putare debemus. Duodenario quippe numero, universa quædam significata est judicantium multitudo, propter duas partes numeri septenarii, quo significatur plerumque universitas : quæ duæ partes, id est, tria et quatuor, altera per alteram multiplicatæ duodecim faciunt. Nam et quatuor ter, et tria quater duodecim sunt : et si qua alia

[1] Matth. XIII, 37-43. — [2] Id. XIX, 28. — [3] Id. XII, 27. — [4] Vide Enar. in Ps. XLIX, n. 9.

hujus duodenarii numeri, quæ ad hoc valeat, ratio reperitur. Alioquin quoniam in locum Judæ traditoris apostolum Matthiam legimus ordinatum[1]; apostolus Paulus, qui plus illis omnibus laboravit[2], ubi ad judicandum sedeat non habebit: qui profecto cum aliis sanctis ad numerum judicum se pertinere demonstrat, cum dicit: « Nescitis quia Angelos judicabimus?[3] » De ipsis quoque judicandis in hoc numero duodenario similis causa est. Non enim quia dictum est: « Judicantes duodecim tribus Israël, » tribus Levi, quæ tertia-decima est, ab eis judicanda non erit, aut solum illum populum, non etiam cæteras gentes judicabunt. Quod autem ait, « In regeneratione, » procul dubio mortuorum resurrectionem nomine voluit regenerationis intelligi. Sic enim caro nostra regenerabitur per incorruptionem, quemadmodum est anima nostra regenerata per fidem.

IV. Multa prætereo, quæ de ultimo judicio ita dici videntur, ut diligenter considerata reperiantur ambigua, vel magis ad aliud pertinentia; sive scilicet ad eum Salvatoris adventum, quo per totum hoc tempus in Ecclesia sua venit, hoc est, in membris suis, particulatim atque paulatim, quoniam tota corpus est ejus; sive ad excidium terrenæ Jerusalem: quia et de illo cum loquitur, plerumque sic loquitur, tanquam de fine sæculi atque de illo die judicii novissimo et magno loquatur: ita ut dignosci non possit omnino, nisi ea quæ apud tres Evangelistas Matthæum, Marcum, et Lucam de hac re similiter dicta sunt, inter se omnia conferantur. Quædam quippe alter obscurius, alter explicat planius: ut ea quæ ad unam rem pertinentia dicuntur, appareat unde dicantur. Quod facere utcumque curavi in quadam epistola, quam rescripsi ad beatæ memoriæ virum Hesychium, Salonitanæ

[1] Act. I, 26. — [2] I Cor. XV, 10. — [3] Ib. VI, 3.

urbis episcopum, cujus epistolæ titulus est : De fine sæculi.

V. Proinde jam illud hic dicam, quod in Evangelio secundum Matthæum de separatione bonorum et malorum legitur per judicium præsentissimum atque novissimum Christi. « Cum autem venerit, inquit, Filius ho» minis in majestate sua, et omnes Angeli cum eo, tunc » sedebit super sedem majestatis suæ, et congregabuntur » ante eum omnes gentes, et separabit eos ab invicem, » sicut pastor segregat oves ab hædis : et statuet oves » quidem a dextris suis, hædos autem a sinistris. Tunc » dicet Rex his, qui a dextris ejus erunt : Venite bene» dicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a » constitutione mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi » manducare; sitivi, et dedistis mihi bibere; hospes eram, » et collegistis me; nudus, et cooperuistis me; infirmus, » et visitastis me; in carcere eram, et venistis ad me. » Tunc respondebunt ei justi, dicentes : Domine, quando » vidimus te esurientem, et pavimus : sitientem, et de» dimus tibi potum? Quando autem te vidimus hospitem, » et collegimus te; aut nudum, et cooperuimus te? Aut » quando te vidimus infirmum, aut in carcere, et veni» mus ad te? Et respondens Rex dicet illis : Amen dico » vobis, quandiu uni fecistis de his fratribus meis mini» mis, mihi fecistis. Tunc dicet, inquit, et his qui a si» nistris erunt : Discedite a me maledicti in ignem æter» num, qui paratus est diabolo et angelis ejus[1]. » Deinde similiter etiam his enumerat, quod illa non fecerint, quæ dextros fecisse memoravit. Similiterque interrogantibus, quando eum viderint in horum indigentia constitutum : quod minimis suis factum non est, sibi factum non fuisse respondet; sermonemque concludens : « Et hi, inquit,

[1] Matth. xxv, 31-41.

» in supplicium æternum ibunt, justi autem in vitam » æternam[1]. » Joannes vero evangelista apertissime narrat eum in resurrectione mortuorum futurum prædixisse judicium. Cum enim dixisset : « Neque enim Pater judicat » quemquam, sed judicium omne dedit Filio, ut omnes » honorificent Filium, sicut honorificant Patrem : qui » non honorificat Filium, non honorificat Patrem, qui » misit illum[2] : » protinus addidit : « Amen, amen dico vo- » bis, quia qui verbum meum audit, et credit ei qui me » misit, habet vitam æternam ; et in judicium non veniet, » sed transiit a morte in vitam[3]. » Ecce hic dixit fideles suos in judicium non venire. Quomodo ergo per judicium separabuntur a malis, et ad ejus dexteram stabunt, nisi quia hoc loco judicium pro damnatione posuit? In tale quippe judicium non venient, qui audiunt verbum ejus, et credunt ei qui misit illum.

CAPUT VI.

Quæ sit prima resurrectio, quæ secunda.

Deinde adjungit, et dicit ; « Amen, amen dico vobis, » quia venit hora, et nunc est, quando mortui audient » vocem Filii Dei ; et qui audierint, vivent. Sicut enim » Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio habere » vitam in semetipso[4]. » Nondum de secunda resurrectione, id est corporum, loquitur, quæ in fine futura est ; sed de prima, quæ nunc est. Hanc quippe ut distingueret, ait : « Venit hora, et nunc est. » Non autem ista corporum, sed animarum est. Habent enim et animæ mortem suam in impietate atque peccatis : secundum quam mor-

[1] Matth. xxv, 46. — [2] Joan. v, 22, 23. — [3] Ibid. — [4] Ibid. 25, 26.

tem mortui sunt, de quibus idem Dominus ait : « Sine » mortuos sepelire mortuos suos [2] ; » ut scilicet in anima mortui, in corpore mortuos sepelirent. Propter istos ergo impietate et iniquitate in anima mortuos : « Venit, inquit, » hora, et nunc est, quando mortui audient vocem Filii » Dei ; et qui audierint, vivent [1]. Qui audierint » dixit, qui obedierint, qui crediderint, et usque in finem perseveraverint. Nec fecit hic ullam differentiam bonorum et malorum. Omnibus enim bonum est audire vocem ejus, et vivere, ad vitam pietatis ex impietatis morte transeundo. De qua morte ait apostolus Paulus : « Ergo omnes mor- » tui sunt, et pro omnibus mortuus est, ut qui vivunt, » jam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est, » et resurrexit [2]. » Omnes itaque mortui sunt in peccatis, nemine prorsus excepto, sive originalibus, sive etiam voluntate additis vel ignorando, vel sciendo, nec faciendo quod justum est : et pro omnibus mortuis vivus mortuus est unus, id est, nullum habens omnino peccatum : ut qui per remissionem peccatorum vivunt, jam non sibi vivant, sed ei qui pro omnibus mortuus est propter peccata nostra, et resurrexit propter justificationem nostram; ut credentes in eum qui justificat impium ex impietate justificati, tanquam ex morte vivificati, ad primam resurrectionem, quæ nunc est, pertinere possimus. Ad hanc enim primam non pertinent, nisi qui beati erunt in æternum : ad secundam vero, de qua mox locuturus est, et beatos pertinere docebit, et miseros. Ista est misericordiæ, illa judicii. Propter quod in Psalmo scriptum est : « Misericordiam et judicium » cantabo tibi, Domine [3] . »

II. De quo judicio consequenter adjunxit, atque ait : « Et potestatem dedit ei judicium facere, quia Filius ho- » minis est [4]. » Hic ostendit, quod in ea carne veniet judi-

[1] Matth. VIII, 22. — [2] 2 Cor. V, 14, 15. — [3] Psal. C, 1. — [4] Joan. V, 27.

caturus, in qua venerat judicandus. Ad hoc enim ait: « Quoniam Filius hominis est. » Ac deinde subjungens unde agimus: « Nolite, inquit, mirari hoc, quia venit hora, » in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem » ejus; et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui vero mala egerunt, in resurrectionem judicii [1]. » Hoc est illud judicium, quod paulo ante, sicut nunc, pro damnatione posuerat, dicens: « Qui verbum » meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam » æternam, et in judicium non veniet, sed transiit a morte » in vitam [2]: » id est, pertinendo ad primam resurrectionem, qua nunc transitur a morte ad vitam, in damnationem non veniet, quam significavit appellatione judicii sicut etiam hoc loco, ubi ait: « Qui vero mala egerunt, » in resurrectionem judicii, » id est, damnationis. Resurgat ergo in prima, qui non vult in secunda resurrectione damnari. « Venit enim hora, et nunc est, quando » mortui audient vocem Filii Dei; et qui audierint, vivent [3], » id est, in damnationem non venient, quæ secunda mors dicitur: in quam mortem, post secundam, quæ corporum futura est, resurrectionem, præcipitabuntur, qui in prima, quæ animarum est, non resurgunt. « Veniet » enim hora, » (ubi non ait: « Et nunc est; » quia in fine sæculi erit, hoc est in ultimo et maximo judicio Dei,) « quando omnes qui in monumentis sunt, audient vocem » ejus, et procedent. » Non dixit quemadmodum in prima: « Et qui audierint, vivent. » Non enim omnes vivent, ea scilicet vita, quæ quoniam beata est, sola vita dicenda est. Nam utique non sine qualicumque vita possent audire, et de monumentis, resurgente carne, procedere. Quare autem non omnes vivent, in eo quod sequitur, docet: « Qui bona, inquit, fecerunt in resurrectionem vitæ, »

[1] Joan. v, 28, 29. — [2] Ibid. 24. — [3] Ibidem 25.

hi sunt qui vivent : « Qui vero mala egerunt, in resurrec» tionem judicii, » hi sunt qui non vivent ; quia secunda morte morientur. Mala quippe egerunt, quoniam male vixerunt : male autem vixerunt, quia in prima, quæ nunc est, animarum resurrectione non revixerunt, aut in eo quod revixerant, non in finem usque manserunt. Sicut ergo duæ sunt regenerationes, de quibus jam supra locutus sum, una secundum fidem, quæ nunc fit per baptismum ; alia secundum carnem, quæ fiet in ejus incorruptione atque immortalitate per judicium magnum atque novissimum : ita sunt et resurrectiones duæ, una prima, quæ et nunc est, et animarum est, quæ venire non permittit in mortem secundam ; alia secunda, quæ nunc non est, sed in sæculi fine futura est, nec animarum, sed corporum est, quæ per ultimum judicium alios mittet in secundam mortem, alios in eam vitam, quæ non habet mortem.

CAPUT VII.

De duabus resurrectionibus et de mille annis quid in Apocalypsi Joannis scriptum sit, et quid de eis rationabiliter sentiatur.

I. De his duabus resurrectionibus idem Joannes evangelista in libro, qui dicitur Apocalypsis, eo modo locutus est, ut earum prima a quibusdam nostris non intellecta, insuper etiam in quasdam ridiculas fabulas verteretur. Ait quippe in libro memorato Joannes apostolus : « Et vidi » Angelum descendentem de cœlo, habentem clavem » abyssi, et catenam in manu sua, et tenuit draconem

» illum serpentem antiquum, qui cognominatus est Diabolus et Satanas, et alligavit illum mille annis, et misit illum in abyssum; et clausit, et signavit super eum, ut non seduceret jam gentes, donec finiantur mille anni : post hæc oportet eum solvi brevi tempore. Et vidi sedes, et sedentes super eas, et judicium datum est. Et animæ occisorum propter testimonium Jesu, et propter verbum Dei, et si qui non adoraverunt bestiam, nec imaginem ejus, nec acceperunt inscriptionem in fronte aut in manu sua, et regnaverunt cum Jesu mille annis : reliqui eorum non vixerunt, donec finiantur mille anni. Hæc resurrectio prima est. Beatus et sanctus est, qui habet in hac prima resurrectione partem. In istis secunda mors non habet potestatem; sed erunt sacerdotes Dei et Christi, et regnabunt cum eo mille annis[1]. » Qui propter hæc hujus libri verba primam resurrectionem futuram suspicati sunt corporalem, inter cætera maxime numero annorum mille permoti sunt, tanquam oporteret in sanctis eo modo veluti tanti temporis fieri sabbatismum, vacatione scilicet sancta post labores annorum sex millium, ex quo creatus est homo, et magni illius peccati merito in hujus mortalitatis ærumnas de paradisi felicitate dimissus est, ut quoniam scriptum est : « Unus dies apud » Dominum sicut mille anni, et mille anni sicut dies » unus[2], » sex annorum millibus tanquam sex diebus impletis, sequatur velut sabbati septimus in annis mille postremis, ad hoc scilicet sabbatum celebrandum resurgentibus sanctis. Quæ opinio esset utcumque tolerabilis, si aliquæ deliciæ spiritales in illo sabbato affuturæ sanctis per Domini præsentiam crederentur. Nam etiam nos hoc opinati fuimus aliquando. Sed cum eos, qui tunc resurrexerint, dicant immoderatissimis carnalibus epulis vacaturos,

[1] Apoc. xx, 1-4. — [2] 2 Petr. iii, 8.

in quibus cibus sit tantus ac potus, ut non solum nullam modestiam teneant, sed modum quoque ipsius incredulitatis excedant : nullo modo ista possunt nisi a carnalibus credi. Hi autem qui spiritales sunt, istos ista credentes χιλιαστὰς appellant græco vocabulo ; quos, verbum e verbo exprimentes, nos possumus Milliarios nuncupare. Eos autem longum est refellere ad singula ; sed potius, quemadmodum Scriptura hæc accipienda sit, jam debemus ostendere.

II. Ait ipse Dominus Jesus Christus : « Nemo potest » introire in domum fortis, et vasa ejus eripere, nisi prius » alligaverit fortem [1] : » diabolum volens intelligi fortem, quia ipse genus humanum potuit tenere captivum ; vasa vero ejus, quæ fuerat erepturus, fideles suos futuros, quos ille in diversis peccatis atque impietatibus possidebat. Ut ergo alligaretur hic fortis, propterea vidit iste Apostolus in Apocalypsi « Angelum descendentem de » cœlo, habentem clavem abyssi, et catenam in manu » sua. Et tenuit, inquit, draconem illum serpentem an- » tiquum, qui cognominatus est Diabolus et Satanas, et » alligavit eum mille annis, » hoc est, ejus potestatem ab eis seducendis ac possidendis, qui fuerant liberandi, cohibuit atque frenavit. Mille autem anni duobus modis possunt, quantum mihi occurrit, intelligi : aut quia in ultimis annis mille ista res agitur, id est, sexto annorum milliario tanquam sexto die, cujus nunc spatia posteriora volvuntur ; secuturo deinde sabbato, quod non habet vesperam, requie scilicet sanctorum, quæ non habet finem : ut hujus milliarii tanquam diei novissimam partem, quæ remanebat usque ad terminum sæculi, mille annos appellaverit ; eo loquendi modo, quo pars significatur a toto : aut certe mille annos pro annis omnibus hujus sæ-

[1] Marc. III, 27.

culi posuit; ut perfecto numero notaretur ipsa temporis plenitudo. Millenarius quippe numerus denarii numeri quadratum solidum reddit. Decem quippe decies ducta, fiunt centum: quæ jam figura quadrata, sed plana est. Ut autem in altitudinem surgat, et solida fiat, rursus centum decies multiplicantur, et mille sunt. Porro si centum ipsa pro universitate aliquando ponuntur, quale illud est, quod Dominus omnia sua dimittenti et eum sequenti promisit, dicens: « Accipiet in hoc sæculo centuplum[1]: » quod exponens quodam modo Apostolus, ait: « Quasi » nihil habentes, et omnia possidentes[2]: » quia et ante jam dictum erat: « Fidelis hominis totus mundus divi- » tiarum est[3]: » quanto magis mille pro universitate ponuntur, ubi est soliditas ipsius denariæ quadraturæ? Unde nec illud melius intelligitur, quod in Psalmo legitur: « Memor fuit in sæculum testamenti sui, verbi quod » mandavit in mille generationes[4], » id est, in omnes.

III. « Et misit illum, inquit, in abyssum »: utique diabolum misit in abyssum. Quo nomine significata est multitudo innumerabilis impiorum, quorum in malignitate adversus Ecclesiam Dei multum profunda sunt corda: non quia ibi diabolus ante non erat; sed ideo dicitur illuc missus, quia exclusus a credentibus plus cœpit impios possidere. Plus namque possidetur a diabolo, qui non solum alienatus est a Deo, verumetiam gratis odit servientes Deo. « Et clausit, inquit, et signavit super eum, ut » jam non seduceret gentes, donec finiantur mille anni. » « Clausit super eum, » dictum est, interdixit ei ne possit exire, id est, vetitum transgredi. « Signavit autem, » quod addidit, significasse mihi videtur, quia occultum esse voluit, qui pertineant ad partem diaboli, et qui non

[1] Matth. xix, 29, et Marc. x, 30. — [2] II Cor. vi, 10. — [3] Prov. xvii. — [4] Psal. civ, 8.

pertineant. Hoc quippe in sæculo isto prorsus latet: quia et qui videtur stare, utrum sit casurus: et qui videtur jacere, utrum sit surrecturus, incertum est. Ab eis autem gentibus seducendis hujus interdicti vinculo et claustro diabolus prohibetur atque cohibetur, quas pertinentes ad Christum seducebat antea, vel tenebat. Has enim Deus elegit ante mundi constitutionem[1] eruere de potestate tenebrarum, et transferre in regnum Filii charitatis suæ, sicut Apostolus ait[2]. Nam seducere illum gentes etiam nunc, et secum trahere in æternam pœnam, sed non prædestinatas in æternam vitam, quis fidelis ignorat? Nec moveat, quod sæpe diabolus seducit etiam illos, qui jam regenerati in Christo, vias ingrediuntur Dei. « Novit enim » Dominus qui sunt ejus[3]: » ex his in æternam damnationem neminem ille seducit. Sic enim novit eos Dominus, ut Deus, quem nihil latet etiam futurorum: non ut homo, qui hominem ad præsens videt, (si tamen videt, cujus cor non videt,) qualis autem postea sit futurus, nec se ipsum videt. Ad hoc ergo ligatus est diabolus, et inclusus in abysso, ut jam non seducat gentes, ex quibus constat Ecclesia, quas antea seductas tenebat, antequam esset Ecclesia. Nec enim dictum est, ut non seduceret aliquem: sed « Ut non seduceret, inquit, jam gentes, » in quibus Ecclesiam procul dubio voluit intelligi. « Donec » finiantur, inquit, mille anni, » id est, aut quod remanet de sexto die, qui constat ex mille annis; aut omnes anni, quibus deinceps hoc sæculum peragendum est.

IV. Nec sic accipiendum est quod ait: « Ut non seduceret jam gentes, donec finiantur mille anni; quasi postea seducturus sit eas duntaxat gentes, ex quibus prædestinata constat Ecclesia, a quibus seducendis illo est vinculo claustroque prohibitus. Sed aut illa locutione dictum est,

[1] Ephes. I, 4. — [2] Coloss. I, 13. — [3] 2 Tim. II, 19.

quæ in Scripturis aliquoties invenitur, qualis est in Psalmo : « Sic oculi nostri ad Dominum Deum nostrum, » donec misereatur nostri[1]; » neque enim cum misertus fuerit, non erunt oculi servorum ejus ad Dominum Deum suum ; aut certe iste est ordo verborum : « Et clausit, et » signavit super eum, donec finiantur mille anni ; » quod vero interposuit, « Ut non seduceret jam gentes, » ita se habet, ut ab hujus ordinis connexione sit liberum, et seorsus intelligendum, velut si post adderetur, ut sic se haberet tota sententia : « Et clausit, et signavit super » eum, donec finiantur mille anni, ut non seduceret jam » gentes ; » id est, ideo clausit, donec finiantur mille anni, ut jam non seduceret gentes.

CAPUT VIII.

De alligatione et solutione diaboli.

I. « Post hæc, inquit, oportet eum solvi brevi tem- » pore[2]. » Si hoc est diabolo ligari et includi, Ecclesiam non posse seducere; hæc ergo erit solutio ejus, ut possit? Absit : nunquam enim ab illo Ecclesia seducetur prædestinata et electa ante mundi constitutionem, de qua dictum est : « Novit Dominus qui sunt ejus[3] : » et tamen hic erit etiam illo tempore, quo solvendus est diabolus, sicut ex quo est instituta, hic fuit et erit omni tempore, in suis utique qui succedunt nascendo morientibus. Nam paulo post dicit, quod solutus diabolus seductas gentes toto orbe terrarum attrahet in bellum adversus eam, quorum hostium numerus erit ut arena maris. « Et as- » cenderunt, inquit, super terræ latitudinem, et cinxe-

[1] Psal. cxxii, 2. — [2] Apoc. xx, 3. — [3] 2 Tim. ii, 19.

» runt castra sanctorum, et dilectam civitatem : et descen-
» dit ignis de cœlo a Deo, et comedit eos : et diabolus,
» qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis et sul-
» phuris, ubi et bestia et pseudopropheta ; et cruciabun-
» tur die ac nocte in sæcula sæculorum[1]. » Sed hoc jam ad judicium novissimum pertinet, quod nunc propterea commemorandum putavi, ne quis existimet eo ipso parvo tempore, quo solvetur diabolus, in hac terra Ecclesiam non futuram, illo hic eam vel non inveniente, cum fuerit solutus, vel absumente, cum fuerit modis omnibus persecutus. Non itaque per totum hoc tempus, quod liber iste complectitur, a primo scilicet adventu Christi usque in sæculi finem, quo erit secundus ejus adventus, ita diabolus alligatur, ut ejus hæc ipsa sit alligatio, per hoc intervallum, quod mille annorum numero appellat, non seducere Ecclesiam ; quandoquidem illam nec solutus utique seducturus est. Nam profecto si ei alligari est, non posse seducere, sive non permitti ; quid erit solvi, nisi posse seducere, sive permitti ? Quod absit ut fiat : sed alligatio diaboli, est non permitti exercere totam tentationem, quam potest vel vi vel dolo ad seducendos homines, in partem suam cogendo violenter, fraudulenterve fallendo. Quod si permitteretur in tam longo tempore et tanta infirmitate multorum, plurimos tales, quales Deus id perpeti non vult, et fideles dejiceret, et ne crederent impediret, quod ne faceret, alligatus est.

II. Tunc autem solvetur, quando et breve tempus erit. Nam tribus annis et sex mensibus legitur totis suis suorumque viribus sæviturus, et tales erunt, cum quibus ei belligerandum est, ut vinci tanto ejus impetu insidiisque non possint. Si autem nunquam solveretur, minus appareret ejus maligna potentia, minus sanctæ.

[1] Apoc. XX, 8-10.

Civitatis fidelissima patientia probaretur; minus denique perspiceretur, quam magno ejus malo tam bene fuerit usus Omnipotens : qui eum nec omnino abstulit a tentatione sanctorum, quamvis ab eorum interioribus hominibus, ubi in Deum creditur foras missum, ut forinsecus ejus oppugnatione proficerent; et in eis, qui sunt ex parte ipsius, alligavit, ne quantam posset effundendo et exercendo malitiam, innumerabiles infirmos ex quibus Ecclesiam multiplicari et impleri oportebat, alios credituros, alios jam credentes, a fide pietatis hos deterreret, hos frangeret; et solvet in fine, ut quam fortem adversarium Dei Civitas superaverit, cum ingenti gloria sui redemptoris, adjutoris, liberatoris, aspiciat. In eorum sane, qui tunc futuri sunt, sanctorum atque fidelium comparatione quid sumus? Quandoquidem ad illos probandos tantus solvetur inimicus, cum quo nos ligato tantis periculis dimicamus. Quamvis et hoc temporis intervallo quosdam milites Christi tam prudentes et fortes fuisse atque esse, non dubium est, ut etiamsi tunc in ista mortalitate viverent, quando ille solvetur, omnes insidias ejus atque impetus et caverent sapientissime, et patientissime sustinerent.

III. Hæc autem alligatio diaboli non solum facta est, ex quo cœpit Ecclesia præter Judæam terram in nationes alias aliasque dilatari : sed etiam nunc fit, et fiet usque ad terminum sæculi, quo solvendus est. Quia et nunc homines ab infidelitate, in qua ipse eos possidebat, convertuntur : ad fidem, et usque in illum finem sine dubio convertentur : et utique unicuique iste fortis tunc alligatur, quando ab illo tanquam vas ejus eripitur : et abyssus ubi inclusus est, non in eis consumpta est, quando sunt mortui, qui tunc erant quando esse cœpit inclusus : sed successerunt eis alii nascendo, atque succedunt, donec finiatur hoc sæculum, qui oderint Christianos, in quorum

quotidie, velut in abysso, cæcis et profundis cordibus includatur. Utrum autem etiam illis ultimis tribus annis et mensibus sex, quando solutus totis viribus, sæviturus est, aliquis in qua non fuerat, sit accessurus ad fidem, nonnulla quæstio est. Quomodo enim stabit quod dictum est : « Quis intrat in domum fortis, ut vasa ejus eripiat, » nisi prius alligaverit fortem [1], » si etiam soluto eripiuntur? Ac per hoc ad hoc cogere videtur ista sententia, ut credamus illo, licet exiguo, tempore neminem accessurum esse populo christiano, sed cum eis qui jam Christiani reperti fuerint, diabolum pugnaturum : ex quibus etiamsi aliqui victi secuti eum fuerint, non eos ad prædestinatum filiorum Dei numerum pertinere. Neque enim frustra idem Joannes apostolus, qui et hanc Apocalypsim scripsit, in Epistola sua de quibusdam dicit : « Ex nobis exierunt, sed non » erant ex nobis : nam si fuissent ex nobis, mansissent » utique nobiscum [2]. » Sed quid fiet de parvulis? Nimium quippe incredibile est nullos jam natos et nondum baptizatos præoccupari Christianorum filios illo tempore infantes, nullos etiam ipsis nasci jam diebus ; aut si erunt, non eos a parentibus suis ad lavacrum regenerationis modo quocumque perduci. Quod si fiet, quo pacto soluto jam diabolo vasa ista eripientur, in cujus domum nemo intrat, ut vasa ejus eripiat, nisi prius alligaverit eum? Imo vero id potius est credendum, nec qui cadant de Ecclesia, nec qui accedant Ecclesiæ illo tempore defuturos : sed profecto tam fortes erunt et parentes pro baptizandis parvulis suis, et hi qui tunc primitus credituri sunt, ut illum fortem vincant etiam non ligatum, id est, omnibus, qualibus antea nunquam, vel artibus insidiantem, vel urgentem viribus, et vigilanter intelligant, et toleranter ferant ; ac sic illi etiam non ligato eripiantur. Nec ideo

[1] Matth. XII, 29. — [2] I Joan. II, 19

falsa erit evangelica illa sententia : « Quis intrat in domum » fortis, ut vasa ejus eripiat, nisi prius alligaverit fortem? » Secundum enim sententiæ ejus veritatem, ordo iste servatus est, ut prius alligaretur fortis, ereptisque vasis ejus, longe lateque in omnibus gentibus ex firmis et infirmis ita multiplicaretur Ecclesia, ut ex ipsa rerum divinitus prædictarum et impletarum robustissima fide, etiam soluto vasa possit auferre. Sicut enim fatendum est multorum refrigescere charitatem, cum abundat iniquitas, et inusitatis maximisque persecutionibus atque fallaciis diaboli jam soluti, eos qui in libro vitæ scripti non sunt, esse multos cessuros : ita cogitandum est, non solum quos bonos fideles illud tempus inveniet, sed nonnullos etiam qui foris adhuc erunt, adjuvante Dei gratia, per considerationem Scripturarum, in quibus et alia et finis ipse prænuntiatus est, quem venire jam sentiunt, ad credendum quod non credebant, futuros esse firmiores, et ad vincendum etiam non ligatum diabolum fortiores. Quod si ita erit, propterea præcessisse dicenda est ejus alligatio, ut et ligati et soluti expoliatio sequeretur : quoniam de hac re dictum est : « Quis intrabit in domum fortis, ut vasa ejus eripiat, » nisi prius alligaverit fortem? »

CAPUT IX.

Quod sit regnum sanctorum cum Christo per mille annos, et in quo discernatur a regno æterno.

1. Interea dum mille annis ligatus est diabolus[1], sancti regnant cum Christo etiam ipsis mille annis eisdem sine dubio, et eodem modo intelligendis, id est, isto jam tempore prioris ejus adventus. Excepto quippe illo regno, de quo in fine dicturus est : « Venite benedicti Patris meï, » possidete paratum vobis regnum[2], » nisi alio aliquo modo, longe quidem impari, jam nunc regnarent cum illo sancti ejus, quibus ait : « Ecce ego vobiscum sum us» que in consummationem sæculi[3] ; » profecto non etiam nunc diceretur Ecclesia regnum ejus regnumve cœlorum. Nam utique isto tempore in regno Dei eruditur scriba ille, qui profert de thesauro suo nova et vetera[4], de quo supra locuti sumus. Et de Ecclesia collecturi sunt zizania messores illi, quæ permisit cum tritico simul crescere usque ad messem : quod exponens ait : « Messis est finis sæculi, » messores autem Angeli sunt. Sicut ergo colliguntur » zizania, et igni comburuntur ; sic erit in consummatione » sæculi : mittet Filius hominis Angelos suos, et colligent » de regno ejus omnia scandala[5]. » Numquid de regno illo, ubi nulla sunt scandala? De isto ergo regno ejus, quod est hic Ecclesia, colligentur. Item dicit : « Qui sol» verit unum de mandatis istis minimis, et docuerit sic

[1] Apoc. xx, 9. — [2] Matth xxv, 34. — [3] Id. xxviii, 20. — [4] Id. xiii, 52. — [5] Ibid. 39-41.

» homines, minimus vocabitur in regno cœlorum : qui » autem fecerit, et sic docuerit, magnus vocabitur in regno » cœlorum [1]. » Utrumque dicit in regno cœlorum, et qui non facit mandata quæ docet, hoc est enim solvere, non servare, non facere : et illum qui facit, et sic docet : sed istum minimum, illum magnum. Et continuo secutus adjungit : « Dico enim vobis, quia nisi abundaverit justi- » tia vestra super Scribarum et Pharisæorum [2], » id est, super justitiam eorum qui solvunt quod docent. De Scribis enim et Pharisæis dicit alio loco : « Quoniam dicunt, » et non faciunt [3]. » Nisi ergo super eos abundaverit justitia vestra, id est, ut vos non solvatis, sed faciatis potius quod docetis, « Non intrabitis, inquit, in regnum cœlorum. » Alio modo igitur intelligendum est regnum cœlorum, ubi ambo sunt, et ille scilicet qui solvit quod docet, et ille qui facit ; sed ille minimus, iste magnus : alio modo autem regnum cœlorum dicitur, quo non intrat nisi ille qui facit. Ac per hoc ubi utrumque genus est, Ecclesia est, qualis nunc est : ubi autem illud solum erit, Ecclesia est, qualis tunc erit, quando malus in ea non erit. Ergo Ecclesia et nunc est regnum Christi, regnumque cœlorum. Regnant itaque cum illo etiam nunc sancti ejus, aliter quidem, quam tunc regnabunt : nec tamen cum illo regnant zizania, quamvis in Ecclesia cum tritico crescant. Regnant enim cum illo, qui faciunt quod Apostolus ait : « Si resurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt sapite, » ubi Christus est in dextera Dei sedens : quæ sursum » sunt quærite, non quæ super terram [4]. » De qualibus item dicit, quod eorum conversatio sit in cœlis. Postremo regnant cum illo, qui eo modo sunt in regno ejus, ut sint etiam ipsi regnum ejus. Quomodo autem sunt regnum Christi, qui, ut alia taceam, quamvis ibi sint donec colli-

1 Matth. v, 19. — 2 Ibid. 20. — 3 Id. xxiii, 3. — 4 Coloss. iii, 1, 2.

gantur in fine sæculi de regno ejus omnia scandala, tamen illic sua quærunt, non quæ Jesu Christi?

II. De hoc ergo regno militiæ[1], in quo adhuc cum hoste confligitur, et aliquando repugnatur repugnantibus vitiis, aliquando cedentibus imperatur, donec veniatur ad illud pacatissimum regnum, ubi sine hoste regnabitur, et de hac prima resurrectione quæ nunc est, liber iste sic loquitur. Cum enim dixisset alligari diabolum mille annis, et postea solvi brevi tempore, mox recapitulando quid in istis mille annis agat Ecclesia vel agatur in ea : « Et vidi, in» quit, sedes et sedentes super eas, et judicium datum » est[2]. » Non hoc putandum est de ultimo judicio dici : sed sedes præpositorum, et ipsi præpositi intelligendi sunt, per quos Ecclesia nunc gubernatur. Judicium autem datum nullum melius accipiendum videtur, quam id quod dictum est : « Quæ ligaveritis in terra, ligata erunt et » in cœlo; et quæ solveritis in terra, soluta erunt et in » cœlo[3]. » Unde Apostolus, « Quid enim mihi est, inquit, » de his qui foris sunt judicare? Nonne de his qui intus » sunt vos judicatis[4]? Et animæ, inquit, occisorum prop» ter testimonium Jesu, et propter verbum Dei[5]; » subauditur quod postea dicturus est : « Regnaverunt cum Jesu » mille annis, » animæ scilicet Martyrum nondum sibi corporibus suis redditis. Neque enim piorum animæ mortuorum separantur ab Ecclesia, quæ etiam nunc est regnum Christi. Alioquin nec ad altare Dei fieret eorum memoria in communicatione corporis Christi; nec aliquid prodesset ad ejus in periculis baptismum currere, ne sine illo finiatur hæc vita; nec ad reconciliationem, si forte per pœnitentiam malamve conscientiam quisque ab eodem corpore separatus est. Cur enim fiunt ista, nisi quia fide-

[1] Philip. III, 20. — [2] Apoc. XX, 4. — [3] Matth. XVIII, 18. — [4] I Cor. V, 12. — [5] Apoc. XX, 4.

les, etiam defuncti, membra ejus sunt? Quamvis ergo cum suis corporibus nondum, jam tamen eorum animæ regnant cum illo, dum isti mille anni decurrunt. Unde in hoc eodem libro et alibi legitur : « Beati mortui, qui in » Domino moriuntur, a modo et jam dicit Spiritus, ut re» quiescant a laboribus suis; nam opera eorum sequuntur » illos[1]. » Regnat itaque cum Christo nunc primum Ecclesia in vivis et mortuis. « Propterea enim, sicut dicit Apos» tolus, mortuus est Christus, ut et vivorum et mortuorum » dominetur[2]. » Sed ideo tantummodo Martyrum animas commemoravit, quia ipsi præcipue regnant mortui, qui usque ad mortem pro veritate certaverunt. Sed a parte totum etiam cæteros mortuos intelligimus pertinentes ad Ecclesiam, quod est regnum Christi.

III. Quod vero sequitur, « Et si qui non adoraverunt » bestiam, nec imaginem ejus, nec acceperunt inscriptio» nem in fronte, aut in manu sua[3] : » simul de vivis ac mortuis debemus accipere. Quæ sit porro ista bestia, quamvis sit diligentius inquirendum, non tamen abhorret a fide recta, ut ipsa impia Civitas intelligatur, et populus infidelium contrarius populo fideli et Civitati Dei. Imago vero ejus simulatio ejus mihi videtur, in eis videlicet hominibus, qui velut fidem profitentur, et infideliter vivunt. Fingunt enim se esse quod non sunt, vocanturque non veraci effigie, sed fallaci imagine Christiani. Ad eamdem namque bestiam pertinent non solum aperte inimici nominis Christi et ejus gloriosissimæ Civitatis, sed etiam zizania, quæ de regno ejus, quod est Ecclesia, in fine sæculi colligenda sunt. Et qui sunt qui non adorant bestiam, nec imaginem ejus, nisi qui faciunt quod ait Apostolus : « Ne sitis jugum ducentes cum infidelibus[4]. » Non adorant enim, id est, non consentiunt, non subjiciuntur : neque

[1] Apoc. XIV, 13. — [2] Rom. XIV, 9. — [3] Apoc. XX, 4. — [4] 2 Cor. VI, 14.

accipiunt inscriptionem, notam scilicet criminis, in fronte, propter professionem; in manu propter operationem. Ab his igitur malis alieni, sive adhuc in ista mortali carne viventes, sive defuncti, regnant cum Christo jam nunc, quodam modo huic tempori congruo, per totum hoc intervallum, quod numero mille significatur annorum.

IV. « Reliqui eorum, inquit, non vixerunt[1]. Hora enim » nunc est, cum mortui audient vocem Filii Dei; et qui » audierint, vivent[2] : » reliqui vero eorum non vivent. Quod vero subdidit, « Donec finiantur mille anni, » intelligendum est, quod eo tempore non vixerunt, quo vivere debuerunt, ad vitam scilicet de morte transeundo. Et ideo cum dies venerit, quo fiat et corporum resurrectio, non ad vitam de monumentis procedent, sed ad judicium; ad damnationem scilicet, quæ secunda mors dicitur. Donec enim finiantur mille anni, quicumque non vixerit, id est, isto toto tempore quo agitur prima resurrectio, non audierit vocem Filii Dei, et ad vitam de morte transierit; profecto in secunda resurrectione, quæ carnis est, in mortem secundam cum ipsa carne transibit. Sequitur enim, et dicit : « Hæc resurrectio prima est. Beatus et sanctus » qui habet in hac prima resurrectione partem[3], » id est, particeps ejus est. Ipse est autem particeps ejus, qui non solum a morte, quæ in peccatis est, reviviscit, verumetiam in eo quod revixerit, permanebit. « In istis, inquit, se» cunda mors non habet potestatem. » Habet ergo in reliquis, de quibus superius ait :« Reliqui eorum non vixe» runt, donec finiantur mille anni : » quoniam isto toto temporis intervallo, quod mille annos vocat, quantumcumque in eo quisque eorum vixit in corpore, non revixit a morte, in qua eum tenebat impietas, ut sic reviviscendo

[1] Apoc. xx, 5. — [2] I Joan. v, 25. — [3] Apoc. xx, 5, 6.

primæ resurrectionis particeps fieret, atque in eo potestatem secunda mors non haberet.

CAPUT X.

Quid respondendum sit eis, qui putant resurrectionem ad sola corpora, non etiam ad animas pertinere.

Sunt qui putant resurrectionem dici non posse nisi corporum : ideoque istam quoque in corporibus primam futuram esse contendunt. Quorum enim est, inquiunt, cadere, eorum est resurgere. Cadunt autem corpora moriendo : nam et a cadendo cadavera nuncupantur. Non ergo animarum, inquiunt, resurrectio potest esse, sed corporum. Sed quid contra Apostolum dicunt, qui eam resurrectionem appellat? Nam secundum interiorem, non secundum exteriorem hominem utique resurrexerant, quibus ait : « Si resurrexistis cum Christo, quæ sursum » sunt sapite[1]. » Quem sensum verbis aliis alibi posuit, dicens : « Ut quemadmodum Christus a mortuis resur» rexit per gloriam Patris, sic et nos in novitate vitæ » ambulemus[2]. » Hinc est et illud : « Surge qui dormis, » et exurge a mortuis, et illuminabit te Christus[3]. » Quod autem dicunt, non posse resurgere, nisi qui cadunt; et ideo putant resurrectionem ad corpora, non ad animas pertinere, quia corporum est cadere; cur non audiunt : « Non recedatis ab illo, ne cadatis : » et, « Suo Domino stat » aut cadit[4] : » et, « Qui putat se stare, videat ne cadat[5]? » Puto enim quod in anima, non in corpore casus iste ca-

[1] Coloss. III, 2. — [2] Rom. VI, 4. — [3] Ephes. V, 14. — [4] Rom. XIV, 4. — [5] I Cor. X, 12.

vendus est. Si igitur cadentium est resurrectio, cadunt autem et animæ; profecto et animas resurgere confitendum est. Quod autem cum dixisset : « In istis secunda » mors non habet potestatem, » adjunxit atque ait : « Sed » erunt sacerdotes Dei et Christi, et regnabunt cum eo » mille annis[1] : » non utique de solis episcopis et presbyteris dictum est, qui proprie jam vocantur in Ecclesia sacerdotes : sed sicut omnes Christianos dicimus propter mysticum chrisma, sic omnes sacerdotes, quoniam membra sunt unius sacerdotis. De quibus apostolus Petrus, « Plebs, inquit, sancta, regale sacerdotium[2]. » Sane, licet breviter atque transeunter, insinuavit Deum esse Christum (1), dicendo : « Sacerdotes Dei et Christi, » hoc est, Patris et Filii; quamvis propter formam servi, sicut filius hominis, ita etiam sacerdos Christus effectus sit in æternum, secundum ordinem Melchisedech[3]. De qua re in hoc Opere non semel diximus.

CAPUT XI.

De Gog et Magog, quos ad persequendam Ecclesiam Dei solutus prope finem sæculi diabolus incitabit.

« Et cum finiti fuerint, inquit, mille anni, solvetur » Satanas de custodia sua, et exibit ad seducendas na» tiones, quæ sunt in quatuor angulis terræ, Gog et » Magog, et trahet eos in bellum, quorum numerus est » ut arena maris[4]. » Ad hoc ergo tunc seducet, ut in hoc bellum trahat. Nam et antea modis quibus poterat, per

[1] Apoc. xx, 6 — [2] I Petr. ii, 9 — [3] Psal. cix, 4 — [4] Apoc. xx, 7.

mala multa et varia seducebat. « Exibit » autem dictum est, in apertam persecutionem de latebris erumpet odiorum. Hæc enim erit novissima persecutio, novissimo imminente judicio, quam sancta Ecclesia toto terrarum orbe patietur, universa scilicet Civitas Christi ab universa diaboli Civitate, quantacumque erit utraque super terram. Gentes quippe istæ, quas appellat Gog et Magog, non sic sunt accipiendæ, tanquam sint aliqui in aliqua parte terrarum barbari constituti, sive quos quidam suspicantur Getas et Messagetas, propter litteras horum nominum primas, sive aliquos alios alienigenas, et a romano jure sejunctos. Toto namque orbe terrarum significati sunt isti esse, cum dictum est : « Nationes quæ sunt in quatuor » angulis terræ : » easque subjecit esse « Gog et Magog. » Quorum interpretationem nominum esse comperimus Gog tectum, Magog de tecto : tanquam domus, et ipse qui procedit de domo. Gentes igitur sunt, in quibus diabolum velut in abysso superius intelligebamus inclusum; et ipse de illis quodam modo sese efferens et procedens : ut illæ sint tectum, ipse de tecto. Si autem utrumque referamus ad gentes, non unum horum ad illas, alterum ad diabolum : et tectum ipsæ sunt, quia in eis nunc includitur et quodam modo tegitur inimicus antiquus; et de tecto ipsæ erunt, quando in apertum odium de operto erupturæ sunt. Quod vero ait : « Et ascenderunt super » terræ latitudinem, et cinxerunt castra sanctorum et di» lectam civitatem[1] : » non utique ad unum locum venisse, vel venturi esse significati sunt, quasi aliquo uno loco futura sint castra sanctorum et dilecta civitas : cum hæc non sit nisi Christi Ecclesia toto terrarum orbe diffusa : ac per hoc ubicumque tunc erit, quæ in omnibus gentibus erit, quod significatum est nomine latitudinis

[1] Apoc. XX, 8.

terræ, ibi erunt castra sanctorum, ibi erit dilecta Deo civitas ejus; ibi ab omnibus inimicis suis, quia et ipsi in omnibus gentibus cum illa erunt, persecutionis illius immanitate cingetur, hoc est, in angustias tribulationis arctabitur, urgebitur, concludetur; nec militiam suam deseret, quæ vocabulo est appellata castrorum.

CAPUT XII.

An ad ultimum supplicium pertineat impiorum, quod descendisse ignis de cœlo, et eosdem comedisse memoratur.

Quod vero ait : « Et descendit ignis de cœlo, et » comedit eos[1] : » non extremum putandum est id esse supplicium, quod erit, cum diceretur : « Discedite a me » maledicti in ignem æternum[2]. » Tunc quippe in ignem mittentur ipsi, non ignis de cœlo veniet super ipsos. Hic autem bene intelligitur « Ignis de cœlo, » de ipsa firmitate sanctorum, qua non cessuri sunt sævientibus, ut eorum faciant voluntatem. Firmamentum enim est cœlum, cujus firmitate illi cruciabuntur ardentissimo zelo; quoniam non poterunt attrahere in partes Antichristi sanctos Christi. Et ipse erit ignis, qui comedet eos, et hoc « a Deo : » quia Dei munere insuperabiles fiunt sancti, unde excruciantur inimici. Sicut enim in bono positum est, « Zelus domus tuæ comedit me : » ita e contrario : « Zelus occupavit plebem ineruditam, et nunc ignis » contrarios comedet[4]. Et nunc » utique, excepto scilicet ultimi illius igne judicii. Aut si eam plagam, qua percu-

[1] Apo[illegible] xx[illegible] — [2] M[illegible]th. xxv, 4[illegible] — [3] Ps[illegible] lxviii [illegible] — [4] Isaï. xxvi, 11 ju[illegible]

tiendi sunt Ecclesiæ persecutores, veniente jam Christo, quos viventes inveniet super terram, quando interficiet Antichristum spiritu oris sui[1], ignem appellavit descendentem de cœlo, eosque comedentem, neque hoc ultimum supplicium erit impiorum, sed illud quod facta corporum resurrectione passuri sunt.

CAPUT XIII.

An tempus persecutionis Antichristi mille annis annumerandum sit.

Hæc persecutio novissima, quæ futura est ab Antichristo, (sicut jam diximus, quia et in hoc libro superius, et apud Danielem prophetam positum est,) tribus annis et sex mensibus erit. Quod tempus, quamvis exiguum, utrum ad mille annos pertineat, quibus et diabolum ligatum dicit, et sanctos regnare cum Christo; an eisdem annis hoc parvum spatium superaddatur, atque sit extra, merito ambigitur. Quia si dixerimus ad eosdem annos hoc pertinere, non tanto tempore, sed prolixiore cum Christo regnum sanctorum reperietur extendi, quam diabolus alligari. Profecto enim sancti cum suo Rege etiam in ipsa præcipue persecutione regnabunt mala tanta vincentes, quando jam diabolus non erit alligatus, ut eos persequi omnibus viribus possit. Quomodo ergo ista Scriptura eisdem mille annis utrumque determinat, diaboli scilicet alligationem, regnumque sanctorum; cum trium annorum et sex mensium intervallo prius desinat alligatio diaboli, quam regnum sanctorum in his mille annis cum

[1] 2 Thess. ii, 8. Apoc. xx, 9.

Christo? Si autem dixerimus parvum persecutionis hujus hoc spatium non computandum in mille annis, sed eis impletis potius adjiciendum; ut proprie possit intelligi, quod cum dixisset : « Sacerdotes Dei et Christi regnabunt cum » eo mille annis, » adjecit : « Et cum finiti fuerint mille » anni, solvetur Satanas de custodia sua; » isto enim modo et regnum sanctorum et vinculum diaboli simul cessatura esse significat, ut deinde persecutionis illius tempus nec ad sanctorum regnum, nec ad custodiam Satanæ, quorum utrumque in mille annis est, pertinere, sed superadditum et extra computandum esse credatur : cogemur fateri sanctos in illa persecutione regnaturos non esse cum Christo. Sed quis audeat dicere, tunc cum illo non regnatura sua membra, quando ei maxime atque fortissime cohærebunt, et quo tempore quanto erit acrior impetus belli, tanto major gloria non cedendi, tanto densior corona martyrii? Aut si propter tribulationes, quas passuri sunt, non dicendi sunt regnaturi; consequens erit, ut etiam superioribus diebus in eisdem mille annis quicumque tribulabantur sanctorum, eo ipso tempore tribulationis suæ cum Christo non regnasse dicantur: ac per hoc et illi, quorum animas auctor libri hujus vidisse se scribit occisorum propter testimonium Jesu et propter verbum Dei, non regnabant cum Christo quando patiebantur persecutionem; et ipsi regnum Christi non erant, quos Christus excellentius possidebat. Absurdissimum id quidem et omni modo aversandum. Sed certe animæ victrices gloriosissimorum Martyrum, omnibus doloribus ac laboribus superatis atque finitis, posteaquam mortalia membra posuerunt, cum Christo utique regnaverunt et regnant, donec finiantur mille anni, ut postea receptis etiam corporibus jam immortalibus regnent. Proinde tribus illis annis atque dimidio, animæ occi-

sorum pro ejus martyrio, et quæ antea de corporibus exierunt, et quæ ipsa novissima persecutione sunt exituræ, regnabunt cum illo, donec finiatur mortale sæculum, et ad illud regnum, ubi mors non erit, transeatur. Quocirca cum Christo regnantium sanctorum plures anni erunt, quam vinculi diaboli et custodiæ : quia illi cum suo rege Dei Filio, jam diabolo non ligato etiam per tres illos annos ac semissem, regnabunt. Remanet igitur, ut cum audimus : « Sacerdotes Dei et Christi regnabunt cum » illo mille annis, et cum finiti fuerint mille anni, sol» vetur Satanas de custodia sua[1] ; » aut non regni hujus sanctorum intelligamus annos mille finiri, sed vinculi diaboli atque custodiæ ; ut annos mille, id est, annos omnes suos quæque pars habeat diversis ac propriis prolixitatibus finiendos, ampliore sanctorum regno, breviore diaboli vinculo : aut certe, quoniam trium annorum et sex mensium brevissimum spatium est, computari noluisse credatur, sive quod minus Satanæ vinculum, sive quod amplius videtur regnum habere sanctorum : sicut de quadringentis annis in sexto-decimo hujus Operis volumine disputavi; quoniam plus aliquid erant, et tamen quadringenti sunt nuncupati : et talia sæpe reperiuntur in Litteris sacris, si quis advertat.

[1] Apoc. xx, 6.

CAPUT XIV.

De damnatione diaboli cum suis, et per recapitulationem de resurrectione corporea omnium mortuorum, et de judicio ultimæ retributionis.

Post hanc autem commemorationem novissimæ persecutionis, breviter complectitur totum, quod ultimo jam judicio diabolus, et cum suo principe Civitas inimica passura est. Dicit enim : « Et diabolus, qui seducebat eos, » missus est in stagnum ignis et sulphuris, quo bestia et » pseudopropheta ; et cruciabuntur die ac nocte in sæ- » cula sæculorum[1]. » Bestiam bene intelligi ipsam impiam Civitatem, supra jam diximus. Pseudo vero propheta ejus aut Antichristus est, aut imago illa, id est, figmentum de quo ibi locuti sumus. Post hæc ipsum novissimum judicium, quod erit in secunda resurrectione mortuorum, quæ corporum est, recapitulando narrans, quomodo fuerit sibi revelatum : « Et vidi, inquit, thronum magnum et can- » didum, et sedentem super eum, cujus a facie fugit cœ- » lum et terra, et locus eorum inventus non est. » Non ait : « Vidi thronum magnum et candidum, et seden- » tem super eum, et ab ejus facie fugit cœlum et terra, » quoniam non tunc factum est, id est, antequam esset de vivis et mortuis judicatum : sed eum se vidisse dixit in throno sedentem, a cujus facie fugit cœlum et terra ; sed postea. Peracto quippe judicio tunc esse desinet hoc cœlum et hæc terra, quando incipiet esse cœlum novum et terra nova. Mutatione namque rerum, non omni modo interitu transibit hic mundus. Unde et Apostolus

[1] Apoc. xx, 9, 10. — [2] Ibid. 11.

ait : « Præterit enim figura hujus mundi, volo vos sine sollicitudine esse[1]. » Figura ergo præterit, non natura. Cum ergo se Joannes vidisse dixisset sedentem super thronum, a cujus facie, quod postea futurum est, fugit cœlum et terra : « Et vidi, inquit, mortuos magnos et pusillos; et aperti sunt libri ; et alius liber apertus est, qui est vitæ uniuscujusque ; et judicati sunt mortui ex ipsis scripturis librorum secundum facta sua.[2] » Libros dixit esse apertos et librum : sed librum cujusmodi non tacuit : « Qui est, inquit, vitæ uniuscujusque. » Ergo illi Libri, quos priore loco posuit, intelligendi sunt sancti et veteres et novi, ut in illis ostenderetur quæ Deus fieri sua mandata jussisset : in illo autem, qui est vitæ uniuscujusque, quid horum quisque non fecisset, sive fecisset. Qui liber si carnaliter cogitetur, quis ejus magnitudinem aut longitudinem valeat æstimare? Aut quanto tempore legi poterit liber, in quo scriptæ sunt universæ vitæ universorum? An tantus Angelorum numerus aderit, quantus hominum erit, et vitam suam quisque ab Angelo sibi adhibito audiet recitari? Non ergo unus liber erit omnium, sed singuli singulorum. Scriptura vero ista unum volens intelligi, « Et alius, inquit, liber apertus est. » Quædam igitur vis est intelligenda divina, qua fiet ut cuique opera sua, vel bona vel mala, cuncta in memoriam revocentur, et mentis intuitu mira celeritate cernantur, ut accuset, vel excuset scientia conscientiam ; atque ita simul et omnes et singuli judicentur. Quæ nimirum vis divina, libri nomen accepit. In ea quippe quodam modo legitur, quidquid ea faciente recolitur. Ut autem ostendat, qui mortui judicandi sint, pusilli et magni, recapitulando dicit tanquam ad id rediens, quod prætermiserat, potiusve distulerat : « Et exhibuit mare mortuos, qui in eo erant, et

[1] I Cor. VII, 31, 32. — [2] Apoc. XX, 12.

» mors et infernus reddiderunt mortuos, quos in se ha-» bebant[1]. » Hoc procul dubio prius factum est, quam essent mortui judicati : et tamen illud prius dictum est. Hoc est ergo quod dixi, recapitulando eum ad id rediisse quod intermiserat. Nunc autem ordinem tenuit, atque ut explicaretur ipse ordo, commodius etiam de judicatis mortuis, quod jam dixerat, suo repetivit loco. Cum enim dixisset : « Et exhibuit mare mortuos, qui in eo » erant, et mors et infernus reddiderunt mortuos, quos in » se habebant : » mox addidit quod paulo ante posuerat : « Et judicati sunt singuli secundum facta sua. » Hoc est enim quod supra dixerat : « Et judicati sunt mortui secun-» dum facta sua. »

CAPUT XV.

Qui sint mortui ; quos ad judicium exhibuit mare, vel quos mors et inferi reddiderunt.

Sed qui sunt mortui, quos exhibuit mare, qui in eo erant? Neque enim qui in mare moriuntur, non sunt in inferno, aut corpora eorum servantur in mari ; aut, quod est absurdius, mare habebat bonos mortuos, et infernus malos. Quis hoc putaverit? Sed profecto convenienter quidam hoc loco mare pro isto sæculo positum accipiunt. Cum ergo et quos hic inveniet Christus in corpore constitutos, simul significaret cum iis, qui resurrecturi sunt, judicandos, etiam ipsos mortuos appellavit, et bonos, quibus dicitur : « Mortui enim estis, et vita » vestra abscondita est cum Christo in Deo[2] ; » et ma-

[1] Apoc. xx, 13. — [2] Coloss. iii, 3.

los, de quibus dicitur : « Sine mortuos sepelire mor- » tuos suos [1]. » Possunt mortui etiam propter hoc dici, quod mortalia gerunt corpora; unde Apostolus : « Corpus » quidem, inquit, mortuum est propter peccatum; spi- » ritus autem vita est propter justitiam [2]; » utrumque in homine vivente, atque in hoc corpore constituto esse demonstrans, et corpus mortuum, et spiritum vitam. Nec tamen dixit corpus mortale, sed mortuum : quamvis eadem paulo post etiam mortalia corpora, sicut usitatius vocantur, appellet. Hos ergo mortuos exhibuit mare, qui in eo erant, id est, exhibuit homines hoc sæculum, quicumque in eo erant, quia nondum obierant. « Et mors et » infernus, inquit, reddiderunt mortuos, quos in se habe- » bant[3]. » Mare exhibuit, quia sicut inventi sunt, affuerunt; mors vero et infernus reddiderunt, quoniam vitæ, de qua jam exierant, revocarunt. Nec frustra fortasse non satis fuit ut diceret « mors, » aut « infernus : » sed ut utrumque dictum est : Mors, propter bonos, qui tantummodo mortem perpeti potuerunt, non et infernum; infernus autem propter malos, qui etiam pœnas apud inferos pendunt. Si enim non absurde credi videtur, antiquos etiam sanctos, qui venturi Christi tenuerunt fidem, locis quidem a tormentis impiorum remotissimis, sed apud inferos fuisse, donec eos inde sanguis Christi et ad ea loca descensus erueret, profecto deinceps boni fideles effuso illo pretio jam redempti, prorsus inferos nesciunt, donec etiam receptis corporibus, bona recipiant quæ merentur. Cum autem dixisset : « Et judicati sunt singuli secundum » facta sua [4]; breviter subjecit, quemadmodum fuerint judicati : « Et mors et infernus, inquit, missi sunt in stag- » num ignis [5] : » his nominibus significans diabolum,

[1] Matth. VIII, 22. — [2] Rom. VIII, 10. — [3] Ibid. 11. — [4] Apoc. XX, 12. — [5] Ibid. 13.

quoniam mortis est auctor et infernarum pœnarum, universamque simul dæmonum societatem. Hoc est enim quod supra evidentius præoccupando jam dixerat : « Et diabolus, qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis et » sulphuris. » Quod ibi vero obscurius adjunxerat, dicens: « Quo et bestia pseudopropheta : » hic apertius, « Et qui » non sunt inventi, inquit, in libro vitæ scripti, missi sunt » in stagnum ignis[1]. » Non Deum liber iste commemorat, ne oblivione fallatur : sed prædestinationem significat eorum, quibus æterna dabitur vita. Neque enim nescit eos Deus, et in hoc libro legit, ut sciat : sed potius ipsa ejus præscientia de illis, quæ falli non potest, liber est vitæ in quo sunt scripti, id est, ante præcogniti.

CAPUT XVI.

De cœlo novo, et terra nova.

Finito autem judicio, quo prænuntiavit judicandos malos, restat ut etiam de bonis dicat. Jam enim explicavit quod breviter a Domino dictum est : « Ibunt isti in sup» plicium æternum[2]: » sequitur ut explicet, quod etiam ibi connectitur : « Justi autem in vitam æternam. Et » vidi, inquit, cœlum novum, et terram novam. Nam » primum cœlum et prima terra recesserunt, et mare jam » non est[3]. » Isto fiet ordine, quod superius præoccupando jam dixit, vidisse se super thronum sedentem[4], a cujus facie fugit cœlum et terra. Judicatis quippe his, qui scripti non sunt in libro vitæ, et in æternum ignem mis-

[1] Apoc. xx, 9. — [2] Ibid. 15. — [3] Matth. xxv, 46. — [4] Apoc. xxi, 1. — [5] Id. xx, 11.

sis, (qui ignis cujusmodi, et in qua mundi vel rerum parte futurus sit, hominem scire arbitror neminem, nisi forte cui Spiritus divinus ostendit,) tunc figura hujus mundi mundanorum ignium conflagratione præteribit, sicut factum est mundanarum aquarum inundatione diluvium. Illa itaque, ut dixi, conflagratione mundana elementorum corruptibilium qualitates, quæ corporibus nostris corruptibilibus congruebant, ardendo penitus interibunt; atque ipsa substantia eas qualitates habebit, quæ corporibus immortalibus mirabili mutatione conveniant: ut scilicet mundus in melius innovatus. Apte accommodetur hominibus etiam carne in melius innovatis. Quod autem ait: « Et mare jam non est: » utrum maximo illo ardore siccetur, an et ipsum vertatur in melius, non facile dixerim. Cœlum quippe novum et terram novam futuram legimus: de mari autem novo aliquid me uspiam legisse non recolo; nisi quod in hoc eodem libro reperitur: « Tanquam mare vitreum simile crystallo[1]. » Sed tunc non de isto fine sæculi loquebatur: nec proprie dixisse videtur mare, sed « Tanquam mare. » Quamvis et nunc, sicut amat prophetica locutio propriis verbis translata miscere, ac sic quodam modo velare quod dicitur, potuit de illo mari dicere: « Et mare jam non est: » de quo supra dixerat: « Et exhibuit mare mortuos, qui in eo erant[2]. » Jam enim tunc non erit hoc sæculum vita mortalium turbulentum et procellosum, quod maris nomine figuravit.

[1] Apoc. IV, VI et XV, 2 — [2] Id. XX, 13

CAPUT XVII.

De Ecclesiæ glorificatione sine fine post finem.

« Et Civitatem, inquit, magnam Jerusalem novam » vidi descendentem de cœlo a Deo, aptatam, quasi no- » vam nuptam ornatam marito suo. Et audivi vocem » magnam de throno dicentem : Ecce tabernaculum Dei » cum hominibus, et habitabit cum eis, et ipsi erunt po- » pulus ejus, et ipse Deus erit cum eis. Et absterget Deus » ab oculis eorum omnem lacrymam ; et mors jam non » erit, neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor, » quia priora abierunt. Et dixit sedens in throno : Ecce » nova facio omnia[1]. » De cœlo descendere ista Civitas dicitur, quoniam cœlestis est gratia, qua Deus eam fecit. Propter quod ei dicit etiam per Isaïam : « Ego sum Do- » minus faciens te[2]. » Et de cœlo quidem ab initio sui descendit, ex quo per hujus sæculi tempus, gratia Dei de super veniente per lavacrum regenerationis in Spiritu sancto misso de cœlo subinde cives ejus accrescunt. Sed per judicium Dei, quod erit novissimum per ejus Filium Jesum Christum, tanta ejus et tam nova de Dei munere claritas apparebit, ut nulla remaneant vetustatis vestigia ; quandoquidem et corpora ad incorruptionem atque immortalitatem novam ex vetere corruptione atque mortalitate transibunt. Nam hoc de isto tempore accipere, quo regnat cum Rege suo mille annis, impudentiæ nimiæ mihi videtur : cum apertissime dicat : « Absterget Deus » omnem lacrymam ab oculis eorum ; et mors jam non

[1] Apoc. xxi, 1-5. — [2] Isai. xl, 8, juxta LXX.

» erit, neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor. » Quis vero tam sit absurdus, et obstinatissima contentione vesanus, qui audeat affirmare in hujus mortalitatis ærumnis, non dico populum sanctum, sed unumquemque sanctorum, qui hanc vel ducat, vel ducturus sit, vel duxerit vitam, nullas habentem lacrymas et dolores; cum potius quanto quisque est sanctior et desiderii sancti plenior, tanto sit ejus in orando fletus uberior? An non est vox Civis supernæ Jerusalem : « Factæ sunt mihi lacrymæ » meæ panis die ac nocte[1]? » Et, « Lavabo per singulas » noctes lectum meum, in lacrymis meis stratum meum » rigabo[2]. » Et, « Gemitus meus non est absconditus a » te[3]. » Et, « Dolor meus renovatus est[4]. » Aut vero non ejus filii sunt, qui ingemiscunt gravati[5], in quo nolunt expoliari, sed supervestiri, ut absorbeatur mortale a vita? Nonne ipsi sunt, qui primitias habentes Spiritus[6], in semetipsis ingemiscunt, adoptionem expectantes redemptionem corporis sui? An ipse apostolus Paulus non erat supernus Jerosolymitanus, vel non multo magis hoc erat, quando pro Israëlitis fratribus carnalibus suis tristitia illi erat magna, et continuus dolor cordi ejus[7]? Quando autem mors non erit in ista Civitate, nisi quando dicetur : « Ubi est mors contentio tua? Ubi est mors aculeus tuus? Aculeus autem mortis est peccatum[8]. » Quod tunc utique non erit, quando dicetur : « Ubi est? » Nunc vero non quilibet infimus cives illius Civitatis, sed idem ipse Joannes in Epistola sua clamat : « Si dixerimus, quia » peccatum non habemus, nos ipsos seducimus, et veri- » tas in nobis non est[9]. » Et in hoc quidem Libro, cujus nomen est Apocalypsis, obscure multa dicuntur, ut men-

[1] Psal. XLI, 4. — [2] Id. VI, 7. — [3] Id. XXXVII, 10. — [4] Id. XXXVIII, 3. — [5] 2 Cor. V, 4. — [6] Rom. VIII, 23. — [7] Id. IX, 2. — [8] 1 Cor. XV, 55, 56. — [9] 1 Joan. I, 8.

tem legentis exerceant, et pauca in eo sunt, ex quorum manifestatione indagentur cætera cum labore : maxime quia sic eadem multis modis repetit, ut alia atque alia dicere videatur ; cum aliter atque haec ipsa dicere vestigetur. Verum in his verbis, ubi ait : « Absterget Deus » omnem lacrymam ab oculis eorum ; et mors jam non » erit, neque luctus, neque clamor, sed nec ullus dolor : » tanta luce dicta sunt de sæculo futuro et immortalitate atque æternitate sanctorum, (tunc enim solum, atque ibi solum ista non erunt,) ut nulla debeamus in Litteris sacris quærere vel legere manifesta, si haec putaverimus obscura.

CAPUT XVIII.

Quid apostolus Petrus de novissimo Dei judicio prædicarit.

Nunc jam videamus, quid etiam apostolus Petrus de hoc judicio scripserit : « Venient, inquit, in novissimo dierum » illusione illudentes, secundum proprias concupiscentias » suas euntes et dicentes : Ubi est promissum præsentiæ » ipsius? ex quo enim patres dormierunt, sic omnia perseverant ab initio creaturæ. Latet enim illos hoc volentes, » quia cœli erant olim et terra de aqua, et per aquam » constituta Dei verbo ; per quæ, qui tunc erat mundus, » aqua inundatus deperiit. Qui autem nunc sunt cœli et » terra, eodem verbo repositi sunt, igni reservandi in diem » judicii, et perditionis hominum impiorum. Hoc unum » vero non lateat vos, charissimi, quia unus dies apud Dominum, sicut mille anni ; et mille anni, sicut dies unus.

» Non tardat Dominus promissum, sicut quidam tardita-
» tem existimant : sed patienter fert propter vos, nolens
» aliquem perire, sed omnes in pœnitentiam converti.
» Veniet autem dies Domini ut fur, in quo cœli magno
» impetu transcurrent : elementa autem ardentia resol-
» ventur; et terra, et quæ in ipsa sunt opera exurentur.
» His ergo omnibus pereuntibus, quales oportet esse
» vos in sanctis conversationibus expectantes, et prope-
» rantes ad præsentiam diei Domini, per quam cœli ar-
» dentes solventur, et elementa ignis ardore decoquen-
» tur? Novos vero cœlos, et terram novam, secundum
» promissa ipsius expectamus, in quibus justitia inha-
» bitat[1]. » Nihil hic dixit de resurrectione mortuorum : sed sane de perditione mundi hujus satis. Ubi etiam commemorans factum ante diluvium, videtur admonuisse quodam modo, quatenus in fine hujus sæculi mundum istum periturum esse credamus. Nam et illo tempore perisse dixit, qui tunc erat, mundum : nec solum orbem terræ, verumetiam cœlos, quos utique istos aërios intelligimus, quorum locum ac spatium tunc aqua crescendo superaverat. Ergo totus, aut pene totus aër iste ventosus, (quod cœlum vel potius cœlos vocat, sed istos utique imos, non illos supremos, ubi sol, et luna, et sidera constituta sunt,) conversus fuerat in humidam qualitatem; atque hoc modo cum terra perierat, cujus terræ utique prior facies fuerat deleta diluvio. « Qui autem nunc sunt » inquit, cœli et terra, eodem verbo repositi sunt, igni » reservandi in diem judicii et perditionis hominum impio- » rum. » Proinde qui cœli, et quæ terra, id est, qui mundus, pro eo mundo qui diluvio periit, ex eadem aqua repositus est, ipse igni novissimo reservatur in diem judicii et perditionis hominum impiorum. Nam et hominum

[1] 2 Petr. III, 3-13.

propter magnam quamdam communionem, non dubitat dicere perditionem futuram; cum tamen eorum quamvis in æternis pœnis, sit mansura natura. Quærat forsitan aliquis, si post factum judicium mundus iste ardebit, antequam pro illo cœlum novum, et terra nova reponatur, eo ipso tempore conflagrationis ejus ubi erunt sancti, cum eos habentes corpora in aliquo corporali loco esse necesse sit. Possumus respondere futuros eos esse in superioribus partibus, quo ita non ascendet flamma illius incendii, quemadmodum nec unda diluvii. Talia quippe illis inerunt corpora, ut illic sint, ubi esse voluerint. Sed nec ignem conflagrationis illius pertimescent immortales atque incorruptibiles facti : sicut virorum trium corruptibilia corpora atque mortalia, in camino ardenti vivere illæsa potuerunt[1].

CAPUT XIX.

Quid apostolus Paulus Thessalonicensibus scripserit, et de manifestatione Antichristi, cujus tempus dies Domini subsequetur.

I. Multas evangelicas apostolicasque sententias de divino isto judicio novissimo video mihi esse prætereundas, ne hoc volumen in nimiam longitudinem provolvatur : sed nullo modo est prætereundus apostolus Paulus; qui scribens ad Thessalonicenses : « Rogamus, inquit, vos » fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, et » nostræ congregationis in ipsum, ut non cito moveamini

[1] Dan. III, 24.

» mente, neque terreamini, neque per spiritum, neque per » verbum, neque per Epistolam tanquam per nos missam, » quasi instet dies Domini : ne quis vos seducat ullo modo. » Quoniam nisi venerit refuga primum, et revelatus fuerit » homo peccati, filius interitus, qui adversatur et superex- » tollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur : » ita ut in templo sedeat, ostentans se tanquam sit Deus. » Non retinetis in memoria, quod adhuc cum essem apud » vos, hæc dicebam vobis? et nunc quid detineat scitis, » ut reveletur in suo tempore. Jam enim mysterium ini- » quitatis operatur. Tantum qui modo tenet teneat, donec » de medio fiat : et tunc revelabitur iniquus, quem Do- » minus Jesus interficiet spiritu oris sui, et evacuabit il- » luminatione præsentiæ suæ eum, cujus est præsentia » secundum operationem Satanæ, in omni virtute, et sig- » nis et prodigiis mendacii, et in omni seductione iniquita- » tis, his qui pereunt ; pro eo quod dilectionem veritatis non » receperunt, ut salvi fierent. Et ideo mittet illis Deus » operationem erroris, ut credant mendacio, et judicentur » omnes qui non crediderunt veritati : sed consenserunt » iniquitati [1]. »

II. Nulli dubium est eum de Antichristo ista dixisse ; diemque judicii, (hunc enim appellat diem Domini,) non esse venturum, nisi ille prior venerit, quem refugam vocat, utique a Domino Deo. Quod si de omnibus impiis merito dici potest, quanto magis de isto? Sed in quo templo Dei sit sessurus, incertum est : utrum in illa ruina templi, quod a Salomone rege constructum est, an vero in Ecclesia. Non enim templum alicujus idoli aut dæmonis, templum Dei Apostolus diceret. Unde nonnulli, non ipsum principem, sed universum quodam modo corpus ejus, id est, ad eum pertinentem hominum multitudinem

[1] 2 Thess. II, 1-11.

simul cum ipso suo principe hoc loco intelligi Antichristum volunt : rectiusque putant etiam latine dici, sicut in græco est, non « In templo Dei, » sed, « In templum Dei » sedeat, » tanquam ipse sit templum Dei, quod est Ecclesia[1] : sicut dicimus : « Sedet in amicum, id est, velut amicus; » vel si quid aliud isto locutionis genere dici solet. Quod autem ait : « Et nunc quid detineat scitis, » id est, quid sit in mora, quæ causa sit dilationis ejus, « Ut reve» letur in suo tempore, » scitis : quoniam scire illos dixit, aperte hoc dicere noluit. Et ideo nos, qui nescimus quod illi sciebant, pervenire cum labore ad id quod sensit Apostolus, cupimus, nec valemus : præsertim quia et illa quæ addidit, hunc sensum faciunt obscuriorem. Nam quid est : « Jam enim mysterium iniquitatis operatur. Tantum » qui modo tenet teneat, donec de medio fiat; et tunc » revelabitur iniquus.[2]» Ego prorsus quid dixerit, me fateor ignorare. Suspiciones tamen hominum, quas vel audire, vel legere potui, non tacebo.

III. Quidam putant hoc de imperio dictum fuisse romano ; et propterea Paulum apostolum non id aperte scribere voluisse, ne calumniam videlicet incurreret, quod romano imperio male optaverit, cum speraretur æternum, ut hoc quod dixit : « Jam enim mysterium iniqui» tatis operatur, » Neronem voluerit intelligi, cujus jam facta velut Antichristi videbantur. Unde nonnulli ipsum resurrecturum, et futurum Antichristum suspicantur. Alii vero nec occisum putant, sed subtractum potius, ut putaretur occisus ; et vivum occultari in vigore ipsius ætatis, in qua fuit, cum crederetur extinctus, donec suo tempore reveletur, et restituatur in regnum. Sed multum mihi mira est hæc opinantium tanta præsumptio. Illud tamen quod

[1] Vide Hieronym. in Dan. [illegible] et Sever. Sulpit. l. 2, [illegible] Vide insup. Sueton. in Nerone. [illegible] [2] II Thess. [illegible]

ait Apostolus : « Tantum qui modo tenet teneat, donec » de medio fiat : » non absurde de ipso romano imperio creditur dictum, tanquam dictum sit, « Tantum qui modo imperat imperet, donec de medio fiat, » id est, de medio tollatur. « Et tunc revelabitur iniquus : » quem significari Antichristum, nullus ambigit. Alii vero et quod ait : » Quid detineat scitis : et mysterium operari iniquitatis, » non putant dictum, nisi de malis et fictis, qui sunt in Ecclesia, donec perveniant ad tantum numerum, qui Antichristo magnum populum faciat : et hoc esse mysterium iniquitatis, quia videtur occultum. Hortari autem Apostolum fideles, ut in fide quam tenent, tenaciter perseverent, dicendo :« Tantum qui modo tenet teneat, » donec de medio fiat : » hoc est, donec exeat de medio Ecclesiæ mysterium iniquitatis, quod nunc occultum est. Ad ipsum enim mysterium pertinere arbitrantur, quod ait in Epistola sua Joannes evangelista : « Pueri, novis» sima hora est : et sicut audistis, quod Antichristus sit » venturus : nunc autem Antichristi multi facti sunt : » unde cognoscimus quod novissima sit hora. Ex nobis » exierunt : sed non erant ex nobis. Quod si fuissent ex » nobis, permansissent utique nobiscum[1]. » Sicut ergo ante finem in hac hora, inquiunt, quam Joannes novissimam dicit, exierunt multi hæretici de medio Ecclesiæ, quos multos dicit Antichristos : ita omnes tunc inde exibunt, qui non ad Christum, sed ad illum novissimum Antichristum pertinebunt, et tunc revelabitur.

IV. Alius ergo sic, alius autem sic Apostoli obscura verba conjectant : quod tamen eum dixisse non dubium est, non veniet ad vivos et mortuos judicandos Christus, nisi prius venerit ad seducendos in anima mortuos adversarius ejus Antichristus : quamvis ad occultum jam judi-

[1] I Joan. II, 18, 19.

dicium Dei pertineat, quod ab illo seducentur. « Præsentia » quippe ejus erit, sicut dictum est, secundum operationem Satanæ, in omni virtute, et signis, prodigiis » mendacii, et in omni seductione iniquitatis, his qui » pereunt. » Tunc enim solvetur Satanas, et per illum Antichristum in omni sua virtute mirabiliter quidem, sed mendaciter operabitur. Quæ solet ambigi, utrum propterea dicta sint signa et prodigia mendacii, quoniam mortales sensus per phantasmata decepturus est; ut quod non facit, facere videatur : an quia illa ipsa etiamsi erunt vera prodigia, ad mendacium pertrahent crediturus non ea potuisse nisi divinitus fieri, virtutem diaboli nescientes; maxime quando tantam, quantam nunquam habuit, acceperit potestatem. Non enim quando de cœlo ignis cecidit, et tantam familiam cum tantis gregibus pecorum sancti Job uno impetu absumpsit, et turbo irruens et domum dejiciens filios ejus occidit, phantasmata fuerunt : quæ tamen fuerunt opera Satanæ, cui Deus dederat hanc potestatem. Propter quid horum ergo dicta sint prodigia et signa mendacii, tunc potius apparebit. Sed propter quodlibet horum dictum sit, seducentur eis signis atque prodigiis, qui seduci merebuntur : « Pro eo quod dilec- » tionem veritatis, inquit, non receperunt, ut salvi fie- » rent. » Nec dubitavit Apostolus addere, et dicere : « Ideo mittet illis Deus operationem erroris; ut credant » mendacio. » Deus enim mittet : quia Deus diabolum facere ista permittet, justo ipse judicio, quamvis faciat ille iniquo malignoque consilio. « Ut judicentur, inquit, » omnes, qui non crediderunt veritati, sed consenserunt » iniquitati. » Proinde judicati seducentur, et seducti judicabuntur. Sed judicati seducentur illis judiciis Dei occulte justis, juste occultis, quibus ab initio peccati rationalis creaturæ nunquam judicare cessavit : seducti autem

judicabuntur novissimo manifestoque judicio per Jesum Christum, justissime judicaturum, injustissime judicatum.

CAPUT XX.

Quid idem Apostolus in prima ad eosdem Epistola de resurrectione mortuorum docuerit.

I. Sed hic Apostolus tacuit de resurrectione mortuorum : ad eosdem autem scribens in Epistola prima : « Nolumus, inquit, ignorare vos, fratres, de dormientibus, » ut non contristemini, sicut et cæteri, qui spem non » habent. Nam si credimus, quod Jesus mortuus est, et » resurrexit : ita et Deus eos qui dormierunt per Jesum, » adducet cum eo. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos viventes, qui reliqui sumus in adventum » Domini, non præveniemus eos qui ante dormierunt : » quoniam ipse Dominus in jussu, et in voce Archangeli, » et in tuba Dei descendet de cœlo ; mortui in Christo » resurgent primo : deinde nos viventes, qui reliqui sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus in obviam » Christo in aëra ; et ita semper cum Domino erimus[1]. » Hæc verba apostolica resurrectionem mortuorum futuram, quando veniet Dominus Christus, utique ad vivos et mortuos judicandos, præclarissime ostendunt.

II. Sed quæri solet, utrum illi quos hic viventes inventurus est Christus, quorum personam in se atque illos qui tunc secum vivebant, transfigurabat Apostolus, nunquam omnino morituri sunt ; an ipso temporis puncto, quo cum

[1] Thess. IV, 12-16.

resurgentibus rapientur in nubibus in obviam Christo in aëra, ad immortalitatem per mortem mira celeritate transibunt. Neque enim dicendum est fieri non posse, ut dum per aëra in sublime portantur, in illo spatio et moriantur, et reviviscant. Quod enim ait: « Et ita semper » cum Domino erimus : » non sic accipiendum est, tanquam in aëre nos dixerit semper cum Domino esse mansuros; quia nec ipse utique ibi manebit, quia veniens transiturus est. Venienti quippe ibitur obviam, non manenti : sed « Ita cum Domino erimus, » id est, sic erimus habentes corpora sempiterna, ubicumque cum illo fuerimus. Ad hunc autem sensum, quo existimemus etiam illos, quos hic vivos inventurus est Dominus, in ipso parvo spatio et passuros mortem et accepturos immortalitatem, ipse Apostolus nos videtur urgere, ubi dicit : « In Christo » omnes vivificabuntur[1] : » cum alio loco de ipsa loquens resurrectione corporum dicat : « Tu quod seminas, non » vivificatur, nisi moriatur[2]. » Quomodo igitur, quos viventes hic Christus inveniet, per immortalitatem in illo vivificabuntur, etsi non moriantur; cum videamus propter hoc esse dictum : « Tu quod seminas, non vivificatur, » nisi moriatur? » Aut si recte non dicimus seminari, nisi ea corpora hominum, quæ moriendo quoquo modo revertuntur in terram ; sicut sese habet etiam illa in transgressorem patrem generis humani divinitus prolata sententia, « Terra es, et in terram ibis[3] : » fatendum est istos, quos nondum de corporibus egressos, cum veniet Christus, inveniet, et istis verbis Apostoli, et illis de Genesi non teneri : quoniam sursum in nubibus rapti, non utique seminantur; quia nec eunt in terram, nec redeunt : sive nullam prorsus experiantur mortem, sive paululum in aëre moriantur.

[1] I Cor. XV, 22. — [2] Ibid. 36 — [3] Gen. III, 19

III. Sed aliud rursus occurrit, quod idem dixit Apostolus, cum de resurrectione corporum ad Corinthios loqueretur : « Omnes resurgemus [1], » vel sicut alii codices habent : « Omnes dormiemus. » Cum ergo nec resurrectio fieri possit, nisi mors præcesserit ; nec dormitionem possimus illo loco intelligere, nisi mortem ; quomodo omnes vel dormient, vel resurgent, si tam multi, quos in corpore inventurus est Christus, nec dormient, nec resurgent? Si ergo sanctos, qui reperientur Christo veniente viventes, eique in obviam rapientur, crediderimus in eodem raptu de mortalibus corporibus exituros, et ad eadem mox immortalia redituros, nullas in verbis Apostoli patiemur angustias, sive ubi dicit : « Tu quod seminas, non » vivificatur, nisi moriatur : » sive ubi dicit : « Omnes re» surgemus, » aut « Omnes dormiemus : » quia nec illi per immortalitatem vivificabuntur, nisi, quamlibet paululum, tamen ante moriantur ; ac per hoc et a resurrectione non erunt alieni, quam dormitio præcedit, quamvis brevissima, non tamen nulla. Cur autem nobis incredibile videatur illam multitudinem corporum in aëre quodam modo seminari, atque ibi protinus immortaliter atque incorruptibiliter reviviscere, cum credamus, quod idem ipse Apostolus apertissime dicit, in ictu oculi futuram resurrectionem [2], et in membra sine fine victura tanta facilitate tamque inæstimabili velocitate rediturum antiquissimorum cadaverum pulverem? Nec ab illa sententia, qua homini dictum est, « Terra es, et in terram ibis, » futuros illos sanctos arbitremur immunes, si eorum morientium in terram non recident corpora, sed sicut in ipso raptu morientur : ita et resurgent, dum ferentur in aëra, « In terram quippe ibis, » est, « In hoc ibis amissa vita, quod eras antequam sumeres vitam : » id est, hoc eris exa-

[1] I Cor. xv, 51. — [2] Ibid. 52.

nimatus, quod eras antequam esses animatus. Terræ quippe insufflavit Deus in faciem flatum vitæ, cum factus est homo in animam vivam : tanquam diceretur : « Terra es animata, quod non eras; terra eris exanimis, sicut eras. » Quod sunt et antequam putrescant omnia corpora mortuorum : quod erunt et illa, si morientur, ubicumque moriantur, cum vita carebunt, quam continuo receptura sunt. Sic ergo ibunt in terram, quia ex vivis hominibus terra erunt : quemadmodum it in cinerem, quod fit cinis; it in vetustatem, quod fit vetus; it in testam, quod ex luto fit testa : et alia sexcenta sic loquimur. Quomodo autem sit futurum quod nunc pro nostræ ratiunculæ viribus utcumque conjicimus, tunc erit potius, ut nosse possimus. Resurrectionem quippe mortuorum futuram esse in carne, quando Christus venturus est vivos judicaturus et mortuos, oportet, si Christiani esse volumus, ut credamus. Sed non ideo de hac re inanis est fides nostra, si quemadmodum futura sit, perfecte comprehendere non valemus. Verum jam, sicut supra promisimus, de hoc judicio Dei novissimo etiam prophetici veteres libri quid prænuntiaverint, quantum satis esse videbitur, debemus ostendere : quæ, sicut arbitror, non tanta mora necesse erit tractari et exponi, si istis, quæ præmisimus, lector curaverit adjuvari.

CAPUT XXI.

Quid Isaïas propheta de mortuorum resurrectione et de retributione judicii sit locutus.

I. PROPHETA Isaïas : « Resurgent, inquit, mortui, et resurgent qui in sepulcris erant : et lætabuntur omnes » qui sunt in terra ; ros enim qui abs te est, sanitas illis » est : terra vero impiorum cadet [1]. » Totum illud superius ad resurrectionem pertinet beatorum. Quod autem ait : « Terra vero impiorum cadet, » bene intelligitur dictum, corpora vero impiorum ruina damnationis excipiet. Jam porro si de bonorum resurrectione quod dictum est, diligentius et distinctius velimus intueri, ad primam referendum est quod dictum est : « Resurgent mortui ; » ad secundam vero quod sequitur : « Et resurgent qui in se» pulcris erant. » Jam si et illos inquiramus sanctos, quos hic vivos inventurus est Dominus, eis congrue deputabitur quod adjunxit : « Et lætabuntur omnes qui sunt in » terra ; ros enim qui abs te est, sanitas illis est. » Sanitatem loco isto, immortalitatem rectissime accipimus. Ea namque est plenissima sanitas, quæ non reficitur alimentis tanquam quotidianis medicamentis. Item de judicii die spem prius dans bonis, deinde terrens malos, idem Propheta sic loquitur : « Hæc dicit Dominus : Ecce ego de» clino in eos ut flumen pacis, et ut torrens inundans glo» riam gentium. Filii eorum super humeros portabuntur, » et super genua consolabuntur. Quemadmodum si quem » mater consoletur, ita ego vos consolabor ; et in Jeru» salem consolabimini : et videbitis, et gaudebit cor ves-

[1] Isai. XXVI, 17.

» trum, et ossa vestra sicut herba exorientur : Et cognos» cetur manus Domini colentibus eum : et commina» bitur contumacibus. Ecce enim Dominus ut ignis » veniet, et ut tempestas currus ejus, reddere in indigna» tione vindictam, et vastationem in flamma ignis. In » igne enim Domini judicabitur omnis terra, et in gladio » ejus omnis caro : multi vulnerati erunt a Domino[1]. » In bonorum promissione flumen pacis profecto abundantiam pacis illius debemus accipere, qua major esse non possit. Hac utique in fine rigabimur : de qua in præcedenti libro abundanter locuti sumus. Hoc flumen se in eos declinare dicit, quibus tantam beatitudinem pollicetur, ut intelligamus in illius felicitatis regione, quæ in cœlis est, hoc flumine omnia satiari. Sed quia et terrenis corporibus pax incorruptionis atque immortalitatis inde influet, ideo declinare se dicit hoc flumen, ut de supernis quodam modo etiam inferiora perfundat, et homines æquales Angelis reddat. Jerusalem quoque, non illam quæ servit cum filiis suis, sed liberam matrem nostram intelligamus, secundum Apostolum, æternam in cœlis[2]. Ibi post labores ærumnarum curarumque mortalium consolabimur, tanquam parvuli ejus in humeris genibusque portati. Rudes enim nos et novos blandissimis adjutoriis insolita nobis illa beatitudo suscipiet. Ibi videbimus, et gaudebit cor nostrum. Nec expressit quid videbimus : sed quid, nisi Deum? ut impleatur in nobis promissum evangelicum : « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum vi» debunt[3]; » et omnia illa, quæ nunc non videmus, credentes autem, pro modulo capacitatis humanæ, longe minus quam sunt atque incomparabiliter cogitamus. « Et » videbitis, inquit, et gaudebit cor vestrum. » Hic creditis, ibi videbitis.

[1] Isa. LXVI, 12 — [2] Gal. IV, 26. — [3] Matth. V, 8.

11. Sed quoniam dixit : « Et gaudebit cor vestrum : » ne putaremus illa bona Jerusalem ad nostrum tantummodo spiritum pertinere; « Et ossa, inquit, vestra ut » herba exorientur[1] : » ubi resurrectionem corporum strinxit, velut quod non dixerat reddens : neque enim cum viderimus, fiet : sed cum fuerit facta, videbimus. Nam et de cœlo novo ac terra nova jam supra dixerat, dum ea quæ sanctis promittuntur in fine, sæpe ac multiformiter diceret : « Erit, inquit, cœlum novum et terra » nova, et non erunt memores priorum, nec ascendent in » cor ipsorum : sed lætitiam et exultationem invenient » in ea. Ecce ego faciam Jerusalem exultationem, et po» pulum meum lætitiam; et exultabo in Jerusalem et » lætabor in populo meo; et ultra non audietur in illa » vox fletus[2] : » et cætera, quæ quidam ad carnales illos mille annos referre conantur. Locutiones enim tropicæ propriis prophetico more miscentur : ut ad intellectum spiritalem intentio sobria cum quodam utili ac salubri labore perveniat : pigritia vero carnalis, vel ineruditæ atque inexercitatæ tarditas mentis contenta litteræ superficie, nihil putat interius requirendum. Hæc de propheticis verbis, quæ ante istum locum scripta sunt, satis dixerim. In hoc autem loco, unde ad illa digressi sumus, cum dixisset : « Et ossa vestra ut herba exorientur, » ut resurrectionem quidem carnis, sed tamen bonorum, se nunc commemorare monstraret, adjunxit : « Et cognoscetur » manus Domini colentibus eum. » Quid est hoc, nisi manus distinguentis cultores suos a contemporibus suis? De quibus sequentia contexens, « Et comminabitur, inquit, » contumacibus, » sive, ut ait alius interpres, « incre» dulis. » Nec tunc comminabitur : sed quæ nunc dicuntur minaciter, tunc efficaciter implebuntur. « Ecce

[1] Isaï. LXVI, 14. — [2] Id. LXV, 17-20.

» enim Dominus, inquit, ut ignis veniet, et ut tempestas » currus ejus, reddere in indignatione vindictam, et vas» tationem in flamma ignis. In igne enim Domini judica» bitur omnis terra, et in gladio ejus omnis caro : multi » vulnerati erunt a Domino[1]. » Sive igne, sive tempestate, sive gladio, pœnam judicii significat : quandoquidem ipsum Dominum quasi ignem dicit esse venturum, eis profecto quibus pœnalis ejus erit adventus. Currus vero ejus, (nam pluraliter dicti sunt,) angelica ministeria non inconvenienter accipimus. Quod autem ait omnem terram et omnem carnem in ejus igne et in gladio judicari, non etiam hic spiritales intelligamus et sanctos, sed terrenos atque carnales, de qualibus dictum est : « Qui » terrena sapiunt : et, Sapere secundum carnem, mors » est[2] : » et quales omnino caro appellantur a Domino, ubi dicit : « Non permanebit spiritus meus in hominibus » istis, quoniam caro sunt[3]. » Quod vero hic positum est, « Multi vulnerati erunt a Domino : » isto vulnere fiet mors secunda. Potest quidem et ignis et gladius, et vulnus accipi in bono. Nam et ignem Dominus velle se dixit mittere in mundum[4]. Et visæ sunt illis linguæ divisæ velut ignis[5], quando venit Spiritus sanctus. Et : « Non, » veni, inquit idem Dominus, pacem mittere in ter» ram, sed gladium[6]. » Et sermonem Dei dicit Scriptura gladium bis acutum[7] : propter aciem geminam testamentorum duorum. Et in Cantico Canticorum, charitate se dicit sancta Ecclesia vulneratam, velut amoris impetu sagittatam[8]. Sed hic cum legimus vel audimus ultorum Dominum esse venturum, quemadmodum hæc intelligenda sint, clarum est.

[1] Isai LXV, 15, 16 — [2] Philip. III, 19; et Rom. VIII, 6. — [3] Gen. VI, 3. — [4] Luc. XIV, 49. — [5] Act. II, 3. — [6] Matth X, 34 — [7] Hebr. IV, 12. — [8] Cant. II, 5. sec. LXX

III. Deinde breviter commemoratis eis, qui per hoc judicium consumentur[1]; sub figura ciborum in Lege vetere vetitorum, a quibus se non abstinuerunt, peccatores impiosque significans, recapitulat ab initio gratiam Novi Testamenti a primo Salvatoris adventu usque ad ultimum judicium, de quo nunc agimus, perducens finiensque sermonem. Narrat namque Dominum dicere se venire, ut congreget omnes gentes, easque venturas et visuras gloriam ejus. « Omnes enim, sicut dicit Apostolus, peccaverunt, et egent gloria Dei[2] ». Et relicturum se dicit super eos signa, quae utique mirantes credant in eum : et emissurum ex illis salvatos in gentes diversas, et in longinquas insulas, quae non audierunt nomen ejus, neque viderunt gloriam ejus; et annuntiaturos gloriam ejus in gentibus; et adducturos fratres istorum, quibus loquebatur, id est, in fide sub Deo Patre fratres Israëlitarum electorum : adducturos autem ex omnibus gentibus munus Domino in jumentis et vehiculis, (quae jumenta et vehicula bene intelliguntur adjutoria esse divina, per cujusque generis ministeria Dei, vel angelica, vel humana,) in civitatem sanctam Jerusalem, quae nunc in sanctis fidelibus est diffusa per terras. Ubi enim divinitus adjuvantur, ibi credunt : et ubi credunt, ibi veniunt. Comparavit autem illos Dominus, tanquam per similitudinem, filiis Israël offerentibus ei suas hostias cum psalmis in domo ejus; quod ubique jam facit Ecclesia : et promisit ab ipsis se accepturum sibi Sacerdotes et Levitas; quod nihilominus fieri nunc videmus. Non enim ex genere carnis et sanguinis, sicut erat primum secundum ordinem Aaron : sed sicut oportebat in Testamento Novo, ubi secundum ordinem Melchisedech, summus sacerdos est Christus[3], pro cujusque merito quod in eum gratia divina contulerit.

[1] Isai. LXVI, 17 et seqq. — [2] Rom. III, 23. — [3] Psal. CIX, 4.

Sacerdotes et Levitas eligi nunc videmus : qui non isto nomine, quod sæpe assequuntur indigni, sed ea quæ non est bonis malisque communis, sanctitate pensandi sunt.

IV. Hæc cum de ista, quæ nunc impertitur Ecclesiæ, perspicua nobisque notissima Dei miseratione dixisset; promisit et fines ad quos per ultimum judicium facta bonorum malorumque discretione venietur, dicens per Prophetam, vel de Domino dicens ipse Propheta : « Quo» modo enim cœlum novum et terra nova manebit co» ram me, dixit Dominus, sic stabit semen vestrum et » nomen vestrum : et erit mensis ex mense, et sabbatum » ex sabbato. Veniet omnis caro in conspectu meo ado» rare in Jerusalem, dixit Dominus : et egredientur, et » videbunt membra hominum qui prævaricati sunt in me. » Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non ex» tinguetur, et erunt visui omni carni[1]. » Ad hoc iste Propheta terminavit librum, ad quod terminabitur sæculum. Quidam sane non interpretati sunt « Membra ho» minum, » sed « Cadavera virorum[2], » per cadavera significantes evidentem corporum pœnam : quamvis cadaver nisi caro exanimis, non soleat nuncupari; illa vero animata erunt corpora, alioquin nulla poterunt sentire tormenta : nisi forte quia mortuorum erunt corpora, id est, eorum qui in secundam mortem cadent, ideo non absurde etiam cadavera dici possunt. Unde est et illud, quod ab eodem Propheta dictum jam supra posui : « Terra vero » impiorum cadet. » Quis autem non videat a cadendo esse appellata cadavera? « Virorum » autem pro eo posuisse illos interpretes, quod est « hominum, » manifestum est. Neque enim quisquam dicturus est prævaricatrices fœminas in illo supplicio non futuras : sed ex potiore,

[1] Isai. LXVI, 22-24. — [2] Ibid. in Vulgata.

præsertim de quo fœmina facta est, uterque sexus accipitur. Verum quod ad rem maxime pertinet, cum et in bonis dicitur : « Veniet omnis caro : » quia ex omni genere hominum populus iste constabit; non enim omnes homines ibi erunt, quando in pœnis plures erunt : sed, ut dicere cœperam, cum et in bonis caro, et in malis membra vel cadavera nominantur; profecto post resurrectionem carnis, cujus fides his rerum vocabulis omnino firmatur, illud quo boni et mali suis finibus dirimentur, futurum esse judicium declaratur.

CAPUT XXII.

Qualis futura sit egressio sanctorum ad videndas pœnas malorum.

Sed quomodo egredientur boni ad videndas pœnas malorum? Numquid corporis motu beatas illas relicturi sunt sedes, et ad loca pœnalia perrecturi, ut malorum tormenta conspiciant præsentia corporali? Absit : sed egredientur per scientiam. Hoc enim verbo significatum est, eos qui cruciabuntur extra futuros [1]. Propter quod et Dominus ea loca tenebras exteriores vocat : quibus contrarius est ille ingressus, de quo dicitur servo bono : « Intra in gaudium Domini tui [2] : » ne illuc mali putentur ingredi, ut sciantur; sed ad illos potius velut egredi scientia, qua eos cognituri sunt, boni; quia id quod extra est cognituri sunt. Qui enim erunt in pœnis, quid agatur intus in gaudio, Domini nescient : qui vero erunt in illo gaudio, quid agatur foris in illis tenebris exterioribus

[1] Matth. xxv, 30. — [2] Ibid. 21.

scient. Ideo dictum est : « Egredientur , » quia eos etiam, qui foris ab eis erunt, utique non latebunt. Si enim hæc Prophetæ nondum facta nosse potuerunt, per hoc quod erat Deus, quantulumcumque erat, in eorum mortalium mentibus ; quomodo immortales sancti jam facta tunc nescient, cum Deus erit omnia in omnibus[1] ? Stabit ergo in illa beatitudine sanctorum semen et nomen : semen scilicet de quo Joannes ait : « Et semen ejus in ipso ma» net[2] : » nomen vero, de quo per hunc Isaïam dictum est : « Nomen æternum dabo eis. Et erit eis mensis ex » mense et sabbatum ex sabbato, tanquam luna ex luna » et requies ex requie[3] : » quorum utrumque ipsi erunt cum ex his umbris veteribus et temporalibus in illa lumina nova ac sempiterna transibunt. In pœnis autem malorum et inextinguibilis ignis et vivacissimus vermis, ab aliis atque aliis aliter atque aliter est expositus. Alii quippe utrumque ad corpus, alii utrumque ad animum retulerunt : alii proprie ad corpus ignem, tropice ad animum vermem, quod credibilius esse videtur. Sed nunc de hac differentia non est temporis disputare. De judicio namque ultimo, quo fiet diremptio bonorum et malorum, hoc volumen implere suscepimus : de ipsis vero præmiis et pœnis alias diligentius disserendum est.

[1] I Cor. xv, 28. — [2] I Joan. III, 9. — [3] Isaï. XLVI, 5 ; et LXVI, 23.

CAPUT XXIII.

Quæ prophetaverit Daniel de persecutione Antichristi, et de judicio Dei, regnoque sanctorum.

Daniel de hoc ultimo judicio sic prophetat, ut Antichristum prius quoque venturum esset prænuntiet, atque ad æternum regnum sanctorum perducat narrationem suam. Cum enim visione prophetica quatuor bestias significantes quatuor regna vidisset; ipsumque quartum a quodam rege superatum, qui Antichristus agnoscitur; et post hæc æternum regnum Filii hominis, qui intelligitur Christus: « Horruit, inquit, spiritus meus, ego Daniel » in habitudine mea, et visus capitis mei conturbabant » me. Et accessi, inquit, ad unum de stantibus, et veri- » tatem quærebam ab eo de his omnibus: et dixit mihi » veritatem [1]. » Deinde, quid audierit ab illo, a quo de omnibus his quæsivit, tanquam eo sibi exponente, sic loquitur: « Hæ quatuor bestiæ magnæ, quatuor regna sur- » gent in terra, quæ auferentur, et accipient regnum » sancti Altissimi; et obtinebunt illud usque in sæculum, » et usque in sæculum sæculorum. Et quærebam, inquit, » diligenter de bestia quarta, quæ erat differens præ omni » bestia, terribilis amplius: dentes ejus ferrei, et un- » gues ejus ærei, manducans et comminuens, et reliqua » pedibus suis conculcans: et de cornibus ejus decem, » quæ erant in capite ejus, et de altero quod ascendit, » et excussit de prioribus tria: cornu illud in quo erant » oculi, et os loquens magna; et visus ejus major cæteris. » Videbam, et cornu illud faciebat bellum cum sanctis:

[1] Dan. VII, 15-17.

» et prævalebat ad ipsos, donec venit Vetustus dierum, » et regnum dedit sanctis Altissimi : et tempus pervenit, » et regnum obtinuerunt sancti [1]. » Hæc Daniel quæsisse se dixit. Deinde quid audierit, continuo subjungens : « Et » dixit, » inquit, id est, ille a quo quæsierat, respondit, et dixit : « Bestia quarta, quartum regnum erit in terra, » quod prævalebit omnibus regnis ; et manducabit om- » nem terram, et conculcabit eam, et concidet. Et decem » cornua ejus, decem reges surgent : et post eos surget » alius, qui superabit malis omnes, qui ante eum fuerunt ; » et tres reges humiliabit, et verba adversus Altissimum » loquetur ; et sanctos Altissimi conteret. Et suspicabitur » mutare tempora et legem : et dabitur in manu ejus us- » que ad tempus, et tempora, et dimidium temporis. Et » judicium sedebit, et principatum removebunt ad exter- » minandum et perdendum usque in finem ; et regnum, et » potestas, et magnitudo regum, qui sub omni cœlo sunt, » data est sanctis Altissimi. Et regnum ejus regnum sem- » piternum : et omnes principatus ipsi servient, et obau- » dient. Huc usque, inquit, finis sermonis. Ego Daniel, » multum cogitationes meæ conturbabant me, et forma » mea immutata est super me, et verbum in corde meo » conservavi [2]. » Quatuor illa regna exposuerunt quidam Assyriorum, Persarum, Macedonum, et Romanorum. Quam vero convenienter id fecerint, qui nosse desiderant, legant presbyteri Hieronymi librum in Danielem, satis diligenter eruditeque conscriptum. Antichristi tamen adversus Ecclesiam sævissimum regnum, licet exiguo spatio temporis sustinendum, donec Dei ultimo judicio regnum sancti accipiant sempiternum, qui vel dormitans hæc legit, dubitare non sinitur. Tempus quippe et tempora et dimidium temporis, annum unum esse et duos et dimidium.

[1] Dan. VII, 7-22. — [2] Ibid. 23-28.

ac per hoc tres annos et semissem, etiam numero dierum posterius posito dilucescit, aliquando in Scripturis et mensium numero declaratur. Videntur enim tempora indefinite hic dicta lingua latina : sed per dualem numerum dicta sunt, quem Latini non habent. Sicut autem Græci, ita hunc dicuntur habere et Hebræi. Sic ergo dicta sunt tempora, tanquam dicerentur duo tempora. Vereri me sane fateor, ne in decem regibus, quos tanquam decem homines videtur inventurus Antichristus, forte fallamur, atque ita ne ille inopinatus adveniat, non existentibus tot regibus in orbe romano. Quid enim si numero isto denario universitas regum significata est, post quos ille venturus est ; sicut millenario, centenario, septenario significatur plerumque universitas, et aliis atque aliis numeris, quos nunc commemorare non est necesse ?

II. Alio loco idem Daniel : « Et erit, inquit, tempus » tribulationis, qualis non fuit ex quo nata est gens super terram usque ad tempus illud. Et in tempore illo » salvabitur populus tuus omnis, qui inventus fuerit scriptus in libro. Et multi dormientium in terræ aggere exurgent : hi in vitam æternam, et hi in opprobrium et » in confusionem æternam. Et intelligentes fulgebunt sicut claritas firmamenti, et ex justis multis sicut stellæ » in sæcula[1]. » Et adhuc sententiæ illi evangelicæ est locus iste simillimus, de resurrectione duntaxat mortuorum corporum. Nam qui illic dicti sunt esse « In monu» mentis, » ipsi hic « Dormientes in terræ aggere, » vel sicut alii interpretati sunt, « In terræ pulvere. » Et sicut ibi, « Procedent, dictum est : ita hic, exurgent. » Sicut ibi : « Qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ ; qui » autem mala egerunt, in resurrectionem judicii : » ita et isto loco : « Hi in vitam æternam, et hi in opprobrium

[1] Dan. XII, 1-3. — Joan. V, 28.

» et in confusionem æternam. » Non autem diversum putetur, quod cum ibi positum sit : « Omnes qui sunt in » monumentis, » hic non ait Propheta : « Omnes, » sed, » Multi dormientium in terræ aggere. » Ponit enim aliquando Scriptura pro omnibus multos. Propterea et Abrahæ dictum est : « Patrem multarum gentium posui te[1] : » cui tamen alio loco : « In semine, inquit, tuo bene» dicentur omnes gentes[2]. » De tali autem resurrectione huic quoque ipsi prophetæ Danieli paulo post dicitur : « Et tu veni, et requiesce : adhuc enim dies in comple» tionem consummationis, et requiesces, et resurges in » sorte tua in fine dierum[3]. »

CAPUT XXIV.

In Psalmis davidicis, quæ de fine sæculi hujus et novissimo Dei judicio prophetentur.

I. Multa de judicio novissimo dicuntur in Psalmis, sed eorum plura transeunter et strictim. Hoc tamen quod de fine hujus sæculi apertissime dictum est ibi, nequaquam silentio præteribo. « Principio terram tu fundasti, Domine, » et opera manuum tuarum sunt cœli. Ipsi peribunt, tu » autem permanes : et omnes sicut vestimentum veteras» cent, et sicut opertorium mutabis eos, et mutabuntur; » tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient[4]. » Quid est quod Porphyrius, cum pietatem laudet Hebræorum, qua magnus et verus et ipsis numinibus terribilis ab eis colitur Deus, Christianos ob hoc arguit maximæ stultitiæ, etiam ex oraculis deorum suorum, quod istum mundum dicunt esse periturum? Ecce in litteris pietatis

[1] Gen. XVII, 6. — [2] Id. XXII, 18. — [3] Dan. XII, 13. — [4] Psal. CI, 26-28.

Hebræorum dicitur Deo, quem confitente tanto philosopho, etiam ipsa numina perhorrescunt : « Opera manuum » tuarum sunt cœli, ipsi peribunt. » Numquid quando cœli peribunt, mundus, cujus iidem cœli superior pars est et tutior, non peribit? Si hæc sententia Jovi displicet, cujus, ut scribit iste philosophus, velut gravioris auctoritatis oraculo in Christianorum credulitate culpatur; cur non similiter sapientiam, tanquam stultitiam, culpat Hebræorum, in quorum libris piissimis invenitur? Porro si in illa sapientia, quæ Porphyrio tam multum placet, ut eam deorum quoque suorum vocibus prædicet, legitur cœlos esse perituros : cur usque adeo vana est ista fallacia, ut in fide Christianorum, vel inter cætera, vel præ cæteris hoc detestentur, quod in ea periturus creditur mundus, quo utique nisi pereunte cœli non possunt perire? Et in Litteris quidem sacris, quæ proprie nostræ sunt, non Hebræis nobisque communes, id est, Evangelicis et Apostolicis libris legitur : « Præterit figura hujus mundi[1] : » legitur : « Mundus transit[2] : » legitur : « Cœlum et terra » transibunt[3]. » Sed puto quod « Præterit, transit, tran- » sibunt, » aliquanto mitius dicta sunt, quam « peri- » bunt. » In Epistola quoque Petri apostoli, ubi aqua inundatus, qui tunc erat, perisse dictus est mundus[4], satis clarum est, et quæ pars mundi a toto significata, et quatenus perisse dicta sit, et qui cœli repositi igni reservandi in diem judicii et perditionis hominum impiorum. Et in eo quod paulo post ait : « Veniet dies Domini ut fur, » in quo cœli magno impetu transcurrent, elementa au- » tem ardentia resolventur, et terra, et quæ in ipsa sunt » opera exurentur : » ac deinde subjecit : « His omnibus » pereuntibus quales oportet vos esse[5]? » possunt illi

[1] 1 Cor. vii, 31. — [2] 1 Joan. ii, 17. — [3] Matth. xxiv, 35. — [4] 2 Petr. iii, 6. — [5] Ibid. 10, 11.

cœli intelligi perituri, quos dixit repositos igni reservandos, et ea elementa accipi arsura, quæ in hac ima mundi parte subsistunt procellosa et turbulenta, in qua eosdem cœlos dixit esse repositos, salvis illis superioribus, et in sua integritate manentibus, in quorum firmamento sunt sidera constituta. Nam et illud quod scriptum est, stellas de cœlo esse casuras [1], præter quod potest multo probabilius et aliter intelligi, magis ostendit mansuros esse illos cœlos : si tamen stellæ inde casuræ sunt; cum vel tropica sit locutio, quod est credibilius, vel in isto imo cœlo futurum sit, utique mirabilius quam nunc fit. Unde et illa Virgiliana :

Stella facem ducens multa cum luce cucurrit [2],

et Idæa se condidit sylva. Hoc autem quod de Psalmo commemoravi, nullum cœlorum videtur relinquere, quod periturum esse non dixerit. Ubi enim dicitur : « Opera ma» nuum tuarum sunt cœli, ipsi peribunt; » quam nullum eorum ab opere Dei, tam nullum eorum a perditione secernitur. Non enim dignabuntur de Petri apostoli locutione, quem vehementer oderunt, Hebræorum defendere pietatem, deorum suorum oraculis approbatam; ut saltem ne totus mundus periturus esse credatur, sic a toto pars accipiatur, in eo quod dictum est: « Ipsi peribunt, » cum soli cœli infimi sint perituri; quemadmodum in apostolica illa Epistola a toto pars accipitur, quod diluvio periisse dictus est mundus, quamvis sola ejus cum suis cœlis pars ima perierit. Sed quia hoc, ut dixi, non dignabuntur, ne vel apostoli Petri approbent sensum, vel tantum concedant conflagrationi novissimæ, quantum dicimus valuisse diluvium, qui nullis aquis, nullis flammis totum genus humanum posse perire contendunt : restat ut di-

[1] Matth. XXIV, 29. — [2] Virg. Æneid. II.

cant, quod propterea dii eorum hebræam sapientiam laudaverunt, quia istum Psalmum non legerant.

II. In Psalmo etiam quadragesimo-nono de judicio Dei novissimo intelligitur dictum : « Deus manifestus veniet, » Deus noster, et non silebit. Ignis in conspectu ejus ardebit, et in circumitu ejus tempestas valida. Advocabit cœlum sursum, et terram discernere populum suum. » Congregate illi justos ejus, qui disponunt testamentum » ejus super sacrificia[1]. » Hoc nos de Domino nostro Jesu Christo intelligimus, quem de cœlo speramus esse venturum ad vivos et mortuos judicandos. Manifestus enim veniet inter justos et injustos judicaturus juste, qui prius venit occultus ab injustis judicandus injuste. Ipse, inquam, « Manifestus veniet, et non silebit, » id est, in voce judicis evidens apparebit, qui prius cum venisset occultus, ante judicem siluit, quando sicut ovis ad immolandum ductus est, et sicut agnus coram tondente fuit sine voce[2], quemadmodum de illo per Isaïam legimus prophetatum, et in Evangelio videmus impletum[3]. De igne vero et tempestate, cum in Isaïæ prophetia tale aliquid tractaremus, quomodo essent hæc intelligenda, jam diximus. Quod vero dictum est : « Advocabit cœlum sursum : » quoniam sancti et justi recte cœlum appellantur: nimirum hoc est, quod ait Apostolus : « Simul cum illis rapiemur in nubi» bus in obviam Christo in aëra[4]. » Nam secundum litteræ superficiem, quomodo sursum advocatur cœlum, quasi possit esse nisi sursum? Quod autem adjunctum est, « Et terram discernere populum suum, si tantummodo subaudiatur « advocabit, » id est, advocabit et terram, nec subaudiatur « sursum, » hunc videtur habere sensum secundum rectam fidem, ut cœlum intelligatur in eis qui

[1] Psal. XLIX, 3-5. — [2] Isai. LIII, 7. — [3] Matth. XXVI, 63. — [4] I Thess. V, 16.

cum illo sunt judicaturi, et terra in eis qui judicandi sunt : ut « Advocabit cœlum sursum, » non hic intelligamus : « Rapiet in aëra ; » sed : « In judiciarias sedes eriget. » Potest et illud intelligi. « Advocabit cœlum sursum, » advocabit Angelos in supernis et excelsis locis, cum quibus descendat ad faciendum judicium : « Advocabit et terram, » id est, homines in terra utique judicandos. Si autem utrumque subaudieñdum est, cum dicitur, « Et terram, » id est, et « Advocabit, » et « Sursum ; » ut iste sit sensus : « Advocabit cœlum sursum, et terram advocabit sursum : » nihil melius intelligi existimo, quam homines qui rapientur in obviam Christo in aëra, sed cœlum dictum propter animas, terram propter corpora. « Discernere » porro « populum suum, » quid est, nisi per judicium separare bonos a malis, tanquam oves ab hœdis ? Deinde conversio sermonis ad Angelos facta est : « Congregate » illi justos ejus. » Profecto enim per angelicum ministerium tanta res peragenda est. Si autem quærimus, quos justos ei congregaturi sunt Angeli ; « Qui disponunt, in- » quit, testamentum ejus super sacrificia. » Hæc est omnis vita justorum, disponere testamentum Dei super sacrificia. Aut enim opera misericordiæ sunt « Super sacri- » ficia, » id est, sacrificiis præponenda, juxta sententiam Dei dicentis : « Misericordiam volo quam sacrificium[1] » aut si « Super sacrificia, » in sacrificiis intelligitur dictum, quomodo super terram fieri dicitur quod fit utique in terra : profecto ipsa opera misericordiæ sunt sacrificia quibus placetur Deo, sicut in libro hujus Operis decimo me disseruisse reminiscor : in quibus operibus disponunt justi testamentum Dei, quia propter promissiones, quæ Novo ejus Testamento continentur, hæc faciunt. Unde congregatis sibi justis suis, et ad suam dexteram constitutis, novissimo utique

[1] Osee VI. 6.

judicio, dicturus est Christus: « Venite benedicti Patris » mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione » mundi. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare[1]: » et cætera quæ ibi proferuntur de bonorum operibus bonis, et de eorum præmiis sempiternis per ultimam sententiam judicantis.

CAPUT XXV.

De prophetia Malachiæ, qua Dei judicium ultimum declaratur, et quorumdam dicitur per purificatorias pœnas facienda mundatio.

Propheta Malachias, sive Malachi, qui et Angelus dictus est, qui etiam Esdras sacerdos, cujus alia in canonem scripta recepta sunt, ab aliquibus creditur, (nam de illo hanc esse Hebræorum opinionem dicit Hieronymus[2],) judicium novissimum prophetat, dicens: « Ecce venit, » dicit Dominus omnipotens: et quis sustinebit diem introitus ejus, aut quis ferre poterit ut aspiciat eum? » Quia ipse ingreditur quasi ignis conflatorii, et quasi » herba lavantium: et sedebit conflans, et emundans, » sicut aurum et sicut argentum, et emundabit filios » Levi, et fundet eos sicut aurum et argentum: et erunt » Domino offerentes hostias in justitia. Et placebit Domino » sacrificium Juda et Jerusalem, sicut diebus pristinis, » et sicut annis prioribus. Et accedam ad vos in judicio, » et ero testis velox super maleficos, et super adulteros, » et super eos qui jurant in nomine meo mendaciter, et

[1] Matth. xxv, 34. — [2] Hier. Prœm. in Malachiam.

» qui fraudant mercedem mercenario, et opprimunt per » potentiam viduas, et percutiunt pupillos, et pervertunt » judicium advenæ, et qui non timent me, dicit Domi- » nus omnipotens. Quoniam ego Dominus Deus vester, » et non mutor[1]. » Ex his quæ dicta sunt, videtur evidentius apparere in illo judicio quasdam quorumdam purgatorias pœnas futuras. Ubi enim dicitur : « Quis sus- » tinebit diem introitus ejus, aut quis ferre poterit, ut » aspiciat eum? Quia ipse ingreditur quasi ignis confla- » torii, et quasi herba lavantium : et sedebit conflans, » et emundans, sicut aurum et sicut argentum, et emun- » dabit filios Levi, et fundet eos sicut aurum et sicut » argentum : » quid aliud intelligendum est? Dicit tale aliquid et Isaïas : « Lavabit Dominus sordes filiorum et » filiarum Sion, et sanguinem emundabit de medio eo- » rum spiritu judicii et spiritu combustionis[2]. » Nisi forte sic eos dicendum est emundari a sordibus, et eliquari quodam modo, cum ab eis mali per pœnale judicium separantur, ut illorum segregatio atque damnatio purgatio sit istorum, quia sine talium de cætero permixtione victuri sunt. Sed cum dicit : « Et emundabit filios » Levi, et fundet eos sicut aurum et argentum, et erunt » Domino offerentes hostias in justitia, et placebit Do- » mino sacrificium Juda et Jerusalem, » utique ostendit eos ipsos, qui emundabuntur, deinceps in sacrificiis justitiæ Domino esse placituros, ac per hoc ipsi a sua injustitia mundabuntur, in qua Domino displicebant. Hostiæ porro in plena perfectaque justitia, cum mundati fuerint, ipsi erunt. Quid enim acceptius Deo tales offerunt, quam se ipsos? Verum ista quæstio de purgatoriis pœnis, ut diligentius pertractetur, in tempus aliud differenda est. Filios autem Levi et Juda et Jerusalem, ipsam Dei Eccle-

[1] Malach. III, 1-6. — [2] Isai. IV, 4.

siam debemus accipere, non ex Hebræis tantum sed ex aliis etiam gentibus congregatam : nec talem, qualis nunc est, ubi « Si dixerimus, quia peccatum non habemus, » nos ipsos seducimus, et veritas in nobis non est : » sed qualis tunc erit, velut area per ventilationem, ita per judicium purgata novissimum ; eis quoque igne mundatis, quibus talis mundatio necessaria est ; ita ut nullus omnino sit, qui offerat sacrificium pro peccatis suis. Omnes enim qui sic offerunt, profecto in peccatis sunt, pro quibus dimittendis offerunt, ut cum obtulerint, acceptumque Deo fuerit, tunc dimittantur.

CAPUT XXVI.

De sacrificiis quæ sancti offerent, Deo sic placitura, quomodo in diebus pristinis et annis prioribus placuerunt.

I. VOLENS autem Deus ostendere Civitatem suam tunc in ista consuetudine non futuram, dixit filios Levi oblaturos hostias in justitia : non ergo in peccato, ac per hoc non pro peccato. Unde intelligi potest in eo quod secutus adjunxit, atque ait : « Et placebit Domino sacrificium » Juda et Jerusalem, sicut diebus pristinis, et sicut annis » prioribus[2], » frustra sibi Judæos secundum legem Veteris Testamenti sacrificiorum suorum præterita tempora polliceri. Non enim tunc in justitia, sed in peccatis hostias offerebant, quando pro peccatis præcipue ac primitus offerebant, usque adeo ut sacerdos ipse, quem debemus utique credere cæteris fuisse justiorem, secundum Dei

[1] Joan. v, 8. — [2] Malach. III, 4.

mandatum soleret primum pro suis offerre peccatis, deinde pro populi [1]. Quapropter exponere nos oportet quomodo sit accipiendum quod dictum est : « Sicut diebus pris- » tinis, et sicut annis prioribus. » Fortassis enim tempus illud commemorat, quo primi homines in paradiso fuerunt. Tunc enim puri atque integri ab omni sorde ac labe peccati se ipsos Deo mundissimas hostias offerebant. Cæterum ex quo commissæ prævaricationis causa inde dimissi sunt, atque humana in eis natura damnata est, excepto uno Mediatore, et post lavacrum regenerationis quibusque adhuc parvulis : « Nemo mundus a sorde, sicut scrip- tum est, nec infans, cujus est vita unius diei super ter- » ram [2]. » Quod si respondetur, etiam eos merito dici posse offerre hostias in justitia, qui offerunt in fide ; « Jus- » tus enim ex fide vivit [3] ; » quamvis se ipsum seducat, si dixerit se peccatum non habere ; et ideo non dicat, quia ex fide vivit : numquid dicturus est quispiam hoc fidei tempus illi fini esse coæquandum, quando igne judicii novissimi mundabuntur, qui offerant hostias in justitia? Ac per hoc quoniam post talem mundationem nullum peccatum justos habituros esse credendum est, profecto illud tempus, quantum attinet ad non habere peccatum, nulli tempori comparandum est, nisi quando primi homines in paradiso ante prævaricationem innocentissima felicitate vixerunt. Recte itaque intelligitur hoc significatum esse, cum dictum est : « Sicut diebus pristinis, et sicut annis priori- » bus. » Nam et per Isaïam posteaquam cœlum novum et terra nova promissa est, inter cætera, quæ ibi de sanctorum beatitudine per allegorias et ænigmata exequitur, quibus expositionem congruam reddere nos prohibuit vitandæ longitudinis cura : « Secundum dies, inquit, ligni

[1] Levit. XVI, VI ; et Hebr. VII, 27. — [2] Job. XIV, 4. juxta LXX. — [3] Rom. I, 17. I Joan. I, 8. et Hebr. X, 38.

» vitæ erunt dies populi mei [1]. » Quis autem sacras Litteras attigit, et ignorat ubi Deus plantaverit lignum vitæ, a cujus cibo separatis illis hominibus, quando eos sua de paradiso ejecit iniquitas, eidem ligno circumposita est ignea terribilisque custodia [2] ?

II. Quod si quisquam illos dies ligni vitæ, quos commemoravit propheta Isaïas, istos qui nunc aguntur Ecclesiæ Christi dies esse contendit, ipsumque Christum lignum vitæ prophetice dictum, quia ipse est Sapientia Dei, de qua Salomon ait : « Lignum vitæ est omnibus amplectentibus eam [3] » nec annos egisse aliquos in paradiso illos primos homines, unde tam cito ejecti sunt, ut nullum ibi gignerent filium ; et ideo non posse illud tempus intelligi in eo quod dictum est : « Sicut diebus pristinis, et sicut » annis prioribus : » istam prætereo quæstionem, ne cogat (quod prolixum est) cuncta discutere, ut aliquid horum veritas manifestata confirmet. Video quippe alterum sensum, ne dies pristinos et annos priores carnalium sacrificiorum nobis pro magno munere per Prophetam promissos fuisse credamus. Hostiæ namque illæ veteris Legis in quibusque pecoribus immaculatæ ac sine ullo prorsus vitio jubebantur offerri, et significabant homines sanctos, qualis solus inventus est Christus, sine ullo omnino peccato. Proinde quia post judicium, cum fuerint etiam igne mundati, qui ejusmodi mundatione sunt digni, in omnibus sanctis nullum invenietur omnino peccatum, atque ita se ipsos offerent in justitia, ut tales hostiæ omni modo immaculatæ ac sine ullo vitio sint futuræ, erunt profecto sicut pristinis diebus et sicut annis prioribus, quando in umbra hujus rei futuræ mundissimæ offerebantur hostiæ. Hæc erit namque munditia tunc in immor-

[1] Isaï. LXV. 22. — [2] Gen. III.

tali carne ac mente sanctorum, quæ figurabatur in illarum corporibus hostiarum.

III. Deinde propter eos qui non mundatione, sed damnatione sunt digni : « Et accedam, inquit, ad vos in » judicium, et ero testis velox super maleficos et super » adulteros [1], » et cætera, quibus damnabilibus enumeratis criminibus, addidit : « Quoniam ego Dominus Deus » vester, et non mutor [2] : » tanquam diceret : « Cum vos mutaverit et in deterius culpa vestra, et in melius gratia mea, ego non mutor. » Testem vero se dicit futurum, quia in judicio suo non indiget testibus : eumque velocem, sive quia repente venturus est, eritque judicium ipso inopinato ejus adventu celerrimum, quod tardissimum videbatur ; sive quia ipsas convincet sine ulla sermonis prolixitate conscientias. « In cogitationibus enim, sicut scriptum » est, impii interrogatio erit [3]. » Et Apostolus : « Cogita- » tionibus, inquit, accusantibus, vel etiam excusantibus » in die qua judicabit Deus occulta hominum, secundum » Evangelium meum per Jesum Christum [4]. » Etiam sic ergo Dominus futurus testis intelligendus est velox, cum sine mora revocaturus est in memoriam, unde convincat puniatque conscientiam.

[1] Malach. III, 5. — [2] Ibid. 6. — [3] Sap. I, 9. — [4] Rom. II, 15, 16.

CAPUT XXVII.

De separatione bonorum et malorum, per quam novissimi judicii discretio declaratur.

Illud etiam, quod aliud agens in octavo-decimo libro ex isto Propheta posui, ad judicium novissimum pertinet, ubi ait : « Erunt mihi, dicit Dominus omnipotens, in » die qua ego facio in acquisitionem : et eligam eos sicut » eligit homo filium suum qui servit ei : et convertemini, » et videbitis quid sit inter justum et iniquum et inter ser- » vientem Deo et eum qui non servit ei [1]. Quia ecce dies ve- » nit ardens sicut clibanus, et comburet eos, et erunt » omnes alienigenæ, et universi qui faciunt iniquitatem, » stipula : et succendet eos dies veniens, dicit Dominus » omnipotens : et non relinquetur in eis radix, neque ra- » mus. Et orietur vobis, qui timetis nomen meum, Sol » justitiæ, et sanitas in pennis ejus ; et egrediemini, et » salietis sicut vituli de vinculis relaxati : et conculcabitis » iniquos, et erunt cinis sub pedibus vestris, dicit Domi- » nus omnipotens [2]. » Hæc distantia præmiorum atque pœnarum justos dirimens ab injustis, quæ sub isto sole in hujus vitæ vanitate non cernitur, quando sub illo Sole justitiæ in illius vitæ manifestatione clarebit, tunc profecto erit judicium quale nunquam fuit.

[1] Malach. III, 17, 18. — [2] Ibid. IV, 1-3.

CAPUT XXVIII.

De lege Moysi spiritaliter intelligenda, ne in damnabilia murmura carnalis sensus incurrat.

Quod vero subjungit idem Propheta : « Mementote legis » Moysi servi mei, quam mandavi et in Choreb ad omnem Israël[1] : » præcepta et judicia opportune commemorat, post declaratum tam magnum futurum inter observatores legis contemptoresque discrimen ; simul etiam ut discant Legem spiritaliter intelligere, et inveniant in ea Christum, per quem judicem facienda est inter bonos et malos ipsa discretio. Non enim frustra idem Dominus ait Judæis : « Si crederetis Moysi, crederetis et mihi ; de me » enim ille scripsit[2]. » Carnaliter quippe accipiendo legem, et ejus promissa terrena rerum cœlestium figuras esse nescientes, in illa murmura corruerunt, ut dicere auderent : « Vanus est qui servit Deo : et quid amplius, quia » custodivimus mandata ejus, et quia ambulavimus supplices ante faciem Domini omnipotentis ? Et nunc nos » beatos dicimus alienos, et ædificantur omnes qui faciunt » iniquitatem[3]. » Quibus eorum verbis quodam modo Propheta compulsus est novissimum prænuntiare judicium, ubi mali nec saltem falso sint beati, sed apertissime appareant miserrimi ; et boni nulla temporali saltem miseria laborent, sed clara ac sempiterna beatitudine perfruantur. Dixerat quippe istorum talia quædam verba etiam superius dicentium : « Omnis qui facit malum, » bonus est in conspectu Domini, et tales ei placent[4] »

[1] Malach. iv, 4. — [2] Joan. v, 46. — [3] Malach. iii, 14, 15. — [4] Id. ii, 17.

Ad hæc, inquam, contra Deum murmura pervenerunt, legem Moysi carnaliter accipiendo. Unde et ille in Psalmo septuagesimo secundo, pene commotos dicit fuisse pedes suos, et effusos gressus suos, utique in lapsum, quia zelavit in peccatoribus, pacem peccatorum intuens ; ita ut inter cætera diceret : « Quomodo scivit Deus, et si est » scientia in Altissimo [1] ? » Diceret etiam, « Numquid » vane justificavi cor meum, et lavi in innocentibus ma» nus meas [2] ? » Ut autem solveret hanc difficillimam quæstionem, quæ fit, cum videntur boni esse miseri, et felices mali : « Hoc, inquit, labor est ante me, donec » introeam in sanctuarium Dei, et intelligam in novissi» ma [3]. » Judicio quippe novissimo non sic erit : sed in aperta iniquorum miseria, et aperta felicitate justorum, longe quam nunc est aliud apparebit.

CAPUT XXIX.

De adventu Eliæ ante judicium, cujus prædicatione Scripturarum secreta reserante Judæi convertentur ad Christum.

Cum autem admonuisset, ut meminissent legis Moysi : quoniam prævidebat eos multo adhuc tempore non eam spiritaliter, sicut oportuerat, accepturos, continuo subjecit : « Et ecce ego mittam vobis Eliam Thesbiten, ante» quam veniat dies Domini magnus et illustris, qui con» vertet cor patris ad filium, et cor hominis ad proximum » suum, ne forte veniens percutiam terram penitus [4]. » Per hunc Eliam magnum mirabilemque prophetam ex-

[1] Psal. LXXII, 11. — [2] Ibid. 13. — [3] Ibid. 16, 17. — [4] Malach. IV, 5, 6.

posita sibi lege, ultimo tempore ante judicium, Judæos in Christum verum, id est, in Christum nostrum esse credituros, celeberrimum est in sermonibus cordibusque fidelium. Ipse quippe ante adventum judicis Salvatoris non immerito speratur esse venturus : quia etiam nunc vivere non immerito creditur. Curru namque igneo raptus est [1] de rebus humanis, quod evidentissime sancta Scriptura testatur. Cum venerit ergo, exponendo legem spiritaliter, quam nunc Judæi carnaliter sapiunt, « Convertet cor » patris ad filium, » id est, cor patrum ad filios ; singularem quippe pro numero plurali interpretes Septuaginta posuerunt. Et est sensus, ut etiam filii sic intelligant legem, id est, Judæi, quemadmodum patres eam intellexerant, id est, Prophetæ, in quibus erat et ipse Moyses. Sic enim cor patrum convertetur ad filios, cum intelligentia patrum perducetur ad intelligentiam filiorum ; « Et » cor filiorum ad patres eorum, » dum in id quod senserunt illi, consentient et isti : ubi Septuaginta dixerunt : « Et cor hominis ad proximum suum[2]. » Sunt enim inter se valde proximi patres et filii. Quanquam in verbis Septuaginta interpretum, qui prophetice interpretati sunt, potest sensus alius idemque electior inveniri ; ut intelligatur Elias cor Dei Patris conversurus ad Filium : non utique agendo ut Pater diligat Filium, sed docendo quod Pater diligat Filium ; ut et Judæi, quem prius oderant, diligant eumdem, qui noster est, Christum. Judæis enim nunc aversum cor habet Deus a Christo nostro, quia hoc putant. Eis ergo tunc cor ejus convertetur ad Filium, cum ipsi converso corde didicerint dilectionem Patris in Filium. Quod vero sequitur : « Et cor hominis ad proximum suum, » id est, convertet Elias et cor hominis ad proximum suum ; quid melius intelligitur, quam cor hominis ad hominem

[1] 4 Reg. II, 11. — [2] Malach. IV, 6, juxta Vulgatam.

Christum? Cum enim sit in forma Dei Deus noster[1], formam servi accipiens esse dignatus est etiam proximus noster. Hoc ergo faciet Elias. « Ne forte, inquit, veniam, » et percutiam terram penitus[2]. » Terra sunt enim, qui terrena sapiunt; sicut Judæi carnales usque nunc : ex quo vitio contra Deum murmura illa venerunt : « Quia mali ei » placent, et vanus est qui servit Deo[3]. »

CAPUT XXX.

Quod in libris Veteris Testamenti, cum Deus legitur judicaturus, non evidenter Christi persona monstretur; sed ex quibusdam testimoniis, ubi Dominus Deus loquitur, appareat non dubie quod ipse sit Christus.

I. MULTA alia sunt Scripturarum testimonia divinarum de novissimo judicio Dei; quæ si omnia colligam, nimis longum erit. Satis ergo sit, quod et novis et veteribus Litteris sacris hoc prænuntiatum esse probavimus. Sed veteribus per Christum futurum esse judicium, id est, judicem Christum de cœlo esse venturum, non tam, quam novis, evidenter expressum est : propterea quia cum ibi dicit Dominus Deus se esse venturum, vel Dominum Deum dicitur esse venturum non consequenter, intelligitur Christus. Dominus enim Deus et Pater est, et Filius, et Spiritus sanctus : neque hoc tamen intestatum relinquere nos oportet. Primo itaque demonstrandum est, quemadmodum Jesus Christus tanquam Dominus Deus loquatur in propheticis Libris, et tamen Jesus Christus evidenter appareat; ut et quando sic non apparet et tamen ad illud

[2] Malach. II, 17. — [3] Id. III, 14.

ultimum judicium Dominus Deus dicitur esse venturus, possit Jesus Christus intelligi. Est locus apud Isaïam prophetam, qui hoc quod dico evidenter ostendit. Deus enim per Prophetam : « Audi me, inquit, Jacob et Israël » quem ego voco. Ego sum primus, et ego in sempiter- » num : et manus mea fundavit terram, et dextera mea » firmavit cœlum. Vocabo eos, et stabunt simul, et con- » gregabuntur omnes, et audient. Quis eis nuntiavit hæc? » Diligens te, feci voluntatem tuam super Babylonem, ut » auferrem semen Chaldæorum. Et locutus sum, et ego » vocavi : adduxi eum et prosperam feci viam ejus. Ac- » cedite ad me, et audite hæc. Non a principio locutus » sum in abscondito : quando fiebant, ibi eram. Et nunc » Dominus Deus misit me, et Spiritus ejus[1]. » Nempe ipse est, qui loquebatur sicut Dominus Deus : nec tamen intelligeretur Jesus Christus, nisi addidisset : « Et nunc Do- » minus Deus misit me, et Spiritus ejus. » Hoc enim dixit secundum formam servi, de re futura utens præteriti temporis verbo : quemadmodum apud eumdem Prophetam legitur : « Sicut ovis ad immolandum ductus est[2]. » Non enim ait, « Ducetur : » sed pro eo quod futurum erat, præteriti temporis verbum posuit. Et assidue prophetia sic loquitur.

II. Est et alius locus apud Zachariam, qui hoc evidenter ostendit, quod Omnipotentem misit Omnipotens : quis quem, nisi Deus Pater Deum Filium? Nam ita scriptum est : « Hæc dicit Dominus omnipotens : Post gloriam mi- » sit me super gentes, quæ spoliaverunt vos ; quia qui » tetigerit vos, quasi qui tangit pupillam oculi ejus. Ecce » ego inferam manum meam super eos, et erunt spolia his » qui servierant eis ; et cognoscetis quia Dominus omnipo- » tens misit me[3]. » Ecce dicit Dominus omnipotens, a

[1] Isaï. XLVIII, 12-16. — [2] Id. LIII, 7 juxta LXX. — [3] Zach. II, 8, 9.

Domino omnipotente se missum. Quis hic audeat intelligere nisi Christum loquentem, scilicet ovibus quæ perierant domus Israël? Ait namque in Evangelio : « Non » sum missus, nisi ad oves quæ perierunt domus Israël[1] : » quas hic comparavit pupillæ oculi Dei, propter excellentissimum dilectionis affectum ; ex quo genere ovium etiam ipsi Apostoli fuerunt. Sed post gloriam resurrectionis utique suæ, quæ antequam fieret, ait Evangelista : « Jesus nundum erat glorificatus[2] ; » etiam super gentes missus est in Apostolis suis : ac sic impletum est quod in Psalmo legitur : « Erues me de contradictionibus » populi, constitues me in caput gentium[3] : » ut qui spoliaverant Israëlitas, quibusque Israelitæ servierant, quando sunt gentibus subditi, non vicissim eodem modo spoliarentur, sed ipsi spolia fierent Israelitarum. Hoc enim Apostolis promiserat, dicens : « Faciam vos piscatores hominum[4]. » Et uni eorum : « Ex hoc jam, inquit, ho» mines eris capiens[5]. » Spolia ergo fierent, sed in bonum tanquam erepta vasa illi forti, sed fortius alligato.

III. Item per eumdem Prophetam Dominus loquens : « Et erit, inquit, in die illa quæram auferre omnes gentes » quæ veniunt contra Jerusalem, et effundam super do» mum David, et super habitatores Jerusalem Spiritum » gratiæ et misericordiæ ; et aspicient ad me, pro eo quod » insultaverunt ; et plangent super eum planctum quasi » super charissimum, et dolebunt dolore quasi super uni» genitum[6]. » Numquid nisi Dei est auferre omnes gentes inimicas sanctæ Civitatis Jerusalem, quæ « Veniunt con» tra » eam, id est contrariæ sunt ei, vel, sicut alii sunt interpretati « Veniunt super eam, » id est, ut eam sibi subjiciant : aut super domum David effundere, et super ha-

[1] Matth. xv, 24. — [2] Joan. vii, 39 — [3] Psal. xvii, 44 — [4] Matth. iv, 19 — [5] Luc. v, 10. — [6] Zach. xii, 9, 10.

bitatores ejusdem Civitatis Spiritum gratiæ et misericordiæ? Hoc utique Dei est, et ex persona Dei dicitur per Prophetam : et tamen hunc Deum hæc tam magna et tam divina facientem sese Christus ostendit, adjungendo atque dicendo : « Et aspicient ad me, pro eo quod insul» taverunt, et plangent super eum planctum quasi super » charissimum (sive dilectum,) et dolebunt dolore quasi » super unigenitum. » Pœnitebit quippe in die illa Judæos, etiam eos qui accepturi sunt Spiritum gratiæ et misericordiæ, quod in ejus passione insultaverint Christo, cum ad eum aspexerint in sua majestate venientem, eumque esse cognoverint, quem prius humilem in suis parentibus illuserunt : quamvis et ipsi parentes eorum tantæ illius impietatis auctores resurgentes videbunt eum, sed puniendi jam, non adhuc corrigendi. Non itaque hoc loco ipsi intelligendi sunt, ubi dictum est : « Et effundam » super domum David et super habitatores Jerusalem » Spiritum gratiæ et misericordiæ; et aspicient ad me, » pro eo quod insultaverunt : » Sed tamen de illorum stirpe venientes, qui per Eliam illo tempore sunt credituri. Sed sicut dicimus Judæis : « Vos occidistis Christum, quamvis hoc parentes eorum fecerint : sic et isti se dolebunt fecisse quodam modo, quod fecerunt illi, ex quorum stirpe descendunt. Quamvis ergo accepto Spiritu gratiæ et misericordiæ jam fideles non damnabuntur cum impiis parentibus suis; dolebunt tamen tanquam ipsi fecerint, quod ab illis factum est. Non igitur dolebunt reatu criminis, sed pietatis affectu. Sane ubi dixerunt Septuaginta interpretes : « Et aspicient ad me, pro eo quod insultave» runt : » sic interpretatum est ex hebræo : « Et aspicient » ad me, quem confixerunt[1]. » Quo quidem verbo evidentius Christus apparet crucifixus. Sed illa insultatio, quam

[1] Sic in Vulgata reperitur.

Septuaginta ponere maluerunt, ejus universæ non defuit passioni. Nam et detento, et alligato, et adjudicato, et opprobrio ignominiosæ vestis induto, et spinis coronato, et calamo in capite percusso, et irridenter fixis genibus adorato, et crucem suam portanti, et in ligno jam pendenti utique insultaverunt. Proinde interpretationem non sequentes unam, sed utramque jungentes, cum et « Insulta- » verunt, » et « Confixerunt » legimus, plenius veritatem dominicæ passionis agnoscimus.

IV. Cum ergo in propheticis Litteris ad novissimum judicium faciendum Deus legitur esse venturus, etsi ejus alia distinctio non ponatur: tantummodo propter ipsum judicium Christus debet intelligi : quia etsi Pater judicabit, per adventum Filii hominis judicabit. Nam ipse per suæ præsentiæ manifestationem « Non judicat quem- » quam, sed omne judicium dedit Filio[1] : » qui manifestabitur homo judicaturus, sicut homo est judicatus. Quis est enim alius, de quo item Deus loquitur per Isaïam sub nomine Jacob et Israël, de cujus semine corpus accepit? quod ita scriptum est : « Jacob puer meus, suscipiam » illum : Israël electus meus, assumpsit eum anima mea. » Dedi Spiritum meum in illum, judicium gentibus pro- » feret. Non clamavit, neque cessabit, neque audietur » foris vox ejus. Calamum quassatum non conteret, et » linum fumans non extinguet; sed in veritate proferet » judicium. Refulgebit, et non confringetur, donec ponat » in terra judicium; et in nomine ejus gentes spera- » bunt[2]. » In hebræo non legitur « Jacob et Israël : » sed quod ibi legitur « Servus meus, » nimirum Septuaginta interpretes volentes admonere quatenus id accipiendum sit, quia scilicet propter formam servi dictum est, in qua se Altissimus humillimum præbuit, ipsius hominis nomen

[1] Joan. v, 22 — [2] Isai. XLII, 1-4

ad eum significandum posuerunt, de cujus genere eadem servi forma suscepta est. Datus est in eum Spiritus sanctus, quod et columbæ specie[1], Evangelio teste, monstratum est. Judicium gentibus protulit, quia prænuntiavit futurum, quod gentibus erat occultum. Mansuetudine non clamavit, nec tamen in prædicanda veritate cessavit. Sed non est audita foris vox ejus, nec auditur; quandoquidem ab eis qui foris ab ejus corpore præcisi sunt, non illi obeditur : ipsosque suos persecutores Judæos, qui calamo quassato, perdita integritate, et lino fumanti amisso lumine comparati sunt, non contrivit, nec extinxit; quia pepercit eis, qui nondum venerat eos judicare, sed ab eis judicari. In veritate sane judicium protulit, prædicens eis quando puniendi essent, si in sua malignitate persisterent. Refulsit in monte facies ejus, in orbe fama ejus : nec confractus, sive contritus est, quia neque in se, neque in Ecclesia sua, ut esse desisteret, persecutoribus cessit. Et ideo non est factum, nec fiet, quod inimici ejus dixerunt, vel dicunt : « Quando moritur, et peribit nomen ejus[2]. Donec ponat in terra judicium[3]. » Ecce manifestatum est quod absconditum quærebamus. Hoc enim est novissimum judicium, quod ponet in terra, cum venerit ipse de cœlo. De quo jam videmus impletum, quod hic ultimum positum est : « Et in nomine ejus gentes sperabunt. » Per hoc certe quod negari non potest, etiam illud credatur quod impudenter negatur. Quis enim speraret, quod etiam hi qui nolunt adhuc credere in Christum, jam nobiscum vident, et quoniam negare non possunt, dentibus suis frendent, et tabescunt? Quis, inquam, speraret gentes in Christi nomine speraturas, quando tenebatur, ligabatur, cædebatur, illudebatur, crucifigebatur; quando et ipsi Discipuli spem

[1] Matth. III, 16. — [2] Psal. XL, 6. — [3] Isaï. XLII, 4.

perdiderant, quam in illo habere jam cœperant? Quod tunc vix unus latro speravit in cruce, nunc sperant gentes longe lateque diffusæ; et ne in æternum moriantur, ipsa in qua ille mortuus est, cruce signantur.

V. Nullus igitur vel negat vel dubitat, per Jesum Christum tale quale istis sacris Litteris prænuntiatur, futurum esse novissimum judicium, nisi qui eisdem Litteris nescio qua incredibili animositate seu cæcitate, non credit, quæ jam veritatem suam orbi demonstravere terrarum. In illo itaque judicio vel circa illud judicium has res didicimus esse venturas, Eliam Thesbiten, fidem Judæorum, Antichristum persecuturum, Christum judicaturum, mortuorum resurrectionem, bonorum malorumque diremptionem, mundi conflagrationem, ejusdemque renovationem. Quæ omnia quidem ventura esse credendum est: sed quibus modis, et quo ordine veniant, magis tunc docebit rerum experientia, quam nunc valet consequi ad perfectum hominum intelligentia. Existimo tamen eo quo a me commemorata sunt ordine esse ventura.

VI. Duo nobis ad hoc Opus pertinentes reliqui sunt libri, ut, adjuvante Domino, promissa compleamus: quorum unus erit de malorum supplicio, alius de felicitate justorum: in quibus maxime, sicut Deus donaverit, argumenta refellentur humana, quæ contra prædicta ac promissa divina sapienter sibi miseri rodere videntur, et salubris fidei nutrimenta velut falsa et ridenda contemnunt. Qui vero secundum Deum sapiunt, omnium quæ incredibilia videntur hominibus, et tamen Scripturis sanctis, quarum jam veritas multis modis asserta est, continentur, maximum argumentum tenent veracem Dei omnipotentiam, quem certum habent, nullo modo in eis potuisse mentiri, et posse facere quod impossibile est infideli.

LIBER XXI.

DE FINE DEBITO CIVITATIS DIABOLI, SUPPLICIO SCILICET DAMNATORUM SEMPITERNO, DEQUE HUMANIS CONTRA ILLUD INCREDULORUM ARGUMENTIS.

CAPUT I.

De ordine disputationis, qua prius disserendum est de perpetuo supplicio damnatorum cum diabolo, quam de æterna felicitate sanctorum.

CUM per Jesum Christum Dominum nostrum[1], judicem vivorum atque mortuorum, ad debitos fines ambæ pervenerint Civitates, quarum una est Dei, altera diaboli, cujusmodi supplicium sit futurum diaboli et omnium ad eum pertinentium, in hoc libro nobis, quantum ope divina valebimus, diligentius disputandum est. Ideo autem hunc tenere ordinem malui, ut postea disseram de felicitate sanctorum, quoniam utrumque cum corporibus erit; et incredibilius videtur esse in æternis corpora durare cruciatibus, quam sine dolore ullo in æterna beatitudine permanere. Ac per hoc cum illam pœnam non debere esse incredibilem demonstravero, adjuvabit me plurimum, ut multo facilius omni carens molestia immortalitas corporum in sanctis futura credatur. Nec a divinis ordo iste abhorret eloquiis, ubi aliquandoquidem bonorum beatitudo prius ponitur, ut est illud : « Qui bona fe-

[1] Vide D. Guillon, tom. XXI, pag. 281-283.

» cerunt, in resurrectionem vitæ; qui autem mala egerunt, » in resurrectionem judicii[1] : » sed aliquando et posterius, ut est : « Mittet Filius hominis Angelos suos, et colligent » de regno ejus omnia scandala, et mittent in caminum » ignis ardentis; illic erit fletus et stridor dentium; tunc » justi fulgebunt sicut sol in regno Patris sui[2] : » et illud, « Sic ibunt isti in supplicium æternum, justi autem in » vitam æternam[3]. » Et in Prophetis, quod commemorare longum est, nunc ille, nunc iste ordo, si quis inspiciat, invenitur. Sed ego istum qua causa elegerim, dixi.

CAPUT II.

An possint corpora in ustione ignis esse perpetua.

Quid igitur ostendam, unde convincantur increduli, posse humana corpora animata atque viventia, non solum nunquam morte dissolvi, sed in æternorum quoque ignium durare tormentis? Nolunt enim hoc ad Omnipotentis nos referre potentiam, sed aliquo exemplo persuaderi sibi flagitant. Quibus si respondebimus esse animalia profecto corruptibilia, quia mortalia, quæ tamen in mediis ignibus vivant : nonnullum etiam genus vermium in aquarum calidarum scaturigine reperiri, quarum fervorem nemo impune contrectat; illos autem non solum sine ulla sui læsione ibi esse, sed extra esse non posse : aut nolunt credere, si ostendere non valemus; aut si valuerimus sive oculis demonstrare res ipsas, sive per testes idoneos edocere, non satis hoc esse ad exemplum rei, de qua quæstio est, eadem infidelitate contendent : quia

[1] Joan. v, 29. — [2] Matth. xiii, 41-43. — [3] Id. xxv, 46.

hæc animalia nec semper vivunt, et in illis fervoribus sine doloribus vivunt, suæ quippe naturæ convenientibus vegetantur illis, non cruciantur elementis; quasi non incredibilius sit vegetari, quam cruciari talibus rebus. Mirabile est enim dolere in ignibus, et tamen vivere : sed mirabilius vivere in ignibus, nec dolere. Si autem hoc creditur, cur non et illud?

CAPUT III.

An consequens sit, ut corporeum dolorem sequatur carnis interitus.

I. Sed nullum est, inquiunt, corpus, quod dolere possit, nec possit mori. Et hoc unde scimus? Nam de corporibus quis certus est dæmonum, utrum in eis doleant, quando se affligi magnis cruciatibus confitentur? Quod si respondetur terrenum corpus solidum scilicet atque conspicuum nullum esse, atque ut uno potius nomine id explicem, nullam esse carnem quæ dolere possit, morique non possit : quid aliud dicitur, nisi quod sensu corporis homines et experientia collegerunt? Nullam namque carnem nisi mortalem sciunt : et hæc est eorum tota ratio, ut quod experti non sunt, nequaquam esse posse arbitrentur. Nam cujus rationis est dolorem facere mortis argumentum, cum vitæ potius sit indicium? Etsi enim quærimus, utrum semper possit vivere : certum tamen est vivere omne quod dolet, doloremque omnem nisi in re vivente esse non posse. Necesse est ergo ut vivat dolens, non est necesse ut occidat dolor : quia nec corpora ista mortalia, et utique moritura, omnis dolor oc-

cidit; et ut dolor aliquis possit occidere, illa causa est, quoniam sic est anima connexa huic corpori, ut summis doloribus cedat, atque discedat : quoniam et ipsa compago membrorum atque vitalium sic infirma est, ut eam vim, quæ magnum vel summum dolorem facit, non valeat sustinere. Tunc autem tali corpori anima et eo connectitur modo, ut illud vinculum sicut nulla temporis longitudine solvitur, ita nullo dolore rumpatur. Proinde etiamsi caro nunc talis nulla est, quæ sensum doloris perpeti possit, mortemque non possit : erit tamen tunc talis caro, qualis nunc non est; sicut talis erit et mors[1] qualis nunc non est. Non enim nulla, sed sempiterna mors erit, quando nec vivere anima poterit Deum non habendo, nec doloribus corporis carere moriendo. Prima mors animam nolentem pellit e corpore, secunda mors animam nolentem tenet in corpore : ab utraque morte communiter id habetur, ut quod non vult anima, de suo corpore patiatur.

II. Attendunt autem isti contradictores nullam esse nunc carnem, quæ dolorem pati possit, mortemque non possit; et non attendunt esse tamen aliquid tale quod corpore majus sit. Ipse quippe animus, cujus præsentia corpus vivit et regitur, et dolorem pati potest, et mori non potest. Ecce inventa res est, quæ cum sensum doloris habeat, immortalis est. Hoc igitur erit tunc etiam in corporibus damnatorum, quod nunc esse scimus in animis omnium. Si autem consideremus diligentius, dolor qui dicitur corporis, magis ad animam pertinet. Animæ enim est dolere, non corporis, etiam quando ei dolendi causa existit a corpore, cum in eo loco dolet, ubi læditur corpus. Sicut ergo dicimus corpora sentientia, et corpora viventia, cum ab anima sit corpori sensus et vita; ita et corpora dicimus dolentia, cum dolor corpori nisi ab anima esse non possit. Dolet itaque anima cum corpore

in eo loco ejus, ubi aliquid contingit ut doleat. Dolet et sola, quamvis sit in corpore, cum aliqua causa etiam invisibili tristis est ipsa corpore incolumi. Dolet etiam non in corpore constituta : nam utique dolebat dives ille apud inferos, quando dicebat : « Crucior in hac flamma[1]. » Corpus autem nec exanime dolet, nec animatum sine anima dolet. Si ergo a dolore argumentum recte sumeretur ad mortem, ut ideo mors possit accidere, quia potuit accidere et dolor, magis ad animam pertineret mori, ad quam magis pertinet et dolere. Cum vero illa, quæ magis dolere potest, non possit mori, quid momenti affert cur illa corpora, quoniam futura sunt in doloribus, ideo etiam moritura esse credamus? Dixerunt quidem Platonici ex terrenis corporibus moribundisque membris esse animæ et metuere, et cupere, et dolere, atque gaudere. Unde Virgilius :

Hinc . . . .

inquit, (id est, ex moribundis terreni corporis membris)

Metuunt cupiuntque, dolent gaudentque[2].

Sed convicimus eos in quarto-decimo hujus Operis libro, habere animas secundum ipsos ab omni etiam corporis labe purgatas, diram cupiditatem, qua rursus incipiunt in corpora velle reverti. Ubi autem potest esse cupiditas, profecto etiam dolor potest. Frustrata quippe cupiditas sive non perveniendo quo tendebat, sive amittendo quo pervenerat, vertitur in dolorem. Quapropter si anima, quæ vel sola vel maxime dolet, habet tamen quamdam pro suo modo immortalitatem suam, non ideo mori poterunt illa corpora, quia dolebunt. Postremo si corpora faciunt, ut animæ doleant, cur eis dolorem possunt, mortem vero inferre non possunt, nisi quia consequens non est,

[1] Luc. XVI, 24. — [2] Virg. Æneid. VI

ut mortem faciat, quod dolorem facit. Cur ergo incredibile est, ita ignes illis corporibus dolorem posse inferre, non mortem, sicut ipsa corpora dolere animas faciunt, quas tamen non ideo mori cogunt? Non est ergo necessarium futuræ mortis argumentum dolor.

CAPUT IV.

De naturalibus exemplis, quorum consideratio doceat posse inter cruciatus viventia corpora permanere.

I. Quapropter si, ut scripserunt qui naturas animalium curiosius indagarunt, salamandra in ignibus vivit; et quidam notissimi Siciliæ montes, qui tanta diuturnitate temporis atque vetustate usque nunc et deinceps flammis æstuant, atque integri perseverant, satis idonei testes sunt non omne, quod ardet, absumi; et anima indicat non omne, quod dolere potest, posse etiam mori: quid adhuc a nobis rerum poscuntur exempla, quibus doceamus non esse incredibile, ut hominum corpora sempiterno supplicio punitorum, et in igne animam non amittant, et sine detrimento ardeant, et sine interitu doleant? Habebit enim tunc istam carnis substantia qualitatem ab illo inditam, qui tam miras et varias tot rebus indidit, quas videmus, ut eas, quia multæ sunt, non miremur. Quis enim nisi Deus creator omnium dedit carni pavonis mortui ne putresceret? Quod cum auditum incredibile videretur, evenit ut apud Carthaginem nobis cocta apponeretur hæc avis: de cujus pectore pulparum, quantum visum est, decerptum servari jussimus: quod post die-

rum tantum spatium, quanto alia caro quæcumque cocta putresceret, prolatum atque oblatum, nihil nostrum offendit olfactum. Itemque repositum post dies amplius quam triginta, idem quod erat inventum est : idemque post annum, nisi quod aliquantum corpulentiæ siccioris et contractioris fuit. Quis paleæ dedit vel tam frigidam vim, ut obrutas nives servet ; vel tam fervidam, ut poma immatura maturet?

II. De ipso igne mira quis explicet, quo quæque adusta nigrescunt, cum ipse sit lucidus; et pene omnia quæ ambit et lambit, colore pulcherrimus decolorat, atque ex pruna fulgida carbonem teterrimum reddit? Neque id quasi regulariter definitum est : nam e contrario lapides igne candente percocti, et ipsi fiunt candidi, et quamvis ille magis rubeat, illi albicent, congruit tamen luci quod album est, sicut nigrum tenebris. Cum itaque ignis in lignis ardeat, ut lapides coquat, contrarios habet non in contrariis rebus effectus. Etsi enim lapides et ligna diversa sunt : contraria tamen non sunt, sicut album et nigrum, quorum in lapidibus unum facit, alterum in lignis, clarus illos clarificans, hæc obfuscans; cum in illis deficeret, nisi in istis viveret. Quid in carbonibus, nonne miranda est et tanta infirmitas, ut ictu levissimo frangantur, pressu facillimo conterantur; et tanta firmitas, ut nullo humore corrumpantur, nulla ætate vincantur, usque adeo ut eos substernere soleant, qui limites figunt, ad convincendum litigatorem, quisquis post quantalibet tempora extiterit, fixumque lapidem limitem non esse contenderit? Quis eos in terra humida infossos, ubi ligna putrescerent, tandiu durare incorruptibiliter posse, nisi rerum ille corruptor ignis effecit?

III. Intueamur etiam miraculum calcis, excepto eo, de quo jam satis diximus, quod igne candicat, quo alia

tetra redduntur, etiam occultissime ab igne ignem concipit, cumque jam gleba tangentibus frigida tam latenter servat, ut nulli nostro sensui prorsus appareat, sed compertus experimento, etiam dum non apparet, sciatur inesse sopitus. Propter quod eam calcem vivam loquimur, velut ipse ignis latens anima sit invisibilis visibilis corporis. Jamvero quam mirum est, quod cum extinguitur, tunc accenditur? Ut enim occulto igne careat, aqua infunditur, aquave perfunditur; et cum ante sit frigida, inde fervescit, unde ferventia cuncta frigescunt. Velut expirante ergo illa gleba discedens ignis, qui latebat, apparet, ac deinde tanquam morte sic frigida est, ut adjecta unda non sit arsura, et quam calcem vocabamus vivam, vocemus extinctam. Quid est quod huic miraculo addi posse videatur, et tamen additur? Nam si non adhibeas aquam, sed oleum, quod magis fomes est ignis, nulla ejus perfusione vel infusione fervescit. Hoc miraculum si de aliquo indico lapide legeremus, sive audiremus, et in nostrum experimentum venire non posset, profecto aut mendacium putaremus, aut certe granditer miraremur. Quarum vero rerum ante oculos nostros quotidiana documenta versantur, non genere minus mirabili, sed ipsa assiduitate vilescunt, ita ut ex ipsa India, quæ remota est pars orbis a nobis, desierimus nonnulla mirari, quæ ad nos potuerunt miranda perduci.

IV. Adamantem lapidem multi apud nos habent, et maxime aurifices insignitoresque gemmarum, qui lapis nec ferro, nec igni, nec alia vi ulla, perhibetur præter hircino sanguine vinci. Sed qui eum habent atque noverunt, numquid ita mirantur, ut hi quibus primum potentia ejus ostenditur? Quibus autem non ostenditur, fortasse nec credunt; aut si credunt, inexperta mirantur; et si contigerit experiri, adhuc quidem mirantur insolita,

sed assiduitas experiendi paulatim subtrahit admirationis incitamentum. Magnetem lapidem novimus mirabilem ferri esse raptorem : quod cum primum vidi, vehementer inhorrui. Quippe cernebam a lapide ferreum annulum raptum atque suspensum ; deinde tanquam ferro quod rapuerat, vim dedisset suam, communemque fecisset, idem annulus admotus est alteri, eumque suspendit, atque ut ille prior lapidi, sic alter annulus priori annulo cohærebat : accessit eodem modo tertius, accessit et quartus ; jamque sibi per mutua circulis nexis, non implicatorum intrinsecus, sed extrinsecus adhærentium, quasi catena pependerat annulorum. Quis istam vim lapidis non stuperet, quæ illi non solum inerat, verumetiam per tot suspensa transibat, et invisibilibus ea vinculis subligabat? Sed multo est mirabilius, quod a fratre et coëpiscopo meo Severo Milevitano de isto lapide comperi. Se ipsum namque vidisse narravit, quemadmodum Bathanarius quondam comes Africæ, cum apud eum convivaretur Episcopus, eumdem protulerit lapidem, et tenuerit sub argento, ferrumque super argentum posuerit ; deinde sicut subter movebat manum, qua lapidem tenebat, ita ferrum de super movebatur, atque argento medio nihilque patiente, concitatissimo cursu ac recursu infra lapis ab homine, supra ferrum rapiebatur a lapide. Dixi quod ipse conspexi, dixi quod ab illo audivi, cui tanquam ipse viderim credidi. Quid etiam de isto magnete legerim dicam. Quando juxta eum ponitur adamas, non rapit ferrum ; et si jam rapuerat, ut ei appropinquaverit, mox remittit. India mittit hos lapides : sed si eos nos cognitos jam desistimus admirari, quanto magis illi a quibus veniunt, si eos facillimos habent, sic forsitan habent ut nos calcem, quam miro modo aqua fervescentem, qua solet

ignis extingui, et oleo non fervescentem, quo solet ignis accendi, quia in promptu nobis est, non miramur.

CAPUT V.

Quanta sint quorum ratio nequeat agnosci, et tamen eadem vera esse, non sit ambiguum.

I. Verumtamen homines infideles, qui cum divina vel præterita vel futura miracula prædicamus, quæ illis experienda non valemus ostendere, rationem a nobis earum flagitant rerum; quam quoniam non possumus reddere, (excedunt enim vires mentis humanæ,) existimant falsa esse quæ dicimus; ipsi de tot mirabilibus rebus, quas vel videre possumus, vel videmus, debent reddere rationem. Quod si fieri ab homine non posse perviderint, fatendum est eis non ideo aliquid non fuisse, vel futurum non esse, quia ratio inde non potest reddi; quandoquidem sunt ista de quibus similiter non potest. Non itaque pergo per plurima, quæ mandata sunt litteris, non gesta atque transacta, sed in locis quibusque manentia; quo si quisquam ire voluerit et potuerit, utrum vera sint, explorabit, sed pauca commemoro. Agrigentinum Siciliæ salem perhibent [1] : cum fuerit admotus igni, velut in aqua fluescere; cum vero ipsi aquæ, velut in igne crepitare. Apud Garamantas quemdam fontem tam frigidum diebus, ut non bibatur [2], tam fervidum noctibus, ut non tangatur. In Epiro alium fontem, in quo faces, ut in cæteris, extinguuntur accensæ [3]; sed, non ut in cæteris, accenduntur extinctæ.

[1] Plin. l. xxxi, c. 7. — [2] Id. l. v, c. 5. — [3] Id. l. 2, c. 103, ex Mela l. 2, c. 3.

Asbeston Arcadiæ lapidem propterea sic vocari, quod accensus semel jam non possit extingui[1]. Lignum cujusdam ficus Ægyptiæ, non ut ligna cætera in aquis natare, sed mergi[2]; et quod est mirabilius, cum in imo aliquandiu fuerit, inde ad aquæ superficiem rursus emergere, quando madefactum debuit humoris pondere prægravari. Poma in terra Sodomorum gigni quidem[3], et ad maturitatis faciem pervenire; sed morsu pressuve tentata, in fumum ac favillam corio fatiscente vanescere. Pyritem lapidem Persicum tenentis manum, si vehementius prematur, adurere, propter quod ab igne nomen accepit[4]. In eadem Perside gigni etiam lapidem Selenitem, cujus interiorem candorem cum luna crescere atque deficere[5]. In Cappadocia etiam vento equas concipere, eosdemque fœtus non amplius triennio vivere[6]. Tilon Indiæ insulam eo præferri cæteris terris, quod omnis arbor, quæ in ea gignitur, nunquam nudatur tegmine foliorum.

II. De his atque aliis innumerabilibus, quæ historia non factorum et transactorum, sed manentium locorum tenet, mihi autem aliud agenti ea persequi nimis longum est, reddant rationem, si possunt, infideles isti, qui nolunt divinis Litteris credere; quid aliud quam non putantes eas esse divinas, eo quod res habeant incredibiles, sicuti hoc est unde nunc agimus. Non enim admittit, inquiunt, ulla ratio, ut caro ardeat, nec assumatur; doleat, neque moriatur: ratiocinatores videlicet magni, qui de omnibus rebus quas esse mirabiles constat, possint reddere rationem. Reddant ergo de his[7], quæ pauca posuimus, quæ procul dubio si esse nescirent, et ea futura esse diceremus,

[1] Plin. l. xxxvii, c. 10. — [2] Id. xiii, c. 7. — [3] Joseph l. v, de bello Jud. et Solin. c. 38. et Tacitus l. v. — [4] Plin. l. xxxvi, c. 19. et l. xxxvii, c. 11. — [5] Ibid. c. 10. — [6] Solin. c. 47. Vide etiam Plin. l. viii, c. 42. — [7] *Subaudi*, rationem.

multo minus crederent, quam quod nunc dicentibus nobis nolunt credere aliquando venturum. Quis enim eorum nobis crederet, si quemadmodum dicimus futura hominum viva corpora, quæ semper arsura atque dolitura, nec tamen aliquando moritura sint, ita diceremus in futuro sæculo futurum salem, quem faceret ignis velut in aqua fluescere, eumdemque faceret aqua velut igne crepitare; aut futurum fontem, cujus aqua in refrigerio noctis sic ardeat, ut non possit tangi; in æstibus vero diei sic algeat, ut bibi non possit aut futurum lapidem, vel eum qui suo calore manum constringentis adureret, vel eum qui undecumque accensus extingui omnino non posset, et cætera quæ prætermissis aliis innumeris commemoranda interim duxi? Hæc ergo in illo sæculo, quod futurum est, si diceremus futura, nobisque increduli responderent: « Si vultis ut ea credamus, de singulis reddite rationem: » nos non posse confiteremur, eo quod istis et similibus Dei miris operibus infirma mortalium ratiocinatio vinceretur; fixam tamen apud nos esse rationem, non sine ratione omnipotentem facere, unde animus humanus infirmus rationem non potest reddere: et in multis quidem rebus incertum nobis esse quid velit: illud tamen esse certissimum, nihil eorum illi esse impossibile, quæcumque voluerit: eique nos credere prædicenti, quem neque impotentem, neque mentientem possumus credere. Hi tamen fidei reprehensores, exactoresque rationis, quid ad ista respondent, de quibus ratio reddi ab homine non potest, et tamen sunt, et ipsi rationi naturæ videntur esse contraria? Quæ si futura esse diceremus, similiter a nobis, sicut eorum quæ futura esse dicimus, ab infidelibus ratio posceretur. Ac per hoc, cum in talibus operibus Dei deficiat ratio cordis et sermonis humani, sicut ista non ideo non

sunt, sic non ideo etiam illa non erunt, quoniam ratio de utrisque ab homine non potest reddi.

CAPUT VI.

Quod non omnia miracula naturalia sint, sed pleraque humano ingenio modificata, pleraque autem dæmonum arte composita.

1. Hic forte respondeant : « Prorsus nec ista sunt, nec ista credimus, falsa de his dicta, falsa conscripta sunt ; » et adjiciant ratiocinantes, atque dicentes : « Si talia credenda sunt, credite et vos quod in easdem litteras est relatum, fuisse vel esse quoddam Veneris fanum, atque ibi candelabrum, et in eo lucernam sub divo sic ardentem, ut eam nulla tempestas, nullus imber extingueret, unde sicut ille lapis, ita ista λύχνος ἄσβεστος, id est, lucerna inextinguibilis nominata est. Quod propterea poterunt dicere, ut respondendi nobis angustias ingerant : quia si dixerimus non esse credendum, scripta illa miraculorum infirmabimus, si autem credendum esse concesserimus, confirmabimus numina paganorum. Sed nos, sicut jam in libro duode-vigesimo hujus Operis dixi, non habemus necesse omnia credere, quæ continet historia gentium, cum et ipsi inter se historici, sicut ait Varro, quasi data opera et quasi ex industria per multa dissentiant ; sed ea, si volumus, credimus quæ non adversantur libris, quibus non dubitamus oportere nos credere. De his autem miraculorum locis, nobis ad ea quæ futura persuadere incredulis volumus, satis illa sufficiunt, quæ nos quoque possumus experiri, et eorum testes idoneos non difficile est invenire.

De isto autem fano Veneris et lucerna inextinguibili, non solum in nullas coarctamur angustias, verumetiam latitudinis nobis campus aperitur. Addimus enim ad istam lucernam inextinguibilem, et humanarum et magicarum, id est, per homines dæmonicarum artium, et ipsorum per se ipsos dæmonum multa miracula : quæ si negare voluerimus, eidem ipsi cui credimus sacrarum Litterarum adversabimur veritati. Aut ergo in lucerna illa mechanicum aliquid de lapide Asbesto ars humana molita est, aut arte magica factum est, quod homines illo mirarentur in templo, aut dæmon quispiam sub nomine Veneris tanta se efficacia præsentavit, ut hoc ibi prodigium et appareret hominibus et diutius permaneret. Illiciuntur autem dæmones ad inhabitandum per creaturas, quas non ipsi, sed Deus condidit, delectabilibus pro sua diversitate diversis, non ut animalia cibis, sed ut spiritus signis, quæ cujusque delectationi congruunt, per varia genera lapidum, herbarum, lignorum, animalium, carminum, rituum. Ut autem illiciantur ab hominibus, prius eos ipsi astutissima calliditate seducunt, vel inspirando eorum cordibus virus occultum, vel etiam fallacibus amicitiis apparendo, eorumque paucos discipulos suos faciunt, plurimorumque doctores. Neque enim potuit, nisi primum ipsis docentibus, disci quid quisque illorum appetat, quid exhorreat, quo invitetetur nomine, quo cogatur : unde magicæ artes earumque artifices extiterunt. Maxime autem possident corda mortalium, qua potissimum possessione gloriantur, cum se transfigurant in Angelos lucis [1]. Sunt ergo facta eorum plurima, quæ quanto magis mirabilia confitemur, tanto cautius vitare debemus. Sed ad hoc unde nunc agimus, nobis etiam ipsa proficiunt. Si enim hæc immundi dæmones possunt, quanto potentiores sunt sancti Angeli, quanto

[1] 2 Cor. XI, 14.

potentior est his omnibus Deus, qui tantorum miraculorum effectores etiam ipsos Angelis fecit?

II. Quamobrem si tot et tanta mirifica, quæ μηχανήματα appellant, Dei creatura utentibus humanis artibus fiunt, ut ea qui nesciunt opinentur esse divina; unde factum est, ut in quodam templo lapidibus magnetibus in solo et camera proportione magnitudinis positis, simulacrum ferreum aëris illius medio inter utrumque lapidem, ignorantibus quid sursum esset ac deorsum, quasi numinis potestate penderet; quale aliquid etiam in illa lucerna Veneris de lapide asbesto ab artifice fieri potuisse jam diximus : si magorum opera, quos nostra Scriptura veneficos et incantatores vocat, in tantum dæmones extollere potuerunt, ut congruere hominum sensibus sibi nobilis Poëta videretur, de quadam fœmina, quæ tali arte polleret, dicens :

> Hæc se carminibus promittit solvere mentes,
> Quas velit, ast aliis duras immittere curas;
> Sistere aquam fluviis, et vertere sidera retro;
> Nocturnosque sciet manes, mugire videbis
> Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos[1] :

quanto magis Deus potens est facere quæ infidelibus sunt incredibilia, sed illius facilia potestati; quandoquidem ipse lapidum aliarumque vim rerum et hominum ingenia, qui ea miris utuntur modis, angelicasque naturas omnibus terrenis potentiores animantibus condidit, universa mirabilia mirabili vincente virtute, et operandi, jubendi, sinendique sapientia, utens omnibus tam mirabiliter, quam creavit?

[1] Virg. Æneid. IV.

CAPUT VII.

Quod in rebus miris summa credendi ratio sit omnipotentia Creatoris.

1. Cur itaque facere non possit Deus, ut et resurgant corpora mortuorum, et igne æterno crucientur corpora damnatorum, qui fecit mundum in cœlo, in terra, in aëre, in aquis, innumerabilibus miraculis plénum; cum sit omnibus quibus plenus est procul dubio majus et excellentius etiam ipse mundus miraculum? Sed isti cum quibus vel contra quos agimus, qui et Deum esse credunt, a quo factus est mundus, et deos ab illo factos per quos ab illo administratur mundus, et miraculorum effectrices, sive spontaneorum, sive cultu et ritu quolibet imperatorum, sive etiam magicorum mundanas vel non negant, vel insuper et prædicant potestates, quando eis rerum vim mirabilem proponimus aliarum, quæ nec animalia sunt rationalia, nec ulla ratione præditi spiritus, sicut sunt ea, quorum pauca commemoravimus, respondere assolent: « Vis est ista naturæ, natura eorum sic se habet, propriarum istæ sunt efficaciæ naturarum. Tota itaque ratio est, cur Agrigentinum salem flamma fluere faciat, aqua crepitare, quia hæc est natura ejus. At hoc esse potius contra naturam videtur, quæ non igni, sed aquæ dedit salem solvere; torrere autem igni, non aquæ. Sed ista, inquiunt, salis hujus naturalis est vis, ut his contraria patiatur. Hæc igitur ratio redditur et de illo fonte Garamantico, ubi una vena friget diebus, noctibus fervet, vi utraque molesta tangentibus. Hæc et de illo alio, qui cum sit contrectantibus, frigidus, et facem

sicut alii fontes extinguat accensam, dissimiliter tamen atque mirabiliter idem ipse ascendit extinctam. Hæc et de lapide asbesto, cui cum ignem nullum habeat proprium, accepto tamen sic ardet alieno, ut non possit extingui. Hæc de cæteris quæ piget retexere, quibus licet vis insolita contra naturam inesse videatur, alia tamen de illis non redditur ratio, nisi ut dicatur hanc eorum esse naturam. Brevis sane ista est ratio, fateor, sufficiensque responsio. Sed cum Deus auctor sit naturarum omnium, cur nolunt fortiorem nos reddere rationem, quando aliquid velut impossibile nolunt credere, eisque redditionem rationis poscentibus respondemus hanc esse voluntatem omnipotentis Dei; qui certe non ob aliud vocatur Omnipotens, nisi quoniam quidquid vult potest; qui potuit creare tam multa, quæ nisi ostenderentur, aut a credendis hodieque testibus dicerentur, profecto impossibilia putarentur, non solum quæ ignotissima apud nos, verumetiam quæ notissima posui. Illa enim quæ apud nos præter eos, quorum de his libros legimus, non habent testem, et ab eis conscripta sunt, qui non sunt divinitus docti atque humanitus falli forte potuerunt, licet cuique sine recta reprehensione non credere.

II. Nam nec ego volo temere credi cuncta quæ posui, quia nec a me ipso ita creduntur tanquam nulla de illis sit in mea cogitatione dubitatio, exceptis his quæ vel ipse sum expertus, et cuivis facile est experiri; sicut de calce, quod fervet in aqua, in oleo frigida est, de magnete lapide, quod nescio qua sorbitione insensibili stipulam non moveat, et ferrum rapiat; de carne non putrescente pavonis, cum putruerit et Platonis; de palea sic frigente ut fluescere nivem non sinat, sic calente ut maturescere poma compellat; de igne fulgido, quod secundum suum fulgorem lapides coquendo candificet, et contra eumdem

suum fulgorem urendo plurima obfuscet. Tale est quod et nigræ maculæ offunduntur ex oleo splendido, similiter nigræ lineæ de candido imprimuntur argento. De carbonibus etiam, quod accendente igne sic vertantur in contrarium, ut de lignis pulcherrimis tetri, fragiles de duris, imputribiles de putribilibus fiant. Hæc ipse quædam cum multis, quædam cum omnibus novi, et alia plurima, quæ huic libro inserere longum fuit. De his autem quæ posui non experta, sed lecta, præter de fonte illo, ubi faces extinguuntur ardentes et accenduntur extinctæ, et de pomis terræ Sodomorum forinsecus quasi maturis, intrinsecus fumeis, nec testes aliquoties idoneos a quibus utrum vera essent audirem, potui reperire. Et illum quidem fontem non inveni, qui in Epiro vidisse se dicerent, sed qui in Gallia similem nossent non longe a Gratianopoli civitate. De fructibus autem Sodomitarum arborum, non tantum litteræ fide dignæ indicant, verumetiam tam multi se loquuntur expertos, ut hinc dubitare non possim. Cætera vero sic habeo, ut neque affirmanda, neque neganda decreverim; sed ideo etiam ipsa posui, quoniam apud eorum, contra quos agimus, historicos legi; ut ostenderem qualia multa, multique illorum, nulla reddita ratione, in suorum litteratorum scripta litteris credant, qui nobis credere, quando id quod eorum experientiam sensumque transgreditur, omnipotentem Deum dicimus esse facturum, nec reddita ratione dignantur. Nam quæ melior et validior ratio de rebus talibus redditur, quam cum Omnipotens ea posse facere perhibetur, et facturus dicitur, quæ prænuntiasse ibi legitur, ubi alia multa prænuntiavit, quæ fecisse monstratur? Ipse quippe faciet, quia se facturum esse prædixit, quæ impossibilia putantur, qui promisit et fecit ut ab incredulis gentibus incredibilia crederentur.

CAPUT VIII.

Non esse contra naturam, cum in aliqua re, cujus natura innotuit, aliquid ab eo quod erat notum incipit esse diversum.

I. Si autem propterea respondent se non credere quæ de humanis semper arsuris nec unquam morituris corporibus dicimus, quia humanorum corporum naturam novimus longe aliter institutam; unde nec illa ratio hinc reddi potest, quæ de illis naturis mirabilibus reddebatur, ut dici possit : «Vis ista naturalis est, rei hujus ista natura est;» quoniam scimus humanæ carnis istam non esse naturam : habemus quidem quod respondeamus de Litteris sacris, hanc ipsam scilicet humanam carnem aliter institutam fuisse ante peccatum, id est, ut posset nunquam perpeti mortem; aliter autem post peccatum, qualis in ærumna hujus mortalitatis innotuit, ut perpetem vitam tenere non possit. Sic ergo aliter quam nobis nota est, instituetur in resurrectione mortuorum. Sed quoniam istis non credunt Litteris, ubi legitur qualis in paradiso vixerit homo, quantumque fuerit a necessitate mortis alienus, quibus utique si crederent, non cum illis de pœna damnatorum, quæ futura est, operosius ageremus; de litteris eorum, qui doctissimi apud illos fuerunt, aliquid proferendum est, quo appareat posse fieri, ut aliter se habeat quæque res, quam prius in rebus innotuerat suæ determinatione naturæ.

II. Est in Marci Varronis libris, quorum inscriptio est: De gente populi Romani, quod eisdem verbis, quibus

ibi legitur, et hic ponam : « In cœlo, inquit, mirabile extitit portentum : nam in stella Veneris nobilissima, quam Plautus Vesperuginem, Homerus Hesperon appellat, pulcherrimam dicens, Castor scribit tantum portentum extitisse, ut mutaret colorem, magnitudinem, figuram, cursum : quod factum ita neque antea, neque postea sit. Hoc factum, Ogyge rege, dicebant Adrastus Cyzicenus et Dion Neapolites, mathematici nobiles. « Hoc certe Varro tantus auctor portentum non appellaret, nisi esse contra naturam videretur. Omnia quippe portenta contra naturam dicimus esse : sed non sunt. Quomodo est enim contra naturam, quod Dei fit voluntate, cum voluntas tanti utique Conditoris conditæ rei cujusque natura sit? Portentum ergo fit, non contra naturam, sed contra quam est nota natura. Quis autem portentorum numerat multitudinem, quæ historia gentium continetur? Sed nunc in hoc uno attendamus, quod ad rem, de qua agimus, pertinet. Quid ita dispositum est ab auctore naturæ cœli et terræ, quemadmodum cursus ordinatissimus siderum? Quid tam ratis legibus fixisque firmatum? Et tamen quando ille voluit, qui summo regit imperio ac potestate quod condidit, stella præ cæteris magnitudine atque splendore notissima, colorem, magnitudinem, figuram, et (quod est mirabilius,) sui cursus ordinem legemque mutavit. Turbavit profecto tunc, si ulli jam fuerunt canones astrologorum, quos velut inerrabili computatione de præteritis ac futuris astrorum motibus conscriptos habent, quos canones sequendo ausi sunt dicere hoc quod de Lucifero contigit, nec antea, nec postea contigisse. Nos autem in divinis Libris legimus etiam solem ipsum et stetisse, cum hoc a Domino Deo petivisset vir sanctus Jesu Nave, donec cœptum prælium victoria terminaret[1] : et retror-

[1] Jos. x, 13.

sum redisse, ut regi Ezechiæ quindecim anni ad vivendum additi [1], hoc etiam prodigio promissioni Dei significarentur adjuncto. Sed ista quoque miracula, quæ meritis sunt concessa sanctorum, quando credunt isti facta, magicis artibus tribuunt. Unde illud est quod superius commemoravi dixisse Virgilium :

> Sistere aquam fluviis, et vertere sidera retro [2].

Nam et fluvium stetisse superius, inferiusque fluxisse, cum populus Dei, ductore supra memorato Jesu Nave, viam caperet [3], et Elia propheta transunte, ac postea discipulo ejus Elisæo id esse factum in sacris Litteris legimus[4]; et retro versum fuisse maximum sidus, regnante Ezechia, modo commemoravimus. Quod vero de Lucifero Varro scripsit, non est illic dictum alicui homini petenti id fuisse concessum.

III. Non ergo de notitia naturarum caliginem sibi faciant infideles, quasi non possit in aliqua re divinitus fieri aliud, quam in ejus natura per humanam suam experientiam cognoverunt : quamvis et ipsa, quæ in rerum natura omnibus nota sunt, non minus mira sint ; essentque stupenda considerantibus cunctis, si solerent homines mirari mira nisi rara. Quis enim, consulta ratione, non videat in hominum innumerabili numerositate, et tanta naturæ similitudine, valde mirabiliter sic habere singulos singulas facies, ut nisi inter se similes essent, non discerneretur species eorum ab animalibus cæteris ; et rursus nisi inter se dissimiles essent, non discernerentur singuli ab hominibus cæteris? Quos ergo similes confitemur, eosdem dissimiles invenimus. Sed mirabilior est consideratio dissimilitudinis ; quoniam similitudinem justius videtur exposcere natura communis. Et tamen quoniam quæ sunt

[1] Isaï. xxxviii, 8. — [2] Virg. Æneid. iv. — [3] Jos. iv, 18. — [4] 4 Reg. ii, 8-14.

rara, ipsa sunt mira, multo amplius admiramur quando duos ita similes reperimus, ut in eis discernendis aut semper, aut frequenter erremus.

IV. Sed quod dixi scriptum a Varrone, licet eorum sit historicus idemque doctissimus, fortasse vere factum esse non credunt; aut quia non diu mansit talis ejusdem sideris cursus, sed reditum est ad solitum, minus isto moventur exemplo. Habent ergo aliud, quod etiam nunc possit ostendi, eisque puto debere sufficere, quo commoneantur, cum aliqui adverterint in aliqua institutione naturæ, eamque sibi notissimam fecerint, non se inde Deo debere præscribere, quasi eam non possit in longe aliud, quam eis cognita est, vertere atque mutare. Terra Sodomorum non fuit utique ut nunc est : sed jacebat simili cæteris facie, eademque vel etiam uberiore fœcunditate pollebat; nam Dei paradiso in divinis eloquiis comparata est. Hæc posteaquam tacta de cœlo est[1], sicut illorum[2] quoque attestatur historia, et nunc ab eis qui veniunt ad loca illa conspicitur, prodigiosa fuligine horrori est, et poma ejus interiorem favillam mendaci superficie maturitatis includunt. Ecce non erat talis, et talis est. Ecce a Conditore naturarum natura ejus in hanc fœdissimam diversitatem mirabili mutatione conversa est : et quod post tam longum accidit tempus, tam longo tempore perseverat.

V. Sicut ergo non fuit impossibile Deo, quas voluit instituere; sic ei non est impossibile, in quidquid voluerit, quas instituit, mutare naturas. Unde illorum quoque miraculorum multitudo sylvescit, quæ monstra, ostenta, portenta, prodigia nuncupantur : quæ recolere et commemorare si velim, hujus Operis quis erit finis? Monstra sane dicta perhibent a monstrando, quod aliquid sig-

[1] Gen. xix, 10. — [2] Tacit. lib.

nificando demonstrent; et ostenta ab ostendendo; et portenta a portendendo, id est, præostendendo; et prodigia, quod porro dicant, id est, futura prædicant. Sed viderint eorum conjectores, quomodo ex eis sive fallantur, sive instinctu spirituum, quibus cura est tali pœna dignos animos hominum noxiæ curiositatis retibus implicare, etiam vera prædicant, sive multa dicendo aliquando in aliquid veritatis incurrant. Nobis tamen ista quæ velut contra naturam fiunt, et contra naturam fieri dicuntur, (quo more hominum locutus est et Apostolus, dicendo contra naturam in olea insitum oleastrum factum esse participem pinguedinis oleæ [1],) et monstra, ostenta, portenta, prodigia nuncupantur, hoc monstrare debent, hoc ostendere, vel præostendere, hoc prædicere, quod facturus sit Deus, quæ de corporibus hominum se prænuntiavit esse facturum, nulla impediente difficultate, nulla præscribente lege naturæ. Quomodo autem prænuntiaverit, satis in libro superiore docuisse me existimo, decerpendo de Scripturis sanctis et novis et veteribus, non quidem omnia ad hoc pertinentia, sed quæ sufficere huic Operi judicavi.

[1] Rom. XI, 17-24.

CAPUT IX.

De gehenna, et æternarum qualitate pœnarum.

I. Quod igitur de sempiterno supplicio damnatorum per suum Prophetam Deus dixit, fiet, omnino fiet : « Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non extinguetur[1]. » Ad hoc enim vehementius commendandum, etiam Dominus Jesus, cum membra quæ hominem scandalizant pro his hominibus poneret, quos ut sua membra dextra quis diligit, eaque præciperet amputari : « Bonum est, inquit, tibi debilem introire in vitam, quam duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem, ubi vermis eorum non moritur, et ignis eorum non extinguitur[2]. » Similiter de pede : « Bonum est tibi, inquit, claudum introire in vitam æternam, quam duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non extinguitur[3]. » Non aliter ait et de oculo : « Bonum est tibi luscum introire in regnum Dei, quam duos oculos habentem mitti in gehennam ignis, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non extinguitur[4]. » Non eum piguit uno loco eadem verba ter dicere : quem non terreat ista repetitio, et illius pœnæ comminatio tam vehemens ore divino?

II. Utrumque autem horum, ignem scilicet atque vermem, qui volunt ad animi pœnas, non ad corporis pertinere, dicunt etiam uri dolore animi sero atque infruc-

[1] Isaï. LXVI, 24. — [2] Marc. IX, 42, 43. — [3] Ibid. 45, 46. — [4] Ibid. 47, 48.

tuose pœnitentis eos qui fuerint a regno Dei separati : et ideo ignem pro isto dolore urente non incongrue poni potuisse contendunt : unde illud Apostoli est : « Quis scan- » dalizatur, et ego non uror[1]? » Eumdem[2] etiam vermem putant intelligendum esse. Nam scriptum est, inquiunt : « Sicut tinea vestimentum et vermis lignum, sic mœror » excruciat cor viri[3]. » Qui vero pœnas et animi et corporis in illo supplicio futuras esse non dubitant, igne uri corpus, animum autem rodi quodam modo verme mœroris affirmant. Quod etsi credibilius dicitur; quia utique absurdum est, ibi dolorem aut corporis, aut animi defuturum : ego tamen facilius est ut ad corpus dicam utrumque pertinere, quam neutrum ; et ideo tacitum in illis divinæ Scripturæ verbis animi dolorem, quoniam consequens esse intelligitur, etiamsi non dicatur, ut corpore sic dolente animus quoque sterili pœnitentia crucietur. Legitur quippe et in veteribus Scripturis : « Vindicta » carnis impii, ignis et vermis[4]. » Potuit brevius dici : « Vindicta impii. » Cur ergo dictum est, « Carnis impii, » nisi quia utrumque, id est, et ignis et vermis, pœna erit carnis? Aut si vindictam carnis propterea dicere voluit, quia hoc in homine vindicabitur, quod secundum carnem vixerit, (propter hoc enim veniet in mortem secundam, quam significavit Apostolus dicens : « Si enim secundum » carnem vixeritis, moriemini[5] ;) » eligat quisque quod placet, aut ignem tribuere corpori, animo vermem ; hoc proprie, illud tropice; aut utrumque proprie corpori. Jam enim satis superius disputavi, posse animalia etiam in ignibus vivere, in ustione sine consumptione, in dolore sine morte, per miraculum omnipotentissimi Creatoris : cui hoc possibile esse qui negat, a quo sit quidquid

[1] 2 Cor. XI, 29. — [2] *Supple*, dolorem. — [3] Prov. XXV, 20. — [4] Eccl. VII, 19. — [5] Rom. VIII, 13.

in naturis omnibus miratur ignorat. Ipse enim est Deus, qui omnia in hoc mundo magna et parva miracula quæ commemoravimus, et incomparabiliter plura quæ non commemoravimus, fecit, eamque ipso mundo uno atque omnium maximo miraculo inclusit. Eligat ergo unum de duobus quisque quod placet, utrum et vermem ad corpus proprie, an ad animum translato a corporalibus ad incorporalia vocabulo existimet pertinere. Quid autem horum verum sit, res ipsa expeditius indicabit, quando erit scientia tanta sanctorum, ut eis cognoscendarum illarum pœnarum necessaria non sit experientia, sed ea quæ tunc erit plena atque perfecta, ad hoc quoque sciendum sapientia sola sufficiat. Nunc enim ex parte scimus [1], donec veniat quod perfectum est. Dum tamen nullo modo illa corpora talia futura esse credamus, ut nullis ab igne afficiantur doloribus.

CAPUT X.

An ignis gehennæ, si corporalis est, possit malignos spiritus, id est, dæmones incorporeos tactu suo adurere.

I. Hic occurrit quærere: Si non erit ignis incorporalis, sicut est animi dolor, sed corporalis, tactu noxius, ut eo possint corpora cruciari; quomodo in eo erit etiam pœna spirituum malignorum? Idem quippe ignis erit, supplicio scilicet hominum attributus et dæmonum, dicente Christo: « Discedite a me maledicti in ignem æternum, qui para- » tus est diabolo et Angelis ejus [2]. » Nisi quia sunt quæ-

[1] 1 Cor. xiii, 9. — [2] Matth. xxv, 41.

dam sua etiam dæmonibus corpora, sicut doctis hominibus visum est[1], ex isto aëre crasso atque humido, cujus impulsus vento flante sentitur. Quod genus elementi si nihil igne perpeti posset, non ureret fervefactus in balneis. Ut enim urat, prior uritur, facitque quod patitur. Si autem quisquam nulla habere corpora dæmones asseverat, non est de hac re aut laborandum operosa inquisitione, aut contentiosa disputatione certandum. Cur enim non dicamus, quamvis miris, tamen veris modis etiam spiritus incorporeos posse pœna corporalis ignis affligi, si spiritus hominum, etiam ipsi profecto incorporei, et nunc potuerunt includi corporalibus membris, et tunc poterunt corporum suorum vinculis insolubiliter alligari? Adhærebunt ergo si eis nulla sunt corpora, spiritus dæmonum, imo spiritus dæmones, licet incorporei, corporeis ignibus cruciandi : non ut ignes ipsi, quibus adhærebunt, eorum junctura inspirentur, et animalia fiant, quæ constent spiritu et corpore ; sed, ut dixi, miris et ineffabilibus modis adhærendo, accipientes ex ignibus pœnam, non dantes ignibus vitam. Quia et iste alius modus, quo corporibus adhærent spiritus, et animalia fiunt, omnino mirus est, nec comprehendi ab homine potest, et hoc ipse homo est.

II. Dicerem quidem sic arsuros sine ullo suo corpore spiritus, sicut ardebat apud inferos ille dives, quando dicebat : « Crucior in hac flamma[2] : » nisi convenienter responderi cernerem, talem fuisse illam flammam, quales oculi quos levavit, et Lazarum vidit, qualis lingua cui humorem exiguum desideravit infundi, qualis digitus Lazari de quo id sibi fieri postulavit : ubi tamen erant sine corporibus animæ. Sic ergo incorporalis et illa flamma qua exarsit, et illa guttula quam poposcit : qualia etiam sunt

[1] Vide Sen. VII, act. 4. — [2] Luc. XVI, 24.

visa dormientium sive in extasi cernentium res incorporales, habentes tamen similitudinem corporum. Nam et ipse homo cum spiritu, non corpore, sit in talibus visis, ita se tamen tunc similem suo corpori videt, ut discernere omnino non possit. At vero gehenna illa, quod etiam stagnum ignis et sulphuris dictum est, corporeus ignis erit, et cruciabit corpora damnatorum[1], aut et hominum et dæmonum, solida hominum, aëria dæmonum; aut tantum hominum corpora cum spiritibus, dæmones autem spiritus sine corporibus, hærentes sumendo pœnam, non impertiendo vitam corporalibus ignibus. Unus quippe utrisque ignis erit[2], sicut Veritas dixit.

CAPUT XI.

An hoc ratio justitiæ habeat, ut non sint extensiora pœnarum tempora, quam fuerint peccatorum.

Sic autem quidam eorum, contra quos defendimus Civitatem Dei, injustum putant, ut pro peccatis quamlibet magnis, parvo scilicet tempore perpetratis, pœna quisque damnetur æterna; quasi ullius id unquam justitia legis attendat, ut tanta mora temporis quisque puniatur, quanta mora temporis unde puniretur admisit. Octo genera pœnarum in legibus esse scribit Tullius, damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exilium, mortem, servitutem. Quid horum est quod in breve tempus pro cujusque peccati celeritate coarctetur, ut tanta vindicetur morula, quanta deprehenditur perpetratum, nisi forte talio? Id enim agit, ut hoc patiatur quisque

[1] Apoc. xx, 9. — [2] Matth. xxv, 41

quod fecit. Unde illud est Legis : « Oculum pro oculo, » dentem pro dente[1]. » Fieri enim potest, ut tam brevi tempore quisque amittat oculum severitate vindictæ, quam tulit ipse alteri improbitate peccati. Porro autem si alienæ fœminæ osculum infixum, rationis sit verbere vindicare, nonne qui illud puncto temporis fecerit, incomparabili horarum spatio verberatur, et suavitas voluptatis exiguæ diuturno dolore punitur? Quid, in vinculis numquid tandiu quisque judicandus est esse debere, quandiu fecit unde meruit alligari; cum justissime annosas pœnas servus in compedibus pendat, qui verbo aut ictu celerrime transeunte vel lacessivit dominum, vel plagavit? Jamvero damnum, ignominia, exilium, servitus, cum plerumque sic infliguntur, ut nulla venia relaxentur, nonne pro hujus vitæ modo similia pœnis videntur æternis? Ideo quippe æterna esse non possunt, quia nec ipsa vita, quæ his plectitur, porrigitur in æternum : et tamen peccata, quæ vindicantur longissimi temporis pœnis, brevissimo tempore perpetrantur; nec quisquam extitit qui censeret tam cito nocentium finienda esse tormenta, quam cito factum est vel homicidium, vel adulterium, vel sacrilegium, vel quodlibet aliud scelus, non temporis longitudine, sed iniquitatis et impietatis magnitudine metiendum. Qui vero pro aliquo grandi crimine morte mulctatur, numquid mora qua occiditur, quæ perbrevis est, ejus supplicium leges æstimant, et non quod eum in sempiternum auferunt de societate viventium? Quod est autem de ista Civitate mortali homines supplicio primæ mortis, hoc est de Civitate illa immortali homines supplicio secundæ mortis auferre. Sicut enim non efficiunt leges hujus Civitatis, ut in eam quisque revocetur occisus; sic nec illius, ut in vitam revocetur æternam, se-

[1] Exod. 21, 24.

cuada morte damnatus. Quomodo ergo verum est, inquiunt, quod ait Christus vester : « In qua mensura » mensi fueritis, in ea remetietur vobis[1], » si temporale peccatum supplicio punitur æterno? Nec attendunt, non propter æquale temporis spatium, sed propter vicissitudinem mali[2], id est, ut qui mala fecerit, mala patiatur, eamdem dictam fuisse mensuram. Quamvis hoc in ea re proprie possit accipi, de qua Dominus cum hoc diceret, loquebatur, id est, de judiciis et condemnationibus. Proinde qui judicat et condemnat injuste, si judicatur et condemnatur juste, in eadem mensura recipit, quamvis non hoc quod dedit. Judicio enim fecit, judicio patitur : quamvis fecerit damnatione quod iniquum est, patiatur damnatione quod justum est.

CAPUT XII.

De magnitudine prævaricationis primæ, ob quam æterna pœna omnibus debeatur, qui extra gratiam fuerint Salvatoris.

Sed pœna æterna ideo dura et injusta sensibus videtur humanis, quia in hac infirmitate moribundorum sensuum deest ille sensus altissimæ purissimæque sapientiæ, quo sentiri possit quantum nefas in illa prima prævaricatione commissum sit. Quanto enim magis homo fruebatur Deo, tanto majore impietate dereliquit Deum, et factus est malo dignus æterno, qui hoc in se peremit bonum, quod esse posset æternum. Hinc est universa generis humani massa damnata : quoniam qui hoc primitus admisit,

[1] Luc. VI, 38. — [2] Vide Epist. ad Deogratias, q. 4.

cum ea quæ in illo fuerat radicata sua stirpe punitus est, ut nullus ab hoc justo debitoque supplicio, nisi misericordia et indebita gratia liberetur; atque ita dispertiatur genus humanum, ut in quibusdam demonstretur quid valeat misericors gratia, in cæteris quid justa vindicta. Neque enim utrumque demonstraretur in omnibus: quia si omnes remanerent in pœnis justæ damnationis, in nullo appareret misericors gratia redimentis: rursum si omnes a tenebris transferrentur in lucem, in nullo appareret severitas ultionis. In qua propterea multo plures quam in illa sunt, ut sic ostendatur quid omnibus deberetur. Quod si omnibus redderetur, justitiam vindicantis juste nemo reprehenderet: quia vero tam multi exinde liberantur, est unde agantur maximæ gratiæ gratuito muneri liberantis.

CAPUT XIII.

Contra opinionem eorum, qui putant criminosis supplicia post mortem causa purgationis adhiberi.

Platonici quidem, quamvis impunita nulla velint esse peccata, tamen omnes pœnas emendationi adhiberi putant, vel humanis inflictas legibus, vel divinis, sive in hac vita, sive post mortem, si aut parcatur hic cuique, aut ita plectatur ut hic non corrigatur. Hinc est Maronis illa sententia, ubi cum dixisset de terrenis corporibus moribundisque membris, quod animæ

Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, nec auras
Suspiciunt, clausæ tenebris et carcere cæco[1]:

[1] Virg. Æneid. VI.

secutus adjunxit, atque ait:

> Quin et supremo cum lumine vita reliquit :

id est, cum die novissimo reliquit eas ista vita.

> Non tamen (inquit) omne malum miseris, nec funditus omnes
> Corporæ excedunt pestes, penitusque necesse est
> Multa diu concreta modis inolescere miris.
> Ergo exercentur pœnis, veterumque malorum
> Supplicia expendunt : aliæ panduntur inanes
> Suspensæ ad ventos, aliis sub gurgite vasto
> Infectum eluitur scelus, aut exuritur igni[1].

Qui hoc opinantur, nullas pœnas nisi purgatorias volunt esse post mortem, ut quoniam terris superiora sunt elementa, aqua, aër, ignis, ex aliquo istorum mundetur per expiatorias pœnas, quod terrena contagione contractum est. Aër quippe accipitur in eo quod ait: « Suspensæ » ad ventos. » Aqua in eo quod ait : « Sub gurgite vasto.» Ignis autem suo nomine expressus est, cum dixit : « Aut » exuritur igni. » Nos vero etiam in hac quidem mortali vita esse quasdam pœnas purgatorias confitemur, non quibus affliguntur, quorum vita vel non inde fit melior, vel potius inde fit pejor; sed illis sunt purgatoriæ, qui eis coërciti corriguntur. Cæteræ omnes pœnæ, sive temporariæ, sive sempiternæ, sicut unusquisque divina providentia tractandus est, inferuntur, vel pro peccatis sive præteritis, sive in quibus adhuc vivit ille qui plectitur, vel pro exercendis declarandisque virtutibus, per homines et Angelos seu bonos seu malos. Nam et si quisquam mali aliquid alterius improbitate vel errore patiatur, peccat quidem homo, qui vel ignorantia, vel injustitia cuiquam mali aliquid facit : sed non peccat Deus, qui justo, quamvis occulto, judicio fieri sinit. Sed temporarias pœnas alii in hac vita tantum, alii post mortem, alii et nunc et tunc, verumta-

[1] Virg. Æneid. VI.

men ante judicium illud severissimum novissimumque patiuntur. Non autem omnes veniunt in sempiternas pœnas, quæ post illud judicium sunt futuræ qui post mortem sustinent temporales. Nam quibusdam, quod in isto non remittitur, remitti in futuro sæculo [1], id est, ne futuri sæculi æterno supplicio puniantur, jam supra diximus.

CAPUT XIV.

De pœnis temporalibus istius vitæ, quibus subjecta est humana conditio.

Rarissimi sunt autem qui nullas in hac vita, sed tantum post eam pœnas luunt. Fuisse tamen aliquos, qui usque ad decrepitam senectutem ne levissimam quidem febriculam senserint, quietamque duxerint vitam, ipsi et novimus et audivimus : quanquam vita ipsa mortalium tota pœna sit, quia tota tentatio est, sicut sacræ Litteræ personant, ubi scriptum est : « Numquid non tentatio est » vita humana super terram [2]? » Non enim parva pœna est ipsa insipientia, vel imperitia, quæ usque adeo fugienda merito judicatur, ut per pœnas doloribus plenas pueri cogantur quæque artificia vel litteras discere : ipsumque discere, ad quod pœnis adiguntur, tam pœnale est eis, ut nonnunquam ipsas pœnas per quas compelluntur discere, malint ferre, quam discere. Quis autem non exhorreat, et mori eligat; si ei proponatur, aut mors perpetienda, aut rursus infantia? Quæ quidem quod non a risu, sed a fletu orditur hanc lucem, quid malorum ingressa sit, nesciens prophetat quodam modo. Solum,

[1] Matth. XII, 32. — [2] Job. VII, 1.

quando natus est, ferunt risisse Zoroastrem[1], nec ei boni aliquid monstrosus risus ille portendit. Nam magicarum artium fuisse perhibetur inventor : quæ quidem illi nec ad præsentis vitæ vanam felicitatem contra suos inimicos prodesse potuerunt. A Nino quippe rege Assyriorum, cum esset ipse Bactrianorum, bello superatus est. Prorsus quod scriptum est : « Grave jugum super filios Adam a die exi- » tus de ventre matris eorum, usque in diem sepulturæ » in matrem omnium[2], » usque adeo impleri necesse est, ut ipsi parvuli per lavacrum regenerationis ab originalis peccati, quo solo tenebantur, vinculo jam soluti, mala multa patientes, nonnulli et incursus spirituum malignorum aliquando patiantur. Quæ quidem passio absit ut eis obsit, si hanc vitam in illa ætate etiam ipsa passione ingravescente et animam de corpore excludente finierint.

CAPUT XV.

Quod omne opus gratiæ Dei eruentis nos de profunditate veteris mali, ad futuri sæculi pertineat novitatem.

Verumtamen in gravi jugo quod positum est super filios Adam, a die exitus de ventre matris eorum usque in diem sepulturæ in matrem omnium, etiam hoc malum mirabile reperitur, ut sobrii simus, atque intelligamus hanc vitam de peccato illo nimis nefario, quod in paradiso perpetratum est, factam nobis esse pœnalem, totumque quod nobiscum agitur per Testamentum Novum, non pertinere nisi ad novi sæculi hæreditatem novam, ut hic pignore ac-

[1] Plin., lib. VII, c. 16. — [2] Eccli., XL, 1.

cepto, illud cujus hoc pignus est suo tempore consequamur : nunc autem ambulemus in spe[1] et proficientes de die in diem, spiritu facta carnis mortificemus. « Novit » enim Dominus qui sunt ejus[2] : » et « Quotquot Spiritu » Dei aguntur, hi filii sunt Dei[3], » sed gratia, non natura. Unicus enim natura Dei Filius, propter nos misericordia factus est filius hominis, ut nos natura filii hominis, filii Dei per illum gratia fieremus. Manens quippe ille immutabilis, naturam nostram in qua nos susciperet, suscepit a nobis; et tenax Divinitatis suæ, nostræ infirmitatis particeps factus est : ut nos in melius commutati, quod peccatores mortalesque sumus, ejus immortalis et justi participatione amittamus, et quod in natura nostra bonum fecit, impletum summo bono in ejus naturæ bonitate servemus. Sicut enim per unum hominem peccantem in hoc tam grave malum devenimus : ita per unum hominem eumdemque Deum justificantem ad illud bonum tam sublime veniemus[4]. Nec quisquam se debet ab isto ad illum transisse confidere, nisi cum ibi fuerit, ubi tentatio nulla erit : nisi pacem tenuerit, quam belli hujus, in quo caro concupiscit adversus spiritum et spiritus adversus carnem[5], multis et variis certaminibus quærit. Hoc autem bellum nunquam ullum esset, si natura humana per liberum arbitrium in rectitudine, in qua facta est, perstitisset. Nunc vero quæ pacem felix cum Deo habere noluit, secum pugnat infelix, et cum sit hoc malum miserabile, melius est tamen quam priora vitæ hujus. Melius confligitur quippe cum vitiis, quam cum sine ulla conflictione dominantur. Melius est, inquam, bellum cum spe æternæ pacis, quam sine ulla liberationis cogitatione captivitas. Cupimus quidem etiam hoc bello carere, et ad capessendam ordinatissimam pa-

[1] Rom. VIII, 13. — [2] 2 Tim. II, 19. — [3] Rom. VIII, 14. — [4] Id. V, 19. — [5] Gal. V, 17.

cem, ubi firmissima stabilitate potioribus, inferiora subdantur, igne divini amoris accendimur. Sed si (quod absit) illius tanti boni spes nulla esset, malle debuimus in hujus conflictationis molestia remanere, quam vitiis in nos dominationem non eis resistendo permittere.

CAPUT XVI.

Sub quibus gratiæ legibus omnes regeneratorum habeantur ætates.

Verum tanta est Dei misericordia in vasa misericordiæ quæ præparavit in gloriam[1], ut etiam prima hominis ætas, id est, infantia, quæ sine ullo renisu subjacet carni, et secunda quæ pueritia nuncupatur, ubi nondum ratio suscepit hanc pugnam, et fere sub omnibus vitiosis delectationibus jacet, quia licet jam fari valeat, et ideo infantiam transisse videatur, nondum in ea est præcepti capax infirmitas mentis; si sacramenta Mediatoris acceperit, etiamsi hanc in eis annis vitam finiat, translata scilicet a potestate tenebrarum in regnum Christi, non solum pœnis non præparetur æternis, sed ne ulla quidem post mortem purgatoria tormenta patiatur. Sufficit enim sola spiritalis regeneratio, ne post mortem obsit quod carnalis generatio cum morte contraxit. Cum autem ventum fuerit ad ætatem, quæ præceptum jam capit, et subdi potest legis imperio, suscipiendum est bellum contra vitia, et gerendum acriter, ne ad damnabilia peccata perducat. Et si quidem nondum victoriarum consuetudine roborata sunt, facilius vincuntur et cedunt : si autem vincere atque imperare consueverunt,

[1] Rom. IX, 23.

laboriosa difficultate superantur. Neque id fit veraciter atque sinceriter, nisi veræ delectatione justitiæ : hæc est autem in fide Christi. Nam si lex jubens adsit, et spiritus juvans desit, per ipsam prohibitionem desiderio crescente atque vincente peccati, etiam reatus prævaricationis accedit. Nonnunquam sane apertissima vitia aliis vitiis vincuntur occultis, quæ putantur esse virtutes, in quibus regnat superbia et quædam sibi placendi altitudo ruinosa. Tunc itaque victa vitia deputanda sunt, cum Dei amore vincuntur, quem nisi Deus ipse non donat, nec aliter nisi per Mediatorem Dei et hominum hominem Jesum Christum, qui factus est particeps mortalitatis nostræ, ut nos participes faceret Divinitatis suæ. Paucissimi autem sunt tantæ felicitatis, ut ab ipsa ineunte adolescentia nulla damnabilia peccata committant, vel in flagitiis, vel in facinoribus, vel in nefariæ cujusquam impietatis errore, sed magna spiritus largitate opprimant, quidquid eis posset carnali delectatione dominari. Plurimi vero, præcepto legis accepto, cum prius victi fuerint prævalentibus vitiis et prævaricatores ejus effecti, tunc ad gratiam confugiunt adjuvantem, qua fiant et amarius pœnitendo, et vehementius pugnando, prius Deo subdita, atque ita carni præposita mente victores. Quisquis igitur cupit pœnas evadere sempiternas, non solum baptizetur, verumetiam justificetur in Christo, ac sic vere transeat a diabolo ad Christum. Purgatorias autem pœnas nullas futuras opinetur, nisi ante illud ultimum tremendumque judicium. Nequaquam tamen negandum est etiam ipsum æternum ignem pro diversitate meritorum quamvis malorum aliis leviorem, aliis futurum esse graviorem, sive ipsius vis atque ardor pro pœna digna cujusque varietur, sive ipse æqualiter ardeat, sed non æquali molestia sentiatur.

CAPUT XVII.

De his qui putant nullorum hominum pœnas in æternum esse mansuras.

Nunc jam cum misericordibus nostris agendum esse video, et pacifice disputandum, qui vel omnibus illis hominibus, quos justissimus Judex dignos gehennæ supplicio judicabit, vel quibusdam eorum nolunt credere pœnam sempiternam futuram, sed post certi temporis metas pro cujusque peccati quantitate longioris sive brevioris eos inde existimant liberandos. Qua in re misericordior profecto fuit Origenes, qui et ipsum diabolum atque Angelos ejus post graviora pro meritis et diuturniora supplicia ex illis cruciatibus eruendos atque sociandos sanctis Angelis credidit. Sed illum et propter hoc, et propter alia nonnulla, et maxime propter alternantes sine cessatione beatitudines et miserias, et statutis sæculorum intervallis ab istis ad illas, atque ab illis ad istas itus ac reditus interminabiles, non immerito reprobavit Ecclesia : quia et hoc quod misericors videbatur amisit, faciendo sanctis veras miserias quibus pœnas luerent, et falsas beatitudines in quibus verum ac securum, hoc est, sine timore certum sempiterni boni gaudium non haberent. Longe autem aliter istorum misericordia humano errat affectu, qui hominum illo judicio damnatorum miserias temporales, omnium vero qui vel citius vel tardius liberantur, æternam felicitatem putant. Quæ sententia si propterea bona et vera quia misericors est, tanto erit melior et verior quanto misericordior fuerit. Extendatur

ergo ac profundatur fons hujus misericordiæ usque ad damnatos angelos, saltem post multa atque prolixa quantumlibet sæcula liberandos. Cur usque ad universam naturam manat humanam, et cum ad angelicam ventum fuerit, mox arescit? Non audent tamen se ulterius miserando porrigere, et ad liberationem ipsius quoque diaboli pervenire. Verum si aliquis audet, vincit nempe istos, et tamen tanto invenitur errare deformius, et contra recta Dei verba perversius, quanto sibi videtur sentire clementius.

CAPUT XVIII.

De his qui novissimo judicio, propter intercessiones sanctorum, neminem hominum putant esse damnandum.

I. Sunt etiam, quales in collocutionibus nostris ipse sum expertus, qui cum venerari videantur Scripturas sanctas, moribus improbandi sunt; et agendo causam suam, multo majorem quam isti misericordiam Deo tribuunt erga humanum genus. Dicunt enim de malis et infidelibus hominibus divinitus quidem verum prædictum esse, quod digni sunt pœna: sed cum ad judicium ventum fuerit, misericordiam esse superaturam. Donabit enim eos, inquiunt, misericors Deus precibus et intercessionibus sanctorum suorum. Si enim orabant pro illis, quando eos patiebantur inimicos, quanto magis quando videbunt humiles supplicesque prostratos? Neque enim credendum est, aiunt, tunc amissuros sanctos viscera misericordiæ, cum fuerint plenissimæ ac perfectissimæ sanc-

titatis, ut qui tunc orabant pro inimicis suis, quando et ipsi sine peccato non erant, tunc non orent pro supplicibus suis, quando nullum cœperint habere peccatum. Aut vero Deus tunc eos non exaudiet tot et tales filios suos, quando in tanta eorum sanctitate nullum inveniet orationis impedimentum? Testimonium vero Psalmi, et illi quidem qui permittunt infideles atque impios homines saltem longo tempore cruciari, et postea de malis omnibus erui, sed magis isti pro se dicunt esse, ubi legitur : « Numquid obliviscetur misereri Deus, aut continebit in » ira sua miserationes suas[1]? » Ira ejus est, inquiunt, ut omnes indigni beatitudine sempiterna, ipso judicante puniantur supplicio sempiterno. Sed si vel longum, vel prorsus ullum esse permiserit, profecto ut possit hoc fieri, continebit in ira sua miserationes suas, quod eum Psalmus dicit non esse facturum. Non enim ait : « Numquid diu continebit in ira sua miserationes suas? » sed quod prorsus non continebit, ostendit.

11. Sic ergo isti volunt judicii Dei comminationem non esse mendacem, quamvis sit neminem damnaturus, quemadmodum ejus comminationem, qua dixit eversurum se esse Ninivem civitatem, mendacem non possumus dicere; et tamen non factum est, inquiunt, quod sine ulla conditione prædixit. Non enim ait : « Ninive evertetur, si non » egerint pœnitentiam, seque correxerint. » Sed hoc non addito prænuntiavit futuram eversionem illius civitatis[2]. Quam comminationem propterea veracem putant, quia hoc prædixit Deus quod vere digni erant pati, quamvis hoc non esset ipse facturus. Nam et si pœnitentibus pepercit, inquiunt, utique illos pœnitentiam non ignorabat acturos, et tamen absolute ac definite eorum eversionem futuram esse prædixit. Hoc ergo erat, inquiunt, in veritate

[1] Psal. LXXVI, 10. — [2] Jonæ III, 4.

severitatis, quia id erant digni; sed in ratione miserationis non erat, quam non continuit in ira sua, ut ab ea pœna supplicibus parceret, quam fuerat contumacibus comminatus. Si ergo tunc pepercit, aiunt, quando sanctum suum Prophetam fuerat parcendo contristaturus, quanto magis tunc miserabilius supplicantibus parcet, quando ut parcat omnes sancti ejus orabunt? Sed hoc quod ipsi suis cordibus suspicantur, ideo putant Scripturas tacuisse divinas, ut multi se corrigant, vel prolixarum vel æternarum timore pœnarum, et sint qui possint orare pro eis, qui se non correxerint: nec tamen opinantur omni modo id eloquia divina tacuisse. Nam quo pertinet, inquiunt, quod scriptum est: « Quam multa multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti metuentibus te [1]. » Nisi ut intelligamus propter timorem fuisse absconditam misericordiæ divinæ tam multam secretamque dulcedinem? Addunt etiam propterea dixisse Apostolum: « Conclusit enim Deus omnes in infidelitate, ut omnium misereatur [2], » quo significaret, quod ab illo nemo damnabitur. Nec isti tamen qui hoc sentiunt, hanc opinionem suam usque ad liberationem vel nullam damnationem diaboli atque angelorum ejus extendunt. Humana quippe circa solos homines moventur misericordia, et causam maxime agunt suam, per generalem in genus humanum quasi Dei miserationem impunitatem falsam suis perditis moribus pollicentes: ac per hoc superabunt eos in prædicanda Dei misericordia, qui hanc impunitatem etiam principi dæmonum et ejus satellitibus pollicentur.

[1] Psal. xxx, 20. — [2] Rom. xi, 32.

CAPUT XIX.

De his qui impunitatem omnium peccatorum promittunt etiam hæreticis, propter participationem corporis Christi.

Item sunt alii, ab æterno supplicio liberationem, nec ipsis saltem omnibus hominibus promittentes, sed tantummodo Christi baptismate ablutis, qui participes fiunt corporis ejus, quomodolibet vixerint, in quacumque hæresi vel impietate fuerint, propter illud quod ait Jesus : « Hic » est panis qui de cœlo descendit, ut si quis ex ipso man- » ducaverit, non moriatur. Ego sum panis vivus, qui de » cœlo descendi. Si quis manducaverit ex hoc pane, vivet » in æternum [1]. » Ab æterna ergo morte, inquiunt, necesse est istos erui, et ad vitam æternam quandocumque perduci.

[1] Joan. vi, 50-52.

CAPUT XX.

De his qui non omnibus, sed eis tantum qui apud catholicos sunt renati, etiamsi postea in multa crimina erroresque proruperint, indulgentiam pollicentur.

Item sunt qui hoc nec omnibus habentibus baptismatis Christi et ejus corporis sacramentum, sed solis catholicis, quamvis male viventibus pollicentur; quia non solo sacramento, sed reipsa manducaverunt corpus Christi, in ipso ejus corpore constituti, de quo dicit Apostolus : « Unus » panis, unum corpus multi sumus [1] : » ut etiamsi postea in aliquam hæresim vel etiam in gentilium idololatriam lapsi fuerint, tantum quia in corpore Christi, id est, in Ecclesia catholica sumpserunt baptismum Christi et manducaverunt corpus Christi, non moriantur in æternum, sed vitam quandoque consequantur æternam; atque illa omnis impietas quanto major fuerit, non eis valeat ad æternitatem, sed ad diuturnitatem magnitudinemque pœnarum.

[1] I Cor. x, 17

CAPUT XXI.

De his qui eos qui permanent in catholica fide, etiamsi pessime vixerint, et ob hoc uri meruerint, tamen propter fidei fundamentum salvandos esse definiunt.

SUNT autem qui propter id quod scriptum est, « Qui » perseveraverit usque in finem, hic salvus erit[1] : » nonnisi in Ecclesia catholica perseverantibus, quamvis in ea male viventibus, hoc promittunt, per ignem videlicet salvandis merito fundamenti, de quo ait Apostolus, « Fun- » damentum enim aliud nemo potest ponere, præter id » quod positum est, quod est Christus Jesus. Si quis au- » tem ædificat super fundamentum hoc aurum, argen- » tum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam, unius- » cujusque opus manifestabitur. Dies enim declarabit, » quoniam in igne revelabitur, et uniuscujusque opus » quale sit, ignis probabit. Si cujus opus permanserit » quod superædificavit, mercedem accipiet. Si cujus opus » autem arserit, damnum patietur ; ipse autem salvus erit, » sic tamen quasi per ignem[2]. » Dicunt ergo cujuslibet vitæ catholicum Christianum Christum habere in fundamento, quod fundamentum nulla hæresis habet a corporis ejus unitate præcisa. Et ideo propter hoc fundamentum, etiamsi malæ vitæ fuerit catholicus Christianus, velut qui superædificaverit ligna, fœnum, stipulam, putant eum salvum fieri per ignem, id est, post pœnas ignis illius liberari, quo igne in ultimo judicio punientur mali.

[1] Matth. XXIV, 13. — [2] I Cor. III, 12-15.

CAPUT XXII.

De his qui putant ea crimina, quæ inter eleemosynarum opera committuntur, ad damnationis judicium non vocari.

Comperi etiam quosdam putare eos tantummodo arsuros illius æternitate supplicii, qui pro peccatis suis facere dignas eleemosynas negligunt, juxta illud apostoli Jacobi : « Judicium autem sine misericordia illi, qui non fecit » misericordiam [1]. » Qui ergo fecerit, inquiunt, quamvis mores in melius non mutaverit, sed inter ipsas suas eleemosynas nefarie ac nequiter vixerit, judicium illi cum misericordia futurum est, ut aut nulla damnatione plectatur, aut post aliquod tempus sive parvum, sive prolixum, ab illa damnatione liberetur. Ideo Judicem ipsum vivorum atque mortuorum noluisse existimant aliud commemorare se esse dicturum, sive dextris quibus est vitam daturus æternam, sive sinistris quos æterno supplicio damnaturus, nisi eleemosynas sive factas, sive non factas [2]. Ad hoc pertinere aiunt et in oratione Dominica, quotidianam postulationem : « Dimitte nobis debita nostra, sicut et » nos dimittimus debitoribus nostris [3]. » Quisquis enim illi qui in eum peccavit, dimittit ignoscendo peccatum, procul dubio eleemosynam facit. Quam rem Dominus sic ipse commendavit, ut diceret, « Si enim dimiseritis peccata » hominibus, dimittet vobis et Pater vester peccata vestra : si autem non dimiseritis hominibus, neque Pater » vester qui in cœlis est, dimittet vobis [4]. » Ergo et ad

[1] Jacob. II, 13. — [2] Matth. XXV, 34. — [3] Id. VI, 12. — [4] Ibid. 14, 15.

hoc genus eleemosynarum pertinet quod ait apostolus Jacobus, judicium futurum sine misericordia ei qui non fecit misericordiam. Nec dixit Dominus, inquiunt, magna vel parva; sed, « Dimittet vobis Pater vester peccata vestra, si et vos dimiseritis hominibus. » Ac per hoc putant etiam eis qui perdite vixerint, donec claudant diem vitæ hujus extremum, per hanc orationem, qualiacumque et quantacumque fuerint, omnia quotidie peccata dimitti, sicut ipsa quotidie frequentatur oratio, si hoc tantum modo custodire meminerint, ut quando ab eis veniam petunt, qui eos peccato qualicumque læserunt, ex corde dimittant. Cum ad hæc omnia, Deo donante, respondero, liber iste claudendus est.

CAPUT XXIII.

Contra opinionem eorum qui dicunt nec diaboli, nec hominum malorum perpetua futura supplicia.

Ac primum quæri oportet atque cognosci, cur Ecclesia ferre nequiverit hominum disputationem, diabolo etiam post maximas et diuturnissimas pœnas, purgationem vel indulgentiam pollicentem. Neque enim tot sancti et sacris veteribus ac novis Litteris eruditi, mundationem et regni cœlorum beatitudinem post qualiacumque et quantacumque supplicia, qualibuscumque et quantiscumque Angelis inviderunt : sed potius viderunt divinam vacuari vel infirmari non posse sententiam, quam se Dominus prænuntiavit in judicio prolaturum atque dicturum, « Discedite a » me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo

» et angelis ejus[1].» Sic quippe ostendit æterno igne diabolum et angelos ejus arsuros. Et quod scriptum est in Apocalypsi : « Diabolus qui seducebat eos, missus est in » stagnum ignis et sulphuris, quo et bestia et pseudo-» propheta, et cruciabuntur die ac nocte in sæcula sæ-» culorum[2]. » Quod ibi dictum est « Æternum, » hic dictum est « In sæcula sæculorum : » quibus verbis nihil Scriptura divina significare consuevit, nisi quod finem non habet temporis. Quamobrem prorsus nec alia causa, nec justior atque manifestior inveniri potest, cur verissima pietate teneatur fixum et immobile, nullum regressum ad justitiam vitamque sanctorum diabolum et angelos ejus habituros, nisi quia Scriptura, quæ neminem fallit, dicit eis Deum non pepercisse, et sic ab illo esse interim prædamnatos, ut carceribus caliginis inferi retrusi traderentur servandi[3], atque ultimo judicio puniendi, quando eos æternus ignis accipiet, ubi cruciabuntur in sæcula sæculorum. Quod si ita est, quomodo ab hujus æternitate pœnæ, vel universi, vel quidam homines post quantumlibet temporis subtrahentur, ac non statim enervabitur fides, qua creditur sempiternum dæmonum futurum esse supplicium? Si enim quibus dicetur : « Discedite a me maledicti in ignem æternum, qui paratus est » diabolo et angelis ejus[4], » vel universi vel aliqui eorum non semper ibi erunt, quid causæ est cur diabolus et angeli ejus semper ibi futuri esse credantur? An forte Dei sententia, quæ in malos et Angelos et homines proferetur, in Angelos vera erit, in homines falsa? Ita plane hoc erit, si non quod Deus dixit, sed quod suspicantur homines plus valebit. Quod fieri quia non potest, non argumentari adversus Deum, sed divino potius, dum

[1] Matth. xxv, 41. — [2] Apoc. xx, 9, 10. — [3] 2 Petr. II, 4. — [4] Matth. xxv, 41.

tempus est, debent parere præcepto, qui sempiterno cupiunt carere supplicio. Deinde quale est æternum supplicium pro igne diuturni temporis existimare, et vitam æternam credere sine fine, cum Christus eodem ipso loco, in una eademque sententia dixerit utrumque complexus : « Sic ibunt isti in supplicium æternum, justi autem in » vitam æternam[1]? » Si utrumque æternum, profecto aut utrumque cum fine diuturnum, aut utrumque sine fine perpetuum debet intelligi. Par pari enim relata sunt, hinc supplicium æternum, inde vita æterna. Dicere autem in hoc uno eodemque sensu : Vita æterna sine fine erit, supplicium æternum finem habebit, multum absurdum est. Unde, quia vita æterna sanctorum sine fine erit, supplicium quoque æternum quibus erit, finem procul dubio non habebit.

CAPUT XXIV.

Contra eorum sensum, qui in judicio Dei omnibus reis propter sanctorum preces putant esse parcendum.

1. Hoc autem et adversus eos valet, qui suas agentes causas contra Dei venire verba, velut misericordia majore conantur; ut ideo videlicet vera sint, quia ea quæ dixit homines esse passuros, pati digni sunt, non quia passuri sunt. Donabit enim eos, inquiunt, precibus sanctorum suorum, etiam tunc tanto magis orantium pro inimicis suis, quanto sunt utique sanctiores, eorumque efficacior

[1] Matth. xxv, 46.

est oratio, et exauditione Dei dignior, jam nullum habentium omnino peccatum. Cur ergo eadem perfectissima sanctitate, et cuncta impetrare valentibus mundissimis et misericordissimis precibus, etiam pro Angelis non orabunt, quibus paratus est ignis æternus, ut Deus sententiam suam mitiget, et reflectat in melius, eosque ab illo igne faciat alienos? An erit forsitan quisquam, qui et hoc futurum esse præsumat, affirmans etiam sanctos Angelos simul cum sanctis hominibus, qui tunc æquales erunt Angelis Dei, pro damnandis et Angelis et hominibus oraturos, ut misericordia non patiantur, quod veritate merentur pati? Quod nemo sanæ fidei dixit, nemo dicturus est. Alioqui nulla causa est, cur non etiam nunc pro diabolo et angelis ejus oret Ecclesia, quam Magister Deus pro inimicis suis jussit orare. Hæc igitur causa, qua fit ut nunc Ecclesia non oret pro malis angelis, quos suos esse novit inimicos, eadem ipsa causa est, qua fiet ut in illo tunc judicio etiam pro hominibus æterno igne cruciandis, quamvis perfecta sit, sanctitate non oret. Nunc enim propterea pro eis orat, quos in genere humano habet inimicos, quia tempus est pœnitentiæ fructuosæ. Nam quid maxime pro eis orat, nisi « Ut det illis Deus, » sicut dicit Apostolus, pœnitentiam, et resipiscant de » diaboli laqueis, a quo captivi tenentur secundum ipsius » voluntatem [1]? » Denique si de aliquibus ita certa esset, ut qui sint illi, etiam nosset, qui licet adhuc in hac vita sint constituti, tamen prædestinati sunt in æternum ignem ire cum diabolo; tam pro eis non oraret, quam nec pro ipso. Sed quia de nullo certa est, orat pro omnibus duntaxat hominibus inimicis suis in hoc corpore constitutis: nec tamen pro omnibus exauditur. Pro his enim solis exauditur, qui etsi adversantur Ecclesiæ, ita tamen sunt præ-

[1] 2 Tim. II, 26.

destinati, ut pro eis exaudiatur Ecclesia, et filii efficiantur Ecclesiae. Si qui autem usque ad mortem habebunt cor impœnitens, nec ex inimicis convertentur in filios, numquid jam pro eis, id est, pro talium defunctorum spiritibus orat Ecclesia? Quid ita, nisi quia jam in parte diaboli computatur, qui dum esset in corpore, non est translatus ad Christum?

II. Eadem itaque causa est, cur non oretur tunc pro hominibus æterno igne puniendis, quæ causa est, ut neque nunc, neque tunc oretur pro angelis malis : quæ itidem causa est, ut quamvis pro hominibus, tamen jam nec nunc oretur pro infidelibus impiisque defunctis. Nam pro defunctis quibusdam, vel ipsius Ecclesiæ, vel quorumdam piorum exauditur oratio : sed pro his quorum in Christo regeneratorum nec usque adeo vita in corpore male gesta est [1], ut tali misericordia judicentur digni non esse, nec usque adeo bene, ut talem misericordiam reperiantur necessariam non habere. Sicut etiam facta resurrectione mortuorum non deerunt quibus post pœnas, quas patiuntur spiritus mortuorum, impertiatur misericordia, ut in ignem non mittantur æternum. Neque enim de quibusdam veraciter diceretur, quod non eis remittatur neque in hoc seculo, neque in futuro [2], nisi essent quibus, etsi non in isto, tamen remittetur in futuro. Sed cum dictum fuerit a Judice vivorum atque mortuorum : « Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi : » et aliis e contrario : « Discedite a me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo, et angelis ejus : » et, « Ibunt isti in supplicium æternum, justi autem in vitam æternum [3] : » nimiæ præsumptionis est dicere, cuiquam eorum æternum supplicium non futurum, quos Deus ituros in

[1] Vide Enchirid. c. 110. — [2] Matth. XII, 32. — [3] Ib. XXV, 34-46.

supplicium dixit æternum, et per hujus præsumptionis persuasionem facere, ut de ipsa quoque vita vel desperetur vel dubitetur æterna.

III. Nemo itaque sic intelligat Psalmum canentem, « Numquid obliviscetur misereri Deus, aut continebit in » ira sua miserationes suas[1]? » ut opinetur de hominibus bonis veram, de malis falsam, aut de bonis hominibus et malis angelis veram, de malis autem hominibus falsam Dei esse sententiam. Hoc enim quod ait Psalmus, ad vasa misericordiæ pertinet, et ad filios promissionis, quorum erat unus etiam ipse Propheta, qui cum dixisset : Num- » quid obliviscetur misereri Deus, aut continebit in ira » sua miserationes suas[2]? » continuo subjecit : « Et dixi : » Nunc cœpi, hæc est immutatio dexteræ Excelsi[3]. » Exposuit profecto quid dixerit : « Numquid continebit in ira » sua miserationes suas? » Ira enim Dei est etiam ista vita mortalis, ubi homo vanitati similis factus est, et dies ejus velut umbra prætereunt. In qua tamen ira non obliviscitur misereri Deus, faciendo solem suum oriri super bonos et malos, et pluendo super justos et injustos[4] ; ac sic non continet in ira sua miserationes suas : maximeque in eo quod expressit hic Psalmus, dicendo : « Nunc cœpi, » hæc est immutatio dexteræ Excelsi : » quoniam in hac ipsa ærumnosissima vita, quæ ira Dei est, vasa misericordiæ mutat in melius, quamvis adhuc in hujus corruptionis miseria maneat ira ejus, quia nec in ipsa sua continet miserationes suas. Cum ergo isto modo compleatur divini illius Cantici veritas, non est eam necesse etiam illic intelligi, ubi non pertinentes ad Civitatem Dei sempiterno supplicio punientur. Sed quibus placet istam sententiam usque ad illa impiorum tormenta protendere, saltem sic intelligant, ut manente in eis ira Dei, quæ in æterno est

1 Psal. LXXVI, 10. — 2 Ibid. 11, — 3 Id. cap. 4. — 4 Matth. v, 45.

prænuntiata supplicio, non contineat Deus in hac ira sua miserationes suas, et faciat eos non tanta quanta digni sunt pœnarum atrocitate cruciari: non ut eas pœnas vel nunquam subeant, vel aliquando finiant, sed ut eas mitiores quam merita sunt eorum levioresque patiantur. Sic enim et ira Dei manebit, et in ipsa ira sua miserationes suas non continebit. Quod quidem non ideo confirmo, quoniam non resisto.

IV. Cæterum eos qui putant minaciter potius quam veraciter dictum: « Discedite a me maledicti in ignem » æternum,[1] » et, « Ibunt isti in supplicium æternum, » et « Cruciabuntur in sæcula sæculorum,[2] » et, « Vermis » eorum non morietur, et ignis non extinguetur,[3] » et cætera hujusmodi, non tam ego, quam ipsa Scriptura divina planissime atque plenissime redarguit ac refellit. Ninivitæ quippe in hac vita egerunt pœnitentiam[4], et ideo fructuosam, velut in hoc agro seminantes, in quo Deus voluit cum lacrymis seminari, quod postea cum lætitia meteretur[5]: et tamen quis negabit, quod Dominus prædixit, in eis fuisse completum, nisi parum advertat, quemadmodum peccatores Deus non solum iratus, verum etiam miseratus evertat? Evertuntur enim peccatores duobus modis, aut sicut Sodomitæ, ut pro peccatis suis ipsi homines puniantur, aut sicut Ninivitæ, ut ipsa hominum peccata pœnitendo destruantur. Factum est ergo quod prædixit Deus: eversa est Ninive quæ mala erat, et bona ædificata est quæ non erat. Stantibus enim mœnibus atque domibus, eversa est civitas in perditis moribus. Ac sic quamvis Propheta fuerit contristatus, quia non est factum quod illi homines timuerunt illo prophetante venturum, factum est tamen quod fuerat

[1] Matth. xxv, 41. — [2] Apoc. xx, 10. — [3] Isaï. lxvi, 44. — [4] Jon. iii, 7. — [5] Psal. cxxv, 6.

Deo præsciente prædictum; quoniam noverat qui prædixit, quomodo in melius esset implendum.

V. Ut autem noverint isti in perversum misericordes quo pertineat quod scriptum est, « Quam multa multitudo dulcedinis tuæ, Domine, quam abscondisti timentibus te[1]! » legant quod sequitur, « perfecisti autem sperantibus in te[2]. » Quid est, « Abscondisti timentibus, perfecisti sperantibus, » nisi quia illis qui timore pœnarum suam volunt justitiam constituere quæ in lege est, non est justitia Dei dulcis, quia nesciunt eam? Non enim gustaverunt eam[3]. In se namque sperant, non in ipso : et ideo eis absconditur multitudo dulcedinis Dei; quoniam timent quidem Deum, sed illo timore servili, qui non est in charitate, quia perfecta charitas foras mittit timorem. Ideo sperantibus in eum perficit dulcedinem suam, inspirando eis charitatem suam, ut timore casto[4], non quem charitas foras mittit, sed permanente in sæculum sæculi, cum gloriantur, in Domino glorientur. Justitia quippe Dei Christus est, « Qui factus est nobis, sicut dicit Apostolus, sapientia a Deo, et justitia, et sanctificatio, et redemptio : ut quemadmodum scriptum est, qui gloriatur, in Domino glorietur[5]. » Hanc Dei justitiam, quam donat gratia sine meritis, nesciunt illi qui suam justitiam volunt constituere, et ideo justitiæ Dei, quod Christus est, non sunt subjecti[6]. In qua justitia est multa multitudo dulcedinis Dei, propter quam dicitur in Psalmo, « Gustate et videte quam dulcis est Dominus[7]. » Et hanc quidem in hac peregrinatione gustantes, non ad satietatem sumentes, esurimus eam potius ac sitimus, ut ea postea saturemur, cum videbimus eum sicuti est[8], et

[1] Psal. xxx, 20. — [2] Rom. x, 3. — [3] Joan. iv, 18. — [4] Psal. xviii, 10 — [5] I Cor. i, 30, 31. — [6] Rom. x, 3. — [7] Psal. xxxiii, 9. — [8] I Joan. iii, 2.

implebitur quod scriptum est, « Saturabor, cum manifestabitur gloria tua[1]. » Ita perficit Christus multam multitudinem dulcedinis suæ sperantibus in eum. Porro autem si eam, quam illi putant, dulcedinem suam Deus abscondit timentibus eum, qua non est impios damnaturus, ut hoc nescientes et damnari timentes recte vivant, ac sic possint esse qui orent pro non recte viventibus; quomodo eam perficit sperantibus in eum, quandoquidem, sicut somniant, per hanc dulcedinem non damnaturus est eos, qui non sperant in eum? Illa igitur ejus dulcedo quæratur, quam perficit sperantibus in eum, non quam perficere putatur contemnentibus, et blasphemantibus eum. Frustra itaque homo post hoc corpus inquirit, quod in hoc corpore sibi comparare neglexit.

VI. Illud quoque apostolicum, « Conclusit enim Deus » omnes in infidelitate, ut omnium misereatur: » non ideo dictum est, quod neminem sit damnaturus : sed superius apparet unde sit dictum. Nam cum de Judæis postea credituris Apostolus loqueretur ad Gentes, ad quas utique jam credentes conscribebat Epistolas : « Sicut enim vos, » inquit, aliquando non credidistis Deo, nunc autem misericordiam consecuti estis illorum incredulitate : sic et » hi nunc non crediderunt in vestra misericordia, ut et » ipsi misericordiam consequantur[2]. » Deinde subjecit, unde isti sibi errando blandiuntur, atque ait, « Conclusit enim Deus omnes in infidelitate, ut omnium misereatur[3]. » Quos omnes, nisi de quibus loquebatur, tanquam dicens, et vos et illos? Deus ergo et gentiles et Judæos, quos præscivit et prædestinavit conformes imaginis Filii sui, omnes in infidelitate conclusit : ut de amaritudine infidelitatis suæ pœnitendo confusi, et ad dulcedinem misericordiæ Dei credendo conversi, clamarent il-

[1] Psal. xvi, 15. — [2] Rom. xi, 30, 31. — [3] Ibid.

lud in Psalmo, « Quam multa multitudo dulcedinis tuæ, » Domine, quam abscondisti timentibus te, perfecisti » autem sperantibus, « non in se, sed « in te[1] ! » Omnium itaque miseretur vasorum misericordiæ. Quid est omnium ? Et eorum scilicet quos ex Gentibus, et eorum quos ex Judæis prædestinavit, vocavit, justificavit, glorificavit, non omnium hominum, sed istorum omnium neminem damnaturus.

CAPUT XXV.

An hi qui inter hæreticos baptizati sunt, et deteriores postea male vivendo facti sunt, vel hi, qui apud catholicos renati ad hæreses aut schismata transierunt, vel hi qui a catholicis apud quos renati sunt non recedentes criminose vivere perstiterunt, possint privilegio sacramentorum remissionem æterni sperare supplicii.

Sed jam respondeamus etiam illis, qui non solum diabolo et angelis ejus, sicut nec isti, sed ne ipsis quidem omnibus hominibus liberationem ad æterno igne promittunt[2]; verum eis tantum, qui Christi baptismate abluti et corporis ejus et sanguinis participes facti sunt, quomodolibet vixerint, in quacumque hæresi vel impietate fuerint. Sed contradicit eis Apostolus, dicens, « Manifesta » autem sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, luxuria, idolorum servitus, veneficia, inimicitiæ, » contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, » hæreses, invidiæ, ebrietates, comessationes, et his si-

[1] Rom. VIII, 29 — [2] Vide librum de fide et operibus

» milia : quæ prædico vobis, sicut prædixi, quoniam qui » talia agunt, regnum Dei non possidebunt [1]. » Hæc profecto apostolica falsa est sententia, si tales post quantalibet tempora liberati regnum Dei possidebunt. Sed quoniam falsa non est, profecto regnum Dei non possidebunt. Et si in regni Dei possessione nunquam erunt, æterno supplicio tenebuntur : quoniam non est locus medius, ubi non sit in supplicio, qui illo non fuerit constitutus in regno.

II. Quamobrem quod ait Dominus Jesus, « Hic est pa» nis qui de cœlo descendit, ut si quis ex ipso manduca» verit, non moriatur : Ego sum panis vivus, qui de cœlo » descendi; si quis manducaverit ex hoc pane, vivet in » æternum [2], » quomodo sit accipiendum, merito quæritur. Et ab istis quidem, quibus nunc respondemus, hunc intellectum auferunt illi, quibus deinde respondendum est: hi sunt autem qui hanc liberationem, nec omnibus habentibus sacramentum baptismatis et corporis Christi, sed solis catholicis, quamvis male viventibus, pollicentur: quia non solo, inquiunt, sacramento, sed reipsa manducaverunt corpus Christi, in ipso scilicet ejus corpore constituti : de quo corpore ait Apostolus, « Unus panis, » unum corpus multi sumus [3]. » Qui ergo est in ejus corporis unitate, id est, in Christianorum compage membrorum, cujus corporis sacramentum fideles communicantes de altari sumere consueverunt, ipse vere dicendus est manducare corpus Christi, et bibere sanguinem Christi. Ac per hoc hæretici et schismatici ab hujus unitate corporis separati possunt idem percipere sacramentum, sed non sibi utile, imo vero etiam noxium, quo judicentur gravius, quam vel tardius liberentur. Non sunt quippe in eo vinculo pacis, quod illo exprimitur sacramento.

[1] Galat. v, 19-21. [2] Joan. vi, 50-52. [3] I Cor. x, 17.

III. Sed rursus etiam isti qui recte intelligunt, non dicendum esse eum manducare corpus Christi, qui in corpore non est Christi, non recte promittunt eis qui vel in hæresim, vel etiam in gentilium superstitionem, ex illius corporis unitate labuntur, liberationem quandoque ab æterni igne supplicii. Primum, quia debent attendere, quam sit intolerabile atque a sana doctrina nimis devium, ut multi ac pene omnes, qui hæreses impias condiderunt exeuntes de catholica Ecclesia, et facti sunt hæresiarchæ, meliores habeant causas, quam hi qui nunquam fuerunt catholici, cum in eorum laqueos incidissent; si illos hæresiarchas hoc facit liberari a supplicio sempiterno, quod in catholica Ecclesia baptizati sunt, et sacramentum corporis Christi in vero Christi corpore primitus acceperunt: cum pejor utique sit desertor fidei et ex desertore oppugnator ejus effectus, quam ille qui non deseruit quam nunquam tenuit. Deinde quia et his occurrit Apostolus eadem verba proferens et enumeratis illis carnis operibus eadem veritate prædicens: « Quoniam qui talia agunt, » regnum Dei non possidebunt[1]. »

IV. Unde nec illi in perditis et damnabilibus moribus debent esse securi, qui usque in finem quidem velut in communione Ecclesiæ catholicæ perseverant, intuentes quod dictum est, « Qui perseveraverit usque in finem, » hic salvus erit[2]; » et per vitæ iniquitatem, ipsam vitæ justitiam, quod eis Christus est, deserunt, sive fornicando, sive alias immunditias flagitiorum, quas nec Apostolus exprimere voluit, in suo corpore perpetrando, sive turpitudine luxuriæ diffluendo, sive aliquid aliud eorum agendo de quibus ait: « Quoniam qui talia agunt, reg- » num Dei non possidebunt. » Ac per hoc quicumque agunt talia, nisi in sempiterno supplicio non erunt, quia

[1] Gal. v, 21. — [2] Matth. x, 22.

in Dei regno esse non poterunt. In his enim perseverando usque in hujus vitæ finem, non utique dicendi sunt in Christo perseverasse usque in finem: quia in Christo perseverare, est in ejus fide perseverare. « Quæ fides, ut » eam definit idem Apostolus, per dilectionem operatur[1]. » Dilectio autem, sicut ipse alibi dicit, malum non ope- » ratur[2]. » Nec isti ergo dicendi sunt manducare corpus Christi, quoniam nec in membris computandi sunt Christi. Ut enim alia taceam, non possunt simul esse et membra Christi, et membra meretricis. Denique ipse dicens: « Qui » manducat carnem meam, et bibit sanguinem meum, » in me manet, et ego in eo[3], » ostendit quid sit non sacramento tenus, sed revera corpus Christi manducare, et ejus sanguinem bibere: hoc est enim in Christo manere, ut in illo maneat et Christus. Sic enim hoc dixit, tanquam diceret: « Qui non in me manet, et in quo ego non maneo, non se dicat aut existimet manducare corpus meum, aut bibere sanguinem meum. Non itaque manent in Christo, qui non sunt membra ejus. Non sunt autem membra Christi, qui se faciunt membra meretricis, nisi malum illud pœnitendo esse destiterint, et ad hoc bonum reconciliatione redierint.

[1] Gal. v, 6. — [2] 1 Cor. xiii, 4. — [3] Rom. xiii, 10. — [4] 1 Cor. vi, 15. et Joan. vi, 57.

CAPUT XXVI.

Quid sit in fundamento habere Christum, et quibus spondeatur salus quasi per ignis usturam.

I. Sed habent, inquiunt, Christiani catholici in fundamento Christum, a cujus unitate non recesserunt, tametsi huic fundamento superædificaverunt quamlibet pessimam vitam, velut ligna, fœnum, stipulam: recta itaque fides, per quam Christus est fundamentum, quamvis cum damno, quoniam illa, quæ superædificata sunt, exurentur, tamen poterit eos quandoque ab illius ignis perpetuitate salvare. Respondeat eis breviter apostolus Jacobus: « Si quis dicat se fidem habere, opera autem » non habeat, numquid poterit fides salvare eum[1]? » Et quis est, inquiunt, de quo dicit apostolus Paulus, « Ipse » autem salvus erit, si tamen quasi per ignem[2]? » Simul quis iste sit, inquiramus: hunc tamen non esse certissimum est, ne duorum Apostolorum sententias mittamus in rixam, si unus dicit: « Etiamsi mala opera quis habuerit, salvabit eum fides per ignem; alius autem, si opera non habeat, numquid poterit fides salvare eum? »

II. Inveniemus ergo quis possit salvari per ignem, si prius invenerimus quid sit habere in fundamento Christum. Quod ut de ipsa similitudine quantocius advertamus: nihil in ædificio præponitur fundamento: quisquis itaque sic habet in corde Christum, ut ei terrena et temporalia, nec ea quæ licita sunt atque concessa præponat, fundamentum habet Christum: si autem præponit, etsi videa-

[1] Jacob. II, 14. — [2] I Cor. III, 15.

tur habere fidem Christi, non est tamen in eo fundamentum Christus, cui talia præponuntur : quanto magis, si salutaria præcepta contemnens committat illicita, non præposuisse Christum, sed postposuisse convincitur, quem posthabuit imperantem sive concedentem, dum contra ejus imperata sive concessa suam per flagitia delegit explere libidinem ? Si quis itaque Christianus diligit meretricem, eique adhærens unum corpus efficitur [1], jam in fundamento non habet Christum. Si quis autem diligit uxorem suam [2], si secundum Christum, quis ei dubitet in fundamento esse Christum ? Si vero secundum hoc sæculum, si carnaliter, si in morbo concupiscentiarum, sicut et gentes quæ ignorant Deum [3], etiam hoc secundum veniam concedit Apostolus, imo per Apostolum Christus. Potest ergo et iste habere in fundamento Christum. Si enim ei nihil talis affectionis voluptatisque præponat, quamvis superædificet ligna, fœnum, stipulam, Christus est fundamentum, propter hoc salvus erit per ignem. Delicias quippe hujusmodi amoresque terrenos, propter conjugalem quidem copulam non damnabiles, tribulationis ignis exuret : ad quem ignem pertinent et orbitates, et quæcumque calamitates quæ auferunt hæc. Ac per hoc ei qui ædificavit, erit ædificatio ista damnosa ; quia non habebit quod superædificavit, et eorum amissione cruciabitur, quibus fruendo utique lætabatur. Sed per hunc ignem salvus erit merito fundamenti, quia etsi utrum id, an Christum habere mallet, a persecutore proponeretur, illud Christo non præponeretur. Vide in Apostoli verbis hominem ædificantem super fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos : « Qui sine uxore est, inquit, cogitat » quæ sunt Dei, quomodo placeat Deo [4]. » Vide alium ædificantem ligna, fœnum, stipulam : « Qui autem ma-

[1] 1 Cor. vi, 16. — [2] Ephes. v, 25. — [3] 1 Thess. iv, 5. — [4] 1 Cor. vii, 32.

» trimonio junctus est, inquit, cogitat quæ sunt mundi, » quomodo placeat uxori[1]. Uniuscujusque opus manifes- » tabitur : dies enim declarabit[2]; » dies utique tribulationis; « Quoniam in igne, inquit, revelabitur. » Eamdem tribulationem ignem vocat, sicut alibi legitur : « Vasa fi- » guli probat fornax, et homines justos tentatio tribula- » tionis[3]. » Et, « Uniuscujusque opus quale sit, ignis » probabit. Si cujus opus permanserit, » (permanet enim quod quisque cogitat quæ sunt Dei, quomodo placeat Deo,) « quod superædificavit, mercedem accipiet[4] : » id est, unde cogitavit, hoc sumet. « Si cujus autem opus » arserit, damnum patietur[5] : » quoniam quod dilexerat, non habebit. « Ipse autem salvus erit; » quia nulla eum tribulatio ab illius fundamenti stabilitate movit : « Sic ta- » men quasi per ignem. » Quod enim sine illiciente amore non habuit, sine urente dolore non perdit. Ecce, quantum mihi videtur, inventus est ignis, qui nullum eorum damnet, sed unum ditet, alterum damnificet, ambos probet.

III. Si autem ignem illum isto loco voluerimus accipere, de quo Dominus dicet sinistris : « Discedite a me maledicti » in ignem æternum[6] : » ut in eis etiam isti esse credantur, qui ædificant super fundamentum ligna, fœnum, stipulam, eosque ex illo igne post tempus pro malis meritis impertitum liberet boni meritum fundamenti : quid arbitrabimur dextros quibus dicetur : « Venite benedicti Patris » mei, possidete paratum vobis regnum[7], » nisi eos, qui ædificaverunt super fundamentum aurum, argentum, lapides pretiosos? Sed in illum ignem, de quo dictum est : « Sic tamen quasi per ignem, » si hoc modo est intelligendus, utrique mittendi sunt, et dextri scilicet, et sinistri. Illo quippe igne utrique probandi sunt, de quo dictum

[1] 1 Cor. vii, 33. — [2] Id. iii, 13. — [3] Eccli. xxvii, 6. — [4] 1 Cor. iii, 13. — [5] Ibid. 15. — [6] Matth. xxv, 41. — [7] Ib. 34.

est : « Dies enim declarabit, quoniam in igne revelabitur, » et uniuscujusque opus quale sit, ignis probabit [1]. » Si ergo utrumque probabit ignis, ut si cujus opus permanserit, id est, non fuerit igne consumptum, quod superædificavit, mercedem accipiat : si cujus autem opus arserit, damnum patiatur : profecto non est ipse æternus ille ignis. In illum enim soli sinistri novissima et perpetua damnatione mittentur, iste autem dextros probat. Sed alios eorum sic probat, ut ædificium quod super Christum fundamentum ab eis invenerit esse constructum, non exurat atque consumat : alios autem aliter, id est, ut quod superædificaverunt, ardeat, damnumque inde patiantur ; salvi fiant autem, quoniam Christum in fundamento stabiliter positum præcellenti charitate tenuerunt. Si autem salvi fient, profecto et ad dexteram stabunt, et cum cæteris audient : « Venite benedicti Patris mei, possidete paratum » vobis regnum : » non ad sinistram, ubi illi erunt, qui salvi non erunt, et ideo audient : « Discedite a me maledicti in ignem æternum. » Nemo quippe ab illo igne salvabitur, quia in supplicium æternum ibunt illi omnes, ubi vermis eorum non morietur, et ignis non extinguetur [2], quo cruciabuntur die ac nocte in sæcula sæculorum.

IV. Post istius sane corporis mortem, donec ad illum veniatur, qui post resurrectionem corporum futurus est damnationis et remunerationis ultimus dies, si hoc temporis intervallo spiritus defunctorum ejusmodi ignem dicuntur perpeti, quem non sentiant illi qui non habuerunt tales mores et amores in hujus corporis vita, ut eorum ligna, fœnum, stipula consumatur : alii vero sentiant qui ejusmodi secum ædificia portaverunt, sive ibi tantum, sive et hic et ibi, sive ideo hic ut non ibi, sæcularia, quamvis a damnatione venialia, concremantem ignem transitoriæ

[1] I Cor. III, 13. — [2] Isa. LXVI, 24, et Apoc. XX, 10.

tribulationis inveniant, non redarguo, quia forsitan verum est. Potest quippe ad istam tribulationem pertinere etiam ipsa mors carnis, quæ de peccati primi perpetratione concepta est, ut secundum cujusque ædificium tempus quod eam sequitur ab unoquoque sentiatur. Persecutiones quoque, quibus Martyres coronati sunt, et quas patiuntur quicumque Christiani, probant utraque ædificia velut ignis, et alia consumunt cum ipsis ædificatoribus, si Christum in eis non inveniunt fundamentum; alia sine ipsis, si inveniunt, quia licet cum damno salvi erunt ipsi: alia vero non consumunt, quia talia reperiunt quæ maneant in æternum. Erit etiam in fine sæculi tribulatio tempore Antichristi, qualis nunquam antea fuit. Quam multa erunt tunc ædificia, sive aurea, sive fœnea super optimum fundamentum, quod est Christus Jesus, ut ignis ille probet utraque, et de aliis gaudium, de aliis inferat damnum; neutros tamen perdat in quibus hæc inveniet, propter stabile fundamentum. Quicumque autem, non dico uxorem, cujus etiam commixtione carnis ad carnalem utitur voluptatem, sed ipsa quæ ab hujusmodi delectationibus aliena sunt nomina pietatis, humano more carnaliter diligendo, Christo anteponit, non eum habet in fundamento; et ideo non per ignem salvus erit, sed salvus non erit, quia esse cum Salvatore non poterit, qui de hac re apertissime loquens ait: « Qui amat patrem aut » matrem plus quam me, non est me dignus: et qui » amat filium aut filiam super me non est me dignus [1]. » Verum qui has necessitudines sic amat carnaliter, ut tamen eas Christo Domino non præponat, malitque ipsis carere quam Christo, si ad hunc fuerit articulum tentationis adductus, per ignem salvus erit: quia ex earum amissione tantum necesse est urat dolor, quantum hæserat amor.

[1] Matth. x, 37.

Porro qui patrem, matrem, filios, filias secundum Christum dilexerit, ut ad ejus regnum obtinendum eique cohærendum illis consulat, vel hoc in eis diligat, quod membra sunt Christi, absit ut ista dilectio reperiatur in lignis, fœno et stipula consumenda, sed prorsus ædificio aureo, argenteo, gemmeo deputabitur. Quomodo autem potest eos plus amare quam Christum, quos amat utique propter Christum?

CAPUT XXVII.

Contra eorum persuasionem, qui putant sibi non obfutura peccata, in quibus, cum eleemosynas facerent, perstiterunt.

I. RESTAT eis respondere, qui dicunt æterno igne illos tantum modo arsuros, qui pro peccatis suis facere dignas eleemosynas negligunt, propter illud quod ait apostolus Jacobus : « Judicium autem sine misericordia illi qui non » fecit misericordiam [1]. » Qui ergo fecit, inquiunt, quamvis non correxerit perditos mores, sed nefarie ac nequiter inter ipsas suas eleemosynas vixerit, cum misericordia illi futurum est judicium, ut aut non damnetur omnino, aut post aliquod tempus a damnatione novissima liberetur. Nec ob aliud existimant Christum de solo dilectu atque neglectu eleemosynarum discretionem inter dexteros et sinistros esse facturum, quorum alios in regnum, alios in supplicium mittat æternum. Ut autem quotidiana sibi opinentur, quæ facere omnino non cessant, qualiacumque et quantacumque sint, per eleemosynas dimitti posse peccata, orationem quam docuit ipse Dominus, et suffragatricem

[1] Jacob. II, 13

sibi adhibere conantur, et testem. Sicut enim nullus est, inquiunt, dies, quo a Christianis hæc oratio non dicatur : ita nullum est quotidianum qualecumque peccatum, quod per illam non dimittatur, cum dicimus : « Dimitte nobis » debita nostra : » si quod sequitur facere curemus : « Si» cut et nos dimittimus debitoribus nostris[1]. » Non enim ait Dominus, inquiunt, si dimiseritis peccata hominibus, dimittet vobis Pater vester quotidiana parva peccata vestra ; » sed : « Dimittet vobis, inquit, peccata vestra. » Qualiacumque ergo vel quantacumque sint, etiamsi quotidie perpetrentur, nec ab eis vita discedant in melius commutata per eleemosynam veniæ non negatæ remitti sibi posse præsumunt.

II. Sed bene, quod isti dignas pro peccatis commonent eleemosynas esse faciendas : quoniam si dicerent qualescumque eleemosynas pro peccatis et quotidianis et magnis et quantacumque scelerum consuetudine misericordiam posse impetrare divinam, ut ea quotidiana remissio sequeretur, viderent rem se dicere absurdam atque ridiculam. Sic enim cogerentur fateri fieri posse, ut opulentissimus homo decem nummulis diurnis in eleemosynas impensis, homicidia, et adulteria, et nefaria quæque facta redimeret. Quod si absurdissimum et insanissimum est dicere : profecto si quæratur, quæ dignæ sint pro peccatis eleemosynæ, de quibus etiam Christi præcursor ille dicebat : « Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ[3], » procul dubio non invenientur eas facere, qui vitam suam usque ad mortem quotidianorum criminum perpetratione confodiunt. Primum, quia in auferendis rebus alienis longe plura diripiunt, ex quibus perexigua pauperibus largiendo, Christum se ad hoc pascere existimant, ut licentiam malefactorum ab illo se emisse, vel quotidie potius emere

[1] Matth. VI, 12. — [2] Ibid. 14. — [3] Id. III, 9.

credentes, securi damnabilia tanta committant. Qui si pro uno scelere omnia sua distribuerint indigentibus membris Christi, nisi desisterent a talibus factis, habendo charitatem, quæ non agit perperam[1], aliquid eis prodesse non posset. Qui ergo dignas pro suis peccatis eleemosynas facit, prius eas facere incipiat a se ipso. Indignum est enim, ut in se non faciat, qui facit in proximum, cum audiat dicentem Dominum : « Diliges proximum tuum tanquam te ipsum[2]. » Itemque audiat : « Miserere tuæ animæ placens Deo[3]. » Hanc eleemosynam, id est, ut Deo placeat, non faciens animæ suæ, quomodo dignas pro peccatis suis eleemosynas facere dicendus est? Ad hoc enim et illud scriptum est : « Qui sibi malignus est, cui bonus erit[4]? » Orationes quippe adjuvant eleemosynæ. Et utique intuendum est quod legimus : « Fili peccasti, ne adjicias iterum, et de » præteritis deprecare, ut dimittantur tibi[5]. » Propter hoc ergo eleemosynæ faciendæ sunt, ut cum de præteritis peccatis deprecamur, exaudiamur : non ut in eis perseverantes, licentiam malefaciendi nos per eleemosynas comparare credamus.

III. Ideo autem Dominus ex dextris eleemosynas ab eis factas, et sinistris non factas se imputaturum esse prædixit, ut hinc ostenderet quantum valeant eleemosynæ ad priora delenda, non ad perpetua impune committenda peccata. Tales autem eleemosynas non dicendi sunt facere, qui vitam nolunt a consuetudine scelerum in melius commutare. Quia et in hoc quod ait : « Quando uni ex » minimis meis non fecistis, mihi non fecistis[6]. » ostendit eos non facere etiam quando se facere existimant. Si enim Christiano esurienti panem tanquam Christiano darent, profecto sibi panem justitiæ, quod ipse Christus est,

[1] I Cor. XIII, 4. — [2] Matth. XII, 39. — [3] Eccli. XXX, 24. — [4] Id. XIV, 5. — [5] Id. XXI, 1. — [6] Matth. XXV, 45.

non negarent : quoniam Deus, non cui detur, sed quo animo detur, attendit. Qui ergo Christum diligit in Christiano, hoc animo ei porrigit eleemosynam quo accedit ad Christum, non quo vult recedere impunitus a Christo. Tanto enim magis quisque deserit Christum, quanto magis diligit quod improbat Christus. Nam quid cuiquam prodest, quod baptizatur, si non justificatur? Nonne qui dixit : « Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, » non intrabit in regnum Dei[1] ; » ipse etiam dixit : « Nisi » abundaverit justitia vestra super Scribarum et Pharisæorum, non intrabitis in regnum cœlorum[2]? » Cur illud timendo multi currunt baptizari, et hoc non timendo non multi curant justificari? Sicut ergo non dicit fratri suo, « Fatue, » qui cum hoc dicit, non ipsi fraternitati, sed peccato ejus infensus est ; alioquin reus erit gehennæ ignis : ita e contrario, qui porrigit eleemosynam Christiano, non Christiano porrigit, qui non in eo diligit Christum ; non autem diligit Christum, qui justificari recusat in Christo. Et quemadmodum si quis præoccupatus fuerit hoc delicto, ut fratri suo dicat : « Fatue, » id est, non ejus peccatum volens auferre convicietur injuste, parum est illi ad hoc redimendum eleemosynas facere, nisi etiam quod ibi sequitur remedium reconciliationis adjungat. Ibi enim sequitur : « Si ergo offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet » aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum ad altare, » et vade, prius reconciliare fratri tuo, et tunc veniens » offeres munus tuum[4]. » Ita parum est eleemosynas quantalibet facere pro quocumque scelere, et in consuetudine scelerum permanere.

IV. Oratio vero quotidiana, quam docuit ipse Dominus, unde et Dominica nominatur, delet quidem quotidiana

[1] Joan. III, 5. — [2] Matth. v, 20. — [3] Id. v, 22. — [4] Ibid. 23, 24.

peccata, cum quotidie dicitur : « Dimitte nobis debita » nostra ; » atque id quod sequitur non solum dicitur, sed etiam fit : « Sicut et nos dimittimus debitoribus nos- » tris[1], » sed quia fiunt peccata, ideo dicitur ; non ut ideo fiant, quia dicitur. Per hanc enim nobis voluit Salvator ostendere, quantumlibet juste in hujus vitæ caligine atque infirmitate vivamus, non nobis deesse peccata pro quibus dimittendis debeamus orare, et eis qui in nos peccant, ut et nobis ignoscatur, ignoscere. Non itaque propterea Dominus ait : « Si dimiseritis peccata hominibus, dimittet » vobis et Pater vester peccata vestra[2], » ut de hac oratione confisi, securi quotidiana scelera faceremus, vel potentia qua non timeremus hominum leges, vel astutia qua ipsos homines falleremus : sed ut per illam disceremus, non putare nos esse sine peccatis, etiamsi a criminibus essemus immunes : sicut etiam legis veteris sacerdotes hoc ipsum Deus de sacrificiis admonuit, quæ jussit eos primum pro suis, deinde pro populi offerre peccatis. Nam et ipsa verba tanti Magistri et Domini nostri vigilanter intuenda sunt. Non enim ait, « Si dimiseritis peccata hominibus, et Pater vester dimittet vobis qualiacumque peccata : » sed ait, « Peccata vestra. » Quotidianam quippe orationem docebat, et justificatis utique Discipulis loquebatur. Quid est ergo : « Peccata vestra, » nisi peccata sine quibus nec vos eritis, qui justificati et sanctificati estis? Ubi ergo illi, qui per hanc orationem occasionem perpetrandorum quotidie scelerum quærunt, dicunt Dominum significasse etiam magna peccata, quoniam non dixit : « Dimittet vobis parva, » sed « Peccata vestra : » ibi nos considerantes qualibus loquebatur, et audientes dictum, « Peccata vestra, » nihil aliud debemus existimare quam parva, quoniam talium jam non erant magna. Verumtamen nec ipsa magna,

[1] Matth. VI, 12. — [2] Ibid. 14.

a quibus omnino mutatis in melius moribus recedendum est, dimittuntur orantibus, nisi fiat quod ibi dicitur : « Si» cut et nos dimittimus debitoribus nostris. » Si enim minima peccata, sine quibus non est etiam vita justorum, aliter non remittuntur : quanto magis multis et magnis criminibus involuti, etiamsi ea perpetrare jam desinant, nullam indulgentiam consequuntur, si ad remittendum aliis quod in eos quisque peccaverit, inexorabiles fuerint, cum dicat Dominus : « Si autem non dimiseritis homini» bus, neque Pater vester dimittet vobis[1]?» Ad hoc enim valet quod etiam Jacobus apostolus ait, judicium futurum sine misericordia illi qui non fecit misericordiam[2]. Venire quippe debet in mentem etiam servus ille, cui debitori dominus ejus relaxavit decem millia talentorum[3]; quæ postea jussit ut redderet, quia ipse non misertus est conservi sui, qui ei debebat centum denarios. In his ergo qui filii sunt promissionis et vasa misericordiæ, valet quod ait idem Apostolus, consequenter adjungens ; « Super» exultat autem misericordia judicio. » Quoniam et illi justi qui tanta sanctitate vixerunt, ut alios quoque recipiant in tabernacula æterna, quibus amici facti sunt de mammona iniquitatis[4], ut tales essent, misericordia liberati sunt ab eo qui justificat impium, imputans mercedem secundum gratiam, non secundum debitum. In eorum quippe numero est Apostolus, qui dicit : « Misericordiam » consecutus sum, ut fidelis essem. »

V. Illi autem qui recipiuntur a talibus in tabernacula æterna, fatendum est quod non sint his moribus præditi, ut eis liberandis sine suffragio sanctorum sua possit vita sufficere, ac per hoc multo amplius in eis superexultat misericordia judicio. Nec tamen ideo putandus est quisquam sceleratissimus nequaquam vita vel bona vel tole-

[1] Matth. VI, 15. — [2] Jacob. II, 13. — [3] Matth. XVIII, 23. — [4] Luc. XVI, 9.

rabiliore mutatus, recipi in tabernacula æterna, quoniam obsecutus est sanctis de mammona iniquitatis, id est, de pecunia, vel divitiis, quæ male fuerant acquisitæ; aut etiamsi bene, non tamen veris, sed quas iniquitas putat esse divitias, quoniam nescit quæ sint veræ divitiæ, quibus illi abundant, qui et alios recipiunt in æterna tabernacula. Est itaque quidam vitæ modus nec tam malæ, ut his qui eam vivunt, nihil prosit ad capessendum regnum cœlorum largitas eleemosynarum, quibus etiam justorum sustentatur inopia, et fiunt amici qui in tabernacula æterna suscipiant; nec tam bonæ, ut ad tantam beatitudinem adipiscendam eis ipsa sufficiat, nisi eorum meritis, quos amicos fecerint, misericordiam consequantur. (Mirari autem soleo etiam apud Virgilium istam Domini reperiri sententiam, ubi ait : « Facite vobis amicos de mam-» mona iniquitatis, ut et ipsi recipiant vos in tabernacula » æterna[1]. » Cujus est et illa simillima : « Qui recipit » Prophetam in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ » accipiet; et qui recipit justum in nomine justi, mer-» cedem justi accipiet[2]. » Nam cum Elysios campos poëta ille describeret, ubi putant habitare animas beatorum, non solum ibi posuit eos, qui propriis meritis ad illas sedes pervenire potuerunt, sed adjecit, atque ait :

Quique sui memores alios fecere merendo[3],

id est, qui promeruerunt alios, eosque sui memores promerendo fecerunt. Prorsus tanquam eis dicerent, quod frequentatur ore Christianos, cum se cuique sanctorum humilis quisque commendat, et dicit, « Memor mei esto : » atque ut id esse possit, promerendo efficit.) Sed quis iste sit modus, et quæ sint ipsa peccata, quæ ita impediunt perventionem ad regnum Dei, ut tamen sanctorum amicorum meritis impetrent indulgentiam, difficillimum est

[1] Luc. XVI, 19. — [2] Matth. X, 41. — [3] Virg. Æneid. VI.

invenire, periculosissimum definire. Ego certe usque ad hoc tempus cum inde satagerem ad eorum indaginem pervenire non potui. Et fortassis propterea latent, ne studium proficiendi ad omnia peccata cavenda pigrescat. Quoniam si scirentur quæ vel qualia sint delicta, pro quibus etiam permanentibus nec profectu vitæ melioris absumptis intercessio sit inquirenda et speranda justorum, eis secura se obvolveret humana segnities, nec evolvi talibus implicamentis ullius virtutis expeditione curaret, sed tantummodo quæreret aliorum meritis liberari, quos amicos sibi de mammona iniquitatis eleemosynarum largitione fecisset. Nunc vero dum venialis iniquitatis, etiam si perseveret, ignoratur modus, profecto et studium in meliora proficiendi orationi instando vigilantius adhibetur, et faciendi de mammona iniquitatis sanctos amicos cura non spernitur.

VI. Verum ista liberatio quæ fit, sive suis quibusque orationibus, sive intercedentibus sanctis, id agit ut in ignem quisque non mittatur æternum : non ut cum fuerit missus, post quantumcumque tempus inde eruatur. Nam et illi qui putant sic intelligendum esse, quod scriptum est, afferre terram bonam uberem fructum, aliam tricenum, aliam sexagenum, aliam centenum[1]; ut sancti pro suorum diversitate meritorum, alii tricenos homines liberent, alii sexagenos, alii centenos : hoc in die judicii futurum suspicari solent, non post judicium. Qua opinione quidam cum videret homines impunitatem sibi perversissime pollicentes, eo quod omnes isto modo ad liberationem pertinere posse videantur, elegantissime respondisse perhibetur, bene potius esse vivendum, ut inter eos quisque reperiatur, qui pro aliis intercessuri sunt liberandis; ne tam pauci sint, ut cito ad numerum suum

[1] Matth. XIII, 8.

vel tricenum, vel sexagenum, vel centenum unoquoque eorum perveniente, multi remaneant qui erui jam de pœnis illorum intercessione non possint, et in eis inveniatur quisquis sibi spem fructus alieni temeritate vanissima pollicetur. Hæc me respondisse illis suffecerit, qui sacrarum Litterarum, quas communes habemus, auctoritatem non spernunt, sed eas male intelligendo, non quod illæ loquuntur, sed hoc potius putant futurum esse quod ipsi volunt. Hac itaque responsione reddita librum, sicut promisimus, terminamus.

LIBER XXII[1].

DE FINE DEBITO CIVITATIS DEI, HOC EST, DE ÆTERNA FELICITATE SANCTORUM. ASTRUITUR FIDES RESURRECTIONIS CORPORUM, ET EXPLICATUR QUALIS FUTURA SIT. TUM DICTO QUID ACTURI SINT IN CORPORIBUS IMMORTALIBUS ATQUE SPIRITALIBUS SANCTI, OPUS TERMINATUR.

CAPUT I.

De conditione Angelorum et hominum.

I. SICUT in proximo libro superiore promisimus, iste hujus totius Operis ultimus disputationem de Civitatis Dei æterna beatitudine continebit. Quæ non propter ætatis per multa sæcula longitudinem, tamen quandocumque finiendam, æternitatis nomen accepit : sed quemadmodum scriptum est in Evangelio, « Regni ejus non erit » finis. » Nec ita ut aliis moriendo decedentibus, aliis succedentibus oriendo, species in ea perpetuitatis appareat, sicut in arbore quæ perenni fronde vestitur, eadem videtur viriditas permanere, dum labentibus et cadentibus foliis, subinde alia quæ nascuntur, faciem conservant opacitatis : sed omnes in ea cives immortales erunt, adipiscentibus et hominibus, quod nunquam sancti Angeli perdiderunt. Faciet hoc Deus omnipotentissimus ejus conditor. Promisit enim, nec mentiri potest ; et quibus fidem hinc quoque faceret, multa sua, et non promissa, et promissa jam fecit.

[1] Scriptus circiter initium anni 427.

II. Ipse est enim, qui in principio condidit mundum, plenum bonis omnibus visibilibus atque intelligibilibus rebus, in quo nihil melius instituit quam spiritus, quibus intelligentiam dedit, et suæ contemplationis habiles capacesque sui præstitit, atque una societate devinxit, quam sanctam et supernam dicimus Civitatem, in qua res qua sustententur beatique sint, Deus ipse illis est, tanquam vita victusque communis. Qui liberum arbitrium eidem intellectuali naturæ tribuit tale, ut si vellet, desereret Deum, beatitudinem scilicet suam, continuo miseria secutura. Qui cum præsciret Angelos quosdam per elationem, qua ipsi sibi ad beatam vitam sufficere vellent, tanti boni desertores futuros, non eis ademit hanc potestatem, potentius et melius esse judicans etiam de malis bene facere, quam mala esse non sinere. Quæ omnino nulla essent, nisi natura mutabilis, quamvis bona, et a summo Deo atque incommutabili bono, qui bona omnia condidit, instituta, peccando ea sibi ipsa fecisset. Quo etiam peccato suo teste convincitur, bonam conditam esse naturam. Nisi enim magnum et ipsa, licet non æquale Conditori, bonum esset, profecto desertio Dei tanquam luminis sui malum ejus esse non posset. Nam sicut cæcitas oculi vitium est, et idem ipsum indicat ad lumen videndum oculum esse creatum, ac per hoc etiam ipso vitio suo excellentius ostenditur cæteris membris membrum capax luminis, (non enim alia causa esset vitium ejus carere lumine;) ita natura quæ fruebatur Deo, optimam se institutam docet etiam ipso vitio, quo ideo misera est, quia non fruitur Deo: qui casum Angelorum voluntarium justissima pœna sempiternæ infelicitatis obstrinxit, atque in eo summo bono permanentibus cæteris, ut de sua sine fine permansione certi essent, tanquam ipsius præmium permansionis dedit. Qui fecit hominem etiam ipsum rectum cum eodem libero

arbitrio, terrenum quidem animal, sed cœlo dignum, si suo cohæreret auctori : miseria similiter, si eum desereret, secutura, qualis naturæ hujusmodi conveniret. Quem similiter cum prævaricatione legis Dei per Dei desertionem peccatorum esse præsciret, nec illi ademit liberi arbitrii potestatem, simul prævidens, quid boni de malo esset ipse facturus, qui de mortali progenie merito justeque damnata tantum populum gratia sua colligit, ut inde suppleat, et instauret partem quæ lapsa est Angelorum ; ac sic illa dilecta et superna Civitas non fraudetur suorum numero civium, quinetiam fortassis et uberiore lætetur.

CAPUT II.

De æterna Dei et incommutabili voluntate.

1. Multa enim fiunt a malis quidem contra voluntatem Dei : sed tantæ est ille sapientiæ tantæque virtutis, ut in eos exitus sive fines, quos bonos et justos ipse præscivit, tendant omnia, quæ voluntati ejus videntur adversa. Ac per hoc cum Deus mutare dicitur voluntatem, ut quibus lenis erat, verbi gratia, reddatur iratus, illi potius quam ipse mutantur, et eum quodam modo mutatum in his quæ patiuntur inveniunt : sicut mutatur sol oculis sauciatis, et asper quodam modo ex miti, et ex delectabili molestus efficitur, cum ipse apud se ipsum maneat idem qui fuit. Dicitur etiam voluntas Dei, quam facit in cordibus obedientium mandatis ejus, de qua dicit Apostolus, « Deus est enim, qui operatur in vobis et velle[1]. » Sicut

[1] Philip. II, 13.

justitia Dei, non solum qua ipse justus est dicitur, sed illa etiam quam in homine, qui ab illo justificatur, facit : sic et lex ejus vocatur, quæ potius est hominum, sed ab ipso data. Nam utique homines erant, quibus ait Jesus : « In lege vestra scriptum est[1] : » cum alio loco legamus, « Lex Dei ejus in corde ipsius[2]. » Secundum hanc voluntatem, quam Deus operatur in hominibus, etiam velle dicitur, quod ipse non vult, sed suos id volentes facit : sicut dicitur cognovisse, quod ut cognosceretur fecit, a quibus ignorabatur. Neque enim dicente Apostolo. « Nunc » autem cognoscentes Deum, imo cogniti a Deo[3], » fas est ut credamus, quod eos tunc cognoverit Deus præcognitos ante constitutionem mundi : sed tunc cognovisse dictus est, quod tunc ut cognosceretur effecit[4]. De his locutionum modis jam et in superioribus libris memini disputatum. Secundum hanc ergo voluntatem, qua Deum velle dicimus quod alios efficit velle, a quibus futura nesciuntur, multa vult, nec facit.

II. Multa enim volunt fieri sancti ejus ab illo inspirata sancta voluntate, nec fiunt; sicut orant pro quibusdam pie sancteque, et quod orant non facit, cum ipse in eis hanc orandi voluntatem sancto Spiritu suo fecerit. Ac per hoc, quando secundum Deum volunt et orant sancti, ut quisque sit salvus, possumus illo modo locutionis dicere : « Vult Deus et non facit : » ut ipsum dicamus velle, qui ut velint isti facit. Secundum illam vero voluntatem suam, quæ cum ejus præscientia sempiterna est, profecto in cœlo et in terra omnia quæcumque voluit[5], non solum præterita vel præsentia, sed etiam futura jam fecit. Verum ante quam veniat tempus, quo voluit ut fieret, quod ante tempora universa præscivit atque disposuit, dicimus : « Fiet

[1] Joan. VIII, 17. — [2] Psal. XXXVI, 31 et Isai. II, 6. — [3] Gal. IV, 9. — [4] I Petr. I, 20. — [5] Psal. CXIII, alias CXIV II. 3.

quando Deus voluerit. » Si autem non solum tempus quo futurum est, verumetiam utrum futurum sit ignoramus, dicimus : « Fiet, si Deus voluerit » : non quia Deus novam voluntatem, quam non habuit, tunc habebit ; sed quia id quod ex æternitate in ejus immutabili præparatum est voluntate, tunc erit.

CAPUT III.

De promissione æternæ beatitudinis sanctorum, et perpetuis suppliciis impiorum.

Quapropter, ut cætera tam multa præter eam, sicut nunc in Christo videmus impleri quod promisit Abrahæ, dicens : « In semine tuo benedicentur omnes gentes[1] : » ita quod eidem semini ejus promisit, implebitur, ubi ait per Prophetam : « Resurgent qui erant in monumentis[2]. » Et quod ait : « Erit cœlum novum et terra nova, et non » erunt memores priorum, nec ascendent in cor ipsorum ; » sed lætitiam et exultationem invenient in ea. Ecce ego » faciam Jerusalem exultationem et populum meum læ» titiam ; et exultabo in Jerusalem, et lætabor in populo » meo ; et ultra non audietur in ea vox fletus[3]. » Et per alium Prophetam, quod prænuntiavit dicens eidem Prophetæ : « In tempore illo salvabitur populus tuus omnis » qui inventus fuerit scriptus in libro : et multi dormien» tium in terræ pulvere[4] : » sive, ut quidam interpretati sunt : « Aggere, exurgent ; hi in vitam æternam, et hi » in opprobrium et confusionem æternam[5]. » Et alio loco

[1] Gen. XXII, 8. — [2] Isai. XXVI, 19. — [3] Id. LXV, 17-19. — [4] Dan. XII, 1, 2. — [5] Ibid.

per eumdem Prophetam: « Accipient regnum sancti Altis-» simi, et obtinebunt illud usque in sæculum, et usque in » sæculum sæculorum[1]. » Et paulo post : « Regnum, inquit, » ejus regnum sempiternum[2]. » Et alia quæ ad hoc pertinentia in libro vicesimo posui, sive quæ non posui et tamen in eisdem litteris scripta sunt : venient et hæc, sicut et ista venerunt, quæ increduli non putabant esse ventura. Idem quippe Deus utraque promisit, utraque ventura esse prædixit, quem perhorrescunt numina Paganorum, teste etiam Porphyrio nobilissimo philosopho Paganorum.

CAPUT IV.

Contra sapientes mundi, qui putant terrena hominum corpora ad cæleste habitaculum non posse transferri.

Sed videlicet homines docti atque sapientes contra vim tantæ auctoritatis, quæ omnia genera hominum, sicut tanto ante prædixit, in hoc credendum sperandumque convertit, acute sibi argumentari videntur adversus corporum resurrectionem, et dicere quod in tertio de republica libro a Cicerone commemoratum est. Nam cum Herculem et Romulum ex hominibus deos esse factos asseveraret : quorum non corpora, inquit, sunt in cœlum elata : neque enim natura pateretur, ut id quod esset e terra, nisi in terra maneret. Hæc est magna ratio sapientium, quorum « Dominus novit cogitationes, quoniam vanæ sunt[3]. » Si enim animæ tantummodo essemus, id est, sine ullo corpore

[1] Daniel vii, 18. — [2] Ibid. 27. — [3] Psal. xciii, 11.

spiritus, et in cœlo habitantes terrena animalia nesciremus, nobisque futurum esse diceretur, ut terrenis corporibus animandis quodam vinculo mirabili necteremur, nonne multo fortius argumentaremur id credere recusantes, et diceremus naturam non pati, ut res incorporea ligamento corporeo vinciretur? Et tamen plena est terra vegetantibus animis hæc membra terrena, miro sibi modo connexa et implicita. Cur ergo eodem volente Deo, qui fecit hoc animal; non poterit terrenum corpus in cœleste corpus attolli, si animus omni, ac per hoc etiam cœlesti, corpore præstabilior terreno corpori potuit illigari? An terrena particula tam exigua potuit aliquid cœlesti corpore melius apud se tenere, ut sensum haberet et vitam et eam sentientem atque viventem dedignabitur cœlum suscipere, aut susceptam non poterit sustinere, cum de re sentiat et vivat ista meliore, quam est corpus omne cœleste? Sed ideo nunc non fit, quia nondum est tempus quo id fieri voluit, qui hoc quod videndo jam viluit, multo mirabilius quam illud quod ab istis non creditur, fecit. Cur enim non vehementius admiramur incorporeos animos cœlesti corpore potiores, terrenis illigari corporibus, quam corpora, licet terrena, sedibus quamvis cœlestibus, tamen corporeis sublimari, nisi quia hoc videre consuevimus, et hoc sumus, illud vero nondum sumus, nec aliquando adhuc vidimus? Nam profecto sobria ratione consulta mirabilioris esse divini operis reperitur, incorporalibus corporalia quodam modo attexere, quam licet diversa, quia illa cœlestia, ista terrestria, tamen corpora et corpora copulare.

CAPUT V.

De resurrectione carnis, quam quidam, mundo credente, non credunt.

Sed hoc incredibile fuerit aliquando : ecce jam credidit mundus sublatum terrenum Christi corpus in cœlum ; resurrectionem carnis et ascensionem in supernas sedes, paucissimis remanentibus atque stupentibus, vel doctis, vel indoctis, jam crediderunt et docti et indocti. Si rem credibilem crediderunt, videant quam sint stolidi, qui non credunt : si autem res incredibilis credita est, etiam hoc utique incredibile est, sic creditum esse, quod incredibile est. Hæc igitur duo incredibilia, resurrectionem scilicet nostri corporis in æternum, et rem tam incredibilem mundum esse crediturum, idem Deus antequam vel unum horum fieret[2], ambo futura esse prædixit. Unum duorum incredibilium jam factum videmus, ut quod erat incredibile, crederet mundus : cur id quod reliquum est desperatur, ut etiam hoc veniat, quod incredibile credidit mundus, sicut jam venit, quod similiter incredibile fuit, ut rem tam incredibilem crederet mundus, quandoquidem hoc utrumque incredibile, quorum videmus unum, alterum credimus, in eisdem litteris prædictum sit[1], per quas credidit mundus? Et ipse modus quo mundus credidit si consideretur, incredibilior invenitur. Ineruditos liberalibus disciplinis, et omnino, quantum ad istorum doctrinas attinet, impolitos, non peritos grammatica, non armatos dialectica non rhetorica inflatos, piscatores

[1] Matth. xxvi, 13.

Christus cum retibus fidei ad mare hujus sæculi paucissimos misit, atque ita et ex omni genere tam multos pisces, et tanto mirabiliores, quanto rariores etiam ipsos philosophos cepit. Duobus illis incredibilibus, si placet, imo quia placere debet, addamus hoc tertium. Jam ergo tria sunt incredibilia, quæ tamen facta sunt. Incredibile est Christum resurrexisse in carne, et in cœlum ascendisse cum carne: incredibile est mundum rem tam incredibilem credidisse: incredibile est homines ignobiles, infimos, paucissimos, imperitos rem tam incredibilem, tam efficaciter mundo, et in illo etiam doctis persuadere potuisse. Horum trium incredibilium primum nolunt isti, cum quibus agimus, credere; secundum coguntur et cernere; quod non inveniunt unde sit factum, si non credunt tertium. Resurrectio certe Christi, et in cœlum cum carne in qua resurrexit ascensio, toto jam mundo prædicatur et creditur: si credibilis non est, unde toto terrarum orbe jam credita est? Si multi nobiles, sublimes, docti eam se vidisse dixerunt, et quod viderunt, diffamare curarunt, eis mundum credidisse non mirum est; sed istos adhuc credere nolle perdurum est: si autem ut verum est, paucis, obscuris, minimis, indoctis eam se vidisse dicentibus et scribentibus credidit mundus, cur pauci obstinatissimi, qui remanserunt, ipsi mundo jam credenti adhuc usque non credunt? Qui propterea numero exiguo ignobilium, infimorum, imperitorum hominum credidit, quia in tam contemptibilibus testibus multo mirabilius divinitas se ipsa persuasit. Eloquia namque persuadentium, quæ dicebant, mira fuerunt facta, non verba. Qui enim Christum in carne resurrexisse, et cum illa in cœlum ascendisse non viderant, id se vidisse narrantibus, non loquentibus tantum, sed etiam mirifica facientibus signa credebant. Homines quippe, quos unius, vel ut multum, duarum lin-

guarum fuisse noverant, repente linguis omnium gentium loquentes mirabiliter audiebant. Claudum ab uberibus matris ad eorum verbum in Christi nomine post quadraginta annos incolumem constitisse; sudaria de corporibus eorum ablata sanandis profuisse languentibus[1]; in via qua fuerant transituri positos in ordine innumerabiles morbis variis laborantes, ut ambulantium super eos umbra transiret, continuo salutem solere recipere; et alia multa stupenda in Christi nomine per eos facta, postremo etiam mortuos resurrexisse cernebant. Quæ si, ut leguntur, gesta esse concedunt, ecce tot incredibilia tribus illis incredibilibus addimus; et ut credatur unum incredibile, quod de carnis resurrectione atque in cœlum ascensione dicitur, multorum incredibilium testimonia tanta congerimus, et nondum ad credendum horrenda duritia incredulos flectimus. Si vero per Apostolos Christi, ut eis crederetur, resurrectionem atque ascensionem prædicantibus Christi, etiam ista miracula facta esse non credunt, hoc nobis unum grande miraculum sufficit, quod eam terrarum orbis sine ullis miraculis credidit.

CAPUT VI.

Quod Roma conditorem suum Romulum diligendo deum fecerit, Ecclesia autem Christum Dominum credendo dilexerit.

1. Recolamus etiam hoc loco illud quod de Romuli credita divinitate Tullius admiratur. Verba ejus ut scripta sunt, inseram : « Magis est, inquit, in Romulo admiran-

[1] Act. II, III et IV.

dum, quod cæteri qui dii ex hominibus facti esse dicuntur, minus eruditis hominum sæculis fuerunt, ut fingendi proclivior esset ratio, cum imperiti facile ad credendum impellerentur. Romuli autem ætatem minus his (2) sexcentis annis jam inveteratis litteris atque doctrinis, omnique illo antiquo ex inculta hominum vita errore sublato fuisse cernimus. Et paulo post de eodem Romulo ita loquitur, quod ad hunc pertinet sensum : « Ex quo intelligi potest, inquit, permultis annis ante Homerum fuisse, quam Romulum, ut jam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditis ad fingendum vix quidquam esset loci. Antiquitas enim recepit fabulas, fictas etiam nonnunquam incondite. » Hæc ætas autem jam exculta præsertim eludens omne quod fieri non potest respuit. Unus e numero doctissimorum hominum, idemque eloquentissimus omnium M. Tullius Cicero, propterea dicit divinitatem Romuli mirabiliter creditam, quod erudita jam tempora fuerunt, quæ falsitatem non reciperent fabularum. Quis autem Romulum deum nisi Roma credidit, atque id parva et incipiens? Tum deinde posteris servare fuerat necesse quod acceperant a majoribus, ut cum ista superstitione in lacte quodam modo matris ebibita cresceret civitas, atque ad tam magnum perveniret imperium, ut ex ejus fastigio, velut ex altiore quodam loco, alias quoque gentes, quibus dominaretur, hac sua opinione perfunderet ; ut non quidem crederent, sed tamen dicerent deum Romulum, ne civitatem, cui serviebant, de conditore ejus offenderent, aliter eum nominando quam Roma ; quæ id non amore quidem hujus erroris, sed tamen amoris errore crediderat. Christus autem quanquam sit cœlestis et sempiternæ conditor Civitatis, non tamen eum, quoniam ab illo condita est, Deum credidit : sed ideo potius est condenda, quia credidit. Roma conditorem suum jam constructa et

dedicata tanquam deum coluit in templo : hæc autem Jerusalem conditorem suum Deum Christum, ut construi posset et dedicari, posuit in fidei fundamento. Illa illum amando esse deum credidit, ista istum Deum esse credendo amavit. Sicut ergo præcessit unde amaret illa, et de amato jam libenter etiam falsum bonum crederet : ita præcessit unde ista crederet, ut recta fide, non temere quod falsum, sed quod verum erat amaret. Exceptis enim tot et tantis miraculis, quæ persuaserunt Deum esse Christum, prophetiæ quoque divinæ fide dignissimæ præcesserunt, quæ in illo, non sicut a patribus adhuc creduntur implendæ, sed jam demonstrantur impletæ. De Romulo autem quia condidit Romam, in eaque regnavit, auditur, legiturve quod factum est, non quod ante fuerat prophetatum : sed quod sit receptus in deos, creditum tenent litteræ, non factum docent. Nullis quippe rerum mirabilium signis id ei vere provenisse monstratur. Lupa quippe illa nutrix, quod videtur quasi magnum extitisse portentum, quale aut quantum est ad demonstrandum deum? Certe enim etsi non meretrix lupa fuit illa, sed bestia, cum commune fuerit ambobus, frater tamen ejus non habetur deus. Quis autem prohibitus est, aut Romulum, aut Herculem, aut alios tales homines deos dicere, et mori maluit, quam non dicere? Aut vero aliqua gentium coleret inter deos suos Romulum, nisi Romani nominis metus cogeret? Quis porro numeret, quam multi quantalibet sævitia credulitatis occidi, quam Christum Deum negare maluerunt? Proinde metus quamlibet levis indignationis, quæ ab animis Romanorum, si non fieret, posse putabatur existere, compellebat aliquas civitates positas sub jure romano tanquam deum colere Romulum : a Christo autem Deo non solum colendo, verumetiam confitendo, tantam per orbem terræ Martyrum multitudinem metus revocare non potuit, non

levis offensionis animorum, sed immensarum variarumque pœnarum, et ipsius mortis, quæ plus cæteris formidatur. Neque tunc Civitas Christi, quamvis adhuc peregrinaretur in terris, et haberet tamen magnorum agmina populorum, adversus impios persecutores suos pro temporali salute pugnavit; sed potius ut obtineret æternam, non repugnavit. Ligabantur, includebantur, cædebantur, torquebantur, urebantur, laniabantur, trucidabantur, et multiplicabantur. Non erat eis pro salute pugnare, nisi salutem pro Salvatore contemnere.

II. Scio in libro Ciceronis tertio, nisi fallor, de Republica, disputari nullum bellum suscipi a civitate optima, nisi aut pro fide, aut pro salute. Quid autem dicat pro salute, vel intelligi quam salutem velit, alio loco demonstrant; sed his pœnis, inquit, quas etiam stultissimi sentiunt, egestate, exilio, vinculis, verberibus, elabuntur sæpe privati, oblata mortis celeritate. Civitatibus autem mors ipsa pœna est, quæ videtur a pœna singulos vindicare. Debet enim constituta sic esse civitas, ut æterna sit. Itaque nullus interitus est reipublicæ naturalis, ut hominis, in quo mors non modo necessaria est, verumetiam optanda persæpe. Civitas autem cum tollitur, deletur, extinguitur: simile est quodam modo (ut magnis parva conferamus) ac si omnis hic mundus intereat et concidat. » Hoc ideo dixit Cicero, quia mundum non interiturum cum Platonicis sentit. Constat ergo eum pro ea salute bellum voluisse suscipi a civitate, qua fit ut maneat hic civitas, sicut dicit, æterna, quamvis morientibus et nascentibus singulis, sicut perennis est opacitas oleæ vel lauri, atque hujumodi cæterarum arborum, singulorum lapsu ortuque foliorum. Mors quippe, ut dicit, non hominum singulorum, sed universæ pœna est civitatis, quæ a pœna plerumque singulos

vindicat. Unde merito quæritur, utrum recte fecerint[1]. Saguntini, quando universam suam civitatem interire maluerunt, quam fidem frangere, qua cum ipsa romana republica tenebantur : in quo suo facto laudantur ab hominibus terrenæ reipublicæ civibus. Sed quomodo huic disputationi possent obedire, non video, ubi dicitur nullum suscipiendum esse bellum, nisi aut pro fide, aut pro salute : nec dicitur, si in unum simul periculum ita duo ista concurrerint, ut teneri alterum sine alterius amissione non possit, quid sit potius eligendum. Profecto enim Saguntini si salutem eligerent, fides eis fuerat deseranda : si fides tenenda, amittenda utique salus, sicut et factum est. Salus autem Civitatis Dei talis est, ut cum fide ac per fidem teneri, vel potius acquiri possit : fide autem perdita, ad eam quisque venire non possit. Quæ cogitatio firmissimi ac patientissimi cordis, tot ac tantos Martyres fecit, qualem ne unum quidem habuit, vel habere potuit, quando est deus creditus Romulus.

CAPUT VII.

Quod ut mundus in Christum crederet, virtutis fuerit divinæ, non persuasionis humanæ.

Sed valde ridiculum est de Romuli falsa divinitate, cum de Christo loquimur, facere mentionem. Verumtamen cum sexcentis ferme annis ante Ciceronem Romulus fuerit, atque illa ætas jam fuisse doctrinis dicatur exculta; ut quod fieri non potest, omne respueret : quanto magis post sexcentos annos ipsius tempore Ciceronis, maxime-

[1] Vide supra lib. III, c. 20.

que postea sub Augusto atque Tiberio, eruditioribus utique temporibus, resurrectionem carnis Christi atque in cœlum ascensionem, tanquam id quod fieri non potest, mens humana ferre non posset, eludensque ab auribus cordibusque respueret, nisi eam fieri potuisse, atque factam esse Divinitas ipsius veritatis, vel veritas Divinitatis, et contestantia miraculorum signa monstrarent; ut terrentibus et contradicentibus tam multis tamque magnis persecutionibus, præcedens in Christo, deinde ad novum sæculum in cæteris secutura resurrectio atque immortalitas carnis et fidelissime crederetur, et prædicaretur intrepide, et per orbem terræ pullulatura fœcundius cum Martyrum sanguine sereretur. Legebantur enim præconia præcedentia Prophetarum, concurrebant ostenta virtutum, et persuadebatur veritas nova consuetudini, non contraria rationi, donec orbis terræ, qui persequebatur furore, sequeretur fide.

CAPUT VIII.

De miraculis, quæ ut mundus in Christum crederet facta sunt, et fieri mundo credente non desinunt.

Cur, inquiunt, nunc illa miracula, quæ prædicatis facta esse, non fiunt? Possem quidem dicere necessaria fuisse prius quam crederet mundus, ad hoc ut crederet mundus. Quisquis adhuc prodigia ut credat inquirit, magnum est ipse prodigium, qui mundo credente non credit. Verum hoc ideo dicunt, ut nec tunc illa miracula facta fuisse credantur. Unde ergo tanta fide Christus usquequaque cantatur in cœlum cum carne sublatus? Unde

temporibus eruditis, et omne quod fieri non potest respuentibus, sine ullis miraculis nimium mirabiliter incredibilia credidit mundus? An forte credibilia fuisse, et ideo credita esse dicturi sunt? Cur ergo ipsi non credunt? Brevis est igitur nostra complexio : « Aut incredibilis rei, quæ non videbatur, alia incredibilia, quæ tamen fiebant et videbantur, fecerunt fidem ; aut certe res ita credibilis, ut nullis quibus persuaderetur miraculis indigeret, istorum nimiam redarguit infidelitatem. » Hoc ad refellendos vanissimos dixerim. Nam facta esse multa miracula, quæ attestarentur illi uni grandi salubrique miraculo, quo Christus in cœlum cum carne in qua resurrexit, ascendit, negare non possumus. In eisdem quippe veracissimis libris cuncta conscripta sunt, et quæ facta sunt, et propter quod credendum facta sunt. Hæc, ut fidem facerent, innotuerunt; hæc per fidem, quam fecerunt, multo clarius innotescunt. Leguntur quippe in populis, ut credantur; nec in populis tamen nisi credita legerentur. Nam etiam nunc fiunt miracula in ejus nomine, sive per sacramenta ejus, sive per orationes vel memorias sanctorum ejus; sed non eadem claritate illustrantur, ut tanta quanta illa gloria diffamentur. Canon quippe sacrarum Litterarum, quem definitum esse oportebat, illa facit ubique recitari, et memoriæ cunctorum inhærere populorum : hæc autem ubicumque fiunt, ibi sciuntur vix a tota ipsa civitate vel quocumque commanentium loco. Nam plerumque etiam ibi paucissimi sciunt, ignorantibus cæteris, maxime si magna sit civitas; et quando alibi aliisque narrantur, non tanta ea commendat auctoritas, ut sine difficultate vel dubitatione credantur, quamvis Christianis fidelibus a fidelibus indicentur.

II. Miraculum, quod Mediolani factum est, cum illic essemus, quando illuminatus est cæcus, ad multorum

notitiam potuit pervenire, quia et grandis est civitas, et ibi erat tunc imperator, et immenso populo teste res gesta est, concurrente ad corpora martyrum Protasii et Gervasii: quæ cum laterent, et penitus nescirentur, episcopo Ambrosio per somnium revelata reperta sunt[1]; ubi cæcus ille, depulsis veteribus tenebris, diem vidit.

III. Apud Carthaginem autem quis novit, præter admodum paucissimos, salutem, quæ facta est Innocentio Exadvocato vicariæ præfecturæ, ubi nos interfuimus, et oculis aspeximus nostris? Venientes enim de transmarinis, me et fratrem meum Alypium, nondum quidem clericos, sed jam Deo servientes, ut erat cum tota domo sua religiosissimus, ipse susceperat, et apud eum tunc habitabamus. Curabatur a medicis: fistulas, quas numerosas atque perplexas habuit in posteriore atque ima corporis parte, jam secuerant ei, et artis suæ cætera medicamentis agebant. Passus autem fuerat in sectione illa et diuturnos et acerbos dolores. Sed unus inter multos sinus fefellerat medicos, atque ita latuerat, ut eum non tangerent, quem ferro aperire debuerant. Denique sanatis omnibus quæ aperta curabant, iste remanserat solus, cui frustra impendebatur labor. Quas moras ille suspectas habens, multumque formidans ne iterum secaretur, quod ei prædixerat alius medicus domesticus ejus, quem non admiserant illi, ut saltem videret, cum primum sectus est, quomodo id facerent, iratusque illum domo abjecerat, vixque receperat, erupit, atque ait: « Iterum me secturi estis? Ad illius, quem noluistis esse præsentem, verba venturus sum? » Irridere illi medicum imperitum, metumque homidis bonis verbis promissionibusque lenire. Præterierunt et alii dies plurimi, nihilque proficiebat omne quod fiebat. Me dici tamen in sua pollicitatione persistebant, non se

[1] Vide lib. ix. Confes. c. 7.

illum sinum ferro, sed medicamentis esse clausuros. Adhibuerunt et alium grandævum jam medicum, satisque in illa arte laudatum (adhuc enim vivebat) Ammonium, qui, loco inspecto, idem quod illi ex eorum diligentia peritiaque promisit. Cujus ille factus auctoritate securus, domestico suo medico, qui futuram prædixerat aliam sectionem faceta hilaritate, velut jam salvus, illusit. Quid plura? Postea tot dies inaniter consumpti transierunt, ut fessi atque confusi faterentur eum nisi ferro nullo modo posse sanari. Expavit, expalluit nimio timore turbatus : atque ubi se collegit, farique potuit, abire illos jussit, et ad se amplius non accedere, nec aliud occurrit fatigato lacrymis et illa jam necessitate constricto, nisi ut adhiberet Alexandrinum quemdam, qui tunc chirurgus mirabilis habebatur, ut ipse faceret quod ab illis fieri nolebat iratus. Sed postea quam venit ille, laboremque illorum in cicatricibus sicut artifex vidit, boni viri functus officio, persuasit homini ut illi potius qui in eo tantum laboraverant, quantum ipse inspiciens mirabatur, curationis suæ fine fruerentur, adjiciens quod revera nisi sectus esset, salvus esse non posset; sed valde abhorrere a suis moribus, ut hominibus quorum artificiosissimam operam, industriam, diligentiam admirans in cicatricibus ejus videret, propter exiguum quod remansit, palmam tanti laboris auferret. Redditi sunt animo ejus, et placuit ut eodem Alexandrino assistente ipsi sinum illum ferro, qui jam consensu omnium aliter insanabilis putabatur, aperirent. Quæ res dilata est in consequentem diem. Sed cum abiissent illi, ex mœrore nimio domini tantus est in domo illa exortus dolor, ut tanquam funeris planctus vix comprimeretur a nobis. Visitabant eum quotidie sancti viri, episcopus tunc Uzalensis, beatæ memoriæ Saturninus, et presbyter Gelosus, ac diaconi Carthaginensis Ecclesiæ : in quibus erat,

et ex quibus solus est nunc in rebus humanis, jam episcopus cum honore a nobis debito nominandus Aurelius, cum quo recordantes mirabilia opera Dei, de hac re sæpe collocuti sumus, cumque valde meminisse, quod commemoramus, invenimus. Qui cum eum, sicut solebant, vespere visitarent, rogavit eos miserabilibus lacrymis, ut mane dignarentur esse præsentes suo funeri potius quam dolori. Tantus enim eum metus ex prioribus invaserat pœnis, ut se inter medicorum manus non dubitaret esse moriturum. Consolati sunt eum illi, et hortati ut in Deo fideret, ejusque voluntatem viriliter ferret. Inde ad orationem ingressi sumus: ubi nobis ex more genua figentibus, atque incumbentibus terræ, ille se ita projecit, tanquam fuisset aliquo impellente graviter prostratus, et cœpit orare: quibus modis, quo affectu, quo motu animi, quo fluvio lacrymarum, quibus gemitibus atque singultibus succutientibus omnia membra ejus et pene intercludentibus spiritum, quis ullis explicet verbis? Utrum orarent alii, nec in hæc eorum averteretur intentio, nesciebam. Ego tamen prorsus orare non poteram: hoc tantummodo breviter in corde meo dixi: «Domine, quas tuorum preces exaudis, si has non exaudis?» Nihil enim mihi videbatur addi jam posse, nisi ut expiraret orando. Surreximus, et accepta ab episcopo benedictione discessimus, rogante illo ut mane adessent, illis ut æquo animo esset hortantibus. Illuxit dies qui metuebatur, aderant servi Dei, sicut se affuturos esse promiserant: ingressi sunt medici, parantur omnia quæ hora illa poscebat, tremenda ferramenta proferuntur, attonitis suspensisque omnibus. Eis autem, quorum erat major auctoritas, defectum animi ejus consolando erigentibus, ad manus secturi membra in lectulo componuntur, solvuntur nodi ligamentorum, nudatur locus, inspicit medicus, et secandum illum sinum armatus

atque intentus inquirit. Scrutatur oculis, digitisque contrectat; tentat denique modis omnibus: invenit firmissimam cicatricem. Jam illa lætitia et laus atque gratiarum actio misericordi et omnipotenti Deo, quæ fusa est ore omnium lacrymantibus gaudiis, non est committenda meis verbis: cogitetur potius quam dicatur.

IV. In eadem Carthagine Innocentia religiosissima fœmina, de primariis ipsius civitatis, in mamilla cancrum habebat: rem, sicut medici dicunt, nullis medicamentis sanabilem. Aut ergo præcidi solet, et a corpore separari membrum ubi nascitur: aut ut aliquanto homo diutius vivat, tamen inde morte quamlibet tardius affutura, secundum Hippocratis, ut ferunt, sententiam omnis est omittenda curatio. Hoc illa a perito medico et suæ domui familiarissimo acceperat, et ad solum Deum se orando converterat. Admonetur in somnis, appropinquante Pascha, ut in parte fœminarum observanti ad baptisterium, quæcumque illi baptizata primitus occurrisset, signaret ei locum signo Christi: fecit, et confestim sanitas consecuta est. Medicus sane, qui ei dixerat ut nihil curationis adhiberet, si paulo diutius vellet vivere, cum inspexisset eam postea, et sanissimam comperisset, quam prius habere illud malum tali inspectione cognoverat, quæsivit ab ea vehementer quid adhibuisset; cupiens, quantum intelligi datur, nosse medicamentum, quo Hippocratis definitio vinceretur. Cumque ab ea quid factum esset audisset, voce velut contemnentis et vultu, ita ut illa metueret, ne aliquod contumeliosum verbum proferret in Christum, religiosa urbanitate respondisse fertur: « Putabam, inquit, magnum aliquid te mihi fuisse dicturam. » Atque illa jam exhorrescente, mox addidit: « Quid grande fecit Christus sanare cancrum, qui quatriduanum mortuum suscitavit[1]? » Hoc

[1] Joan. XI.

cum audissem, et vehementer stomacharer, in illa civitate atque in illa persona, non utique obscura, factum tam ingens miraculum sic latere, hinc eam et admonendam et pene objurgandam putavi. Quæ cum mihi respondisset non se inde tacuisse, quæsivi ab eis, quas forte tunc matronas amicissimas secum habebat, utrum hoc antea scissent. Responderunt se omnino nescisse. Ecce, inquam, quomodo non taces, ut nec istæ audiant, quæ tibi tanta familiaritate junguntur. Et quia breviter ab ea quæsiveram, feci ut, illis audientibus multumque mirantibus et glorificantibus Deum, totum ex ordine, quemadmodum gestum fuerit, indicaret.

V. Medicum quemdam podagrum in eadem urbe, qui cum dedisset nomen ad baptismum, et pridie quam baptizaretur, in somnis a pueris nigris cirratis, quos intelligebat dæmones, baptizari eodem anno prohibitus fuisset, eisque non obtemperans, etiam conculcantibus pedes ejus in dolorem acerrimum, qualem nunquam expertus est, isset, magisque eos vincens lavacro regenerationis, ut voverat, ablui non distulisset, in baptismate ipso non solum dolore, quo ultra solitum cruciabatur, verumetiam podagra caruisse, nec amplius, cum diu postea vixisset, pedes doluisse quis novit? Nos tamen novimus, et paucissimi fratres ad quos id potuit pervenire.

VI. Ex mimo quidam Curubitanus, non solum a paralysi, verumetiam ab informi pondere genitalium, cum baptizaretur, salvus effectus est; et liberatus utraque molestia, tanquam mali nihil habuisset in corpore, de fonte regenerationis ascendit. Quis hoc præter Curubim novit, et præter rarissimos aliquos, qui hoc ubicumque audire potuerunt? Nos autem cum hoc comperissemus, jubente sancto episcopo Aurelio, etiam ut veniret Carthaginem fecimus: quamvis a talibus prius audierimus, de quorum fide dubitare non possemus.

VII. Vir Tribunitius Hesperius apud nos est, habet in territorio Fussalensi fundum Zubedi appellatum, ubi cum afflictione animalium et servorum suorum domum suam spirituum malignorum vim noxiam perpeti comperisset, rogavit nostros, me absente, presbyteros, ut aliquis eorum illo pergeret, cujus orationibus cederent. Perrexit unus, obtulit ibi sacrificium corporis Christi, orans quantum potuit, ut cessaret illa vexatio: Deo protinus miserante cessavit. Acceperat autem ab amico suo terram sanctam de Jerosolymis allatam, ubi sepultus Christus die tertio resurrexit; eamque suspenderat in cubiculo suo, ne quid mali etiam ipse pateretur. At ubi domus ejus ab illa infestatione purgata est, quid de illa terra fieret, cogitabat; quam diutius in cubiculo suo reverentiæ causa habere nolebat. Forte accidit, ut ego et collega tunc meus episcopus Synitensis ecclesiæ Maximinus in proximo essemus: ut veniremus rogavit, et venimus. Cumque nobis omnia retulisset, etiam hoc petivit, ut infoderetur alicubi, atque ibi orationum locus fieret, ubi etiam possent Christiani ad celebranda quæ Dei sunt congregari. Non restitimus: factum est. Erat ibi juvenis paralyticus rusticanus: hoc audito petivit a parentibus suis, ut illum ad eum locum sanctum non cunctanter afferrent. Quo cum fuisset allatus, oravit, atque inde continuo pedibus suis salvus abscessit.

VIII. Victoriana dicitur villa, ab Hippone regio minus triginta millibus abest. Memoria Martyrum ibi est Mediolanensium Protasii et Gervasii. Portatus est eo quidam adolescens, qui cum die medio tempore æstatis equum ablueret in fluminis gurgite, dæmonem incurrit. Ibi cum jaceret vel morti proximus, vel simillimus mortuo, ad vespertinos illuc hymnos et orationes cum ancillis suis et quibusdam sanctimonialibus ex more domina possessionis

intravit; atque hymnos cantare cœperunt. Qua voce ille quasi percussus, excussus est: et cum terribili fremitu altare apprehensum movere non audens, sive non valens, tanquam eo fuerit alligatus, aut affixus, tenebat: et cum grandi ejulatu parci sibi rogans, confitebatur ubi adolescentem, et quando, et quomodo invaserit. Postremo se exiturum esse denuntians, membra ejus singula nominabat, quæ se amputaturum exiens minabatur: atque inter hæc verba discessit ab homine. Sed oculus ejus in maxillam fusus, tenui venula ab interiore quasi radice pendebat, totumque ejus medium, quod nigellum fuerat, albicaverat. Quo viso qui aderant, (concurrerant autem etiam alii vocibus ejus acciti, et se omnes in orationem pro illo straverant,) quamvis eum sana mente stare gauderent, rursus tamen propter oculum ejus contristati, medicum quærendum esse dicebant. Ibi maritus sororis ejus, qui eum illo detulerat, « Potens est, inquit, Deus sanctorum orationibus, qui fugavit dæmonem, lumen reddere. » Tunc, sicut potuit, oculum lapsum atque pendentem, loco suo, revocatum ligavit orario: nec nisi post septem dies putavit esse solvendum. Quod cum fecisset, sanissimum invenit. Sanati sunt illic et alii, de quibus dicere longum est.

IX. Hipponensem quamdam virginem scio, cum se oleo perunxisset, cui pro illa orans presbyter instillaverat lacrymas suas, mox a dæmonio fuisse sanatam. Scio etiam episcopum semel pro adolescente, quem non vidit, orasse, illumque illico dæmone caruisse.

X. Erat quidam senex Florentius Hipponensis noster, homo religiosus et pauper, sartoris se arte pascebat, casulam perdiderat, et unde sibi emeret non habebat: ad Vigenti Martyres, quorum Memoria apud nos est celeberrima, clara voce, ut vestiretur, oravit. Audierunt eum

adolescentes, qui forte aderant irrisores; cumque discedentem exagitantes prosequebantur; quasi a Martyribus quinquagenos folles (3), unde vestimentum emeret, petivisset. At ille tacitus ambulans, ejectum grandem piscem palpitantem vidit in littore, cumque illis faventibus atque adjuvantibus apprehendit, et cuidam coquo, Catoso nomine, bene Christiano, ad coquinam conditariam, indicans quid gestum sit, trecentis follibus vendidit, lanam comparare inde disponens, ut uxor ejus quomodo posset, ei quo indueretur, efficeret. Sed coquus concidens piscem, annulum aureum in ventriculo ejus invenit, moxque miseratione flexus, et religione perterritus, homini eum reddidit, dicens : « Ecce quomodo Viginti Martyres te vestierunt. »

XI. Ad aquas Tibilitanas episcopo afferente Præjecto reliquias martyris gloriosissimi Stephani, ad ejus Memoriam veniebat magnæ multitudinis concursus et occursus. Ibi cæca mulier, ut ad episcopum portantem duceretur, oravit : flores, quos ferebat, dedit; recepit, oculis admovit, protinus vidit. Stupentibus qui aderant, præibat exultans, viam carpens, et viæ ducem ulterius non requirens.

XII. Memorati Memoriam Martyris, quæ posita est in castello Sinitensi, quod Hipponensi coloniæ vicinum est, ejusdem loci Lucillus episcopus, populo præcedente atque sequente portabat. Fistula, cujus molestia jamdiu laboraverat, et familiarissimi sui medici, qui eam secaret, opperiebatur manus, illius piæ sarcinæ vectatione, repente sanata est : nam deinceps eam in suo corpore non invenit.

XIII. Eucharius est presbyter ex Hispania, Calamæ habitat, veteri morbo calculi laborabat; per Memoriam supradicti Martyris, quam Possidius illo advexit episcopus,

salvus factus est. Idem ipse postea morbo alio prævalescente, mortuus sic jacebat, ut ei jam pollices ligarentur : opitulatione memorati Martyris, cum de Memoria ejus reportata fuisset et super jacentis corpus missa ipsius presbyteri tunica, suscitatus est.

XIV. Fuit ibi vir in ordine suo primarius, nomine Martialis, ævo jam gravis, et multum a religione abhorrens christiana. Habebat sane fidelem filiam, et generum eodem anno baptizatum. Qui cum eum ægrotantem multis et magnis lacrymis rogarent, ut Christianus fieret, prorsus abnuit, eosque a se turbida indignatione submovit. Visum est genero ejus, ut iret ad Memoriam sancti Stephani et illic pro eo quantum posset oraret, ut Deus illi daret mentem bonam, qua credere non differret in Christum. Fecit hoc ingenti gemitu et fletu, et sinceriter ardente pietatis affectu : deinde abscedens, aliquid de altari florum, quod occurrit, tulit; eique, cum jam nox esset, ad caput posuit : tum dormitum est. Et ecce ante diluculum clamat, ut ad episcopum curreretur, qui mecum forte tunc erat apud Hipponem. Cum ergo audisset eum absentem, venire presbyteros postulavit. Venerunt, credere se dixit, admirantibus atque gaudentibus omnibus, baptizatus est. Hoc, quandiu vixit, in ore habebat : « Christe accipe spiritum meum : » cum hæc verba beatissimi Stephani, quando lapidatus est a Judæis[1], ultima fuisse nesciret, quæ huic quoque ultima fuerunt : nam non multo post etiam ipse defunctus est.

XV. Sanati sunt illic per eumdem Martyrem etiam podagri duo, unus civis, peregrinus unus : sed civis omni modo, peregrinus autem per revelationem quid adhiberet quando doleret, audivit; et cum hoc fecerit, dolor continuo conquiescit.

[1] Act. VII.

XVI. Audurus nomen est fundi, ubi ecclesia est, et in ea Memoria Stephani martyris. Puerum quemdam parvulum, cum in area luderet, exorbitantes boves, qui vehiculum trahebant, rota obtriverunt, et confestim palpitavit expirans. Hunc mater arreptum ad eamdem Memoriam posuit; et non solum revixit, verumetiam illæsus apparuit.

XVII. Sanctimonialis quædam in vicina possessione, quæ Caspaliana dicitur, cum ægritudine laboraret, ac desperaretur, ad eamdem Memoriam tunica ejus allata est: quæ antequam revocaretur, illa defuncta est. Hac tamen tunica operuerunt cadaver ejus parentes, et, recepto spiritu, salva facta est.

XVIII. Apud Hipponem Bassus quidam Syrus ad Memoriam ejusdem Martyris orabat pro ægrotante et periclitante filia, eoque secum vestem ejus attulerat: cum ecce pueri de domo cucurrerunt, qui ei mortuam nuntiarent. Sed cum, orante illo, ab amicis ejus exciperentur, prohibuerunt eos illi dicere, ne per publicum plangeret. Qui cum domum redisset jam suorum ejulatibus personantem, et vestem filiæ, quam ferebat, super eam projecisset, reddita est vitæ.

XIX. Rursus ibidem apud nos Irenæi cujusdam collectarii filius ægritudine extinctus est. Cumque corpus jaceret exanime, atque a lugentibus et lamentantibus exequiæ pararentur, amicorum ejus quidam inter aliorum consolantium verba suggessit, ut ejusdem Martyris oleo corpus perungueretur. Factum est, et revixit.

XX. Itemque apud nos vir Tribunitius Eleusinus super Memoriam Martyris, quæ in suburbano ejus est, ægritudine exanimatum posuit infantulum filium: et post orationem, quam cum multis lacrymis ibi fudit, viventem levavit.

XXI. Quid faciam? Urget hujus operis implendi promissio, ut non hic possim omnia commemorare quæ scio : et procul dubio plerique nostrorum, cum hæc legent, dolebunt me tam multa prætermisisse, quæ utique mecum sciunt. Quos jam nunc, ut ignoscant, rogo, et cogitent quam prolixi laboris sit facere, quod me hic non facere suscepti operis necessitas cogit. Si enim miracula sanitatum, ut alia taceam, ea tantummodo velim scribere, quæ per hunc Martyrem, id est, gloriosissimum Stephanum, facta sunt in colonia Calamensi, et in nostra, plurimi conficiendi sunt libri : nec tamen omnia colligi poterunt, sed tantum de quibus libelli dati sunt, qui recitarentur in populis. Id namque fieri voluimus, cum videremus antiquis similia divinarum signa virtutum etiam nostris temporibus frequentari ; et ea non debere multorum notitiæ deperire. Nondum est autem biennium (4), ex quo apud Hipponem regium cœpit esse ista Memoria, et multis, quod nobis certissimum est, non datis libellis, de iis quæ mirabiliter facta sunt, illi ipsi qui dati sunt ad septuaginta ferme numerum pervenerant, quando ista conscripsi. Calamæ vero, ubi et ipsa Memoria prius esse cœpit, et crebrius dantur, incomparabili multitudine superant.

XXII. Uzali etiam[1], quæ colonia Uticæ vicina est, multa præclara per eumdem Martyrem facta cognovimus : cujus ibi Memoria longe prius quam apud nos, ab episcopo Evodio constituta est. Sed libellorum dandorum ibi consuetudo non est, vel potius non fuit : nam fortasse nunc esse jam cœpit. Cum enim nuper illic essemus, Petroniam clarissimam fœminam, quæ ibi mirabiliter ex magno atque diuturno, in quo medicorum adjutoria cuncta defecerant, languore sanata est, hortati sumus, volente supradicto loci episcopo, ut libellum daret, qui recitaretur in populo ; et

[1] Vide Ser. 323 et 324. necnon librum de miraculis S. Stephani.

obedientissime paruit. In quo posuit etiam, quod hic reticere non possum, quamvis ad ea, quæ hoc opus urgent, festinare compellar. A quodam Judæo dixit sibi fuisse persuasum, ut annulum capillatio cingulo insereret, quo sub omni veste ad nuda corporis cingeretur : qui annulus haberet sub gemma lapidem in renibus inventum bovis. Hoc alligata quasi remedio ad sancti Martyris limina veniebat. Sed profecta a Carthagine, cum in confinio fluminis Bagradæ in sua possessione mansisset, surgens ut iter perageret, ante pedes suos illum jacentem annulum vidit, et capillatiam zonam, qua fuerat alligatus, mirata tentavit. Quam cum omnino suis nodis firmissimis, sicut fuerat, comperisset astrictam, crepuisse atque exiluisse annulum suspicata est : qui etiam ipse cum integerrigimus fuisset inventus, futuræ salutis quodam modo pignus de tanto miraculo se accepisse præsumpsit, atque illud[1] vinculum solvens, simul cum eodem annulo, projecit in flumen. Non credunt hoc, qui etiam Dominum Jesum per integra virginalia matris enixum, et ad Discipulos, ostiis clausis, ingressum fuisse non credunt : sed hoc certe quærant, et si verum invenerent, illa credant. Clarissima fœmina est, nobiliter nata, nobiliter nupta, Carthagini habitat : ampla civitas, ampla persona rem quærentes latere non sinit. Martyr certe ipse, quo impetrante illa sanata est, in filium permanentis virginis credidit, in eum qui, ostiis clausis, ad Discipulos ingressus est, credidit : postremo, propter quod omnia ista dicuntur a nobis, in eum, qui ascendit in cœlum cum carne, in qua resurrexerat, credidit ; et ideo per eum tanta fiunt, quia pro ista fide animam posuit. Fiunt ergo etiam nunc multa miracula, eodem Deo faciente per quos vult, et quemadmodum vult, qui et illa quæ legimus fecit : sed ista nec similiter innotescunt,

[1] *Forte*, cingulum

neque ut non excidant animo, quasi glarea memoriæ, crebra lectione tunduntur. Nam et ubi diligentia est, quæ nunc apud nos esse cœpit, ut libelli eorum, qui beneficia percipiunt, recitentur in populo, semel hoc audiunt qui adsunt, pluresque non adsunt, ut nec illi, qui affuerunt, post aliquot dies, quod audierunt, mente retineant, et vix quisquam reperiatur illorum, qui ei quem non affuisse cognoverit, indicet quod audivit.

XXIII. Unum est apud nos factum, non majus quam illa quæ dixi, sed tam clarum atque illustre miraculum, ut nullum arbitrer esse Hipponensium, qui hoc non vel viderit, vel didicerit, nullum qui oblivisci ulla ratione potuerit. Decem quidam fratres (quorum septem sunt mares, tres fœminæ) de Cæsarea Cappadociæ suorum civium non ignobiles, maledicto matris recenti, patris eorum obitu destitutæ, quæ injuriam sibi ab eis factam acerbissime tulit, tali pœna sunt divinitus coërciti, ut horribiliter quaterentur omnes tremore membrorum : in qua fœdissima specie oculos suorum civium non ferentes, quaquaversum cuique ire visum est, toto pene vagabantur orbe romano. Ex his etiam ad nos venerunt duo, frater et soror, Paulus et Palladia, multis aliis locis miseria diffamante jam cogniti. Venerunt autem ante Pascha ferme dies quindecim, ecclesiam quotidie, et in ea Memoriam gloriosissimi Stephani frequentabant, orantes ut jam sibi placaretur Deus, et salutem pristinam redderet. Et illic, et quacumque ibant, convertebant in se civitatis aspectum. Nonnulli, qui eos alibi viderant, causamque tremoris eorum noverant, aliis, ut cuique poterant, indicabant. Venit et Pascha, atque ipso die Dominico mane, cum jam frequens populus præsens esset, et loci sancti cancellos, ubi Martyrium erat, idem juvenis orans teneret, repente prostratus est, et dormienti simillimus jacuit :

non tamen tremens, sicut etiam per somnum solebat. Stupentibus, qui aderant, atque aliis paventibus, aliis dolentibus, cum eum quidam vellent erigere, nonnulli prohibuerunt, et potius exitum expectandum esse dixerunt. Et ecce surrexit, et non tremebat, quoniam sanatus erat, et stabat incolumis, intuens intuentes. Quis ergo se tenuit a laudibus Dei? Clamantium gratulantiumque vocibus ecclesia usquequaque completa est. Inde ad me curritur, ubi sedebam jam processurus : irruit alter quisque post alterum, omnis posterior quasi novum, quod alius prior dixerat, nuntiantes : meque gaudente et apud me gratias Deo agente, ingreditur etiam ipse cum pluribus, inclinatur ad genua mea, erigitur ad osculum meum. Procedimus ad populum, plena erat ecclesia, personabat vocibus gaudiorum, Deo gratias, Deo laudes, nemine tacente, hinc atque inde clamantium. Salutavi populum, et rursus eadem ferventiore voce clamabant. Facto tandem silentio, Scripturarum divinarum sunt lecta solemnia. Ubi autem ventum est ad mei Sermonis locum, dixi pauca pro tempore et pro illius jocunditate lætitiæ. Magis enim eos in opere divino quamdam Dei eloquentiam, non audire, sed considerare permisi. Nobiscum homo prandit, et diligenter nobis omnem suæ ac maternæ fraternæque calamitatis indicavit historiam. Sequenti itaque die post Sermonem redditum, narrationis ejus libellum in crastinum populo recitandum promisi[1]. Quod cum ex Dominico Paschæ die tertio fieret in gradibus exedræ, in qua de superiore loquebar loco, feci stare ambos fratres, cum eorum legeretur libellus[2]. Intuebatur populus universus sexus utriusque, unum stantem sine deformi motu, alteram membris omnibus contrementem. Et qui ipsum non viderant, quid in eo divinæ misericordiæ factum esset, in ejus sorore

[1] Ser. 321. — [2] Id. 322.

cernebant. Videbant enim quid in eo gratulandum, quid pro illa esset orandum. Inter hæc recitato eorum libello, de conspectu populi abire eos præcepi ; et de tota ipsa causa aliquanto diligentius cœperam disputare, cum ecce me disputante, voces aliæ de Memoria Martyris novæ gratulationis audiuntur. Conversi sunt eo qui me audiebant, cœperuntque concurrere. Illa enim ubi de gradibus descendit, in quibus steterat, ad sanctum Martyrem orare perrexerat. Quæ mox ut cancellos attigit, collapsa similiter velut in somnum, sana surrexit. Dum ergo requireremus quid factum fuerit, unde iste strepitus lætus extiterit, ingressi sunt cum illa in basilicam, ubi eramus, adducentes eam sanam de Martyris[1] loco. Tum vero tantus ab utroque sexu admirationis clamor exortus est, ut vox continuata cum lacrymis non videretur posse finiri. Perducta est ad eum locum, ubi paulo ante steterat tremens. Exultabant eam similem fratri, cui doluerant remansisse dissimilem : et nondum fusas preces suas pro illa, jam tamen præviam voluntatem tam cito exauditam esse cernebant. Exultabant in Dei laudem voce sine verbis, tanto sonitu, quantum aures nostræ ferre vix possent. Quid erat in cordibus exultantium, nisi fides Christi, pro qua Stephani sanguis effusus est?

[1] *Forte*, Martyrii

CAPUT IX.

Quod universa miracula, quæ per Martyres in Christi nomine fiunt, ei fidei testimonium ferant, qua in Christum Martyres crediderunt.

Cui, nisi huic fidei attestantur ista miracula, in qua prædicatur Christus resurrexisse in carne, et in cœlum ascendisse cum carne? Quia et ipsi Martyres hujus fidei martyres, id est, hujus fidei testes fuerunt, huic fidei testimonium perhibentes mundum inimicissimum et crudelissimum pertulerunt; eumque, non repugnando, sed moriendo vicerunt. Pro ista fide mortui sunt, qui hæc a Domino impetrare possunt, propter cujus nomen occisi sunt. Pro hac fide præcessit eorum mira patientia, ut in his miraculis tanta ista potentia sequeretur. Nam si carnis in æternum resurrectio vel non prævenit in Christo, vel non ventura est, sicut prænuntiatur a Christo, vel sicut prænuntiata est a Prophetis, a quibus prænuntiatus est Christus; cur et mortui tanta possunt, qui pro ea fide, qua hæc resurrectio prædicatur, occisi sunt? Sive enim Deus ipse per se ipsum miro modo, quo res temporales operatur æternus, sive per suos ministros ista faciat; et eadem ipsa quæ per ministros facit, sive quædam faciat etiam per Martyrum spiritus, sicut per homines adhuc in corpore constitutos; sive omnia ista per Angelos, quibus invisibiliter, immutabiliter, et incorporaliter imperat, operetur; ut quæ per Martyres fieri dicuntur, eis orantibus tantum et impetrantibus, non etiam operantibus fiant; sive alia istis, alia illis modis, qui nullo modo comprehendi a mortalibus possunt: ei tamen

attestantur hæc fidei, in qua carnis in æternum resurrectio prædicatur.

CAPUT X.

Quanto dignius honorentur Martyres, qui ideo multa mira obtinent, ut Deus verus colatur, quam dæmones, qui ob hoc quædam faciunt, ut ipsi dii esse credantur.

Hic forte dicturi sunt etiam deos suos aliqua mira fecisse. Bene, si jam incipiunt deos suos nostris mortuis hominibus comparare. An dicent etiam se habere deos ex hominibus mortuis, sicut Herculem, sicut Romulum, sicut alios multos, quos in deorum numerum receptos opinantur? Sed nobis Martyres non sunt dii : quia unum eumdemque Deum et nostrum scimus et Martyrum. Nec tamen miraculis, quæ per Memorias nostrorum Martyrum fiunt, ullo modo comparanda sunt miracula, quæ facta per templa perhibentur illorum. Verum si qua similia videntur, sicut a Moyse magi Pharaonis[1], sic eorum dii victi sunt a Martyribus nostris. Fecerunt autem illa dæmones eo fastu impuræ superbiæ, quo eorum dii esse voluerunt : faciunt autem ista Martyres, vel potius Deus vel orantibus aut cooperantibus eis, ut fides illa proficiat, qua eos, non deos esse nostros, sed unum Deum habere nobiscum credamus. Denique illi talibus diis suis et templa ædificaverunt, et statuerunt aras, et sacerdotes instituerunt, et sacrificia fecerunt : nos autem Martyribus nostris non templa sicut diis, sed Memorias sicut homi-

[1] Exod. VIII

nibus mortuis, quorum apud Deum vivunt spiritus, fabricamus; nec ibi erigimus altaria, in quibus sacrificemus Martyribus, sed uni Deo et Martyrum et nostro: ad quod sacrificium, sicut homines Dei, qui mundum in ejus confessione vicerunt, suo loco et ordine nominantur; non tamen a sacerdote, qui sacrificat, invocantur. Deo quippe, non ipsis sacrificat, quamvis in Memoria sacrificet eorum: quia Dei sacerdos est, non illorum. Ipsum vero sacrificium corpus est Christi, quod non offertur ipsis, quia hoc sunt et ipsi. Quibus igitur potius credendum est miracula facientibus? Eis-ne qui se ipsos volunt haberi deos ab his quibus ea faciunt; an eis qui, ut in Deum credatur, quod et Christus est, faciunt quidquid mirabile faciunt? Eis-ne qui sacra sua etiam crimina sua esse voluerunt; an eis qui nec laudes suas volunt esse sacra sua, sed totum quod veraciter laudantur, ad ejus gloriam proficere in quo laudantur? In Domino quippe laudantur animæ eorum [1]. Credamus ergo eis et vera dicentibus, et mira facientibus. Dicendo enim vera, passi sunt, ut possent facere mira. In eis veris est præcipuum, quod Christus resurrexit a mortuis, et immortalitatem resurrectionis in sua carne primus ostendit, quam nobis affuturam, vel in principio novi sæculi, vel in hujus fine promisit.

[1] Psal. XXXIII, 3.

CAPUT XI.

Contra Platonicos, qui de naturalibus elementorum ponderibus argumentantur, terrenum corpus in cœlo esse non posse.

I. Contra quod magnum Dei donum ratiocinatores isti, « Quorum cogitationes novit Dominus, quoniam vanæ » sunt[1], » de ponderibus elementorum argumentantur : quoniam scilicet magistro Platone didicerunt, mundi duo corpora maxima atque postrema duobus mediis, aëre scilicet et aqua, esse copulata atque conjuncta. Ac per hoc, inquiunt, quoniam terra ab hinc sursum versus est prima, secunda aqua super terram, tertius aër super aquam, quartum super aëra cœlum; non potest esse terrenum corpus in cœlo. Momentis enim propriis, ut ordinem suum teneant, singula elementa librantur. Ecce qualibus argumentis omnipotentiæ Dei humana contradicit infirmitas, quam possidet vanitas. Quid ergo faciunt in aëre terrena tot corpora, cum a terra sit aër tertius? Nisi forte, qui per plumarum et pennarum levitatem donavit avium terrenis corporibus ut portentur in aëre, immortalibus factis corporibus hominum non poterit donare virtutem, qua etiam in summo cœlo valeant habitare. Animalia quoque ipsa terrena, quæ volare non possunt, in quibus et homines sunt, sicut sub aqua pisces, quæ sunt aquarum animalia, ita sub terra vivere debuerunt. Cur ergo non saltem de secundo, id est, de aquis, sed de elemento tertio terrenum animal carpit hanc vitam? Quare cum per-

[1] Psal. xciii, 11.

tineat ad terram, in secundo, quod super terram est, elemento vivere si cogatur, continuo suffocatur, et ut vivat, vivit in tertio? An errat hic ordo elementorum, vel potius non in natura rerum, sed in istorum argumentationibus deficit? Omitto dicere, quod jam in tertio-decimo libro dixi, quam multa gravia terrena sint corpora, sicut plumbum, et formam tamen ab artifice accipiant, qua natare valeant super aquam: et ut accipiat qualitatem corpus humanum, qua ferri in cœlum, et esse possit in cœlo, omnipotenti Artifici contradicitur?

II. Jamvero contra illud quod dixi superius, etiam istum considerantes atque tractantes elementorum ordinem, quo confidunt, non inveniunt omnino quod dicant. Sic est enim hinc sursum versus terra prima, aqua secunda, tertius aër, quartum cœlum, ut super omnia sit animæ natura. Nam et Aristoteles quintum corpus eam dixit esse, et Plato nullum. Si quintum esset, certe superius esset cæteris: cum vero nullum est, multo magis superat omnia. In terreno ergo quid facit corpore? In hac mole quid agit subtilior omnibus? In hoc pondere quid agit levior omnibus? In hac tarditate quid agit celerior omnibus? Ita-ne per hujus tam excellentis naturæ meritum non poterit effici, ut corpus ejus levetur in cœlum, et cum valeat nunc natura corporum terrenorum deprimere animas deorsum, aliquando et animæ levare sursum terrena corpora non valebunt?

III. Jam si ad eorum miracula veniamus, quæ facta a diis suis opponunt Martyribus nostris, nonne etiam ipsa pro nobis facere, et nobis reperientur omnino proficere? Nam inter magna miracula deorum suorum, profecto magnum illud est, quod Varro commemorat, Vestalem virginem, cum periclitaretur falsa suspicione de stupro, cribrum implesse aqua de Tiberi, et ad suos judices nulla

ejus parte stillante portasse. Quis aquæ pondus supra cribrum tenuit? Quis tot cavernis patentibus nihil inde in terram cadere permisit? Responsuri sunt : « Aliquis deus, aut aliquis dæmon. » Si deus, numquid major est Deo qui fecit hunc mundum? Si dæmon, numquid potentior est Angelo, qui Deo servit, a quo factus est mundus? Si ergo deus minor, vel Angelus, vel dæmon potuit pondus humidi elementi sic suspendere, ut aquarum videatur mutata fuisse natura : ita-ne Deus omnipotens, qui omnia ipse creavit elementa, terreno corpori grave pondus auferre non poterit, ut in eodem elemento habitet vivificatum corpus, in quo voluerit vivificans spiritus?

IV. Deinde cum aëra medium ponant inter ignem desuper et aquam subter, quid est quod eum inter aquam et aquam, et inter aquam et terram sæpe invenimus? Quid enim volunt esse aquosas nubes, inter quas et maria aër medius reperitur? Quonam, quæso, elementorum pondere atque ordine efficitur, ut torrentes violentissimi[1] atque undosissimi, antequam sub aëre in terris currant, super aëra in nubibus pendeant? Cur denique aer est medius inter summa cœli, et nuda terrarum, quaquaversum orbis extenditur, si locus ejus inter cœlum et aquas, sicut aquarum inter ipsum et terras est constitutus?

V. Postremo si ita est elementorum ordo dispositus, ut secundum Platonem duobus mediis, id est, aëre et aqua, duo extrema, id est, ignis et terra, jungantur, cœlique obtineat ille summi locum, hæc autem imi, velut fundaminis mundi, et ideo in cœlo esse non potest terra; cur est ipse ignis in terra? Secundum hanc quippe rationem ita ista duo elementa in locis propriis, imo ac summo, terra et ignis esse debuerunt, ut quemadmodum nolunt in summo esse posse quod imi est, ita nec in imo posset esse quod summi est. Sicut ergo nullam putant vel esse

vel futuram esse terræ particulam in cœlo, ita nullam particulam videre debuimus ignis in terra. Nunc vero non solum in terris, verumetiam sub terris ita est, ut eum eructuent vertices montium; præter quod in usibus hominum et esse ignem in terra, et eum nasci videmus ex terra : quandoquidem et de lignis et de lapidibus nascitur, quæ sunt corpora sine dubitatione terrena. Sed ille, inquiunt, ignis est tranquillus, purus, innoxius, sempiternus : iste autem turbidus, fumeus, corruptibilis atque corruptor. Nec tamen corrumpit montes, in quibus jugiter æstuat, cavernasque terrarum. Verum esto, sit illi iste dissimilis, ut terrenis habitationibus congruat : cur ergo nolunt, ut credamus naturam corporum terrenorum aliquando incorruptibilem factam cœlo convenientem futuram, sicut nunc ignis corruptibilis his convenit terris? Nihil igitur afferunt ex ponderibus atque ordine elementorum, unde omnipotenti Deo, quominus faciat corpora nostra talia, ut etiam in cœlo possint habitare, præscribant.

CAPUT XII.

Contra calumnias infidelium, quibus Christianos de credita carnis resurrectione irrident.

1. Sed scrupulosissime quærere, et fidem qua credimus resurrecturam carnem, ita quærendo, adsolent irridere : « Utrum fœtus abortivi resurgant? Et quoniam Dominus ait : « Amen dico vobis, capillus capitis vestri non peribit[1] : » utrum statura et robur æqualia futura sint omnibus, an diversæ corporum quantitates? Si enim æqualitas corpo-

[1] Luc. XXI, 18.

rum erit, unde habebunt quod hic non habuerunt in mole corporis illi abortivi, si resurgent et ipsi? » Aut si non resurgent, quia nec nati sunt, sed effusi, eamdem quæstionem de parvulis versant, unde illis mensura corporis, quam nunc defuisse videmus, accedat, cum in hac ætate moriuntur. Neque enim dicturi sumus eos non resurrecturos, qui non solum generationis, verumetiam regenerationis capaces sunt. Deinde interrogant, quem modum ipsa æqualitas habitura sit. Si enim tam magni et tam longi erunt omnes, quam fuerunt quicumque hic fuerunt maximi atque longissimi, non solum de parvulis, sed de plurimis quærunt, unde illis accessurum sit, quod hic defuit, si hoc quisque recipiet, quod hic habuit. Si autem quod ait Apostolus, occursuros nos omnes « In mensuram ætatis plenitudinis Christi[1], » et illud alterum, « Quos » prædestinavit conformes imaginis Filii sui[2], » sic intelligendum est, ut statura et modus Christi corporis omnium, qui in regno ejus erunt, humanorum corporum sit futurus : « Multis erit, inquiunt, de magnitudine et longitudine corporis detrahendum : » et ubi jam erit, « Capillus » capitis vestri non peribit, » si de ipsa corporis quantitate tam multum peribit? Quamvis et de ipsis capillis possit inquiri, utrum redeat quidquid tondentibus decidit. Quod si rediturum est, quis non exhorreat illam deformitatem? Nam hoc et de unguibus videtur necessario secuturum, ut redeat tam multum quod corporis curatura desecuit. Et ubi erit decus? quod certe majus, quam in ista esse corruptione potuit, in illa jam immortalitate esse debebit. Si autem non redibit, ergo peribit : « Quomodo ergo, inquiunt, capillus capitis non peribit? » De macie quoque vel pinguedine similiter disputant. Nam si æquales omnes erunt, non utique alii macri, alii pingues erunt. Accedet

[1] Ephes. IV, 13. — [2] Rom. VIII, 29.

ergo aliis aliquid, aliis minuetur. Ac per hoc, non quod erat recipiendum, sed alicubi addendum est, quod non fuit; et alicubi perdendum, quod fuit.

II. De ipsis etiam corruptionibus et dilapsionibus corporum mortuorum, cum aliud vertatur in pulverem, in auras aliud exhaletur; sint quos bestiæ, sint quos ignis absumat; naufragio vel quibuscumque aquis ita quidam pereant, ut eorum carnes in humorem putredo dissolvat; non mediocriter permoventur, atque omnia ista recolligi in carnem et redintegrari posse non credunt. Consectantur etiam quasque fœditates et vitia, sive accedant, sive nascantur: ubi et monstrosos partus cum horrore atque irrisione commemorant, et requirunt quænam cujusque deformitatis resurrectio sit futura. Si enim nihil tale redire in corpus hominis dixerimus, responsionem nostram de locis vulnerum, cum quibus Dominum Christum resurrexisse prædicamus, se confutaturos esse præsumunt. Sed inter hæc omnia quæstio difficillima illa proponitur, in cujus carnem reditura sit caro, qua corpus alterius vescentis, humana viscera fame compellente, nutritur. In carnem quippe conversa est ejus, qui talibus vixit alimentis; et ea, quæ macies ostenderat, detrimenta supplevit. Utrum ergo illi redeat homini cujus caro prius fuit, an illi potius cujus postea facta est, ad hoc percontantur, ut fidem resurrectionis illudant: ac sic animæ humanæ, aut alternantes, sicut Plato, veras infelicitates falsasque promittant beatitudines; aut post multas itidem per diversa corpora revolutiones, aliquando tamen eam, sicut Porphyrius, finire miserias, et ad eas nunquam redire fateantur; non tamen corpus habendo immortale, sed corpus omne fugiendo.

CAPUT XIII.

An abortivi non pertineant ad resurrectionem, si pertinent ad numerum mortuorum.

Ad hæc ergo quæ ab eorum parte contraria, me digerente, mihi videntur opposita, misericordia Dei mei nisibus opem ferente, respondeam. Abortivos fœtus, qui cum jam vixissent in utero, ibi sunt mortui, resurrecturos ut affirmare, ita negare non audeo : quamvis non videam quomodo ad eos non pertineat resurrectio mortuorum, si non eximuntur de numero mortuorum. Aut enim non omnes mortui resurgent, et erunt aliquæ humanæ animæ sine corporibus in æternum, quæ corpora humana, quamvis intra viscera materna, gestarunt : aut si omnes animæ humanæ recipient resurgentia sua corpora, quæ habuerunt ubicumque viventia et morientia reliquerunt, non invenio quemadmodum dicam ad resurrectionem non pertinere mortuorum, quoscumque mortuos etiam in uteris matrum. Sed utrumlibet de his quisque sentiat, quod de jam natis infantibus dixerimus, hoc etiam de illis intelligendum est, si resurgent.

CAPUT XIV.

An infantes in ea sint resurrecturi habitudine corporis, quam habituri erant ætatis accessu.

Quid ergo de infantibus dicturi sumus, nisi quia non in ea resurrecturi sunt corporis exiguitate, qua mortui; sed quod eis tardius accessurum erat tempore, hoc sunt illo Dei opere miro atque celerrimo recepturi? In sententia quippe Domini, ubi ait : « Capillus capitis vestri non pe» ribit[1], » dictum est non defuturum esse quod fuit, non autem negatum est affuturum esse quod defuit. Defuit autem infanti mortuo perfecta quantitas sui corporis : perfecto quippe infanti deest utique perfectio magnitudinis corporalis ; quæ cum accesserit, jam statura longior esse non possit. Hunc perfectionis modum sic habent omnes, ut cum illo concipiantur atque nascantur : sed habent in ratione, non in mole : sicut ipsa jam membra omnia sunt latenter in semine, cum etiam natis nonnulla adhuc desint, sicut dentes, ac si quid ejusmodi. In qua ratione uniuscujusque materiæ indita corporali, jam quodam modo, ut ita dicam, liciatum esse videtur, quod nondum est, imo quod latet, sed accessu temporis erit, vel potius apparebit. In hac ergo infans, jam brevis aut longus est, qui brevis longusve futurus est. Secundum hanc rationem profecto in resurrectione corporis, detrimenta corporis non timemus : quia etsi æqualitas futura esset omnium, ita ut omnes usque ad giganteas magnitudines pervenirent, ne illi, qui maximi fuerunt, minus haberent

[1] Luc. XXI, 18

aliquid in statura, quod eis contra sententiam Christi periret, qui dixit nec capillum capitis esse periturum; Creatori utique, qui creavit cuncta de nihilo, quomodo deesse posset, unde adderet quod addendum esse mirus artifex nosset?

CAPUT XV.

An ad dominici corporis modum, omnium mortuorum resurrectura sint corpora.

Sed utique Christus in ea mensura corporis, in qua est mortuus, resurrexit, nec fas est dicere, cum resurrectionis omnium tempus venerit, accessuram corpori ejus eam magnitudinem, quam non habuit, quando in ea Discipulis, in qua illis erat notus, apparuit, ut longissimis fieri possit æqualis. Si autem dixerimus ad dominici corporis modum etiam quorumque majora corpora redigenda, peribit de multorum corporibus plurimum, cum ipse nec capillum periturum esse promiserit. Restat ergo, ut suam recipiat quisque mensuram, quam vel habuit in juventute, etiamsi senex est mortuus; vel fuerat habiturus, si ante est defunctus. Atque illud quod commemoravit Apostolus de mensura ætatis plenitudinis Christi[1], aut propter aliud intelligamus dictum esse, id est, ut illi capiti in populis christianis accedente omnium perfectione membrorum ætatis ejus mensura compleatur: aut si hoc de resurrectione corporum dictum est, sic accipiamus dictum, ut nec ultra, nec infra juvenilem formam resurgant corpora mortuorum; sed in ejus ætate et robore usque ad

[1] Ephes. IV. 13.

quam Christum hic pervenisse cognovimus. Circa triginta quippe annos definierunt esse, etiam sæculi hujus doctissimi homines, juventutem : quæ cum fuerit spatio proprio terminata, inde jam hominem in detrimenta vergere gravioris ac senilis ætatis. Et ideo non esse dictum, in mensuram corporis, vel in mensuram staturæ : sed, « In mensuram ætatis plenitudinis Christi. »

CAPUT XVI.

Qualis intelligenda sit sanctorum conformatio ad imaginem Filii Dei.

Illud etiam quod ait, « Prædestinatos conformes imaginis Filii Dei [1], » potest et secundum interiorem hominem intelligi. Unde nobis alio loco dicit : « Nolite conformari huic sæculo, sed reformamini in novitate mentis vestræ [2]. » Ubi ergo reformamur, ne conformemur huic sæculo, ibi conformamur Dei Filio. Potest et sic accipi, ut quemadmodum ille nobis mortalitate, ita nos illi efficiamur immortalitate conformes : quod quidem et ad ipsam resurrectionem corporum pertinet. Si autem etiam in his verbis, qua forma resurrectura sint corpora sumus admoniti; sicut illa mensura, ita et ista conformatio, non quantitatis intelligenda est, sed ætatis. Resurgent itaque omnes tam magni corpore, quam vel erant, vel futuri erant in juvenili ætate : quamvis nihil oberit, etiamsi erit infantilis vel senilis corporis forma, ubi nec mentis, nec ipsius corporis ulla remanebit infirmitas. Unde etiam si quis in eo corporis modo, in quo defunctus est, resurrecturum

[1] Rom. VIII, 29. — [2] Id. XII, 2.

unumquemque contendit, non est cum illo laboriosa contradictione pugnandum.

CAPUT XVII.

An in suo sexu resuscitanda atque mansura sint corpora fœminarum.

Nonnulli, propter hoc quod dictum est : « Donec occur» ramus omnes in virum perfectum, in mensuram ætatis » plenitudinis Christi, et conformes imaginis Filii Dei [1], » nec in sexu fœmineo resurrecturas fœminas credunt, sed in virili omnes aiunt : quoniam Deus solum virum fecit ex limo, fœminam ex viro. Sed mihi melius sapere videntur, qui utrumque sexum resurrecturum esse non dubitant. Non enim libido ibi erit, quæ confusionis est causa. Nam prius quam peccassent, nudi erant, et non confundebantur vir et fœmina. Corporibus ergo illis vitia detrahentur, natura servabitur. Non est autem vitium sexus fœmineus, sed natura : quæ tunc quidem et a concubitu et a partu immunis erit : erunt tamen membra fœminea, non accommodata usui veteri, sed decori novo, quo non alliciatur aspicientis concupiscentia, quæ nulla erit, sed Dei laudetur sapientia atque clementia, qui et quod non erat fecit, et liberavit a corruptione quod fecit. Ut enim in exordio generis humani de latere viri dormientis costa detracta fœmina fieret [2], Christum et Ecclesiam tali facto jam tunc prophetari oportebat. Sopor quippe ille viri, mors erat Christi, cujus exanimis in cruce pendentis latus lancea perforatum est, atque inde sanguis et aqua pro-

[1] Ephes. IV, 13 et Rom. VIII, 29. — [2] Gen. II, 21

fluxit : quæ sacramenta esse novimus, quibus ædificatur Ecclesia [1]. Nam hoc etiam verbo Scriptura usa est, ubi non legitur : « Formavit, aut Finxit, » sed « Ædificavit » eam in mulierem [2] : unde et Apostolus ædificationem dicit corporis Christi, quod est Ecclesia [3]. Creatura est ergo Dei fœmina, sicut vir : sed ut de viro fieret, unitas commendata ; ut autem illo modo fieret, Christus, ut dictum est, et Ecclesia figurata est. Qui ergo utrumque sexum instituit, utrumque restituet. Denique et ipse Jesus interrogatus a Sadducæis, qui negabant resurrectionem, cujus septem fratrum erit uxor, quam singuli habuerunt, dum quisque eorum vellet defuncti semen, sicut lex præceperat, excitare : « Erratis, inquit, nescientes Scripturas, » neque virtutem Dei [4]. » Et cum locus esset, ut diceret : « De qua enim me interrogatis, vir erit etiam ipsa, non mulier, » non hoc dixit : sed dixit, « In resurrectione enim » neque nubent, neque uxores ducent, sed sunt sicut » Angeli Dei in cœlo [5]. » Æquales utique Angelis immortalitate ac felicitate, non carne : sicut nec resurrectione, qua non indiguerunt Angeli ; quoniam nec mori potuerunt. Nuptias ergo Dominus futuras negavit esse in resurrectione, non fœminas : et ibi negavit, ubi talis quæstio vertebatur, ut eam negato sexu muliebri celeriore facilitate dissolveret, si eum ibi prænosceret non futurum : imo etiam futurum esse firmavit dicendo : « Non nubent, » quod ad fœminas pertinet ; « neque uxores ducent, » quod ad viros. Erunt ergo, quæ vel nubere hic solent, vel ducere uxores : sed ibi hoc non facient.

[1] Joan. XIX, 34. — [2] Gen. II, 22. — [3] Ephes. IV, 12. — [4] Matth. XXII, 19. — [5] Ibid. 30.

CAPUT XVIII.

De viro perfecto, id est Christo et corpore ejus, id est Ecclesia, quæ est ipsius plenitudo.

Proinde quod ait Apostolus, occursuros nos omnes in virum perfectum, totius ipsius circumstantiam lectionis considerare debemus, quæ ita se habet : « Qui descendit, » inquit, ipse est et qui ascendit super omnes cœlos, ut » adimpleret omnia. Et ipse dedit quosdam quidem Apos- » tolos, quosdam autem Prophetas, quosdam vero Evange- » listas, quosdam autem pastores et doctores, ad consum- » mationem sanctorum, in opus ministerii, in ædificatio- » nem corporis Christi, donec occurramus omnes in unita- » tem fidei, et agnitionem Filii Dei, in virum perfectum, in » mensuram ætatis plenitudinis Christi : ut ultra non simus » parvuli, jactati et circumlati omni vento doctrinæ, in illu- » sione hominum, in astutia ad machinationem erroris : » veritatem autem facientes in charitate augeamur in illo » per omnia, qui est caput Christus ; ex quo totum corpus » connexum, et compactum per omnem tactum submi- » nistrationis, secundum operationem in mensuram unius- » cujusque partis, incrementum corporis facit in ædifica- » tionem sui, in charitate[1]. » Ecce qui est vir perfectus, caput et corpus, quod constat omnibus membris, quæ suo tempore complebuntur. Quotidie tamen eidem corpori accedunt, dum ædificatur Ecclesia, cui dicitur, « Vos » autem estis corpus Christi, et membra[2]. » Et alibi : « Pro corpore, inquit, ejus quod est Ecclesia[3]. » Itemque

[1] Ephes. IV, 10-16. — [2] I Cor. XII, 27. — [3] Coloss. I, 24.

alibi : « Unus panis, unum corpus multi sumus [1]. » De cujus corporis ædificatione et hic dictum est, « Ad » consummationem sanctorum, in opus ministerii, in » ædificationem corporis Christi [2] : » ac deinde subjectum unde nunc agimus, « Donec occurramus omnes in uni- » tatem fidei, et agnitionem Filii Dei, in virum perfectum, » in mensuram ætatis plenitudinis Christi [3], » et cætera ; donec eadem mensura in quo corpore intelligenda esset, ostenderet, dicens : « Augeamur in illo per omnia, qui est » caput Christus ; ex quo totum corpus connexum, et » compactum per omnem tactum subministrationis, se- » cundum operationem in mensuram uniuscujusque par- » tis. » Sicut est ergo mensura uniuscujusque partis ; ita totius corporis, quod omnibus suis partibus constat, est utique mensura plenitudinis, de qua dictum est : « In » mensuram ætatis plenitudinis Christi. » Quam plenitudinem etiam illo commemoravit loco, ubi ait de Christo : « Et ipsum dedit caput super omnia Ecclesiæ, quæ est » corpus ejus, plenitudo ejus, qui omnia in omnibus » impletur [4]. » Verum si hoc ad resurrectionis formam, in qua erit unusquisque, referendum esset, quid nos impediret nominato viro intelligere et fœminam, ut virum pro homine positum acciperemus ? Sicut in eo quod dictum est, « Beatus vir qui timet Dominum [5] : » utique ibi sunt et fœminæ, quæ timent Dominum.

[1] I Cor. x, 17. — [2] Ephes. iv, 12. — [3] Ibid. 13. — [4] Id. i, 22, 23. — [5] Psal. cxi.

CAPUT XIX.

Quod omnia corporis vitia, quæ in hac vita humano contraria sunt decori, in resurrectione non sint futura, ubi manente naturali substantia in unam pulchritudinem et qualitas concurret et quantitas.

I. Quid jam respondeam de capillis atque unguibus? Semel quippe intellecto ita nihil periturum esse de corpore, ut deforme nihil sit in corpore, simul intelligitur ea quæ deformem factura fuerant enormitatem, massæ ipsi accessura esse, non locis in quibus membrorum forma turpetur. Velut si de limo vas fieret, quod rursus in eumdem limum redactum totum de toto iterum fieret, non esset necesse ut illa pars limi, quæ in ansa fuerat, ad ansam rediret, aut quæ fundum fecerat, ipsa rursus faceret fundum; dum tamen totum reverteretur in totum, id est, totus ille limus in totum vas nulla sui perdita parte remearet. Quapropter si capilli toties tonsi unguesve desecti ad loca sua deformiter redeunt, non redibunt : nec tamen cuique resurgenti peribunt, quia in eamdem carnem, ut quemcumque ibi locum corporis teneant, servata partium congruentia, materiæ mutabilitate vertentur. Quamvis quod ait Dominus : « Capillus capitis vestri non » peribit[1], » non de longitudine, sed de numero capillorum dictum multo aptius possit intelligi. Unde et alibi dicit : « Capilli capitis vestri numerati sunt omnes[2]. » Neque hoc ideo dixerim, quod aliquid existimem corpori

[1] Luc. xxi, 18. — [2] Ib. xii, 7.

cuiquam periturum, quod naturaliter inerat; sed quod deforme natum fuerat, (non utique ob aliud, nisi ut hinc quoque ostenderetur, quam sit pœnalis conditio ista mortalium,) sic esse rediturum, ut servata integritate substantiæ, deformitas pereat. Si enim statuam potest artifex homo, quam propter aliquam causam deformem fecerat, conflare, et pulcherrimam reddere, ita ut nihil inde substantiæ, sed sola deformitas pereat, ac si quid in illa figura priore indecenter extabat, nec parilitate partium congruebat, non de toto, unde fecerat, amputare atque separare, sed ita conspergere universo atque miscere, ut nec fœditatem faciat, nec minuat quantitatem; quid de omnipotente Artifice sentiendum est? Ergo-ne non poterit quasque deformitates humanorum corporum, non modo usitatas, verumetiam raras atque monstrosas, quæ huic miseræ vitæ congruunt, abhorrent autem ab illa futura felicitate sanctorum, sic auferre ac perdere, ut quascumque earum faciunt, etsi naturalia, tamen indecora excrementa substantiæ corporalis, nulla ejus diminutione tollantur?

II. Ac per hoc non est macris pinguibusve metuendum, ne ibi etiam tales sint, quales si possent, nec hic esse voluissent. Omnis enim corporis pulchritudo est partium congruentia cum quadam coloris suavitate. Ubi autem non est partium congruentia, aut ideo quid offendit, quia pravum est, aut ideo quia parum, aut ideo quia nimium. Proinde nulla erit deformitas, quam facit incongruentia partium, ubi et quæ prava sunt corrigentur; et quod minus est quam decet, unde Creator novit, inde supplebitur; et quod plus est quam decet, materiæ servata integritate, detrahetur. Coloris porro suavitas quanta erit, ubi justi fulgebunt sicut sol in regno Patris sui[1]. Quæ claritas

[1] Matth. XIII, 43.

in Christi corpore, cum resurrexit, ab oculis Discipulorum potius abscondita fuisse, quam defuisse credenda est. Non enim eam ferret humanus atque infirmus aspectus, quando ille a suis ita deberet attendi, ut posset agnosci. Quo pertinuit etiam, ut contrectantibus ostenderet suorum vulnerum cicatrices; ut etiam cibum potumque sumeret, non alimentorum indigentia, sed ea qua et hoc poterat potestate. Cum autem aliquid non videtur, quamvis adsit, a quibus alia, quæ pariter adsunt, videntur, sicut illam claritatem dicimus affuisse non visam, a quibus alia videbantur, ἀορασία Græce dicitur : quod nostri interpretes Latine dicere non valentes, in libro Geneseos cæcitatem interpretati sunt. Hanc enim passi sunt Sodomitæ, quando quærebant ostium justi viri, nec poterant invenire[1]. Quæ si cæcitas fuisset, qua fit ut nihil possit videri, non ostium quo ingrederentur, sed duces itineris a quibus inde abducerentur, inquirerent.

III. Nescio quo autem modo sic afficimur amore Martyrum beatorum, ut velimus in illo regno in eorum corporibus videre vulnerum cicatrices, quæ pro Christi nomine pertulerunt : et fortasse videbimus. Non enim deformitas in eis, sed dignitas erit, et quædam, quamvis in corpore, non corporis, sed virtutis pulchritudo fulgebit. Nec ideo tamen si aliqua Martyribus amputata et ablata sunt membra, sine ipsis membris erunt in resurrectione mortuorum, quibus dictum est : « Capillus capitis vestri » non peribit[2]. » Sed si hoc decebit in illo novo sæculo, ut indicia gloriosorum vulnerum in illa immortali carne cernantur, ubi membra, ut præciderentur, percussa vel secta sunt, ibi cicatrices, sed tamen eisdem membris redditis, non perditis, apparebunt. Quamvis itaque omnia quæ acciderunt corpori vitia, tunc non erunt : non

[1] Gen. XIX, 11. — [2] Luc. XXI, 18.

sunt tamen deputanda vel appellanda vitia virtutis indicia.

CAPUT XX.

Quod in resurrectione mortuorum, natura corporum quibuslibet modis dissipatorum in integrum undecumque revocanda sit.

I. Absit autem, ut ad resuscitanda corpora vitæque reddenda non possit omnipotentia Creatoris omnia revocare, quæ vel bestiæ, vel ignis absumpsit, vel in pulverem cineremve collapsum, vel in humorem solutum, vel in auras est exhalatum. Absit ut sinus ullus secretumque naturæ ita recipiat aliquid subtractum sensibus nostris, ut omnium Creatoris aut lateat cognitionem, aut effugiat potestatem. Deum certe volens, sicut poterat, definire Cicero tantus auctor ipsorum, « Mens quædam, inquit, est soluta et libera, secreta ab omni concretione mortali, omnia sentiens et movens, ipsaque prædita motu sempiterno[1]. Hoc autem reperit in doctrinis magnorum philosophorum. Ut igitur secundum ipsos loquar, quomodo aliquid vel latet omnia sentientem, vel irrevocabiliter fugit omnia moventem?

II. Unde jam etiam quæstio illa solvenda est, quæ difficilior videtur cæteris, ubi quæritur, cum caro mortui hominis etiam alterius fit viventis caro, cui potius eorum in resurrectione reddatur. Si enim quispiam confectus fame atque compulsus vescatur cadaveribus hominum, quod malum aliquoties accidisse, et vetus testatur his-

[1] Cicer. Tuscul. 1.

toria, et nostrorum temporum infelicia experimenta docuerunt; num quisquam veridica ratione contendet totum digestum fuisse per imos meatus, nihil inde in ejus carnem mutatum atque conversum, cum ipsa macies, quæ fuit et non est, satis indicet quæ illis escis detrimenta suppleta sint? Jam itaque aliqua paulo ante præmisi, quæ ad istum quoque nodum solvendum valere debebunt. Quidquid enim carnium exhausit fames, utique in auras est exhalatum: unde diximus omnipotentem Deum posse revocare, quod fugit. Reddetur ergo caro illa homini, in quo esse caro humana primitus cœpit. Ab illo quippe altero tanquam mutuo sumpta deputanda est: quæ sicut æs alienum, ei redhibenda est, unde sumpta est. Sua vero illi, quem fames exinanierat, ab eo qui potest etiam exhalata revocare reddetur. Quamvis etsi omnibus perisset modis, nec ulla ejus materies in ullis naturæ latebris remansisset, unde vellet, eam repararet Omnipotens. Sed propter sententiam Veritatis, qua dictum est: « Capillus capitis vestri » non peribit; » absurdum est, ut putemus, cum capillus hominis perire non possit, tantas carnes fame depastas atque consumptas perire potuisse.

III. Quibus omnibus pro nostro modulo consideratis atque tractatis, hæc summa conficitur, ut in resurrectione carnis in æternum eas mensuras habeat corporum magnitudo, quas habebat perficiendæ sive perfectæ cujusque indita corpori ratio juventutis, in membrorum quoque omnium modulis congruo decore servato. Quod decus ut servetur, si aliquid demptum fuerit indecenti alicui granditati in parte aliqua constitutæ, quod per totum spargatur, ut neque id pereat, et congruentia partium ubique teneatur, non est absurdum, ut aliquid inde etiam staturæ corporis addi posse credamus; cum omnibus partibus, ut decorem custodiant, id distribuitur, quod si enormiter in

una esset, utique non deceret. Aut si contenditur in ea quemque statura corporis resurrecturum esse, in qua defunctus est, non pugnaciter resistendum est; tantum absit omnis deformitas, omnis infirmitas, omnis tarditas, omnisque corruptio; et si quid aliud illud non decet regnum, in quo resurrectionis et promissionis filii æquales erunt Angelis Dei, si non corpore, non ætate, certe felicitate.

CAPUT XXI.

De novitate corporis spiritalis, in quam Sanctorum caro mutabitur.

Restituetur ergo et quidquid de corporibus vivis, vel post mortem de cadaveribus periit, et simul cum eo quod in sepulcris remansit, in spiritalis corporis novitatem ex animalis corporis vetustate mutatum resurget, incorruptione atque immortalitate vestitum. Sed etsi vel casu alique gravi vel inimicorum immanitate totum penitus conteratur in pulverem, atque in auras vel in aquas dispersum quantum fieri potest, nusquam esse sinatur omnino, nullo modo subtrahi poterit omnipotentiæ Creatoris, sed capillus in eo capitis non peribit. Erit ergo spiritui subdita caro spiritalis, sed tamen caro, non spiritus: sicut carni subditus fuit spiritus ipse carnalis, sed tamen spiritus, non caro. Cujus rei habemus experimentum in nostræ pœnæ deformitate. Non enim secundum carnem, sed utique secundum spiritum carnales erant, quibus ait Apostolus: « Non potui vobis loqui quasi spiritalibus, sed quasi car» nalibus[1]. » Et homo spiritalis sic in hac vita dicitur, ut

[1] Cor. III, 1.

tamen corpore adhuc carnalis sit, et videat aliam legem in membris suis repugnantem legi mentis suæ[1] : erit autem etiam corpore spiritalis, cum eadem caro sic resurrexerit, ut fiat quod scriptum est : « Seminatur corpus » animale, resurget corpus spiritale[2]. » Quæ sit autem, et quam magna spiritalis corporis gratia, quoniam nondum venit in experimentum, vereor ne temerarium sit omne, quod de illa profertur, eloquium. Verumtamen quia spei nostræ gaudium propter Dei laudem non est tacendum, et de intimis ardentis sancti amoris medullis dictum est : « Domine, dilexi decorem domus tuæ[3]; » de donis ejus, quæ in hac ærumnosissima vita bonis malisque largitur, ipso adjuvante, conjiciamus, ut possumus, quantum sit illud, quod nondum experti, utique digne eloqui non valemus. Omitto enim quando fecit hominem rectum; omitto vitam illam duorum conjugum in paradisi fœcunditate felicem, quoniam tam brevis fuit, ut ad nascentium sensum nec ipsa pervenerit : in hac quam novimus, in qua adhuc sumus, cujus tentationes, imo quam totam tentationem, quandiu in ea sumus, quamtumlibet proficiamus, perpeti non desinimus, quæ sint indicia circa genus humanum bonitatis Dei, quis poterit explicare?

[1] Rom. VII, 23. — [2] I Cor. XV, 24. — [3] Psal. XXV, 8.

CAPUT XXII.

De miseriis ac malis, quibus humanum genus merito primæ prævaricationis obnoxium est, et a quibus nemo nisi per Christi gratiam liberatur.

I. Nam quod ad primam originem pertinet, omnem mortalium progeniem fuisse damnatam, hæc ipsa vita, si vita dicenda est, tot et tantis malis plena testatur. Quid enim aliud indicat horrenda quædam profunditas ignorantiæ, ex qua omnis error existit, qui omnes filios Adam tenebroso quodam sinu suscipit, ut homo ab illo liberari sine labore, dolore, timore non possit? Quid amor ipse tot rerum vanarum atque noxiarum, et ex hoc mordaces curæ, perturbationes, mœrores, formidines, insana gaudia, discordiæ, lites, bella, insidiæ, iracundiæ, inimicitiæ, fallacia, adulatio, fraus, furtum, rapina, perfidia, superbia, ambitio, invidentia, homicidia, parricidia, crudelitas, sævitia, nequitia, luxuria, petulantia, impudentia, impudicitia, fornicationes, adulteria, incesta, et contra naturam utriusque sexus tot stupra atque immunditiæ, quas turpe est etiam dicere, sacrilegia, hæreses, blasphemiæ, perjuria, oppressiones innocentium, calumniæ, circumventiones, prævaricationes, falsa testimonia, iniqua judicia, violentiæ, latrocinia, et quidquid talium malorum in mentem non venit, et tamen de vita ista hominum non recedit? Verum hæc hominum sunt malorum, ab illa tamen erroris et perversi amoris radice venientia, cum qua omnis filius Adam nascitur. Nam quis ignorat cum quanta ignorantia veritatis, quæ jam in infantibus manifesta est;

et cum quanta abundantia vanæ cupiditatis, quæ in pueris incipit apparere, homo veniat in hanc vitam, ita ut si dimittatur vivere ut velit, et facere quidquid velit, in hæc facinora et flagitia quæ commemoravi, et quæ commemorare non potui, vel cuncta vel multa perveniat?

II. Sed divina gubernatione non omni modo deserente damnatos, et Deo non continente in ira sua miserationes suas, in ipsis sensibus generis humani prohibitio et eruditio contra istas, cum quibus nascimur, tenebras vigilant, et contra hos impetus opponuntur, plenæ tamen etiam ipsæ laborum et dolorum. Quid enim sibi volunt multimodæ formidines, quæ cohibendis parvulorum vanitatibus adhibentur? Quid pædagogi, quid magistri, quid ferulæ, quid lora, quid virgæ, quid disciplina illa qua Scriptura sancta dicit dilecti filii latera esse tundenda[1], ne crescat indomitus, domarique jam durus aut vix possit, aut fortasse nec possit? Quid agitur his pœnis omnibus, nisi ut debelletur imperitia, et prava cupiditas infrenetur, cum quibus malis in hoc sæculum venimus? Quid est enim, quod cum labore meminimus, sine labore obliviscimur; cum labore discimus, sine labore nescimus; cum labore strenui, sine labore inertes sumus? Nonne hinc apparet in quid velut pondere suo proclivis et prona sit vitiosa natura, et quanta ope, ut hinc liberetur, indigeat? Desidia, segnities, pigritia, negligentia, vitia sunt utique quibus labor fugitur, cum labor ipse etiam qui est utilis, pœna sit.

III. Sed præter pueriles pœnas, sine quibus disci non potest quod majores volunt; qui vix aliquid utiliter volunt, quot et quantis pœnis genus agitetur humanum, quæ non ad malitiam nequitiamque iniquorum, sed ad conditionem pertinent miseriamque communem, quis

[1] Eccli. xxx, 12.

ullo sermone digerit? quis ulla cogitatione comprehendit? Quantus est metus, quanta calamitas ab orbitatibus atque luctu, a damnis et damnationibus, a deceptionibus et mendaciis hominum, a suspicionibus falsis, ab omnibus violentis facinoribus et sceleribus alienis? Quandoquidem ab eis et deprædatio, et captivitas, et vincula, et carceres, et exilia, et cruciatus, et amputatio membrorum, et privatio sensuum, et oppressio corporis ad obscœnam libidinem opprimentis explendam, et alia multa horrenda sæpe contingunt. Quid ab innumeris casibus qui forinsecus corpori formidantur, æstibus et frigoribus, tempestatibus, imbribus, alluvionibus, coruscatione, tonitru, grandine, fulmine, motibus hiatibusque terrarum, oppressionibus ruinarum, ab offensione et pavore vel etiam malitia jumentorum, a tot venenis fruticum, aquarum, aurarum, bestiarum, a ferarum vel tantummodo molestis vel etiam mortiferis morsibus, a rabie quæ contingit ex rabido cane, ut etiam blanda et amica suo domino bestia nonnunquam vehementius et amarius quam leones draconesque metuatur, faciatque hominem, quem forte attaminaverit, contagione pestifera ita rabiosum, ut a parentibus, conjuge, filiis, pejus omni bestia formidetur? Quæ mala patiuntur navigantes? quæ terrena itinera gradientes? Quis ambulat ubicumque non inopinatis subjacens casibus? De foro quidam rediens domum, sanis pedibus suis cecidit, pedem fregit, et ex illo vulnere finivit hanc vitam. Quid videtur sedente securius? De sella in qua sedebat cecidit Heli sacerdos, et mortuus est [1]. Agricolæ, imovero omnes homines quot et quantos a cœlo et terra, vel a perniciosis animalibus casus metuunt agrorum fructibus? Solent tamen de frumentis tandem collectis et reconditis esse securi. Sed quibusdam, quod novi-

[1] Reg. IV, 18.

mus, proventum optimum frumentorum fluvius improvisus fugientibus hominibus de horreis ejecit atque abstulit. Contra milleformes dæmonum incursus, quis innocentia sua fidit? Quandoquidem ne quis fideret, etiam parvulos baptisatos, quibus certe nihil est innocentius, aliquando sic vexant, ut in eis maxime Deo sinente, ista monstretur hujus vitæ flenda calamitas, et alterius desideranda felicitas. Jamvero de ipso corpore tot existunt morborum mala, ut nec libris medicorum cuncta comprehensa sint. In quorum pluribus ac pene omnibus etiam ipsa adjumenta et medicamenta tormenta sunt, ut homines a pœnarum exitio pœnali eruantur auxilio. Nonne ad hoc perduxit sitientes homines ardor immanis, ut urinam quoque humanam vel etiam suam biberent? Nonne ad hoc fames, ut a carnibus hominum abstinere se non possent, nec inventos homines mortuos, sed propter hoc a se occisos, nec quoslibet alienos, verumetiam filios matres incredibili crudelitate, quam rabida esuries faciebat, absumerent? Ipse postremo somnus, qui proprie quietis nomen accepit, quis verbis explicet sæpe somniorum visis quam sit inquietus, et quam magnis, licet falsarum rerum, terroribus, quas ita exhibet, et quodam modo exprimit, ut a veris eas discernere nequeamus, animam miseram sensusque perturbet? Qua falsitate visorum etiam vigilantes in quibusdam morbis et venenis miserabilius agitantur: quamvis multimoda varietate fallaciæ homines etiam sanos maligni dæmones nonnunquam decipiant talibus visis, ut etiam si eos per hæc ad sua traducere non potuerint, sensus tamen eorum solo appetitu qualitercumque persuadendæ falsitatis illudant.

IV. Ab hujus tam miseræ quasi quibusdam inferis vitæ, non liberat nisi gratia Salvatoris Christi, Dei ac Domini nostri. Hoc enim nomen est ipse Jesus: interpre-

tatur quippe Salvator : maxime ne post hanc miserior ac sempiterna suscipiat, non vita, sed mors. Nam in ista quamvis sint per sancta ac sanctos curationum magna solatia; tamen ideo non semper etiam ipsa beneficia tribuuntur petentibus, ne propter hoc religio quæratur, quæ propter aliam magis vitam, ubi mala non erunt omnino ulla, quærenda est : et ad hoc meliores quosque in his malis adjuvat gratia, ut quanto fideliore, tanto fortiore corde tolerentur. Ad quam rem etiam philosophiam prodesse dicunt docti hujus sæculi, quam dii quibusdam paucis, ait Tullius, veram dederunt. Nec hominibus, inquit, ab his aut datum est donum majus, aut potuit ullum dari usque adeo et ipsi, contra quos agimus, quoquo modo compulsi sunt in habenda, non quacumque, sed vera philosophia divinam gratiam confiteri [1] : Porro si paucis divinitus datum est veræ philosophiæ contra miserias hujus vitæ unicum auxilium, satis et hinc apparet humanum genus ad luendas miseriarum pœnas esse damnatum. Sicut autem hoc, ut fatentur, nullum divinum majus est donum, sic a nullo Deo dari credendum est; nisi ab illo, quo et ipsi qui multos deos colunt, nullum dicunt esse majorem.

[1] Cicer. lib. 1 Academ. ex Platone in Timæo.

CAPUT XXIII.

De his quæ, præter illa mala quæ bonis malisque communia sunt, ad justorum laborem specialiter pertinent.

Præter hæc autem mala hujus vitæ bonis malisque communia, habent in ea justi etiam proprios quosdam labores suos, quibus adversus vitia militant, et in talium præliorum tentationibus periculisque versantur. Aliquando enim concitatius, aliquando remissius, non tamen desinit caro concupiscere adversus spiritum, et spiritus adversus carnem [1], ut non ea quæ volumus faciamus, omnem malam concupiscentiam consumendo; sed eam nobis, quantum divinitus adjuti possumus, non ei consentiendo subdamus, vigiliis continuis excubantes, ne opinio verisimilis fallat, ne decipiat sermo versutus, ne se tenebræ alicujus erroris offundant, ne quod bonum est malum, aut quod malum est bonum esse credatur, ne ab his quæ agenda sunt metus revocet, ne in ea quæ agenda non sunt cupido præcipitet, ne super iracundiam sol occidat, ne inimicitiæ provocent ad retributionem mali pro malo, ne absorbeat inhonesta vel immoderata tristitia, ne impertiendorum beneficiorum ingerat mens ingrata torporem, ne maledicis rumoribus bona conscientia fatigetur, ne temeraria de alio suspicio nostra decipiat, ne aliena de nobis falsa nos frangat, ne regnet peccatum in nostro mortali corpore ad obediendum desideriis ejus, ne membra nostra exhibeantur iniquitatis arma peccato, ne oculus

[1] Gal. v, 17. — [2] Rom. vi, 12.

sequatur concupiscentiam, ne vindicandi cupiditas vincat, ne in eo quod male delectat, vel visio vel cogitatio remoretur, ne improbum aut indecens verbum libenter audiatur, ne fiat quod non licet, etiamsi libet, ne in hoc bello laborum periculorumque plenissimo vel de viribus nostris speretur facienda victoria, vel viribus nostris facta tribuatur, sed ejus gratiæ, de quo ait Apostolus : « Gratias autem Deo, qui dat nobis victoriam per Dominum » nostrum Jesum Christum [1]. » Qui et alio loco, « In his, » inquit, omnibus supervincimus per eum qui dilexit » nos [2]. » Sciamus tamen quantalibet virtute præliandi vitiis repugnemus, vel etiam vitia superemus et subjugemus, quandiu sumus in hoc corpore, nobis deesse non posse unde dicamus Deo : « Dimitte nobis debita nostra[3]. » In illo autem regno ubi semper cum corporibus immortalibus erimus, nec prælia nobis erunt ulla, nec debita; quæ nusquam et nunquam essent, si natura nostra, sicut recta creata est, permaneret. Ac per hoc etiam noster iste conflictus, in quo periclitamur, et de quo nos victoria novissima cupimus liberari, ad vitæ hujus mala pertinet, quam tot tantorumque testimonio malorum probamus esse damnatam.

[1] I Cor. xv, 17. — [2] Rom. viii, 37. — [3] Matth. vi, 12.

CAPUT XXIV.

De bonis quibus etiam hanc vitam damnationi obnoxiam Creator implevit.

I. Jam nunc considerandum est hanc ipsam miseriam generis humani, in qua laudatur justitia punientis, qualibus et quam multis impleverit bonis ejusdem bonitas, cuncta quæ creavit administrantis. Primum benedictionem illam quam protulerat ante peccatum, dicens : « Crescite, et multiplicamini, et replete ter» ram [1], » nec post peccatum voluit inhibere, mansitque in stirpe damnata donata fœcunditas ; nec illam vim mirabilem seminum, imo etiam mirabiliorem qua efficiuntur et semina, inditam corporibus humanis et quodam modo intextam, peccati vitium potuit auferre, quo nobis impacta est etiam necessitas mortis : sed utrumque simul currit isto quasi fluvio atque torrente generis humani, malum quod a parente trahitur, et bonum quod a creante tribuitur. In originali malo duo sunt, peccatum atque supplicium : in originali bono alia duo, propagatio et conformatio. Sed quantum ad præsentem pertinet intentionem nostram, de malis, quorum unum de nostra venit audacia, id est, peccatum, alterum de judicio Dei, id est, supplicium, jam satis diximus. Nunc de bonis Dei, quæ ipsi quoque vitiatæ damnatæque naturæ contulit, sive usque nunc confert, dicere institui. Neque enim damnando aut totum abstulit quod dederat, alioquin nec esset omnino ; aut eam removit a sua potes-

[1] Gen. I, 28.

tate, etiam cum diabolo pœnaliter subdidit, cum nec ipsum diabolum a suo alienaverit imperio; quandoquidem ut ipsius quoque diaboli natura subsistat, ille facit qui summe est, et facit esse quidquid aliquo modo est.

II. Duorum igitur illorum, quæ diximus bona etiam in naturam peccato vitiatam suppliciоque damnatam de bonitatis ejus quodam veluti fonte manare, propagationem imprimis mundi operibus benedictione largitus est, a quibus operibus die septimo requievit. Conformatio vero in illo ejus est opere, quo usque nunc operatur [1]. Efficacem quippe potentiam suam si rebus subtrahat, nec progredi poterunt et suis dimensis motibus peragere tempora, nec prorsus in eo quod creatæ sunt aliquatenus permanebunt. Sic ergo creavit hominem Deus, ut illi adderet fertilitatem quamdam, qua homines alios propagaret, congenerans eis ipsam etiam propagandi possibilitatem, non necessitatem. quibus tamen voluit hominibus abstulit eam Deus, et steriles fuerunt: non tamen generi humano abstulit semel datam primis duobus conjugibus benedictionem generandi. Hæc ergo propagatio quamvis peccato ablata non fuerit, non tamen etiam ipsa talis est, qualis fuisset, si nemo peccasset. Ex quo enim homo in honore positus, postea quam deliquit, comparatus est pecoribus, similiter generat: non in eo tamen penitus extincta est quædam velut scintilla rationis, in qua factus est ad imaginem Dei [2]. Huic autem propagationi si conformatio non adhiberetur, nec ipsa in sui generis formas modosque procederet. Si enim non concubuissent homines, et nihilominus Deus vellet implere terras hominibus; quomodo creavit unum sine commixtione maris et feminæ, sic posset omnes: concumbentes vero nisi illo creante generantes esse non possunt. Sicut ergo ait Apostolus de institutione spiritali,

[1] Joan. v, 17. — [2] Psal. xlviii, 13.

qua homo ad pietatem justitiamque formatur : « Neque qui » plantat, est aliquid, neque qui rigat; sed qui incre- » mentum dat Deus [1] : » ita etiam hic dici potest : « Nec qui concumbit, nec qui seminat, est aliquid ; sed qui format Deus. Nec mater, quæ conceptum portat, et partum nutrit, est aliquid; sed qui incrementum dat Deus. » Ipse namque operatione, qua nunc usque operatur [2], facit ut numeros suos explicent semina, et a quibusdam latentibus atque invisibilibus involucris in formas visibiles hujus quod aspicimus decoris evolvant. Ipse incorpoream corporeamque naturam, illam præpositam, istam subjectam, miris modis copulans et connectens, animantem facit. Quod opus ejus tam magnum et mirabile est, ut non solum in homine, quod est animal rationale, et ex hoc cunctis terrenis animantibus excellentius atque præstantius, sed in qualibet minutissima muscula bene consideranti stuporem mentis ingerat, laudemque pariat Creatoris.

III. Ipse itaque animæ humanæ mentem dedit, ubi ratio et intelligentia in infante sopita est quodam modo, quasi nulla sit, excitanda scilicet atque exerenda ætatis accessu, qua sit scientiæ capax atque doctrinæ, et habilis perceptioni veritatis et amoris boni : qua capacitate hauriat sapientiam virtutibusque sit prædita, quibus prudenter, fortiter, temperanter, et juste, adversus errores et cætera ingenerata vitia dimicet, eaque nullius rei desiderio nisi boni illius summi atque immutabilis vincat. Quod etsi non faciat, ipsa talium bonorum capacitas in natura rationali divinitus instituta quantum sit boni, quam mirabile opus omnipotentis, quis competenter effatur, aut cogitat? Præter enim artes bene vivendi et ad immortalem perveniendi felicitatem, quæ virtutes vocantur, et sola Dei gratia,

[1] I Cor. III, 7. — [2] Joan. V, 17.

quæ in Christo est, filiis promissionis regnique donantur, nonne humano ingenio tot tantæque artes sunt inventæ, et exercitæ, partim necessariæ, partim voluntariæ, ut tam excellens vis mentis atque rationis in his etiam rebus quas superfluas, imo et periculosas perniciosasque appetit, quantum bonum habeat in natura, unde ista potuit vel invenire, vel discere, vel exercere, testetur? Vestimentorum et ædificiorum ad opera quam mirabilia, quam stupenda, industria humana pervenerit; quo in agricultura, quo in navigatione profecerit; quæ in fabricatione quorumque vasorum, vel etiam statuarum et picturarum varietate excogitaverit et impleverit; quæ in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia facienda et exhibenda molita sit; in capiendis, occidendis, domandis, irrationalibus animantibus, quæ et quanta repererit: adversus ipsos homines tot genera venenorum, tot armorum, tot machinamentorum, et pro salute mortali tuenda atque reparanda quot medicamenta atque adjumenta comprehenderit: pro voluptate faucium quot condimenta et gulæ irritamenta repererit: ad indicandas et suadendas cogitationes quam multitudinem varietatemque signorum, ubi præcipuum locum verba et litteræ tenent; ad delectandos animos, quos elocutionis ornatus: quam diversorum carminum copiam ad mulcendas aures, quot organa musica, quos cantilenæ modos excogitaverit: quantam peritiam dimensionum atque numerorum, meatusque et ordines siderum quanta sagacitate comprehenderit: quam multa rerum mundanarum cognitione se impleverit, quis possit eloqui, maxime si velimus non acervatim cuncta congerere, sed in singulis immorari? In ipsis postremo erroribus et falsitatibus defendendis, quam magna claruerint ingenia philosophorum atque hæreticorum, quis æstimare sufficiat? Loquimur enim nunc de natura mentis humanæ,

qua ista vita mortalis ornatur, non de fide atque itinere veritatis, qua illa immortalis acquiritur. Hujus tantæ naturæ conditor cum sit utique Deus verus et summus, ipso cuncta quæ fecit administrante et summam potestatem summamque habente justitiam, nunquam profecto in has miserias decidisset, atque ex his, præter eos solos qui liberabuntur, in æternas esset itura, nisi nimis grande peccatum in homine primo, de quo cæteri exorti sunt, præcessisset.

IV. Jamvero in ipso corpore, quamvis nobis sit cum belluis mortalitate commune, multisque earum reperiatur infirmius, quanta Dei bonitas, quanta providentia tanti Creatoris apparet? Nonne ita sunt in eo loca sensuum et cætera membra disposita, speciesque ipsa ac figura et statura totius corporis ita modificata, ut ad ministerium animæ rationalis se indicet factum? Non enim ut animalia rationis expertia prona esse videmus in terram, ita creatus est homo : sed erecta in cœlum corporis forma admonet eum, quæ sursum sunt sapere. Porro mira mobilitas, quæ linguæ ac manibus attributa est, ad loquendum et scribendum apta atque conveniens, et ad opera artium plurimarum officiorumque complenda, nonne satis ostendit, quali animæ ut serviret tale sit corpus adjunctum? Quanquam et detractis necessitatibus operandi, ita omnium partium congruentia numerosa sit, et pulchra sibi parilitate respondeat, ut nescias utrum in eo condendo major sit utilitatis habita ratio, quam decoris. Certe enim nihil creatum videmus in corpore utilitatis causa, quod non habeat etiam decoris locum. Plus autem nobis id appareret, si numeros mensurarum, quibus inter se cuncta connexa sunt et coaptata, nossemus : quos forsitan data opera in his quæ foris eminent, humana posset vestigare solertia; quæ vero tecta sunt, atque a nostris remota

conspectibus, sicuti est tanta perplexitas venarum atque nervorum et viscerum, secreta vitalium, invenire nullus potest. Quia etsi medicorum diligentia nonnulla crudelis, quos anatomicos appellant, laniavit corpora mortuorum, sive etiam inter manus secantis perscrutantisque morientium, atque in carnibus humanis satis inhumane abdita cuncta rimata est, ut quid, et quomodo, quibus locis curandum esset addisceret: numeros tamen de quibus loquor, quibus coaptatio, quæ ἁρμονία græce dicitur, tanquam cujusdam organi, extrinsecus atque intrinsecus totius corporis constat, quid dicam, nemo valuit invenire, quos nemo ausus est quærere. Qui si noti esse potuissent, in interioribus quoque visceribus, quæ nullum ostentant decus, ita delectaret pulchritudo rationis, ut omni formæ apparenti quæ oculis placet, ipsius mentis, quæ oculis utitur, præferretur arbitrio. Sunt vero quædam ita posita in corpore, ut tantummodo decorem habeant, non et usum: sicut habet pectus virile mamillas, sicut facies barbam, quam non esse munimento, sed virili ornamento, indicant puræ facies feminarum, quas utique infirmiores muniri tutius conveniret. Si ergo nullum membrum est, in his quidem conspicuis, (unde ambigit nemo,) quod ita sit alicui operi accommodatum, ut non etiam sit decorum; sunt autem nonnulla, quorum solum decus, et nullus est usus: puto facile intelligi in conditione corporis dignitatem necessitati fuisse prælatam. Transitura est quippe necessitas, tempusque venturum quando sola invicem pulchritudine sine ulla libidine perfruamur: quod maxime ad laudem referendum est Conditoris, cui dicitur in Psalmo: « Confessionem et decorem induisti[1]. »

V. Jam cætera pulchritudo et utilitas creaturæ, quæ

[1] Psal. CIII, 1.

homini, licet in istos labores miseriasque projecto atque damnato, spectanda atque sumenda divina largitate concessa est, quo sermone terminari potest? in cœli et terræ et maris multimoda et varia pulchritudine, in ipsius lucis tanta copia tamque mirabili specie, in sole ac luna et sideribus, in opacitatibus nemorum, in coloribus et odoribus florum, in diversitate ac multitudine volucrum garrularum atque pictarum, in multiformi specie tot tantorumque animantium, quorum illa plus habent admirationis, quæ molis minimum; (Plus enim formicularum et apicularum opera stupemus quam immensa corpora ballenarum:) in ipsius quoque maris tam grandi spectaculo, cum sese diversis coloribus induit velut vestibus, et aliquando viride, atque hoc multis modis, aliquando purpureum, aliquando cæruleum est. Quam porro delectabiliter spectatur etiam quandocumque turbatur, et fit inde major suavitas, quia sic demulcet intuentem, ut non jactet et quatiat navigantem? Quid ciborum usquequaque copia contra famem? Quid saporum diversitas contra fastidium, naturæ diffusa divitiis, non coquorum arte ac labore quæsita? Quanta in tam multis rebus tuendæ ac recuperandæ salutis auxilia? Quam grata vicissitudo diei alternantis et noctis? Aurarum quam blanda temperies? In fruticibus et pecoribus indumentorum conficiendorum quanta materies? Omnia commemorare quis possit? Hæc autem sola, quæ a me velut in quemdam aggerem sunt coarctata, si vellem velut colligata involucra solvere atque discutere, quanta mihi mora esset in singulis, quibus plurima continentur? Et hæc omnia miserorum sunt damnatorumque solatia, non præmia beatorum. Quæ igitur illa sunt, si tot ac talia et tanta sunt ista? Quid dabit eis quos prædestinavit ad vitam, qui hæc dedit etiam eis quos prædestinavit ad mortem? Quæ bona in illa beata

vita facit consumere, pro quibus in hac misera unigenitum Filium suum voluit usque ad mortem mala tanta perferre? Unde Apostolus de ipsis in illud regnum praedestinatis loquens : « Qui proprio, inquit, Filio non » pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, quo» modo non et cum illo omnia nobis donabit [1]? » Cum hæc promissio complebitur, quid erimus? quales erimus? Quæ bona in illo regno accepturi sumus, quandoquidem Christo moriente pro nobis tale jam pignus accepimus? Qualis erit spiritus hominis, nullum omnino habens vitium, nec sub quo jaceat, nec cui cedat, nec contra quod saltem laudabiliter dimicet, pacatissima virtute perfectus? Rerum ibi omnium quanta, quam speciosa, quam certa scientia, sine errore aliquo vel labore, ubi Dei sapientia de ipso suo fonte potabitur, cum summa felicitate, sine ulla difficultate? Quale erit corpus, quod omni modo spiritui subditum, et eo sufficienter vivificatum, nullis alimoniis indigebit? Non enim animale, sed spiritale erit, habens quidem carnis, sed sine ulla carnali corruptione substantiam.

CAPUT XXV.

De pervicacia quorumdam, qui resurrectionem carnis, quam, sicut prædictum est, totus mundus credit, impugnant.

VERUM de animi bonis, quibus post hanc vitam beatissimus perfruetur, non a nobis dissentiunt philosophi nobiles : de carnis resurrectione contendunt ; hanc quan-

[1] Rom. VIII, 32.

tum possunt negant. Sed credentes multi, negantes paucissimos reliquerunt, et ad Christum, qui hoc quod istis videtur absurdum, in sua resurrectione monstravit, fideli corde conversi sunt, docti et indocti, sapientes mundi et insipientes. Hoc enim credidit mundus, quod prædixit Deus; qui etiam hoc prædixit, quod hanc rem mundus fuerat crediturus. Neque enim Petri maleficiis eam cum laude credentium tanto ante prænuntiare compulsus est[1]. Ille est enim Deus, quem, (sicut jam dixi aliquoties, nec commemorare me piget,) confitente Porphyrio, atque id oraculis deorum suorum probare cupiente, ipsa numina perhorrescunt: quem sic laudavit, ut eum et Deum patrem et regem vocaret. Absit enim, ut sic intelligenda sint quæ prædixit, quomodo volunt hi qui hoc cum mundo non crediderunt, quod mundum crediturum esse prædixit. Cur enim non potius ita, sicut crediturus tanto ante prædictus est mundus, non sicut paucissimi garriunt, qui hoc cum mundo, quod crediturus prædictus est, credere noluerunt? Si enim propterea dicunt alio modo esse credenda, ne si dixerint vana esse conscripta, injuriam faciant illi Deo, cui tam magnum perhibent testimonium; tantam prorsus ei vel etiam graviorem faciunt injuriam, si aliter dicunt esse intelligenda, non sicut mundus ea credidit, quem crediturum ipse laudavit, ipse promisit, ipse complevit. Utrum enim non potest facere ut resurgat caro, et vivat in æternum; an propterea credendum non est id eum esse facturum, quia malum est atque indignum Deo? Sed de omnipotentia ejus, qua tot et tanta facit incredibilia, jam multa diximus. Si volunt invenire quod omnipotens non potest, habent prorsus, ego dicam, mentiri non potest. Credamus ergo quod potest, non credendo quod non potest.

[1] Vide supra lib. XVIII, c. 53.

Non itaque credentes quod mentiri possit, credant esse facturum quod se facturum esse promisit : et sic credant, sicut credidit mundus, quem crediturum esse prædixit, quem crediturum esse laudavit, quem crediturum esse promisit, quem credidisse jam ostendit. Hoc autem malum esse, unde demonstrant? Non erit illic ulla corruptio, quod est corporis malum. De ordine elementorum jam disputavimus, de aliis hominum conjecturis satis diximus : quanta sit futura in corpore incorruptibili facilitas motus, de præsentis bonæ valetudinis temperamento, quæ utique nullo modo illi comparanda est immortalitati, in libro tertio-decimo satis, ut opinor, ostendimus. Legant superiora Operis hujus, qui vel non legerunt, vel volunt recolere quod legerunt.

CAPUT XXVI.

Quomodo Porphyrii definitio, qua beatis animis putat corpus omne fugiendum, ipsius Platonis sententia destruatur, qui dicit summum Deum diis promisisse, ut nunquam corporibus exuerentur.

Sed Porphyrius ait, inquiunt, ut beata sit anima, corpus omne esse fugiendum. Nihil ergo prodest, quia incorruptibile diximus futurum corpus, si anima beata non erit, nisi corpus omne effugerit. Sed jam et hinc in libro memorato quantum oportuit disputavi : verum hic unum inde tantum commemorabo. Emendet libros suos istorum omnium magister Plato, et dicat eorum deos, ut beati sint, sua corpora fugituros, id est, esse morituros, quos in cœlestibus corporibus dixit inclusos; quibus tamen Deus, a quo facti sunt, quo possent esse securi,

immortalitatem, id est, in eisdem corporibus æternam permansionem, non eorum natura id habente, sed suo consilio prævalente, promisit. Ubi etiam evertit illud quod dicunt, quoniam est impossibilis, ideo resurrectionem carnis non esse credendam. Apertissime quippe juxta eumdem philosophum, ubi diis a se factis promisit Deus non factus immortalitatem, quod impossibile est, se dixit esse facturum. Sic enim eum locutum narrat Plato : « Quoniam estis orti, inquit, immortales esse et indissolubiles non potestis : tamen dissolvemini, neque vos ulla mortis fata periment, nec erunt valentiora, quam consilium meum, quod majus est vinculum ad perpetuitatem vestram, quam illa quibus estis colligati [1]. » Si, non solum absurdi, sed surdi non sunt qui hæc audiunt, non utique dubitant diis factis, ab illo Deo qui eos fecit, secundum Platonem, quod est impossibile fuisse promissum. Qui enim dicit : « Vos quidem immortales esse non potestis, sed mea voluntate immortales eritis ; » quid aliud dicit, quam id quod fieri non potest, me faciente tamen eritis ? Ille igitur carnem incorruptibilem, immortalem, spiritalem resuscitabit, qui juxta Platonem, id quod impossibile est, se facturum esse promisit. Quid adhuc, quod promisit Deus, quod Deo promittenti credidit mundus, qui etiam ipse promissus est crediturus, esse impossibile clamant ? Quandoquidem nos Deum, qui etiam secundum Platonem facit impossibilia, id facturum esse clamamus. Non ergo, ut beatæ sint animæ, corpus est omne fugiendum, sed corpus incorruptibile recipiendum. Et in quo convenientius incorruptibili corpore lætabuntur, quam in quo corruptibili gemuerunt ? Sic enim non in eis erit illa dira cupiditas, quam posuit ex Platone Virgilius, ubi ait :

Rursus et incipiant in corpora velle reverti [2].

[1] Vide supra lib. XIII, c. 16. — [2] Virg. Æneid. VI

Sic, inquam, cupiditatem revertendi ad corpora non habebunt, cum corpora, in quæ reverti cupiunt, secum habebunt; et sic habebunt, ut nunquam non habeant, nunquam ea prorsus vel ad exiguum quamlibet tempus ulla morte deponant.

CAPUT XXVII.

De contrariis definitionibus Platonis atque Porphyrii, in quibus si uterque alteri cederet, a veritate neuter deviaret.

Singula quædam dixerunt Plato atque Porphyrius, quæ si inter se communicare potuissent, facti essent fortasse Christiani. Plato dixit sine corporibus animas in æternum esse non posse. Ideo enim dixit etiam sapientium animas post quamlibet longum tempus, tamen ad corpora redituras. Porphyrius autem dixit animam purgatissimam, cum redierit ad Patrem, ad hæc mala mundi nunquam esse redituram. Ac per hoc, quod verum vidit Plato, si dedisset Porphyrio, etiam justorum atque sapientium purgatissimas animas ad humana corpora redituras; rursus quod verum vidit Porphyrius, si dedisset Platoni, nunquam redituras ad miserias corruptibilis corporis animas sanctas: ut non singuli hæc singula, sed ambo et singuli utrumque dicerent, puto quod viderent esse jam consequens, ut et redirent animæ ab corpora, et talia reciperent corpora, in quibus beate atque immortaliter viverent. Quoniam secundum Platonem, etiam sanctæ animæ ad hamana corpora redibunt; secundum Porphyrium, ad mala mundi hujus sanctæ animæ non

redibunt. Dicat itaque cum Platone Porphyrius : « Redibunt ad corpora : » dicat Plato cum Porphyrio : « Non redibunt ad mala : » et ad ea corpora redire consentient, in quibus nulla patiantur mala. Hæc itaque non erunt nisi illa quæ promittit Deus, beatas animas in æternum cum sua æterna carne facturus. Hoc enim, quantum existimo, jam facile nobis concederent ambo, ut qui faterentur ad immortalia corpora redituras animas esse sanctorum, ad sua illas redire permitterent, in quibus mala hujus sæculi pertulerunt, in quibus Deum, ut his malis carerent, pie fideliterque coluerunt.

CAPUT XXVIII.

Quid ad veram resurrectionis fidem, vel Plato, vel Labeo, vel etiam Varro conferre sibi potuerint, si opiniones eorum in unam sententiam convenissent.

Nonnulli nostri, propter quoddam praeclarissimum loquendi genus, et propter nonnulla quæ veraciter sensit, amantes Platonem, dicunt eum aliquid simile nobis etiam de mortuorum resurrectione sensisse [1]. Quod quidem sic tangit in libris de Republica Tullius, ut eum lusisse potius quam quod id verum esset, affirmet dicere voluisse. Inducit enim hominem revixisse, et narrasse quædam quæ platonicis disputationibus congruebant (5). Labeo etiam duos dicit uno die fuisse defunctos, et occurrisse invicem in quodam compito, deinde ad corpora sua jussos fuisse remeare, et constituisse inter se amicos se esse victuros, atque ita esse factum, donec postea morerentur. Sed isti

[1] Vide Euseb. lib. XI. de præpar. Evang.

auctores talem resurrectionem corporis factam fuisse narrarunt, quales fuerunt eorum quos resurrexisse novimus, et huic quidem redditos vitæ, sed non eo modo ut non morerentur ulterius. Mirabilius autem quiddam Marcus Varro ponit in libris, quos conscripsit de gente populi romani : cujus putavi verba ipsa esse ponenda. « Genethliaci quidam scripserunt, inquit, esse in renascendis hominibus quam appellant παλιγγενεσίαν Græci : hac scripserunt confici in annis numero quadringentis quadraginta, ut idem corpus et eadem anima, quæ fuerint conjuncta in homine aliquando, eadem rursus redeant in conjunctionem. » Iste Varro quidem, sive illi Genethliaci nescio qui, (non enim nomina eorum prodidit, quorum commemoravit sententiam), aliquid dixerunt, quod licet falsum sit, (cum enim semel ad eadem corpora quæ gesserunt, animæ redierint, nunquam ea postea sunt relicturæ), tamen multa illius impossibilitatis, qua contra nos isti garriunt, argumenta convellit, et destruit. Qui enim hoc sentiunt, sive senserunt, non eis visum est fieri non posse, ut dilapsa cadavera in auras, in pulverem, in cinerem, in humores, in corpora vescentium bestiarum, vel ipsorum quoque hominum, ad id rursus redeant, quod fuerunt. Quapropter Plato et Porphyrius, vel potius quicumque illos diligunt et adhuc vivunt, si nobis consentiunt etiam sanctas animas ad corpora redituras, sicut ait Plato, nec tamen ad mala ulla redituras, sicut ait Porphyrius; ut ex his fiat consequens quod fides prædicat Christiana, talia corpora recepturas in quibus sine ullo malo in æternum feliciter vivant, assumant etiam hoc de Varrone, ut ad eadem corpora redeant, in quibus antea fuerunt : et apud eos tota quæstio de carnis in æternum resurrectione solvetur.

[1] Vide Plin. lib. VII.

CAPUT XXIX.

De qualitate visionis, qua in futuro sæculo sancti Deum videbunt.

1. Nunc jam quid acturi sint in corporibus immortalibus atque spiritalibus sancti, non adhuc eorum carne carnaliter, sed spiritaliter jam vivente, quantum Dominus dignatur adjuvare, videamus. Et illa quidem actio, vel potius quies atque otium quale futurum sit, si verum velim dicere, nescio. Non enim hoc unquam per sensus corporis vidi. Si autem mente, id est, intelligentia vidisse me dicam, quantum est, aut quid est nostra intelligentia ad illam excellentiam? Ibi est enim « Pax Dei, quæ, » sicut ait Apostolus, superat omnem intellectum [1] : » quem nisi nostrum, aut fortasse etiam sanctorum Angelorum? non enim et Dei. Si ergo sancti in Dei pace victuri sunt, profecto in ea pace victuri sunt, quæ superat omnem intellectum. Quoniam nostrum quidem superat, non est dubium : si autem superat et Angelorum, ut nec ipsos excepisse videatur, qui ait « Omnem intellectum ; » secundum hoc dictum esse debemus accipere, quia pacem Dei, qua ipse Deus pacatus est, sicut novit Deus, non eam nos sic possumus nosse, nec ulli Angeli. « Superat itaque » omnem intellectum, » non dubium quod præter suum. Sed quia et nos pro modo nostro pacis ejus participes facti summam in nobis atque inter nos et cum ipso pacem, quantum nostrum summum est, obtinebimus : isto modo pro suo modo sciunt eam sancti Angeli, homines autem

[1] Philip. IV, 7.

nunc longe infra, quantumlibet provectu mentis excellant. Considerandum est enim quantus vir dicebat : « Ex parte » scimus, et ex parte prophetamus, donec veniat quod » perfectum est [1]. » Et, « Videmus nunc per speculum » in ænigmate, tunc autem facie ad faciem [2]. » Sic jam vident sancti Angeli, qui etiam nostri Angeli dicti sunt, quia eruti de potestate tenebrarum, et accepto Spiritus pignore translati ad regnum Christi, ad eos Angelos jam cœpimus pertinere, cum quibus nobis erit sancta atque dulcissima, de qua jam tot libros scripsimus, Dei Civitas ipsa communis. Sic sunt ergo Angeli nostri, qui sunt Angeli Dei : quemadmodum Christus Dei, Christus est noster. Dei sunt, quia Deum non reliquerunt : nostri sunt, quia suos cives nos habere cœperunt. Dixit autem Dominus Jesus : « Videte ne contemnatis unum de pusillis istis. » Dico enim vobis, quia Angeli eorum in cœlis semper » vident faciem Patris mei, qui in cœlis est [3]. » Sicut ergo illi vident, ita et nos visuri sumus : sed nondum ita videmus. Propter quod ait Apostolus, quod paulo ante dixi : « Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem » facie ad faciem [4]. » Præmium itaque fidei nobis visio ista servatur, de qua et Joannes apostolus loquens : « Cum » apparuerit, inquit, similes ei erimus, quoniam videbi- » mus eum sicuti est [5]. » Facies autem Dei manifestatio ejus intelligenda est, non aliquod tale membrum, quale nos habemus in corpore, atque isto nomine nuncupamus.

II. Quapropter cum ex me quæritur, quid acturi sint sancti in illo corpore spiritali, non dico quod jam video, sed dico quod credo ; secundum illud quod in Psalmo lego, « Credidi, propter quod locutus sum [6]. » Dico ita-

[1] I Cor. XIII, 9. — [2] Ibid. 12. — [3] Matth. XVIII, 10. — [4] I Cor. XIII, 12. — [5] I Joan. III, 2. — [6] Psal. CXV, 10.

que : « Visuri sunt Deum in ipso corpore : sed utrum per ipsum, sicut per corpus nunc videmus solem, lunam, stellas, mare, ac terram, et quæ sunt in ea, » non parva quæstio est. Durum est enim dicere, quod sancti talia corpora tunc habebunt, ut non possint oculos claudere atque aperire cum volent. Durius autem, quod ibi Deum, quisquis oculos clauserit, non videbit. Si enim propheta Elisæus puerum suum Giezi absens corpore vidit accipientem munera, quæ dedit ei Naaman Syrus, quem Propheta memoratus a lepræ deformitate mundaverat, quod servus nequam, domino suo non vidente[1], latenter se fecisse putaverat; quanto magis in illo corpore spiritali videbunt sancti omnia, non solum si oculos claudant, verumetiam unde sunt corpore absentes? Tunc enim erit perfectum illud, de quo loquens Apostolus : « Ex parte, inquit, scimus, et ex parte prophe- » tamus; cum autem venerit quod perfectum est, quod » ex parte est evacuabitur[2]. » Deinde ut, quomodo posset, aliqua similitudine ostenderet, quantum ab illa quæ futura est distet hæc vita, non qualiumcumque hominum, verumetiam qui præcipua hic sanctitate sunt præditi : « Cum essem, inquit, parvulus, quasi parvulus sapiebam, » quasi parvulus loquebar, quasi parvulus cogitabam; » cum autem factus sum vir, evacuavi ea quæ parvuli » erant. Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc » autem facie ad faciem. Nunc scio ex parte, tunc autem » cognoscam sicut et cognitus sum[3]. » Si ergo in hac vita, ubi hominum mirabilium prophetia ita comparanda est illi vitæ quasi parvuli ad juvenem, vidit tamen Elisæus accipientem munera servum suum, ubi ipse non erat; ita-ne cum venerit quod perfectum est, nec jam corpus corruptibile aggravabit animam, sed incorruptibile nihil impediet, illi sancti ad ea quæ videnda sunt oculis cor-

[1] 4 Reg. v, 26. — [2] 1 Cor. xiii, 9, 10. — [3] Ibid. 11, 12.

poreis, quibus Elisæus absens ad servum suum videndum non indiguit, indigebunt? Nam secundum interpretes Septuaginta, ista sunt ad Giezi verba Prophetæ : « Nonne » cor meum iit tecum, quando conversus est vir de curru » suo in obviam tibi, et accepisti pecuniam[1]? » Sicut autem ex hebræo interpretatus est presbyter Hieronymus : « Nonne cor meum, inquit, in præsenti erat, quando re- » versus est homo de curru suo in occursum tui[2]? » Corde suo se dixit hoc vidisse Propheta, adjuto quidem mirabiliter, nullo dubitante, divinitus. Sed quanto amplius tunc omnes munere isto abundabunt, cum Deus erit omnia in omnibus[3]? Habebunt tamen etiam illi oculi corporei officium suum, et in loco suo erunt, uteturque illis spiritus per spiritale corpus. Neque enim et ille Propheta, quia non eis indiguit ut videret absentem, non eis usus est ad videnda præsentia; quæ tamen spiritu videre posset, etiamsi illos clauderet, sicut vidit absentia, ubi cum eis ipse non erat. Absit ergo, ut dicamus illos sanctos in illa vita Deum clausis oculis non visuros, quem spiritu semper videbunt.

III. Sed utrum videbunt et per oculos corporis cum eos apertos habebunt, inde quæstio est. Si enim tantum poterunt in corpore spiritali eo modo utique etiam ipsi oculi spiritales, quantum possunt isti quales nunc habemus; procul dubio per eos Deus videri non poterit. Longe itaque alterius erunt potentiæ, si per eos videbitur incorporea illa natura, quæ non continetur loco, sed ubique tota est. Non enim quia dicimus Deum et in cœlo esse, et in terra, (ipse quippe ait per Prophetam, « Cœlum et » terram ego impleo[4],) » aliam partem dicturi sumus eum in cœlo habere, et in terra aliam : sed totus in cœlo

[1] 4 Reg. v, 26. — [2] Sic legitur in Vulgata. — [3] 1 Cor. xv, 28. — [4] Jerem. xxiii, 24.

est, totus in terra; non alternis temporibus, sed utrumque simul, quod nulla natura corporalis potest. Vis itaque præpollentior oculorum erit illorum, non ut acrius videant, quam quidam perhibentur videre serpentes vel aquilæ: (quantalibet enim acrimonia cernendi eadem quoque animalia nihil aliud possunt videre quam corpora:) sed ut videant et incorporalia. Et fortasse ista virtus magna cernendi data fuerit ad horam etiam in isto mortali corpore oculis sancti viri Job, quando ait ad Deum: « In obauditu auris audiebam te prius, nunc » autem oculus meus videt te; propterea despexi memet» ipsum, et distabui, et existimavi me terram et cine» rem[1]. » Quamvis hic nihil prohibeat oculum cordis intelligi, de quibus oculis ait Apostolus: « Illuminatos » oculos habere cordis vestri[2]. » Ipsis autem videri Deum, cum videbitur, Christianus ambigit nemo, qui fideliter accipit, quod ait Deus ille magister: « Beati mundi corde, » quoniam ipsi Deum videbunt[3]. » Sed utrum etiam corporalibus oculis ibi videatur, hoc in ista quæstione versamus.

IV. Illud enim quod scriptum est: « Et videbit omnis » caro salutare Dei[4] » sine ullius nodo difficultatis sic intelligi potest, ac si dictum fuerit: « Et videbit omnis homo Christum Dei: » qui utique in corpore visus est, et in corpore videbitur, quando vivos et mortuos judicabit. Quod autem ipse sit salutare Dei, multa sunt et alia testimonia Scripturarum: sed evidentius venerandi illius senis Simeonis verba declarant, qui, cum infantem Christum accepisset in manus suas, « Nunc, inquit, dimittis servum tuum, » Domine, secundum verbum tuum in pace; quoniam » viderunt oculi mei Salutare tuum[5]. » Illud etiam quod

[1] Job. XLII, v, 6. — [2] Ephes. I, 18. — [3] Matth. v, 8. — [4] Luc. III, 6 — [5] Id. II, 29.

ait supra memoratus Job, sicut in exemplaribus, quæ ex hebræo sunt, invenitur, « Et in carne mea videbo Deum[1] : » resurrectionem quidem carnis sine dubio prophetavit ; non tamen dixit : « Per carnem meam. » Quod quidem si dixisset, posset Deus Christus intelligi, qui per carnem in carne videbitur : nunc vero potest et sic accipi, « In carne mea » videbo Deum ; » ac si dixisset : « In carne mea ero, cum videbo Deum. » Et illud quod ait Apostolus, « Facie ad » faciem[2], » non cogit ut Deum per hanc faciem corporalem, ubi sunt oculi corporales, nos visuros esse credamus, quem spiritu sine intermissione videbimus. Nisi enim esset etiam interioris hominis facies, non diceret idem Apostolus : « Nos autem revelata facie gloriam Domini » speculantes, in eamdem imaginem transformamur, de » gloria in gloriam, tanquam a Domini spiritu[3]. » Nec aliter intelligimus quod in Psalmo canitur : « Accedite ad » eum, et illuminamini, et facies vestræ non erubes- » cent[4]. » Fide quippe acceditur ad Deum, quam cordis constat esse, non corporis. Sed quia spiritale corpus nescimus quantos habebit accessus, (de re quippe inexperta loquimur ;) ubi aliqua, quæ aliter intelligi nequeat, divinarum Scripturarum non occurrit et succurrit auctoritas, necesse est ut contingat in nobis quod legitur in libro Sapientiæ : « Cogitationes mortalium timidæ et » incertæ providentiæ nostræ[5]. »

V. Ratiocinatio quippe illa philosophorum, qua disputant ita mentis aspectu intelligibilia videri, et sensu corporis sensibilia, id est, corporalia, ut nec intelligibilia per corpus, nec corporalia per se ipsam mens valeat intueri, si posset nobis esse certissima, profecto certum esset per oculos corporis etiam spiritalis nullo modo posse videri

[1] Sic habet Vulgata, Job, xix, 26. — [2] 1 Cor. xiii, 12. — [3] 2 Cor. iii, 18. — [4] Psal. xxxiii, 6. — [5] Sap. ix, 14.

Deum. Sed istam ratiocinationem et vera ratio et prophetica irridet auctoritas. Quis enim ita sit aversus a vero, ut dicere audeat Deum corporalia ista nescire? Numquid ergo corpus habet, per cujus oculos ea possit addiscere? Deinde quod de propheta Elisæo paulo ante diximus, nonne satis indicat etiam spiritu [1], non per corpus, corporalia posse cerni? Quando enim servus ille munera accepit, utique corporaliter gestum est; quod tamen Propheta non per corpus, sed per spiritum vidit. Sicut ergo constat videri corpora spiritu, quid si tanta erit potentia spiritalis corporis, ut corpore videatur et spiritus? Spiritus enim est Deus. Deinde vitam quidem suam, qua nunc vivit in corpore, et hæc terrena membra vegetat facitque viventia, interiore sensu quisque non per corporeos oculos novit: aliorum vero vitas, cum sint invisibiles, per corpus videt. Nam unde viventia discernimus a non viventibus corpora, nisi corpora simul vitasque videamus, quas nisi per corpus videre non possumus? Vitas autem sine corporibus corporeis oculis non videmus.

VI. Quamobrem fieri potest, valdeque credibile est, sic nos esse visuros mundana tunc corpora cœli novi et terræ novæ, ut Deum ubique præsentem et universa etiam corporalia gubernantem, per corpora quæ gestabimus, et quæ conspiciemus quaquaversum oculos duxerimus clarissima perspicuitate videamus: non sicut nunc invisibilia Dei, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur per speculum in ænigmate, et ex parte [2], ubi plus in nobis valet fides qua credimus, quam rerum corporalium species, quam per oculos cernimus corporales. Sed sicut homines, inter quos viventes motusque vitales exerentes vivimus, mox ut aspicimus, non credimus vivere, sed videmus; cum eorum vitam sine corporibus videre ne-

[1] 4 Reg., v, 26. — [2] Rom. I, 20. et I Cor. XIII, 12.

queamus, quam tamen in eis per corpora remota omni ambiguitate conspicimus: ita quacumque spiritalia illa lumina corporum nostrorum circumferemus, incorporeum Deum omnia regentem, etiam per corpora contuebimur. Aut ergo per illos oculos sic videbitur Deus, ut aliquid habeant in tanta excellentia menti simile, quo et incorporea natura cernatur, quod ullis exemplis sive Scripturarum testimoniis divinarum, vel difficile vel impossibile est ostendere: aut quod est ad intelligendum facilius, ita Deus nobis erit notus atque conspicuus, ut videatur spiritu a singulis nobis in singulis nobis, videatur ab altero in altero, videatur in se ipso, videatur in cœlo novo et in terra nova, atque in omni, quæ tunc fuerit, creatura; videatur et per corpora in omni corpore quocumque fuerint spiritalis corporis oculi acie perveniente directi. Patebunt etiam cogitationes nostræ invicem nobis. Tunc enim implebitur quod Apostolus, cum dixisset: « Nolite ante tempus judicare quidquam, » mox addidit, « Donec veniat Dominus, et illuminet abscondita tenebrarum, et manifestabit cogitationes cordis, et tunc » laus erit unicuique a Deo[1]. »

CAPUT XXX.

De æterna felicitate Civitatis Dei, sabbatoque perpetuo.

I. Quanta erit illa felicitas, ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus? Nam quid aliud agatur, ubi neque

[1] I Cor. IV, 5.

ulla desidia cessabitur, neque ulla indigentia laborabitur, nescio. Admoneor etiam sancto Cantico, ubi lego, vel audio : « Beati qui habitant in domo tua, Domine; in » sæcula sæculorum laudabunt te[1]. » Omnia membra et viscera incorruptibilis corporis, quæ nunc videmus per usus necessitatis varios distributa, quoniam tunc non erit ipsa necessitas, sed plena, certa, secura, sempiterna felicitas, proficient in laudibus Dei. Omnes quippe illi, de quibus jam sum locutus, qui nunc latent, harmoniæ corporalis numeri non latebunt, intrinsecus et extrinsecus per corporis cuncta dispositi : et cum cæteris rebus, quæ ibi magnæ atque mirabiles videbuntur, rationales mentes in tanti artificis laudem rationabilis pulchritudinis delectatione succendent. Qui motus illic talium corporum sint futuri temere definire non audeo, quod excogitare non valeo. Tamen et motus et status, sicut ipsa species, decens erit, quicumque erit, ubi quod non decebit, non erit. Certe ubi volet spiritus, ibi protinus erit corpus : nec volet aliquid spiritus, quod nec spiritum possit decere, nec corpus. Vera ibi gloria erit, ubi laudantis nec errore quisquam, nec adulatione laudabitur. Verus honor, qui nulli negabitur digno, nulli deferetur indigno : sed nec ad eum ambiet ullus indignus, ubi nullus permittetur esse nisi dignus. Vera pax, ubi nihil adversi, nec a se ipso, nec ab alio quisquam patietur. Præmium virtutis erit ipse qui virtutem dedit, eique se ipsum, quo melius et majus nihil possit esse, promisit. Quid est enim aliud quod per Prophetam dixit : « Ero illorum Deus, et ipsi erunt mihi » plebs[2], » nisi, « Ego ero unde satientur : Ego ero quæcumque ab hominibus honeste desiderantur, et vita, et salus, et victus, et copia, et gloria, et honor, et pax, et omnia bona? » Sic enim et illud recte intelligitur, quod

[1] Psal. LXXXIII, 5. — [2] Levit. XXVI, 12

ait Apostolus. « Ut sit Deus omnia in omnibus[1]. » Ipse finis erit desideriorum nostrorum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine fatigatione laudabitur. Hoc munus, hic affectus, hic actus profecto erit omnibus, sicut ipsa vita æterna, communis.

II. Cæterum qui futuri sint pro meritis præmiorum etiam gradus honorum atque gloriarum, quis est idoneus cogitare, quanto magis dicere? Quod tamen futuri sint, non est ambigendum. Atque id etiam beata Civitas illa magnum in se bonum videbit, quod nulli superiori ullus inferior invidebit, sicut nunc non invident Archangelis Angeli cæteri : tamque nolet esse unusquisque quod non accepit, quamvis sit pacatissimo concordiæ vinculo ei qui accepit obstrictus, quam nec in corpore vult oculus esse qui est digitus, cum membrum utrumque contineat totius carnis pacata compago. Sic itaque habebit donum alius alio minus, ut hoc quoque donum habeat, ne velit amplius.

III. Nec ideo liberum arbitrium non habebunt, quia peccata eos delectare non poterunt. Magis quippe erit liberum, a delectatione peccandi usque ad delectationem non peccandi indeclinabilem liberatum. Nam primum liberum arbitrium, quod homini datum est, quando primum creatus est rectus, potuit non peccare, sed potuit et peccare : hoc autem novissimum eo potentius erit, quo peccare non poterit. Verum hoc quoque Dei munere, non suæ possibilitate naturæ. Aliud est enim, esse Deum ; aliud, participem Dei. Deus natura peccare non potest ; particeps vero Dei ab illo accipit, ut peccare non possit. Servandi autem gradus erant divini muneris, ut primum daretur liberum arbitrium, quo non peccare posset homo : novissimum, quo peccare non posset : atque illud ad

[1] I Cor. XV, 28.

comparandum meritum, hoc ad recipiendum præmium pertineret. Sed quia peccavit ista natura cum peccare potuit, largiore gratia liberatur, ut ad eam perducatur libertatem, in qua peccare non possit. Sicut enim prima immortalitas fuit, quam peccando Adam perdidit, posse non mori, novissima erit non posse mori : ita primum liberum arbitrium posse non peccare, novissimum non posse peccare. Sic enim erit inamissibilis voluntas pietatis et æquitatis, quomodo est felicitatis. Nam utique peccando nec pietatem nec felicitatem tenuimus, voluntatem vero felicitatis nec perdita felicitate perdidimus. Certe Deus ipse numquid quoniam peccare non potest, ideo liberum arbitrium habere negandus est? Erit ergo illius Civitatis et una in omnibus, et inseparabilis in singulis voluntas libera, ab omni malo liberata, et impleta omni bono, fruens indeficienter æternorum jocunditate gaudiorum, oblita culparum, oblita pœnarum; nec tamen ideo suæ liberationis oblita, ut liberatori suo non sit grata.

IV. Quantum ergo attinet ad scientiam rationalem, memor præteritorum etiam malorum suorum; quantum autem ad experientis sensum, prorsus immemor. Nam et peritissimus medicus, sicut arte sciuntur, omnes fere morbos corporis novit : sicut autem corpore sentiuntur, plurimos nescit, quos ipse non passus est. Ut ergo scientiæ malorum duæ sunt; una, qua potentiam mentis non latent; altera, qua experientis sensibus inhærent : (Aliter quippe sciuntur omnia vitia per sapientiæ doctrinam, aliter per insipientis pessimam vitam :) ita et obliviones malorum duæ sunt. Aliter ea namque obliviscitur eruditus et doctus, aliter expertus et passus : ille, si peritiam negligat; iste, si miseria careat. Secundum hanc oblivionem, quam posteriore loco posui, non erunt memores

sancti præteritorum malorum : carebunt enim omnibus, ita ut penitus deleantur de sensibus eorum. Ea tamen potentia scientiæ, quæ magna in eis erit, non solum sua præterita, sed etiam damnatorum eos sempiterna miseria non latebit. Alioquin si se fuisse miseros nescituri sunt, quomodo, sicut ait Psalmus : « Misericordias Domini in æternum cantabunt[1]? » Quo cantico in gloriam gratiæ Christi, cujus sanguine liberati sumus, nihil erit profecto illi jocundius Civitati. Ibi perficietur, « Vacate, et videte quoniam ego sum Deus[2]. » Quod erit vere maximum sabbatum non habens vesperam, quod commendavit Dominus in primis operibus mundi, ubi legitur : « Et requievit Deus die septimo ab omnibus operibus suis, quæ fecit : et benedixit Deus diem septimum, et sanctificavit eum, quia in eo requievit ab omnibus operibus suis, quæ inchoavit Deus facere[3]. » Dies enim septimus etiam nos ipsi erimus, quando ejus fuerimus benedictione et sanctificatione pleni atque refecti. Ibi vacantes videbimus quoniam ipse est Deus : quod nobis ipsi esse voluimus, quando ab illo cecidimus, audientes a seductore : « Eritis sicut dii[4]; » et recedentes a vero Deo, quo faciente dii essemus ejus participatione, non desertione. Quid enim sine illo fecimus, nisi quod in ira ejus defecimus[5]? A quo refecti, et gratia majore perfecti, vacabimus in æternum, videntes quia ipse est Deus, quo pleni erimus, quando ipse erit omnia in omnibus. Nam et ipsa bona opera nostra, quando ipsius potius intelliguntur esse quam nostra, tunc nobis ad hoc sabbatum adipiscendum imputantur. Quia si nobis ea tribuerimus, servilia erunt, cum de sabbato dicatur : « Omne opus servile in eo non facietis[6]. » Propter quod et per Ezechielem prophetam

[1] Psal. LXXXVIII, 2. — [2] Id. XLV, 11. — [3] Gen. II, 2, 3. — [4] Id. III, 5. — [5] Psal. LXXXIX, 9. — [6] Deut. V, 14.

dicitur : « Et sabbata mea dedi eis in signum inter me » et inter eos, ut scirent quia ego Dominus qui sanctifico » eos[1]. » Hoc perfecte tunc sciemus, quando perfecte vacabimus, et perfecte videbimus quia ipse est Deus.

V. Ipse etiam numerus ætatum, veluti dierum, si secundum eos articulos temporis computetur, qui in Scripturis videntur expressi, iste sabbatismus evidentius apparebit, quoniam septimus invenitur : ut prima ætas tanquam dies primus sit ab Adam usque ad diluvium, secunda inde usque ad Abraham, non æqualitate temporum sed numero generationum : denas quippe habere reperiuntur. Hinc jam, sicut Matthæus evangelista determinat, tres ætates usque ad Christi subsequuntur adventum, quæ singulæ denis et quaternis generationibus explicantur : ab Abraham usque ad David una, altera inde usque ad transmigrationem in Babyloniam, tertia inde usque ad Christi carnalem nativitatem. Fiunt itaque omnes quinque. Sexta nunc agitur, nullo generationum numero metienda, propter id quod dictum est : « Non est vestrum » scire tempora, quæ Pater posuit in sua potestate[2]. » Post hanc tanquam in die septimo requiescet Deus, cum eumdem septimum diem, quod nos erimus, in se ipso Deo faciet requiescere. De istis porro ætatibus singulis nunc diligenter longum est disputare. Hæc tamen septima erit sabbatum nostrum, cujus finis non erit vespera, sed dominicus dies velut octavus æternus, qui Christi resurrectione sacratus est, æternam non solum spiritus, verumetiam corporis requiem præfigurans. Ibi vacabimus, et videbimus : videbimus, et amabimus : amabimus, et laudabimus. Ecce quod erit in fine sine fine. Nam quis alius noster est finis, nisi pervenire ad regnum, cujus nullus est finis ?

[1] Ezech. xx, 12. — [2] Act. I, 7.

VI. Videor mihi debitum ingentis hujus Operis, adjuvante Domino, reddidisse. Quibus parum, vel quibus nimium est, mihi ignoscant : quibus autem satis est, non mihi, sed Deo mecum gratias congratulantes agant. Amen.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE VERA RELIGIONE.

LIBER UNUS[1].

PRÆMISSO VERAM RELIGIONEM NON REPERIRI APUD PAGANOS, NEQUE IN SECTA ULLA PRÆTERQUAM IN CATHOLICA ECCLESIA; MOX DIVINÆ ŒCONOMIÆ ERGA HUMANAM SALUTEM HISTORIA (QUOD QUIDEM CHRISTIANÆ RELIGIONIS CAPUT AC FUNDAMENTUM EST) SIC EXPLICATUR, UT MANICHÆORUM DE DUABUS PRÆSERTIM NATURIS SEU DE MALI ORIGINE ET NATURA ERRORES REVINCANTUR. AGITUR DE DUPLICI VIA, QUA DEUS HOMINIBUS CONSULIT, AUCTORITATE CREDENTES AD SALUTEM VOCANS, INTELLIGENTES RATIONE. QUIPPE RATIONE SUBNIXUS HOMO EX REBUS INFERIORIBUS AD DEUM EVEHITUR : IMO AD IPSUM PROSEQUENDUM ADMONETUR EX IPSIS VITIIS, DE QUORUM TRIPLICI GENERE PROLIXUM HIC SERMONEM INSTITUIT AUGUSTINUS; QUI DENIQUE UNUM VERUM DEUM, ID EST, TRINITATEM, PATREM ET FILIUM ET SPIRITUM SANCTUM VERA RELIGIONE COLENDUM ESSE CONCLUDIT.

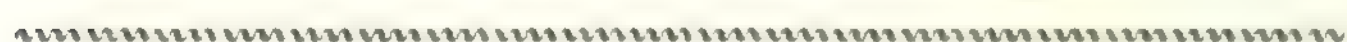
CAPUT I.

Philosophi de religione aliud in scholis docebant, aliud in templis profitebantur.

I. CUM[2] omnis vitæ bonæ ac beatæ via in vera religione sit constituta, qua unus Deus colitur, et purgatissima pietate cognoscitur principium naturarum omnium, a quo

[1] Scriptus circiter an. Chr. 390. Vide Retract. lib. 1, cap. 13. — [2] Vide D. Guillon, tom. XXI, pag. 121-148.

universitas et inchoatur et perficitur et continetur : hinc evidentius error deprehenditur eorum populorum, qui multos deos colere, quam unum verum Deum et Dominum omnium maluerunt, quod eorum sapientes, quos philosophos vocant, scholas habebant dissentientes et templa communia. Non enim vel populos vel sacerdotes latebat, de ipsorum deorum natura quam diversa sentirent, cum suam quisque opinionem publice profiteri non formidaret, atque omnibus, si posset, persuadere moliretur, omnes tamen cum sectatoribus suis diversa et adversa sentientibus, ad sacra communia nullo prohibente veniebant. Non nunc agitur, quis eorum verius senserit; sed certe illud satis, quantum mihi videtur, apparet : aliud eos in religione suscepisse cum populo, et aliud eodem ipso populo audiente defendisse privatim.

CAPUT II.

De diis quid Socrates senserit. — Mundus hic pro Deo habitus.

II. Socrates tamen audacior cæteris fuisse perhibetur, jurando per canem quemlibet, et lapidem quemlibet, et quidquid jiraturo esset in promptu, et quasi ad manum occurrisset. Credo intelligebat qualiacumque opera naturæ, quæ administrante divina providentia gignerentur, multo quam hominum et quorumlibet opificium esse meliora, et ideo divinis honoribus digniora, quam ea quæ in templis colebantur. Non quod vere lapis et canis essent colenda sapientibus, sed ut hoc modo intelligerent qui possent, tanta superstitione demersos esse homines, ut

emergentibus hic esset tam turpis demonstrandus gradus ad quem venire si puderet, viderent quanto magis pudendum esset in turpiore consistere. Simul et illos, qui mundum istum visibilem summum Deum esse opinabantur, admonebat turpitudinis suæ, docens esse consequens, ut quilibet lapis tanquam summi Dei particula jure coleretur. Quod si execrarentur*, mutarent sententiam, et unum Deum quærerent, quem solum supra mentes nostras esse, et a quo omnem animam et totum istum mundum fabricatum esse constaret. Postea suavius ad legendum, quam potentius ad persuadendum scripsit Plato. Non enim sic isti nati erant, ut populorum suorum opinionem ad verum cultum veri Dei a simulacrorum superstitione atque ab hujus mundi vanitate converterent. Itaque et ipse Socrates cum populo simulacra venerabatur, et post ejus damnationem mortemque, nemo ausus est jurare per canem, nec appellare quemcumque lapidem Jovem, sed hæc tantummodo memoriæ litterisque mandare. Quod utrum timore severitatis, an aliqua cognitione temporum fecerint, judicare non est meum.

CAPUT III.

Vera religio christiana, quæ hominibus persuasit, quod illis persuaderi posse Plato non credidit.

III. Illud tamen fidentissime dixerim, pace horum omnium, qui eorum libros pervicaciter diligunt. Christianis temporibus quænam religio potissimum tenenda sit, et quæ ad veritatem ac beatitatem via est, non esse dubitandum. Si enim Plato ipse viveret, et me interrogantem

non aspernaretur, vel potius si quis ejus discipulus eo ipso tempore, quo vivebat, eum interrogaret : cum sibi ab illo persuaderetur, non corporeis oculis, sed pura mente veritatem videri ; cui quæcumque anima inhæsisset, eam beatam fieri atque perfectam : ad quam percipiendam nihil magis impedire, quam vitam libidinibus deditam et falsas imagines rerum sensibilium, quæ nobis ab hoc sensibili mundo per corpus impressæ, varias opiniones erroresque generarent : quamobrem sanandum esse animum ad intuendam incommutabilem rerum formam, et eodem modo semper se habentem atque undique sui similem pulchritudinem, nec distentam locis, nec tempore variatam, sed unum atque idem omni ex parte servantem, quam non crederent esse homines, cum ipsa vere summeque sit : cætera nasci, occidere, fluere, labi, et tamen in quantum sunt, ab illo æterno Deo per ejus veritatem fabricata constare : in quibus animæ tantum rationali et intellectuali datum est, ut ejus æternitatis contemplatione perfruatur, atque afficiatur orneturque ex ea, æternamque vitam possit mereri : sed dum nascentium atque transeuntium rerum amore ac dolore sauciatur, et dedita consuetudini hujus vitæ atque sensibus corporis, inanibus evanescit imaginibus, irridet eos, qui dicunt esse aliquid, quod nec istis videatur oculis, nec ullo phantasmate cogitetur, sed mente sola et intelligentia cerni queat. Cum hæc ergo a magistro sibi persuaderentur, si ex eo quæreret ille discipulus, utrum si quisquam existeret vir magnus atque divinus, qui talia populis persuaderet credenda saltem, si percipere non valerent, aut si qui possent percipere, non pravis opinionibus multitudinis implicati, vulgaribus obruerentur erroribus, eum divinis honoribus dignum judicaret : responderet, credo, ille non posse hoc ab homine fieri, nisi quem forte ipsa Dei Virtus atque

Sapientia ab ipsa rerum natura exceptum, nec hominum magisterio, sed intima illuminatione ab incunabulis illustratum, tanta honestaret gratia, tanta firmitate roboraret, tanta denique majestate subveheret, ut omnia contemnendo quæ pravi homines cupiunt, et omnia perpetiendo quæ horrescunt, et omnia faciendo quæ mirantur, genus humanum ad tam salubrem fidem summo amore atque auctoritate converteret. De honoribus vero ejus frustra se consuli, cum facile possit existimari quanti honores debeantur Sapientiæ Dei, qua gestante et gubernante, ille pro vera salute generis humani, magnum aliquid proprium, et quod supra homines esset mereretur.

IV. Quæ si facta sunt, si litteris monumentisque celebrantur, si ab una regione terrarum, in qua sola unus colebatur Deus, et ubi talem nasci oportebat, per totum orbem terrarum missi electi viri, virtutibus atque sermonibus divini amoris incendia concitarunt; si confirmata saluberrima disciplina, illuminatas terras posteris reliquerunt: et ne de præteritis loquar, quæ potest quisque non credere, si hodie per gentes populosque prædicatur: « In principio erat Verbum, et Verbum erat » apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in prin- » cipio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine » ipso factum est nihil[1]. » Si ad hoc percipiendum, diligendum, perfruendum ut anima sanetur, et tantæ luci hauriendæ mentis acies convalescat, dicitur avaris: « No- » lite vobis condere thesauros in terra, ubi tinea et ærugo » exterminant, et ubi fures effodiunt et furantur; sed » thesaurizate vobis thesauros in cœlo, ubi neque tinea, » neque rubigo exterminant, neque fures effodiunt, neque » furantur: ubi enim est thesaurus tuus, ibi est et cor

[1] Joan. I, 1, 2.

» tuum[1]. » Dicitur luxuriosis : « Qui seminat in carne, » de carne metet corruptionem : qui seminat in spiritu, » de spiritu metet vitam æternam[2]. » Dicitur superbis : « Qui se exaltat humiliabitur, et qui se humiliat exalta- » bitur[3]. » Dicitur iracundis : « Accepisti alapam, para » alteram maxillam[4]. » Dicitur discordiosis : « Diligite » inimicos vestros[5]. » Dicitur superstitiosis : « Regnum » Dei intra vos est[6]. » Dicitur curiosis : « Nolite quærere » quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim vi- » dentur, temporalia sunt : quæ autem non videntur, » æterna sunt[7]. » Postremo dicitur omnibus : « Nolite » diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt : quo- » niam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis » est, et concupiscentia oculorum, et ambitio sæculi[8]. »

V. Si hæc per totum orbem jam populis leguntur, et cum veneratione libentissime audiuntur. Si post tantum sanguinem, tantos ignes, tot cruces Martyrum, tanto fertilius et uberius usque ad barbaras nationes Ecclesiæ pullularunt. Si tot juvenum et virginum millia contemnentium nuptias casteque viventium jam nemo miratur : quod cum fecisset Plato, usque adeo perversam temporum suorum timuit opinionem, ut perhibeatur sacrificasse naturæ, ut tanquam peccatum illud aboleretur. Si hæc sic accipiuntur, ut quomodo antea talia disputare, sic nunc contra disputare monstruosum sit. Si tali pollicitationi atque sponsioni per omnes terrarum partes, quas homines incolunt, sacra christiana traduntur. Si hæc quotidie leguntur in ecclesiis, et a sacerdotibus exponuntur. Si tundunt pectora qui conantur hæc implere ;

[1] Matth. vi, 19-21. — [2] Gal. vi, 8. — [3] Matth. xxiii, 12 ; et Luc. xiv, 11, et xviii, 14. — [4] Matth. v, 39 ; et Luc. vi, 29. — [5] Ibid. 44 ; et Luc. vi, 27-35, ex Lev. xix, 18. — [6] Luc. xvii, 21. — [7] 2 Cor. iv, 18. — [8] 1 Joan. ii, 15, 16.

si tam innumerabiles aggrediuntur hanc viam, ut desertis divitiis et honoribus hujus mundi ex omni hominum genere uni Deo summo totam vitam dicare volentium, desertæ quondam insulæ ac multarum terrarum solitudo compleatur. Si denique per urbes atque oppida, castella, vicos et agros etiam, villasque privatas in tantum aperte persuadetur et appetitur a terrenis aversio, et in unum Deum verumque conversio, ut quotidie per universum orbem humanum genus una pene voce respondeat, « Sur» sum corda se habere ad Dominum[1] : » quid adhuc oscitamus crapulam hesternam, et in mortuis pecudibus divina eloquia perscrutamur; si quando autem ad disputationem venitur, Platonico nomine ora crepantia, quam pectus vero plenum, magis habere gestimus?

CAPUT IV.

Philosophi qui sensibilibus toti hærent contemnendi.

VI. Qui ergo sensibilem istum mundum contemnere, et animam virtute purgandam summo Deo subjicere atque subjugare, vanum aut malum putant, alia ratione refellendi sunt : si tamen cum his dignum est disputare. Qui autem bonum et appetendum fatentur, cognoscant Deum et cedant Deo, per quem populis jam omnibus hæc credenda persuasa sunt. Quod utique ab ipsis fieret, si tantum valerent : aut si non fieret, crimen invidentiæ vitare non possent. Ergo cedant ei, a quo factum est, nec curiositate aut inani jactantia impediantur quominus agnoscant, quid intersit inter paucorum timidas conjecturas,

[1] Ex Canone Missæ.

21.

et manifestam salutem correptionemque populorum. Illi enim si reviviscerent, quorum isti nominibus gloriantur, et invenirent refertas ecclesias, templaque deserta, et a cupiditate bonorum temporalium et fluentium ad spem vitæ æternæ et bona spiritalia et intelligibilia vocari et currere humanum genus, dicerent fortasse (si tales essent quales fuisse memorantur :) « Hæc sunt quæ nos persuadere populis non ausi sumus, et eorum potius consuetudini cessimus, quam illos in nostram fidem voluntatemque traduximus. »

VII. Itaque si hanc vitam illi viri nobiscum rursum agere potuissent, viderent profecto cujus auctoritate facilius consuleretur hominibus, et paucis mutatis verbis atque sententiis Christiani fierent, sicut plerique recentiorum nostrorumque temporum Platonici fecerunt. Aut si hoc non faterentur neque facerent, in superbia et invidia remanentes, nescio utrum possent ad ea ipsa, quæ appetenda et desideranda esse dixerant, cum istis sordibus viscoque revolare. Nam tertio vitio curiositatis in percunctandis dæmonibus, quo isti maxime, cum quibus nunc agitur, pagani a christiana salute revocantur, quia nimis puerile est, nescio utrum tales illi præpedirentur viri.

CAPUT V.

In quibus sectis vera religio. — Munus divinum, Spiritus sanctus.

VIII. Sed quoquo modo se habeat philosophorum jactantia, illud cuivis intelligere facile est, religionem ab eis non esse quærendam, qui eadem sacra suscipiebant cum populis, et de suorum deorum natura ac summo bono, diversas contrariasque sententias in scholis suis, eadem teste multitudine, personabant. Quod si hoc unum tantum vitium christiana disciplina sanatum videremus, ineffabili laude prædicandam esse, neminem negare oporteret. Hæreses namque tam innumerabiles a regula christianitatis aversæ, testes sunt non admitti ad communicanda sacramenta eos, qui de Patre Deo, et sapientia ejus, et Munere divino aliter sentiunt et hominibus persuadere conantur, quam veritas postulat. Sic enim creditur et docetur, quod est humanæ salutis caput, non aliam esse philosophiam, id est, sapientiæ studium, et aliam religionem, cum ii quorum doctrinam non approbamus, nec sacramenta nobiscum communicant.

IX. Quod in illis minus mirandum est, qui eorum quoque sacramentorum ritu dispares esse voluerunt, sicut nescio qui serpentini qui appellantur, sicut Manichæi, sicut alii nonnulli. Sed in illis magis animadvertendum hoc magisque prædicandum, qui paria sacramenta celebrantes, tamen quia sententia dispares sunt, et errores suos animosius defendere, quam cautius corrigere maluerunt, exclusi a catholica communione, et a participa-

tione quamvis parium sacramentorum, propria vocabula propriosque conventus, non in sermone tantum, sed etiam in superstitione meruerunt : ut Photiniani, Ariani, multique præterea. Nam de iis, qui schismata fecerunt, alia quæstio est. Posset enim eos area dominica usque ad tempus ultimæ ventilationis velut paleas sustinere, nisi vento superbiæ nimia levitate cessissent, et sese a nobis ultro separassent. Judæi vero, quamvis uni omnipotenti Deo supplicent, sola tamen temporalia et visibilia bona de illo expectantes, rudimenta novi populi ab humilitate surgentia, in ipsis suis scripturis nimia securitate noluerunt advertere, atque ita in veteri homine remanserunt. Quæ cum ita sint, neque in confusione paganorum, neque in purgamentis hæreticorum, neque in languore schismaticorum, neque in cæcitate Judæorum quærenda est religio, sed apud eos solos, qui Christiani, catholici, vel orthodoxi nominantur, id est, integritatis custodes, et recta sectantes.

CAPUT VI.

(6)

Vera religio in sola Ecclesia catholica, quæ omnibus errantibus utitur ad provectus suos. — Boni nonnunquam ex Ecclesia per seditiosos expulsi.

X. Hæc enim Ecclesia catholica per totum orbem valide lateque diffusa, omnibus errantibus utitur ad provectus suos, et ad eorum correctionem cum evigilare voluerint. Utitur enim gentibus ad materiam operationis suæ, hæreticis ad probationem doctrinæ suæ, schismaticis ad documentum stabilitatis suæ, Judæis ad comparationem

pulchritudinis suæ. Alios ergo invitat, alios excludit, alios relinquit, alios antecedit: omnibus tamen gratiæ Dei participandæ dat potestatem; sive illi formandi sint adhuc, sive reformandi, sive recolligendi, sive admittendi. Carnales autem suos, id est, viventes aut sentientes carnaliter, tanquam paleas tolerat, quibus in area frumenta tutiora sunt, donec talibus tegminibus exuantur. Sed quia in hac area pro voluntate quisque vel palea, vel frumentum est, tandiu sustinetur peccatum aut error cujuslibet, donec aut accusatorem inveniat, aut pravam opinionem pertinaci animositate defendat. Exclusi autem aut pœnitendo redeunt, aut in nequitiam male liberi defluunt, ad admonitionem nostræ diligentiæ: aut schisma faciunt, ad exercitationem nostræ patientiæ aut hæresim aliquam gignunt, ad examen sive occasionem nostræ intelligentiæ. Hi sunt exitus Christianorum carnalium, qui non potuerunt corrigi aut sustineri.

XI. Sæpe etiam sinit divina providentia, per nonnullas nimium turbulentas carnalium hominum seditiones expelli de congregatione christiana etiam bonos viros. Quam contumeliam vel injuriam suam cum patientissime pro Ecclesiæ pace tulerint, neque ullas novitates vel schismatis vel hæresis moliti fuerint, docebunt homines, quam vero affectu, et quanta sinceritate charitatis Deo serviendum sit. Talium ergo virorum propositum est, aut sedatis remeare turbinibus; aut si id non sinantur, vel eadem tempestate perseverante, vel ne suo reditu talis aut sævior oriatur, tenent voluntatem consulendi, etiam eis ipsis quorum motibus perturbationibusque cesserunt, sine ulla conventiculorum segregatione usque ad mortem defendentes, et testimonio juvantes eam fidem, quam in Ecclesia catholica prædicari sciunt. Hos coronat in occulto Pater, in occulto videns. Rarum hoc videtur genus, sed tamen

exempla non desunt : imo plura sunt quam credi potest. Ita omnibus generibus hominum et exemplorum ad animarum curationem, et ad institutionem spiritalis populi, utitur divina providentia.

CAPUT VII.

Catholicæ Ecclesiæ religio amplectenda. Quid illa profiteatur.

XII. Quamobrem cum ante paucos annos promiserim tibi scribere[1], charissime mihi Romaniane, quid de vera religione sentirem, tempus nunc esse arbitratus, post quam tuas acerrimas interrogationes, sine ullo certo fine fluctuare, ea charitate qua tibi obstrictus sum, diutius sustinere non possem. Repudiatis igitur omnibus, qui neque in sacris philosophantur, nec in philosophia consecrantur; et iis qui vel prava opinione, vel aliqua simultate superbientes, a regula et communione Ecclesiæ catholicæ deviarunt; et iis qui sanctarum Scripturarum lumen, et spiritalis populi gratiam, quod Novum Testamentum vocatur, habere noluerunt, quos quanta potui brevitate perstrinxi tenenda est nobis christiana religio, et ejus Ecclesiæ communicatio, quæ catholica est, et catholica nominatur, non solum a suis, verumetiam ab omnibus inimicis. Velint nolint enim ipsi quoque hæretici, et schismatum alumni, quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, Catholicam nihil aliud quam Catholicam vocant. Non enim possunt intelligi, nisi hoc eam nomine discernant, quo ab universo orbe nuncupatur.

[1] Lib. II. cont. Academicos, c. 3, n. 8

XIII. Hujus religionis sectandæ caput est historia et prophetia dispensationis temporalis divinæ providentiæ, pro salute generis humani in æternam vitam reformandi atque reparandi. Quæ cum credita fuerit, mentem purgabit vitæ modus divinis præceptis conciliatus, et idoneam faciet spiritalibus percipiendis, quæ nec præterita sunt, nec futura, sed eodem modo semper manentia, nulli mutabilitati obnoxia, id est, unum ipsum Deum Patrem et Filium et Spiritum sanctum : qua Trinitate quantum in hac vita datum est cognita, omnis intellectualis et animalis et corporalis creatura, ab eadem Trinitate creatrice esse in quantum est, et speciem suam habere, et ordinatissime administrari, sine ulla dubitatione perspicitur, non ut aliam partem totius creaturæ fecisse intelligatur Pater, et aliam Filius, et aliam Spiritus sanctus, sed et simul omnia et unamquamque naturam Patrem fecisse per Filium in dono Spiritus sancti. Omnis enim res vel substantia vel essentia vel natura, vel si quo alio verbo melius enuntiatur, simul hæc tria habet, ut et unum aliquid sit, et specie propria discernatur a cæteris, et rerum ordinem non excedat.

CAPUT VIII.

Quæ primo auctoritate ducti credidimus, postmodum ratione intelligimus. — Hæretici prosunt Ecclesiæ.

XIV. Quo cognito, satis apparebit quantum homo assequi potest, quam necessariis et invictis et justis legibus, Deo et Domino suo cuncta subjecta sint : ex quo

illa omnia, quæ primo credidimus, nihil nisi auctoritatem secuti, partim sic intelliguntur, ut videamus esse certissima; partim sic ut videamus fieri posse, atque ita fieri oportuisse, doleamusque illos hæc non credentes, qui nos antea credentes irridere, quam nobiscum credere maluerunt. Non enim jam illa hominis sacrosancta susceptio, et Virginis partus, et mors Filii Dei pro nobis, et resurrectio a mortuis, et in cœlum ascensio, et consessus ad dexteram Patris, et peccatorum abolitio, et judicii dies, et corporum resuscitatio, cognita æternitate Trinitatis et mutabilitate creaturæ, creduntur tantum, et non etiam judicantur ad summi Dei misericordiam, quam generi humano exhibet, pertinere.

XV. Sed quoniam verissime dictum est: « Oportet multas hæreses esse, ut probati manifesti fiant inter vos[1]; » utamur etiam isto divinæ providentiæ beneficio. Ex his enim hominibus hæretici fiunt, qui etiamsi essent in Ecclesia, nihilominus errarent. Cum autem foris sunt, plurimum prosunt, non verum docendo, quod nesciunt; sed ad verum quærendum carnales, et ad verum aperiendum spiritales catholicos excitando. Sunt enim innumerabiles in Ecclesia sancta Deo probati viri, sed manifesti non fiunt inter nos quandiu imperitiæ nostræ tenebris delectati dormire malumus, quam lucem veritatis intueri. Quapropter multi, ut diem Dei videant, et gaudeant, per hæreticos de somno excitantur. Utamur ergo etiam hæreticis, non ut eorum approbemus errores, sed ut catholicam disciplinam adversus eorum insidias asserentes, vigilantiores et cautiores simus, etiamsi eos ad salutem revocare non possumus.

[1] I Cor. XI. 19

CAPUT IX.

Manichæorum error de duobus principiis et duabus animabus.

XVI. Credo autem affuturum Deum, ut ista scriptura, præcedente pietate, legentibus bonis, non adversus unam aliquam, sed adversus omnes pravas et falsas opiniones possit valere. Contra eos tamen potissimum est instituta, qui duas naturas vel substantias singulis principiis adversus invicem rebelles esse arbitrantur. Offensi enim quibusdam rebus, et rursus quibusdam delectati, non earum quibus offenduntur, sed earum quibus delectantur, volunt esse auctorem Deum. Et cum consuetudinem suam vincere nequeunt, jam carnalibus laqueis irretiti, duas animas esse in uno corpore existimant : unam de Deo, quæ naturaliter hoc sit quod ipse ; alteram de gente tenebrarum, quam Deus nec genuerit, nec fecerit, nec protulerit, nec abjecerit : sed quæ suam vitam, suam terram, suos fœtus et animalia, suum postremo regnum habuerit, ingenitumque principium ; sed quodam tempore adversus Deum rebellasse, Deum autem cum aliud quod faceret non haberet, et quomodo aliter posset hosti resistere non inveniret, necessitate oppressum misisse huc animam bonam, et quamdam particulam suæ substantiæ, cujus commixtione atque miscela hostem temperatum esse somniant, et mundum fabricatum.

XVII. Neque nunc opiniones eorum refellimus, quod partim jam fecimus, partim quantum Deus siverit faciemus : sed in hoc opere quomodo adversus eos fides catho-

lica tuta sit, et quomodo non perturbent animum ea, quibus commoti homines in eorum cedunt sententiam, rationibus, quas Dominus dare dignatur, quantum possumus demonstramus. Illud sane imprimis tenere te volo, qui bene nosti animum meum, non hoc me fugiendæ arrogantiæ gratia quasi solemniter dicere, quidquid in his litteris erroris inveniri poterit, hoc solum mihi esse tribuendum : quidquid autem verum et convenienter expositum, uni omnium bonorum munerum largitori Deo.

CAPUT X.

Historiam divinæ œconomiæ erga nostram salutem narraturus, ostendit primum unde error in religione contingat, et quomodo perfecta religio, Deo subveniente, instauretur.

XVIII. QUAMOBREM sit tibi manifestum atque perceptum, nullum errorem in religione esse potuisse, si anima pro Deo suo non coleret [1] animam, aut corpus, aut phantasmata sua ; aut horum aliqua duo conjuncta, aut certe simul omnia : sed in hac vita societati generis humani sine dolo temporaliter congruens, æterna meditaretur, unum Deum colens : qui nisi permaneret incommutabilis, nulla mutabilis natura remaneret. Mutari autem animam posse, non quidem localiter, sed tamen temporaliter, suis affectionibus quisque cognoscit. Corpus vero et temporibus et locis esse mutabile, cuivis advertere facile est. Phantasmata porro nihil sunt aliud quam de specie corporis corporeo sensu attracta figmenta : quæ memoriæ

[1] I Retract. cap. XIII, n. 2.

mandare ut accepta sunt, vel partiri : vel multiplicare, vel contrahere, vel distendere, vel ordinare, vel perturbare, vel quolibet modo figurare cogitando facillimum est, sed cum verum quæritur, cavere et vitare difficile.

XIX. Non ergo creaturæ potius quam Creatori serviamus[1], nec evanescamus in cogitationibus nostris ; et perfecta religio est. Æterno enim Creatori adhærentes, et nos æternitate afficiamur necesse est. Sed quia hoc anima peccatis suis obruta et implicata, per se ipsam videre ac tenere non posset, nullo in rebus humanis ad divina capessenda interposito gradu, per quem ad Dei similitudinem a terrena vita homo niteretur, ineffabili misericordia Dei temporali dispensatione per creaturam mutabilem, sed tamen æternis legibus servientem, ad commemorationem primæ suæ perfectæque naturæ, partim singulis hominibus, partim vero ipsi hominum generi subvenitur. Ea est nostris temporibus christiana religio, quam cognoscere ac sequi, securissima ac certissima salus est[2].

XX. Defendi autem adversus loquaces, et aperiri quærentibus, multis modis potest ; omnipotente ipso Deo per se ipsum demonstrante quæ vera sunt, et ad hæc intuenda et percipienda bonas voluntates per bonos Angelos et quoslibet homines adjuvante. Eo modo autem quisque utitur, quem videt congruere iis, cum quibus agit. Ego itaque diu multumque considerans, quales oblatrantes, et quales quærentes expertus sim, vel qualis ipse, sive cum latrarem, sive cum quærerem, fuerim, hoc modo mihi utendum putavi. Quæ vera esse perspexeris tene, et Ecclesiæ catholicæ tribue ; quæ falsa respue, et mihi qui homo sum ignosce ; quæ dubia crede, donec aut respuenda esse, aut vera esse, aut semper credenda esse, vel ratio doceat, vel præcipiat auctoritas. Intende igitur

[1] 1 Retract. cap. XII, n. 2. — [2] Id. cap. XIII, n. 3.

in hæc, quæ sequuntur, diligenter et pie, quantum potes: tales enim adjuvat Deus[1].

CAPUT XI.

Omnis vita a Deo. Mors animæ nequitia.

XXI. Nulla vita est, quæ non sit ex Deo, quia Deus utique summa vita est et ipse fons vitæ: nec aliqua vita in quantum vita est, malum est, sed in quantum vergit ad mortem. Mors autem vitæ non est, nisi nequitia, quæ ab eo quod ne quidquam sit, dicta est: et ideo nequissimi homines, nihili homines appellantur. Vita ergo voluntario defectu deficiens ab eo, qui eam fecit, et cujus essentia fruebatur, et volens contra Dei legem frui corporibus, quibus eam Deus præfecit, vergit ad nihilum: et hæc est nequitia: non quia corpus jam nihilum est. Nam et ipsum habet aliquam concordiam partium suarum, sine qua omnino esse non posset. Ergo ab eo factum est et corpus, qui omnis concordiæ caput est. Habet corpus quamdam pacem suæ formæ, sine qua prorsus nihil esset. Ergo ille est et corporis conditor, a quo pax omnis est, et qui forma est infabricata, atque omnium formosissima. Habet aliquam speciem, sine qua corpus non est corpus. Si ergo quæritur quis instituerit corpus, ille quæratur, qui est omnium speciosissimus. Omnis enim species ab illo est. Quis est autem hic, nisi unus Deus, una veritas, una salus omnium, et prima atque summa essentia, ex qua est omne quidquid est, in quantum est; quia in quantum est quidquid est, bonum est.

[1] 1 Retract. cap. XIII, n. 4.

XXII. Et ideo ex Deo non est mors. « Non enim Deus » mortem fecit, nec lætatur in perditione vivorum [1] : » quoniam summa essentia esse facit omne quod est, unde et essentia dicitur. Mors autem non esse cogit quidquid moritur, in quantum moritur. Nam si ea, quæ moriuntur, penitus morerentur, ad nihilum sine dubio pervenirent : sed tantum moriuntur, quantum minus essentiæ participant : quod brevius ita dici potest : tanto magis moriuntur, quanto minus sunt. Corpus autem minus est quam vita quælibet ; quoniam quantulumcumque manet in specie, per vitam manet, sive qua unumquodque animal, sive qua universa mundi natura administratur. Corpus ergo magis subjacet morti, et ideo vicinius est nihilo : quapropter vita quæ fructu corporis delectata negligit Deum, inclinatur ad nihilum ; et ista est nequitia.

CAPUT XII.

Lapsus et reparatio totius hominis.

XXIII. Hoc autem pacto vita carnalis et terrena efficitur, et ob hoc etiam caro et terra nominatur, et quandiu ita est, regnum Dei non possidebit, et eripitur ei quod amat. Id enim amat, quod et minus est quam vita, quia corpus est ; et propter ipsum peccatum, quod amatur fit corruptibile, ut fluendo deserat amatorem suum, quia et ille hoc amando deseruit Deum. Præcepta enim ejus neglexit dicentis : « Hoc manduca, et hoc noli. » Trahitur ergo ad pœnas, quia diligendo inferiora, in egestate voluptatum suarum et in doloribus apud inferos, ordinatur.

[1] Sap. I, 13.

Quid est enim dolor, qui dicitur corporis, nisi corruptio repentina salutis ejus rei, quam male utendo anima corruptioni obnoxiavit? Quid autem dolor, qui dicitur animi, nisi carere mutabilibus rebus, quibus fruebatur, aut frui se posse speraverat? Et hoc est totum quod dicitur malum, id est, peccatum, et pœna peccati.

XXIV. Si autem dum in hoc stadio vitæ humanæ anima degit, vincat eas, quas adversum se nutrivit, cupiditates, fruendo mortalibus, et ad eas vincendas gratia Dei se adjuvari credat, mente illi serviens et bona voluntate, sine dubitatione reparabitur, et a multis mutabilibus ad unum incommutabile revertetur, reformata per Sapientiam non formatam, sed per quam formantur universa, fructurque Deo per Spiritum sanctum, quod est donum Dei. Ita fit homo spiritalis omnia judicans, ut ipse a nemine judicetur, diligens Dominum Deum suum in toto corde suo, in tota anima, in tota mente, et diligens proximum suum non carnaliter, sed tanquam se ipsum. Se autem spiritaliter diligit, qui ex toto, quod in eo vivit, Deum diligit : « In his enim duobus præceptis tota Lex » pendet et Prophetæ[1]. »

XXV. Inde jam erit consequens, ut post mortem corporalem, quam debemus primo peccato, tempore suo atque ordine suo hoc corpus restituatur pristinæ stabilitati, quam non per se habebit, sed per animam stabilitam in Deo[2]. Quæ rursus non per se stabilitur, sed per Deum quo fruitur; ideoque amplius quam corpus vigebit : corpus enim per ipsam vigebit, et ipsa per incommutabilem veritatem, qui Filius Dei unicus est ; atque ita et corpus per ipsum Filium Dei vigebit, quia omnia per ipsum. Dono etiam ejus, quod animæ datur, id est, sancto Spiritu, non solum anima, cui datur, salva et pa-

[1] Matth. xxii, 40. — [2] I Retract. cap. xiii, n. 4.

cata et sancta fit, sed ipsum etiam corpus vivificabitur, eritque in natura sua mundissimum. Ipse enim dixit : « Mundate quæ intus sunt, et quæ foris sunt munda » erunt[1]. » Dicit et Apostolus : « Vivificabit et mortalia » corpora vestra propter Spiritum manentem in vobis[2]. » Ablato ergo peccato, auferetur et pœna peccati : et ubi est malum? « Ubi est, mors, contentio tua? ubi est, mors, » aculeus tuus[3]. » Vincit enim essentia nihilum, et sic absorbetur mors in victoriam.

CAPUT XIII.

Angelorum differentia.

XXVI. Nec aliquid sanctificatis malus angelus oberit, qui diabolus dicitur : quia et ipse, in quantum angelus est, non est malus, sed in quantum perversus est propria voluntate. Fatendum est enim et angelos natura esse mutabiles, si solus Deus est incommutabilis : sed ea voluntate, qua magis Deum quam se diligunt, firmi et stabiles manent in illo, et fruuntur majestate ipsius, ei uni libentissime subditi. Ille autem angelus magis se ipsum quam Deum diligendo, subditus ei esse noluit, et intumuit per superbiam, et a summa essentia defecit, et lapsus est : et ob hoc minus est quam fuit, quia eo quod minus erat frui voluit, cum magis voluit sua potentia frui, quam Dei. Quanquam enim non summe, tamen amplius erat, quando eo, quod summe est, fruebatur, quoniam Deus solus summe est. Quidquid autem minus est quam erat, non in quantum est, sed in quantum minus est, malum est. Eo

[1] Matth. xxiii, 26. — [2] Rom. viii, 11. — [3] I Cor. xv, 55.

enim, quo minus est quam erat, tendit ad mortem. Quid autem mirum si ex defectu inopia, et ex inopia invidentia, qua diabolus utique diabolus est?

CAPUT XIV.

A libero arbitrio peccatum.

XXVII. Defectus autem iste, quod peccatum vocatur, si tanquam febris invitum occuparet, recte injusta pœna videretur, quæ peccantem consequitur, et quæ damnatio nuncupatur [1]. Nunc vero usque adeo peccatum voluntarium est malum, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium: et hoc quidem ita manifestum est, ut nulla hinc doctorum paucitas, nulla indoctorum turba dissentiat. Quare aut negandum est peccatum committi, aut fatendum est voluntate committi. Non autem recte negat peccasse animam, qui et pœnitendo eam corrigi fatetur, et veniam pœnitenti dari, et perseverantem in peccatis justa lege Dei damnari. Postremo, si non voluntate male facimus, nemo objurgandus est omnino, aut monendus: quibus sublatis, christiana lex et disciplina omnis religionis auferatur necesse est. Voluntate ergo peccatur. Et quoniam peccari non dubium est, ne hoc quidem dubitandum video, habere animas liberum voluntatis arbitrium. Tales enim servos suos meliores esse Deus judicavit, si ei servirent liberaliter. Quod nullo modo fieri posset, si non voluntate, sed necessitate servirent.

XXVIII. Liberaliter igitur Deo Angeli serviunt, neque hoc Deo, sed ipsis prodest. Deus enim bono alterius

[1] 1 Retract. cap. XIII, n. 5. et 2 Sent. dist. XLI, cap. Post hæc.

non indiget, quoniam a se ipso est. Quod autem ab eo genitum est, idipsum est; quia non est factum, sed genitum. Illa vero, quæ facta sunt, ejus bono indigent, summo scilicet bono, id est, summa essentia. Minus autem sunt quam erant, cum per animæ peccatum minus ad illum moventur; nec tamen penitus separantur, nam omnino nulla essent. Quod autem affectibus contingit animæ, hoc locis corpori: nam illa movetur voluntate, corpus autem spatio. Quod autem homini a perverso angelo persuasum dicitur, etiam ab hoc utique voluntate consensit. Nam si necessitate id fecisset, nullo peccati crimine teneretur.

CAPUT XV.

Pœna ipsa peccati ad resipiscendum erudimur.

XXIX. Quod vero corpus hominis, cum ante peccatum esset in suo genere optimum, post peccatum factum est imbecillosum, et morti destinatum, quanquam justa vindicta peccati sit, plus tamen clementiæ Domini quam severitatis ostendit. Ita enim nobis suadetur a corporis voluptatibus, ad æternam essentiam veritatis amorem nostrum oportere convertit. Et est justitiæ pulchritudo cum benignitatis gratia concordans, ut quoniam bonorum inferiorum dulcedine decepti sumus amaritudine pœnarum erudiamur. Nam ita etiam nostra supplicia divina providentia moderata est, ut et in hoc corpore tam corruptibili ad justitiam tendere liceret, et deposita omni superbia uni Deo vero collum subdere, nihil de se ipso fidere, illi uni se regendum tuendumque committere. Ita ipso duce homo bonæ voluntatis molestias hujus vitæ in

usum fortitudinis vertit : in copia vero voluptatum prosperisque successibus temporalium, temperantiam suam probat et roborat : acuit in tentationibus prudentiam, ut non solum in eas non inducatur, sed fiat etiam vigilantior, et in amorem veritatis, quæ sola non fallit, ardentior.

CAPUT XVI.

Incarnato Verbo beneficentius homini consultum est.

XXX. Sed cum omnibus modis medeatur animis Deus pro temporum opportunitatibus, quæ mira sapientia ejus ordinatur, de quibus aut non est tractandum, aut inter pios perfectosque tractandum est, nullo modo beneficentius consuluit generi humano, quam cum ipsa Sapientia Dei, id est, unicus Filius consubstantialis Patri et coæternus, totum hominem suscipere dignatus est. « Et Verbum caro factum est, » et habitavit in nobis[1]. » Ita enim demonstravit carnalibus, et non valentibus intueri mente veritatem, corporeisque sensibus deditis, quam excelsum locum inter creaturas habeat humana natura, quod non solum visibiliter; (nam id poterat et in aliquo æthereo corpore ad nostrorum aspectuum tolerantiam temperato,) sed hominibus in vero homine apparuit : ipsa enim natura suscipienda erat quæ liberanda. Et ne quis forte sexus a suo creatore se contemptum putaret, virum suscepit, natus ex fœmina.

XXXI. Nihil egit vi, sed omnia suadendo et monendo[3]. Veteri quippe servitute transacta, tempus libertatis illuxerat, et opportune jam homini suadebatur atque salubri-

[1] Joan. I, 14. — [3] I Retract. cap. XIII, n. 6.

ter, quam libero esset creatus arbitrio. Miraculis conciliavit fidem Deo qui erat, passione homini quem gerebat. Ita loquens ad turbas ut Deus, nuntiatam sibi matrem negavit [1], et tamen, ut Evangelium loquitur, « Puer pa- » rentibus subditus erat [2]. » Doctrina enim Deus apparebat, ætatibus homo. Item aquam in vinum conversurus ut Deus dicit : « Recede a me, mulier : mihi et tibi quid » est? Nondum venit hora mea [3]. » Cum autem venisset hora, qua ut homo moreretur, de cruce cognitam matrem commendavit Discipulo, quem præ cæteris diligebat [4]. Satellites voluptatum divitias perniciose populi appetebant : pauper esse voluit. Honoribus et imperiis inhiabant: rex fieri noluit. Carnales filios magnum bonum putabant: tale conjugium prolemque contempsit. Contumelias superbissime horrebant : omne genus contumeliarum sustinuit. Injurias intolerabiles esse arbitrabantur : quæ major injuria quam justum innocentemque damnari? Dolores corporis execrabantur : flagellatus atque cruciatus est. Mori metuebant : morte mulctatus est. Ignominiosissimum mortis genus crucem putabant : crucifixus est. Omnia quæ habere cupientes non recte vivebamus, carendo vilefecit. Omnia quæ vitare cupientes a studio deviabamus veritatis, perpetiendo dejecit. Non enim ullum peccatum committi potest, nisi aut dum appetuntur ea quæ ille contempsit, aut fugiuntur quæ ille sustinuit.

XXXII. Tota itaque vita ejus in terris per hominem, quem suscipere dignatus est, disciplina morum fuit. Resurrectio vero ejus a mortuis, nihil hominis perire naturæ, cum omnia salva sunt Deo, satis indicavit, et quemadmodum cuncta serviant Creatori suo, sive ad vindictam peccatorum, sive ad hominis liberationem, quamque facile corpus animæ serviat, cum ipsa subjicitur Deo. Qui-

[1] Matth. XII, 48. — [2] Luc. II, 51. — [3] Joan. II, 4. — [4] Id. XIX, 26, 27.

bus perfectis non solum nulla substantia malum est, quod fieri nunquam potest, sed etiam nullo malo afficitur, quod fieri per peccatum et vindictam potuit. Et haec est disciplina naturalis Christianis minus intelligentibus plena fide digna, intelligentibus autem omni errore purgata.

CAPUT XVII.

Doctrinæ ratio in vera religione quam optima, seu Vetus, seu Novum Testamentum spectetur.

XXXIII. Jamvero ipse totius doctrinæ modus, partim apertissimus, partim similitudinibus, in dictis, in factis, in sacramentis, ad omnem animæ instructionem exercitationemque accommodatus, quid aliud quam rationalis disciplinæ regulam implevit? Nam et mysteriorum expositio ad ea dirigitur, quæ apertissime dicta sunt. Et si ea tantum essent, quæ facillime intelliguntur, nec studiose quæreretur, nec suaviter inveniretur veritas. Neque si essent in Scripturis sacramenta, et in sacramentis non essent signacula veritatis, satis cum cognitione actio conveniret. Nunc vero quoniam pietas timore inchoatur, charitate perficitur; populus timore constrictus tempore servitutis in veteri Lege multis sacramentis onerabatur. Hoc enim talibus utile erat ad desiderandam gratiam Dei, quæ per Prophetas ventura canebatur. Quæ ubi venit, ab ipsa Dei Sapientia homine assumpto, a quo in libertatem vocati sumus, pauca sacramenta saluberrima constituta sunt, quæ societatem christiani populi, hoc est, sub uno Deo liberæ multitudinis continerent. Multa vero, quæ populo hebræo, hoc est, sub eodem uno Deo compeditæ multi-

tudini imposita erant, ab actione remota sunt, in fide atque interpretatione manserunt. Ita nunc nec serviliter alligant, et exercent liberaliter animum.

XXXIV. Quisquis autem ideo negat utrumque Testamentum ab uno Deo esse posse, quia non eisdem sacramentis tenetur populus noster, quibus Judæi tenebantur vel adhuc tenentur : potest dicere non posse fieri, ut unus paterfamilias justissimus aliud imperet eis, quibus servitutem duriorem utilem judicat, aliud eis, quos in filiorum gradum adoptare dignatur. Si autem præcepta vitæ movent, quod in veteri Lege minora sunt, in Evangelio majora, et ideo putatur non ad unum Deum utraque pertinere : potest qui hoc putat perturbari, si unus medicus alia per ministros suos imbecillioribus, alia per se ipsum valentioribus præcipiat ad reparandam, vel obtinendam salutem. Ut enim ars medicinæ, cum eadem maneat, neque ullo pacto ipsa mutetur, mutat tamen præcepta languentibus, quia mutabilis est nostra valetudo : ita divina providentia cum sit ipsa omnino incommutabilis, mutabili tamen creaturæ varie subvenit, et pro diversitate morborum alias alia jubet aut vetat, ut a vitio, unde mors incipit, et ab ipsa morte ad naturam suam et essentiam, ea quæ deficiunt, id est, ad nihilum tendunt, reducat et firmet.

CAPUT XVIII.

Creaturæ quare mutabiles.

XXXV. Sed dicis mihi : Quare deficiunt? Quia mutabilia sunt. Quare mutabilia sunt? Quia non summe sunt. Quare non summe sunt? Quia inferiora sunt eo, a quo facta sunt. Quis ea fecit? Qui summe est. Quis hic est? Deus incommutabilis Trinitas, quoniam et per summam Sapientiam ea fecit, et summa benignitate conservat. Cur ea fecit? Ut essent. Ipsum enim quantumcumque esse, bonum est : quia summum bonum est summe esse. Unde fecit? Ex nihilo. Quoniam quidquid est, quantulacumque specie sit necesse est ; ita etsi minimum bonum, tamen bonum erit, et ex Deo erit. Nam quoniam summa species summum bonum est, minima species minimum bonum est. Omne autem bonum, aut Deus, aut ex Deo est. Ergo ex Deo est etiam minima species. Sane quod de specie, hoc etiam de forma dici potest. Neque enim frustra tam speciosissimum, quam etiam formosissimum in laude ponitur. Id ergo est, unde fecit Deus omnia, quod nullam speciem habet, nullamque formam ; quod nihil est aliud quam nihil. Nam illud quod in comparatione perfectorum informe dicitur, si habet aliquid formæ, quamvis exiguum, quamvis inchoatum, nondum est nihil, ac per hoc id quoque in quantum est, non est nisi ex Deo.

XXXVI. Quapropter etiamsi de aliqua informi materia factus est mundus, hæc ipsa facta est omnino de nihilo. Nam et quod nondum formatum est, tamen aliquo modo ut formari possit inchoatum est, Dei beneficio formabile

est : « Bonum est enim esse formatum[1]. » Nonnullum ergo bonum est et capacitas formæ : et ideo bonorum omnium auctor, qui præstitit formam, ipse fecit etiam posse formari. Ita omne quod est, in quantum est; et omne quod nondum est, in quantum esse potest, ex Deo habet. Quod alio modo sic dicitur : Omne formatum, in quantum formatum est; et omne quod nondum formatum est, in quantum formari potest, ex Deo habet. Nulla autem res obtinet integritatem naturæ suæ, nisi in suo genere salva sit. Ab eo autem est omnis salus, a quo est omne bonum : at omne bonum ex Deo : salus igitur omnis ex Deo.

CAPUT XIX.

Bona sunt, sed non summa bona, quæ vitiari possunt.

XXXVII. Hinc jam cui oculi mentis patent, nec pernicioso studio vanæ victoriæ caligant atque turbantur, facile intelligit, omnia quæ vitiantur, et moriuntur, bona esse, quanquam ipsum vitium, et ipsa mors malum sit. Nisi enim salute aliqua privarentur, non eis noceret vitium vel mors : sed si non noceret vitium, nullo modo esset vitium. Si ergo saluti adversatur vitium, et nullo dubitante salus bonum est : bona omnia sunt, quibus adversatur vitium, quibus autem adversatur vitium, ipsa vitiantur : bona sunt ergo quæ vitiantur : sed ideo vitiantur, quia non summa bona sunt. Quia igitur bona sunt, ex Deo sunt : quia non summa bona sunt, non sunt Deus. Bonum ergo, quod vitiari non potest, Deus est. Cætera autem omnia bona ex ipso sunt, quæ per se ipsa possunt vitiari,

[1] Plato in Timæo.

quia per se ipsa nihil sunt : per ipsum autem partim non vitiantur, partim vitiata sanantur.

CAPUT XX.

Unde animæ vitium.

XXXVIII. Est autem vitium primum animæ rationalis, voluntas ea faciendi, quæ vetat summa et intima veritas. Ita homo de paradiso in hoc sæculum expulsus est, id est, ab æternis ad temporalia, a copiosis ad egena, a firmitate ad infirma : non ergo a bono substantiali ad malum substantiale, quia nulla substantia malum est : sed a bono æterno ad bonum temporale, a bono spiritali ad bonum carnale, a bono intelligibili ad bonum sensibile, a bono summo ad bonum infimum. Est igitur quoddam bonum, quod si diligit anima rationalis, peccat, quia infra illam ordinatum est : quare ipsum peccatum malum est, non ea substantia quæ peccando diligitur. Non ergo arbor illa malum est, quæ in medio paradiso plantata scribitur, sed divini præcepti transgressio. Quæ cum consequentem habet justam damnationem, contingit ex illa arbore, quæ contra vetitum tacta est, dignoscentia boni et mali : quia cum suo peccato anima fuerit implicata, luendo pœnas, discit quid intersit inter præceptum quod custodire noluit, et peccatum quod fecit : atque hoc modo malum, quod cavendo non didicit, discit sentiendo; et bonum quod non obtemperando minus diligebat, ardentius diligit comparando.

XXXIX. Vitium ergo animæ est quod fecit, et difficultas ex vitio pœna est quam patitur : et hoc est totum

malum. Facere autem et pati non est substantia : quapropter substantia non est malum. Sic enim nec aqua malum est, nec animal quod vivit in aëre; nam istæ substantiæ sunt : sed malum est voluntaria præcipitatio in aquam, et suffocatio, quam mersus patitur. Stilus ferreus alia parte qua scribamus, alia qua deleamus, affabre factus est, et in suo genere pulcher, et ad usum nostrum accommodatus. At si quispiam ea parte scribere qua deletur, et ea velit delere qua scribitur, nullo modo stilum malum fecerit; cum ipsum factum jure vituperetur : quod si corrigat, ubi erit malum? Si quis repente meridianum solem intueatur, repercussi oculi turbabuntur : non ideo aut sol malum erit aut oculi? Nullo modo; sunt enim substantiæ : sed malum est inordinatus aspectus, et ipsa quæ consequitur perturbatio : quod malum non erit, cum oculi fuerint recreati, et lucem suam congruenter aspexerint. Neque cum eadem lux, quæ ad oculos pertinet, pro luce sapientiæ, quæ ad mentem pertinet, colitur, ipsa fit malum : sed superstitio malum est, qua creaturæ potius quam Creatori servitur : quod malum omnino nullum erit, cum anima, recognito Creatore, ipsi uni se subjecerit, et cætera per eum subjecta sibi esse persenserit.

XL. Ita omnis corporea creatura, si tantummodo possideatur ab anima, quæ diligit Deum, bonum est infimum, et in genere suo pulchrum : quoniam forma et specie continetur : si autem diligatur ab anima, quæ negligit Deum, ne sic quidem malum fit ipsa; sed quoniam peccatum malum est, quo ita diligitur, fit pœnalis dilectori suo, et eum implicat ærumnis, et pascit fallacibus voluptatibus : quia neque permanent, neque satiant, sed torquent doloribus. Quia cum ordinem suum peragit pulchra mutabilitas temporum, deserit amantem species concupita, et

per cruciatum sentientis discedit a sensibus, et erroribus agitat; ut hanc esse primam speciem putet, quæ omnium infima est, naturæ scilicet corporeæ, quam per lubricos sensus caro male delectata nuntiaverit, ut cum aliquid cogitat, intelligere se credat, umbris illusus phantasmatum. Si quando autem non tenens integram divinæ providentiæ disciplinam, sed tenere se arbitrans, carni resistere conatur, usque ad visibilium rerum imagines pervenit, et lucis hujus quam certis terminis circumscriptam videt, immensa spatia cogitatione format inaniter: et hanc speciem sibi futuræ habitationis pollicetur; nesciens oculorum concupiscentiam se trahere, et cum hoc mundo ire velle extra mundum; quem propterea ipsum esse non putat, quia ejus clariorem partem per infinitum falsa cogitatione distendit. Quod non solum de hac luce, sed etiam de aqua, postremo de vino, de melle, de auro, de argento, de ipsis denique pulpis, vel sanguine, vel ossibus quorumlibet animalium, et cæteris hujusmodi rebus facillime fieri potest. Nihil enim est corporis, quod non vel unum visum possit innumerabiliter cogitari, vel in parvo spatio visum possit eadem imaginandi facultate per infinita diffundi. Sed facillimum est execrari carnem, difficillimum autem non carnaliter sapere.

CAPUT XXI.

Anima seducitur, dum fugaces corporum pulchritudines consectatur.

XLI. Hac ergo perversitate animæ, quæ contingit peccato atque supplicio, fit omnis natura corporea illud,

quod per Salomonem dicitur : « Vanitas vanitantium et » omnia vanitas : quæ abundantia homini in omni labore » ejus, quo ipse laborat sub sole[1]? » Neque enim frustra est additum, «Vanitantium,» quia si vanitantes detrahas, qui tanquam prima sectantur extrema non erit corpus vanitas, sed in suo genere, quamvis extremam, pulchritudinem sine ullo errore monstrabit. Temporalium enim specierum multiformitas ab unitate Dei hominem lapsum per carnales sensus diverberavit, et mutabili varietate multiplicavit ejus affectum : ita facta est abundantia laboriosa, et, si dici potest, copiosa egestas, dum aliud et aliud sequitur, et nihil cum eo permanet. Sic a tempore frumenti, vini et olei sui multiplicatus est, ut non inveniat idipsum, id est, naturam incommutabilem et singularem, quam secutus non erret, et assecutus non doleat. Habebit enim etiam consequentem redemptionem corporis sui, quod jam non corrumpetur. Nunc vero corpus, quod corrumpitur, aggravat animam, et deprimit terrena inhabitatio sensum multa cogitantem, quia rapitur in ordinem successionis extrema corporum pulchritudo. Nam ideo extrema est, quia simul non potest habere omnia, sed dum alia cedunt atque succedunt, temporalium formarum numerum in unam pulchritudinem complent.

[1] Eccli. 1, 2.

CAPUT XXII.

Rerum transeuntium administratio solis impiis displicet.

XLII. Et hoc totum non propterea malum, quia transit. Sic enim et versus in suo genere pulcher est, quamvis duæ syllabæ simul dici nullo modo possint. Nec enim secunda enuntiatur, nisi prima transierit; atque ita per ordinem pervenitur ad finem, ut cum sola ultima sonat, non secum sonantibus superioribus, formam tamen et decus metricum cum præteritis contexta perficiat. Nec ideo tamen ars ipsa, qua versus fabricatur, sic tempori obnoxia est, ut pulchritudo ejus per mensuras morarum digeratur : sed simul habet omnia, quibus efficit versum non simul habentem omnia, sed posterioribus priora tollentem; propterea tamen pulchrum, quia extrema vestigia illius pulchritudinis ostentat, quam constanter atque incommutabiliter ars ipsa custodit.

XLIII. Itaque ut nonnulli perversi magis amant versum, quam artem ipsam qua conficitur versus, quia plus se auribus quam intelligentiæ dederunt : ita multi temporalia diligunt, conditricem vero ac moderatricem temporum divinam providentiam non requirunt : atque in ipsa dilectione temporalium nolunt transire quod amant, et tam sunt absurdi, quam si quisquam in recitatione præclari carminis unam aliquam syllabam solam perpetuo vellet audire. Sed tales auditores carminum non inveniuntur, talibus autem rerum existimatoribus plena sunt omnia propterea quia nemo est, qui non facile non modo

totum versum, sed etiam totum carmen possit audire : totum autem ordinem sæculorum sentire nullus hominum potest. Huc accedit quod carminis non sumus partes, sæculorum vero partes damnatione facti sumus. Illud ergo canitur sub judicio nostro, ista peraguntur de labore nostro. Nulli autem victo ludi agonistici placent, sed tamen cum ejus dedecore decori sunt : et hæc enim quædam imitatio veritatis est. Nec ob aliud a talibus prohibemur spectaculis, nisi ne umbris rerum decepti, ab ipsis rebus, quarum illæ umbræ sunt, aberremus. Ita universitatis hujus conditio atque administratio, solis impiis animis damnatisque non placet, sed etiam cum miseria earum, multis vel in terra victricibus, vel in cœlo sine periculo spectantibus placet : nihil enim justum displicet justo.

CAPUT XXIII.

Omnis substantia bona.

XLIV. Quocirca cum omnis anima rationalis aut peccatis suis misera sit, aut recte factis beata; omnis autem irrationalis aut cedat potentiori, aut pareat meliori, aut comparetur æquali, aut certantem exerceat, aut damnato noceat, et omne corpus suæ animæ serviat, quantum pro ejus meritis, et pro rerum ordine sinitur : nullum malum est naturæ universæ, sed sua cuique culpa fit malum. Porro cum anima per Dei gratiam regenerata, et in integrum restituta, et illi subdita uni, a quo est creata, instaurato etiam corpore in pristinam firmitatem, non cum mundo possideri, sed mundum possidere cœperit, nullum ei malum

erit : quia ista infima pulchritudo temporalium vicissitudinum, quæ cum ipsa peragebatur, sub ipsa peragetur, et erit, ut scriptum est. « Cœlum novum et terra nova [1], » non in parte laborantibus animis, sed in universitate regnantibus. « Omnia enim vestra, inquit Apostolus, vos autem Christi, Christus autem Dei [2], » et, « Caput mulieris » vir, caput viri Christus, caput autem Christi Deus [3]. » Quoniam igitur vitium animæ non natura ejus, sed contra naturam ejus est, nihilque aliud est quam peccatum et pœna peccati, inde intelligitur nullam naturam, vel si melius ita dicitur, nullam substantiam sive essentiam malum esse. Neque de peccatis pœnisque ejus animæ efficitur, ut universitas ulla deformitate turpetur. Quia rationalis substantia, quæ ab omni peccato munda est, Deo subjecta, subjectis sibi cæteris dominatur. Ea vero, quæ peccavit, ibi ordinata est, ubi esse tales decet, ut Deo conditore atque rectore universitatis decora sint omnia. Et est pulchritudo universæ creaturæ per hæc tria inculpabilis, damnationem peccatorum, exercitationem justorum, perfectionem beatorum.

CAPUT XXIV.

Duplici via saluti hominis consulitur, auctoritate et ratione : ac primo de auctoritatis subsidio agitur usque ad cap. XXVII.

XLV. QUAMOBREM ipsa quoque animæ medicina, quæ divina providentia, et ineffabili beneficentia geritur, gradatim distincteque pulcherrima est. Distribuitur enim in

[1] Isaï. LXV, 17. Apoc. XXI, 1. — [2] I Cor. III, 22. — [3] Id. XI, 3.

auctoritatem atque rationem. Auctoritas fidem flagitat, et rationi præparat hominem. Ratio ad intellectum cognitionemque perducit. Quanquam neque auctoritatem ratio penitus deserit, cum consideratur cui sit credendum : et certe summa est ipsius jam cognitæ atque perspicuæ veritatis auctoritas. Sed quia in temporalia devenimus, et eorum amore ab æternis impedimur, quædam temporalis medicina, quæ non scientes, sed credentes ad salutem vocat, non naturæ et excellentiæ, sed ipsius temporis ordine prior est. Nam in quem locum quisque ceciderit, ibi debet incumbere ut surgat. Ergo ipsis carnalibus formis, quibus detinemur, nitendum est ad eas cognoscendas, quas caro non nuntiat. Eas enim carnales voco, quæ per carnem sentiri queunt, id est, per oculos, per aures, cæterosque corporis sensus. His ergo carnalibus vel corporalibus formis inhærere amore pueros necesse est, adolescentes vero prope necesse est, hinc jam procedente ætate non est necesse.

CAPUT XXV.

Quorum hominum seu librorum auctoritati de Dei cultu credendum.

XLVI. Quoniam igitur divina providentia, non solum singulis hominibus quasi privatim, sed universo generi humano tanquam publice consulit, quid cum singulis agatur, Deus qui agit atque ipsi cum quibus agitur sciunt. Quid autem agatur cum genere humano, per historiam commendari voluit, et per prophetiam. Temporalium autem rerum fides, sive præteritarum, sive futurarum, ma-

gis credendo quam intelligendo valet. Sed nostrum est considerare, quibus vel hominibus vel libris credendum sit ad colendum recte Deum, quæ una salus est. Hujus rei prima disceptatio est, utrum iis potius credamus, qui ad multos deos, an iis qui ad unum Deum colendum nos vocant. Quis dubitet eos potissimum sequendos, qui ad unum vocant, præsertim cum illi multorum cultores, de hoc uno Domino cunctorum et rectore consentiant? et certe ab uno incipit numerus. Prius ergo isti sequendi sunt, qui unum Deum summum solum verum Deum, et solum colendum esse dicunt [1]. Si apud hos veritas non eluxerit, tum demum migrandum est. Sicut enim in ipsa rerum natura major est auctoritas unius ad unum omnia redigentis, nec in genere humano multitudinis ulla potentia est nisi consentientis, id est, unum sentientis : ita in religione qui ad unum vocant, eorum major et fide dignior esse debet auctoritas.

XLVII. Altera consideratio est dissensionis ejus, quæ de unius Dei cultu inter homines orta est. Sed accepimus majores nostros eo gradu fidei, quo a temporalibus ad æterna conscenditur, visibilia miracula, (non enim aliter poterant,) secutos esse : per quos id actum est, ut necessaria non essent posteris. Cum enim Ecclesia catholica per totum orbem diffusa atque fundata sit [2], nec miracula illa in nostra tempora durare permissa sunt, ne animus semper visibilia quæreret, et eorum consuetudine frigesceret genus humanum, quorum novitate flagravit ; nec jam nobis dubium esse oportet iis esse credendum, qui cum ea prædicarent, quæ pauci assequuntur, se tamen sequendos populis persuadere potuerunt. Nunc enim agitur quibus credendum sit, antequam quisque sit idoneus ineundæ rationi de divinis et invisibilibus rebus : nam ipsi rationi

[1] Retract. cap. XIII, n. 6. — [2] Ibid. n. 7.

purgatioris animæ, quæ ad perspicuam veritatem pervenit, nullo modo auctoritas humana præponitur : sed ad hanc nulla superbia perducit. Quæ si non esset, non essent hæretici, neque schismatici, nec carne circumcisi, nec creaturæ simulacrorumque cultores. Hi autem si non essent ante perfectionem populi, quæ promittitur, multo pigrius veritas quæreretur.

CAPUT XXVI.

Divina providentia erga nostram salutem ad sex ætates hominis veteris ac novi.

XLVIII. Dispensatio ergo temporalis, et medicina divinæ providentiæ, erga illos qui peccato mortalitatem meruerunt, sic traditur. Primo unius cujuslibet hominis nascentis natura et eruditio cogitatur. Prima hujus ætas infantia in nutrimentis corporalibus agitur, penitus obliviscenda crescenti. Eam pueritia sequitur, unde incipimus aliquid meminisse. Huic succedit adolescentia, cui jam propagationem prolis natura permittit, et patrem facit. Porro adolescentiam juventus excipit, jam exercenda muneribus publicis, et domanda sub legibus ; in qua vehementior prohibitio peccatorum, et pœna peccantium serviliter coërcens, carnalibus animis atrociores impetus libidinis gignit, et omnia commissa congeminat. Non enim simplex peccatum est, non solum malum, sed etiam vetitum admittere. Post labores autem juventutis, seniori pax nonnulla conceditur. Inde usque ad mortem deterior ætas ac decolor, et morbis subjectior debilisque perducit. Hæc est vita hominis viventis ex corpore, et cupiditatibus re-

rum temporalium colligati. Hic dicitur vetus homo, et exterior, et terrenus, etiamsi obtineat eam, quam vulgus vocat felicitatem, in bene constituta terrena civitate, sive sub regibus, sive sub principibus, sive sub legibus, sive sub his omnibus : aliter enim bene constitui populus non potest, etiam qui terrena sectatur : habet quippe et ipse modum quemdam pulchritudinis suæ.

XLIX. Hunc autem hominem, quem veterem et exteriorem et terrenum descripsimus, sive in suo genere moderatum, sive etiam servilis justitiæ modum excedentem, nonnulli agunt totum ab istius vitæ ortu usque ad occasum. Nonnulli autem istam vitam necessario ab illo incipiunt, sed renascuntur interius, et cæteras ejus partes suo robore spiritali et incrementis sapientiæ corrumpunt et necant, et in cœlestes leges, donec post visibilem mortem totum instauretur, astringunt. Iste dicitur novus homo, et interior, et cœlestis, habens et ipse proportione, non annis, sed provectibus distinctas quasdam spiritales ætates suas. Primam in uberibus utilis historiæ, quæ nutrit exemplis. Secundam jam obliviscentem humana, et ad divina tendentem, in qua non auctoritatis humanæ sinu continetur, sed ad summam et incommutabilem legem passibus rationis innititur. Tertiam jam fidentiorem, et carnalem appetitum rationis robore maritantem, gaudentemque intrinsecus in quadam dulcedine conjugali, cum anima menti copulatur, et velamento pudoris obnubitur, ut jam recte vivere non cogatur, sed etiamsi omnes concedant, peccare non libeat. Quartam jam idipsum multo firmius ordinatiusque facientem et emicantem in virum perfectum, atque aptam et idoneam omnibus, et persecutionibus, et mundi hujus tempestatibus ac fluctibus sustinendis atque frangendis. Quintam pacatam atque ex omni parte tranquillam, viventem in opibus et abundantia incommu-

tabilis regni summæ atque ineffabilis sapientiæ. Sextam omnimodæ mutationis in æternam vitam, et usque ad totam oblivionem vitæ temporalis transeuntem in perfectam formam, quæ facta est ad imaginem et similitudinem Dei. Septima enim jam quies æterna est, et nullis ætatibus distinguenda beatitudo perpetua. Ut enim finis veteris hominis mors est, sic finis novi hominis vita æterna. Ille namque homo peccati est, iste justitiæ.

CAPUT XXVII.

Utriusque hominis decursus in universo hominum genere.

L. Sicut autem isti ambo nullo dubitante ita sunt, ut unum eorum, id est, veterem atque terrenum possit in hac tota vita unus homo agere, novum vero et cœlestem nemo in hac vita possit nisi cum vetere : nam et ab ipso incipiat necesse est, et usque ad visibilem mortem cum illo, quamvis eo deficiente, sed proficiente, perduret. Sic proportione universum genus humanum, cujus tanquam unius hominis vita est ab Adam usque ad finem hujus sæculi, ita sub divinæ providentiæ legibus administratur, ut in duo genera distributum appareat. Quorum in uno est turba impiorum terreni hominis imaginem ab initio sæculi usque ad finem gerentium. In altero series populi uni Deo dediti, sed ab Adam usque ad Joannem Baptistam terreni hominis vitam gerentis servili quadam justitia : cujus historia Vetus Testamentum vocatur, quasi terrenum, pollicens regnum, quæ tota nihil aliud est quam imago novi populi et Novi Testamenti pollicentis

regnum cœlorum. Cujus populi vita interim temporalis incipit a Domini adventu in humilitate, usque ad diem judicii, quando in claritate venturus est. Post quod judicium vetere homine extincto, erit illa mutatio, quæ angelicam vitam pollicetur. « Omnes enim resurgemus, sed » non omnes immutabimur [1]. » Resurget ergo pius populus, ut veteris hominis sui reliquias transformet in novum. Resurget autem impius populus, qui ab initio usque ad finem veterem hominem gessit, ut in secundam mortem præcipitetur. Ætatum autem articulos, qui diligenter legunt, inveniunt : nec zizania nec paleas perhorrescunt. Impius namque pio vivit, et peccator justo, ut eorum comparatione alacrius, donec perficiatur, assurgat.

CAPUT XXVIII.

Quæ, quibus, et quo pacto tradenda.

LI. Quisquis autem populi terreni temporibus usque ad illuminationem interioris hominis meruit pervenire, genus humanum pro tempore adjuvit, exhibens ei quod ætas illa poscebat, et per prophetiam intimans id quod exhibere opportunum non erat? Quales Patriarchæ ac Prophetæ inveniuntur ab iis, qui non pueriliter insiliunt [2], sed pie diligenterque pertractant divinarum et humanarum rerum tam bonum et tam grande secretum. Quod etiam temporibus novi populi, a magnis et spiritalibus viris Ecclesiæ catholicæ alumnis video cautissime provideri : ne quid populariter agant, quod nondum esse temporis, ut cum populo agatur, intelligunt : alimenta lac-

[1] Cor. xv, 51. — [2] Ut Manichæi

tea large avidis infirmioribus pluribus atque instanter infundunt, validioribus autem cibis cum sapientibus paucis vescuntur. Sapientiam enim loquuntur inter perfectos, carnalibus vero et animalibus, quamvis novis hominibus, adhuc tamen parvulis, nonnulla obtegunt, sed nulla mentiuntur. Non enim honoribus suis vanis consulunt et inanibus laudibus; sed utilitati eorum, cum quibus societatem vitæ hujus inire meruerunt. Hæc enim lex est divinæ providentiæ, ut nemo a superioribus adjuvetur ad cognoscendam et percipiendam gratiam Dei, qui non ad eamdem puro affectu inferiores adjuverit. Ita de peccato nostro, quod in nomine peccatore ipsa natura nostra commisit, et genus humanum factum est magnum decus ornamentumque terrarum, et tam decenter divinæ providentiæ procuratione administratur, ut ars ineffabilis medicinæ ipsam vitiorum fœditatem in nescio quam sui generis pulchritudinem vertat.

CAPUT XXIX.

De altero salutis subsidio, scilicet ratione, quomodo hac duce ad Deum homo evehitur; hæc primum sensibus præstare deprehenditur.

LII. Et quoniam de auctoritatis beneficentia, quantum in præsentia satis visum est, locuti sumus: videamus quatenus ratio possit progredi a visibilibus ad invisibilia, et a temporalibus ad æterna conscendens. Non enim frustra et inaniter intueri oportet pulchritudinem cœli, ordinem siderum, candorem lucis, dierum et noctium vicissitudines, lunæ menstrua curricula, anni quadrifariam

temperationem, quadripartitis elementis congruentem, tantam vim seminum species numerosque gignentium, et omnia in suo genere modum proprium naturamque servantia. In quorum consideratione non vana et peritura curiositas exercenda est, sed gradus ad immortalia et semper manentia faciendus. Proximum enim est, attendere quæ ista sit natura vitalis, quæ cuncta ista sentit[1]: quæ profecto quoniam vitam dat corpori, præstantior eo sit necesse est. Non enim qualiscumque moles, quanquam ista visibili luce præfulgeat, si vita caret, magni æstimanda est. Quælibet namque viva substantia cuilibet non vivæ substantiæ, naturæ lege præponitur.

LIII. Sed quia irrationalia quoque animantia vivere atque sentire nemo ambigit, illud in animo humano præstantissimum est, non quo sensit sensibilia, sed quo judicat de sensibilibus. Nam et vident acutius et cæteris corporis sensibus acrius corpora attingunt pleræque bestiæ quam homines: sed judicare de corporibus non sentientis tantum vitæ, sed etiam ratiocinantis est, qua illæ carent, nos excellimus. Jamvero illud videre facillimum est, præstantiorem esse judicantem, quam illa res est, de qua judicatur. Non solum autem rationalis vita de sensibilibus, sed de ipsis quoque sensibus judicat: cur in aqua remum infractum oporteat apparere cum rectus sit, et cur ita per oculos sentiri necesse sit; nam ipse aspectus oculorum renuntiare id potest, judicare autem nullo modo. Quare manifestum est, ut sensualem vitam corpori, ita rationalem utrique præstare.

[1] Consule lib. II, de libero arbitrio cap. 3, et sequentibus.

CAPUT XXX.

At ratione præstantior lex immutabilis, scilicet veritas secundum quam judicat.

LIV. Itaque si rationalis vita secundum se ipsam judicat, nulla jam est natura præstantior. Sed quia clarum est eam esse mutabilem, quando nunc perita, nunc imperita invenitur; tanto autem melius judicat quanto est peritior; et tanto est peritior, quanto alicujus artis vel disciplinæ vel sapientiæ particeps est; ipsius artis natura quærenda est. Neque nunc artem intelligi volo, quæ notatur experiendo, sed quæ ratiocinando indagatur. Quid enim præclarum novit, qui novit ea impensa, quæ calce et arena confit, tenacius lapides cohærere, quam luto? aut qui tam eleganter ædificat, ut quæ plura sunt, paria paribus respondeant; quæ autem singula, medium locum teneant? quanquam iste sensus jam sit rationi veritatique vicinior. Sed certe quærendum est, cur nos offendat, si duabus fenestris non super invicem sed juxta invicem locatis, una earum major minorve sit, cum æquales esse potuerint : si vero super invicem fuerint, ambæque dimidio quamvis impares, non ita offendat illa inæqualitas; et cur non multum curemus, quanto sit una earum aut major aut minor, quia duæ sunt. In tribus autem sensus ipse videtur expetere ut aut impares non sint, aut inter maximam et minimam ita sit media, ut tanto præcedat minorem, quanto a majore præceditur. Ita enim primo quasi natura ipsa consulitur quid probet. Ubi potissimum notandum est, quemadmodum quod solum inspectum minus displicuerit,

in melioris comparatione respuatur. Ita reperitur nihil esse aliud artem vulgarem, nisi rerum expertarum placitarumque memoriam, usu quodam corporis atque operationis adjuncto: quo si careas, judicare de operibus possis, quod multo est excellentius, quamvis operari artificiosa non possis.

LV. Sed cum in omnibus artibus convenientia placeat, qua una salva et pulchra sunt omnia; ipsa vero convenientia æqualitatem unitatemque appetat, vel similitudine parium partium, vel gradatione disparium; quis est qui summam æqualitatem vel similitudinem in corporibus inveniat, audeatque dicere, cum diligenter consideraverit, quodlibet corpus vere ac simpliciter unum esse: cum omnia vel de specie in speciem, vel de loco in locum transeundo mutentur, et partibus constent sua loca obtinentibus, per quæ in spatia diversa dividuntur? Porro ipsa vera æqualitas ac similitudo, atque ipsa vera et prima unitas, non oculis carneis, neque ullo tali sensu, sed mente intellecta conspicitur. Unde enim qualiscumque in corporibus appeteretur æqualitas, aut unde convinceretur longe plurimum differre a perfecta, nisi ea, quæ perfecta est, mente videretur: si tamen quæ facta non est, perfecta dicenda est.

LVI. Et cum omnia, quæ sensibiliter pulchra sunt, sive natura edita, sive artibus elaborata, locis et temporibus sint pulchra ut corpus et corporis motus: illa æqualitas et unitas menti tantummodo cognita, secundum quam de corporea pulchritudine sensu internuntio judicatur, nec loco tumida est, nec instabilis tempore. Non enim recte dici potest secundum eam judicari rotundum canthum [1], et non secundum eam rotundum vasculum; aut secundum eam rotundum vasculum, et non secundum eam

[1] Canthus summa curvatura rotæ, sive ferrum quod illic affigitur.

rotundum denarium. Similiter in temporibus atque in motibus corporum, ridicule dicitur secundum eam judicari æquales annos, et non secundum eam æquales menses, aut secundum eam æquales menses et non secundum eam æquales dies. Sed sive per hæc spatia, sive per horas, sive per breviora momenta convenienter moveatur aliquid, eadem una et incommutabili æqualitate judicatur. Quod si minora et majora spatia figurarum atque motionum secundum eamdem legem parilitatis, vel similitudinis, vel congruentiæ judicantur, ipsa lex major est his omnibus, sed potentia: cæterum spatio aut loci aut temporis, nec major nec minor: quia si major esset, non secundum totam judicaremus minora; si autem minor esset, non secundum eam judicaremus majora. Nunc vero cum secundum totam quadraturæ legem judicetur et forum quadratum, et lapis quadratus, et tabella et gemma quadrata, rursus secundum totam æqualitatis legem judicentur convenire sibi motus pedum currentis formicæ, et secundum eam gradientis elephanti: quis eam dubitet locorum intervallis ac temporum, nec majorem esse, nec minorem, cum potentia superet omnia? Hæc autem lex omnium artium cum sit omnino incommutabilis, mens vero humana, cui talem legem videre concessum est, mutabilem pati possit erroris, satis apparet supra mentem nostram esse legem, quæ veritas dicitur.

CAPUT XXXI.

Deus summa ista lex est secundum quam ratio judicat, sed quam judicare non licet.

LVII. Nec jam illud ambigendum est incommutabilem naturam, quæ supra rationalem animam sit, Deum esse : et ibi esse primam vitam et primam essentiam, ubi est prima sapientia. Nam hæc est illa incommutabilis veritas, quæ lex omnium artium recte dicitur, et ars omnipotentis artificis. Itaque cum se anima sentiat nec corporum speciem motumque judicare secundum se ipsam, simul oportet agnoscat præstare suam naturam ei naturæ, de qua judicat : præstare autem sibi eam naturam, secundum quam judicat, et de qua judicare nullo modo potest. Possum enim dicere, quare similia sibi ex utraque parte respondere membra cujusque corporis debeant, quia summa æqualitate delector, quam non oculis corporis, sed mentis contueor ; quapropter tanto meliora esse judico, quæ oculis cerno, quanto pro sua natura viciniora sunt iis quæ animo intelligo. Quare autem illa ita sint nullus potest dicere : nec ita debere esse quisquam sobrie dixerit ; quasi possint esse non ita.

LVIII. Quare autem nobis placeant, et cur ea quando melius sapimus, vehementissime diligamus, ne id quidem quisquam, si ea rite intelligit, dicere audebit. Ut enim nos et omnes animæ rationales, secundum veritatem de inferioribus recte judicamus, sic de nobis, quando eidem cohæremus, sola ipsa veritas judicat. De ipsa vero nec Pater, non enim minor est quam ipse, et ideo quæ Pater

judicat, per ipsam judicat. Omnia enim, quæ appetunt unitatem, hanc habent regulam, vel formam, vel exemplum, vel si quo alio verbo dici se sinit; quoniam sola ejus similitudinem, a quo esse accepit, implevit : si tamen, accepit, non incongrue dicitur, pro ea significatione, qua Filius appellatur, quia non de se ipso est, sed de primo summoque principio, qui Pater dicitur : « Ex quo omnis » paternitas in cœlo et in terra nominatur[1]. Pater ergo » non judicat quemquam, sed omne jdicium dedit Filio[2]: et spiritalis homo judicat omnia, ipse autem a nemine » judicatur[3], » id est, a nullo homine, sed a sola ipsa lege, secundum quam judicat omnia : quoniam et illud verissime dictum est : « Oportet nos omnes exhiberi ante » tribunal Christi. » Omnia ergo judicat, quia super omnia est, quando cum Deo est. Cum illo autem est, quando purissime intelligit, et tota charitate, quod intelligit, diligit. Ita etiam quantum potest lex ipsa etiam ipse fit, secundum quam judicat omnia, et de qua judicare nullus potest. Sicut in istis temporalibus legibus, quanquam de his homines judicent, cum eas instituunt, tamen cum fuerint institutæ atque firmatæ, non licebit judici de ipsis judicare, sed secundum ipsas. Conditor tamen legum temporalium, si vir bonus est et sapiens illam ipsam consulit æternam, de qua nulli animæ judicare datum est : ut secundum ejus incommutabiles regulas, quid sit pro tempore jubendum vetandumque discernat. Æternam igitur legem mundis animis fas est cognoscere, judicare non fas est. Hoc autem interest, quod ad cognoscendum satis est, ut videamus ita esse aliquid vel non ita : ad judicandum vero addimus aliquid quo significemus posse esse et aliter : velut cum dicimus : « Ita esse debet, » aut, « Ita esse debuit, » aut, « Ita esse debebit, » ut in suis operibus artifices faciunt.

[1] Ephes. III, 15. — [2] Joan. V, 22. — [3] Cor. II, 15.

CAPUT XXXII.

Unitatis in corporibus est vestigium, sed ipsa unitas nonnisi mente conspicitur.

LIX. Sed multis finis est humana delectatio, nec volunt tendere ad superiora, ut judicent cur ista visibilia placeant. Itaque si quæram ab artifice, uno arcu constructo, cur alterum parem contra in altera parte moliatur : respondit, credo, « Ut paria paribus ædificii membra respondeant. » Porro si pergam quærere, idipsum cur eligat : dicet hoc decere, hoc esse pulchrum, hoc delectare cernentes; nihil audebit amplius. Inclinatus enim recumbit oculis, et unde pendeat non intelligit. At ego virum intrinsecus oculatum, et invisibiliter videntem non desinam commonere cur ista placeant, ut judex esse audeat ipsius delectationis humanæ. Ita enim superfertur illi, nec ab ea tenetur, dum non secundum ipsam, sed ipsam judicat. Et prius quæram utrum ideo pulchra sint, quia delectant; an ideo delectent, quia pulchra sunt, hic mihi sine dubitatione respondītur ideo delectare, quia pulchra sunt. Quæram ergo deinceps, quare sint pulchra; et si titubabitur, subjiciam, utrum ideo quia similes sibi partes sunt, et aliqua copulatione ad unam convenientiam rediguntur.

LX. Quod cum ita esse compererit, interrogabo utrum hanc ipsam unitatem, quam convincuntur appetere, summe impleant, an longe infra jaceant, et eam quodam modo mentiantur. Quod si ita est, (nam quis non admonitus videat, neque ullam speciem, neque ullum omnino esse corpus, quod non habeat unitatis qualecumque vestigium;

neque quantumvis pulcherrimum corpus, cum intervallis locorum necessario aliud alibi habeat, posse assequi eam, quam sequitur, unitatem?) quare si hoc ita est, flagitabo ut respondeat; ubi videat ipse unitatem hanc, aut unde videat : quam si non videret, unde cognosceret et quid imitaretur corporum species, et quid implere non posset? Nunc vero cum dicit corporibus, « Vos quidem nisi aliqua unitas contineret, nihil essetis, sed rursus si vos essetis ipsa unitas, corpora non essetis : » recte illi dicitur, « Unde illam nosti unitatem, secundum quam judicas corpora, quam nisi videres, judicare non posses quod eam non impleant. Si autem his corporeis oculis eam videres, non vere diceres, quanquam ejus vestigio teneantur, longe tamen ab ea distare? nam istis oculis corporeis nonnisi corporalia vides : mente igitur eam videmus. Sed ubi videmus? Si hoc loco esset ubi corpus nostrum est, non eam videret, qui hoc modo in Oriente de corporibus judicat. Non ergo ista continetur loco, et cum adest ubicumque judicanti, nusquam est per spatia locorum, et per potentiam nusquam non est.

CAPUT XXXIII.

Non corpora nec sensus corporis, sed indicium mentitur. — Differunt mentiens et fallens.

LXI. Quod si eam corpora mentiuntur, non est credendum mentientibus, ne incidamus in vanitates vanitantium, sed quærendum potius est, cum id eo mentiantur, quia eam videntur ostendere oculis carneis, cum illa mente pura videatur, utrum in tantum mentiantur, in quantum

ei similia sunt, an in quantum eam non assequuntur. Nam si assequerentur, quod imitantur implerent. Si autem implerent, omnino essent similia. Si omnino essent similia, nihil inter illam naturam et istam interesset. Quod si ita esset, non eam mentirentur : id enim essent quod illa est. Nec tamen mentiuntur diligentius considerantibus : quia ille mentitur qui vult videri id quod non est : quod autem non volens aliud putatur quam est, non mentitur, sed fallit tantum. Nam ita discernitur mentiens a fallente, quod inest omni mentienti voluntas fallendi, etiamsi non ei credatur : fallens autem esse non potest, qui non fallit. Ergo corporea species, quia nullam voluntatem habet, non mentitur : si vero etiam non putetur esse quod non est, nec fallit.

LXII. Sed ne ipsi quidem oculi fallunt, non enim renuntiare possunt animo nisi affectionem suam. Quod si non solum ipsi, sed etiam omnes corporis sensus ita renuntiant ut afficiuntur, quid ab eis amplius exigere debeamus ignoro. Tolle itaque vanitantes, et nulla erit vanitas. Si quis remum frangi in aqua opinatur, et cum inde aufertur integrari, non malum habet internuntium, sed malus est judex. Nam ille pro sua natura non potuit aliter in aqua sentire, nec aliter debuit : si enim aliud est aër, aliud aqua, justum est ut aliter in aqua sentiatur. Quare oculus recte, ad hoc enim factus est ut tantum videat : sed animus perverse, cui ad contemplandam summam pulchritudinem mens, non oculus factus est. Ille autem vult mentem convertere ad corpora, oculos ad Deum. Quærit enim intelligere carnalia, et videre spiritalia, quod fieri non potest.

CAPUT XXXIV.

Conficta phantasmata quomodo judicentur.

LXIII. Quare ista perversitas corrigenda est, quia nisi fecerit quod sursum est deorsum, et quod deorsum est sursum, regno cœlorum aptus non erit. Non ergo summa quæramus in infimis, nec ipsis infimis inhæreamus. Judicemus ea, ne cum ipsis judicemur, id est, tantum eis tribuamus, quantum species meretur extrema, ne cum in novissimis prima quærimus, a primis inter novissima numeremur. Quod nihil ipsis novissimis obest, sed nobis plurimum. Nec ideo divinæ providentiæ administratio minus decora fit; quia et injusti juste, et fœdi pulchre ordinantur. Etsi propterea nos fallit rerum visibilium pulchritudo, quia unitate continetur, et non implet unitatem; intelligamus, si possumus, non ex eo quod est nos falli, sed ex eo quod non est. Omne quippe corpus verum corpus est, sed falsa unitas. Non enim summe unum est, aut in tantum id imitatur ut impleat : et tamen nec corpus ipsum esset, nisi utcumque unum esset. Porro utcumque unum esse non posset, nisi ab eo quod summe unum est, id haberet.

LXIV. O animæ pervicaces, date mihi, qui videat sine ulla imaginatione visorum carnalium. Date mihi[1], qui videat omnis unius principium non esse, nisi unum solum a quo sit omne unum, sive illud impleat, sive non impleat. Qui videat date, non qui litiget, non qui videri velit se videre, quod non videt. Date qui resistat sensibus carnis, et plagis

[1] Manichæi phantasmatis addicti lib. III. Confess. c. 6. et lib. IX, c. 4.

quibus per illos in anima vapulavit : qui resistat consuetudini hominum, qui resistat laudibus hominum, qui compungatur in cubili suo, qui resculpat suum spiritum, qui non foris diligat vanitates et quærat mendacia, qui jam sibi noverit dicere : Si una Roma est, quam circa Tyberim nescio quis Romulus dicitur condidisse, falsa est ista, quam cogitans fingo : non enim est ipsa, nec ibi sum animo : nam quid ibi agatur modo, utique scirem. Si unus est sol, falsus est iste quem cogitans fingo : nam ille curricula sua certis locis et temporibus peragit ; istum ego ubi volo, et quando volo constituo. Si unus est ille amicus meus, falsus est iste, quem cogitans fingo : nam ille ubi sit nescio ; iste ibi fingitur, ubi volo. Ego ipse, certe unus sum, et hoc loco esse sentio corpus meum ; et tamen figmento cogitationis pergo quo libet, loquor cum quo libet. Falsa sunt hæc ; nec quisquam intelligit falsa. Non ergo intelligo cum ista contemplor, et istis credo, quia verum esse oportet, quod intellectu contemplor : numquid forte sunt ista, quæ phantasmata dici solent ? Unde ergo impleta est anima mea illusionibus ? Ubi est verum, quod mente conspicitur ? Ita cogitanti jam dici potest : « Illa lux vera est, qua hæc non esse vera cognoscis. Per hanc illud unum vides, quo judicas unum esse quidquid aliud vides, nec tamen hoc esse quod illud est, quidquid mutabile vides. »

CAPUT XXXV.

Vacandum ut Deus cognoscatur.

LXV. Quod si hæc intueri palpitat mentis aspectus, quiescite, nolite certare, nisi cum consuetudine corporum: ipsam vincite, et victa erunt omnia. Unum certe quærimus, quo simplicius nihil est. Ergo in simplicitate cordis quæramus illum. « Agite otium, inquit, et agnoscetis » quia ego sum Dominus[1], » non otium desidiæ, sed otium cogitationis, ut a locis et temporibus vacet. Hæc enim phantasmata tumoris et volubilitatis, constantem unitatem videre non sinunt. Loca offerunt quod amemus, tempora subripiunt quod amamus, et relinquunt in anima turbas phantasmatum, quibus in aliud atque aliud cupiditas incitetur. Ita fit inquietus et ærumnosus animus, frustra tenere a quibus tenetur exoptans. Vocatur ergo ad otium, id est, ut ista non diligat, quæ diligi sine labore non possunt. Sic enim eis dominabitur, sic non tenebitur, » sed tenebit. « Jugum meum, inquit, leve est[2]. » Huic jugo qui subjectus est, subjecta habet cætera. Non ergo laborabit; non enim resistit, quod subjectum est. Sed miseri amici hujus mundi, cujus domini erunt, si filii Dei esse voluerint, quoniam dedit eis potestatem filios Dei fieri[3]; amici ergo hujus mundi tam timent ab ejus amplexu separari, ut nihil eis sit laboriosius, quam non laborare.

[1] Psal. XLV, 11. — [2] Matth. XI, 30. — [3] Joan. I, 12.

CAPUT XXXVI.

Verbum Dei ipsa est veritas, quia omnino implet id a quo principio unum est quidquid est unum. — Falsitas non ex rebus, sed ex peccatis.

LXVI. Sed cui saltem illud manifestum est, falsitatem esse, qua id putatur esse quod non est, intelligit eam esse veritatem, quæ ostendi id quod est. At si corpora in tantum fallunt, in quantum non implent illud unum quod convincuntur imitari, a quo Principio unum est quidquid est, ad cujus similitudinem quidquid nititur, naturaliter approbamus; quia naturaliter improbamus quidquid ab unitate discedit, atque in ejus dissimilitudinem tendit : datur intelligi esse aliquid, quod illius unius solius, a quo Principio unum est quidquid aliquo modo unum est, ita simile sit ut hoc omnino impleat ac sit idipsum; et hæc est Veritas et Verbum in Principio, et Verbum Deus apud Deum : si enim falsitas ex iis est, quæ imitantur unum, non in quantum id imitantur, sed in quantum implere non possunt : illa est Veritas, quæ id implere potuit, et id esse quod est illud : ipsa est quæ illud ostendit sicut est : unde et Verbum ejus et Lux ejus rectissime dicitur. Cætera illius unius similia dici possunt in quantum sunt, in tantum enim et vera sunt : hæc est autem ipsa ejus similitudo, et ideo Veritas. Ut enim veritate sunt vera, quæ vera sunt ; ita similitudine similia sunt, quæcumque similia sunt. Ut ergo veritas forma verorum est, ita similitudo forma similium est. Quapropter vera quoniam in tantum vera sunt in quantum

sunt, in tantum autem sunt in quantum principalis unius similia sunt : ea forma est omnium quæ sunt, quæ est summa similitudo principii : et veritas est, quia sine ulla dissimilitudine est.

LXXVII. Unde falsitas oritur, non rebus ipsis fallentibus, quæ nihil aliud ostendunt sentienti quam speciem suam, quam pro suæ pulchritudinis acceperunt gradu : neque ipsis sensibus fallentibus, qui pro natura sui corporis affecti, non aliud quam suas affectiones præsidenti animo nuntiant : sed peccata animas fallunt, cum verum quærunt, relicta et neglecta veritate. Nam quoniam opera magis quam artificem atque ipsam artem dilexerunt, hoc errore puniuntur, ut in operibus artificem artemque conquirant : et cum invenire nequiverint, (Deus enim non corporalibus sensibus subjacet, sed ipsi menti supereminet.) ipsa opera existiment esse et artem et artificem.

CAPUT XXXVIII.

Impietas idololatriæ multiplicis orta est amore creaturæ.

LXVIII. Hinc oritur omnis impietas, non modo peccantium, sed etiam damnatorum pro peccatis suis. Non enim tantum scrutari creaturam contra præceptum Dei, et ea frui potius quam ipsa lege et veritate volunt, quod primi hominis peccatum deprehenditur, male utentis libero arbitrio : sed hoc quoque in ipsa damnatione addunt, ut non modo diligant, sed etiam serviant creaturæ potius quam Creatori et eam colant per partes ejus, a summis usque ad ima venientes. Sed aliqui se in hoc te-

nent, ut pro summo Deo animam colant, et primam intellectualem creaturam, quam per Veritatem Pater fabricavit, ad ipsam Veritatem semper intuendam, et se per ipsam, quia omni modo ei simillima est. Deinde veniunt ad vitam genitalem, per quam creaturam visibilia et temporalia gignentia Deus æternus et incommutabilis operatur. Hinc ad animalia, et inde ad ipsa corpora colenda dilabuntur; et in his primo eligunt pulchriora, in quibus cœlestia maxime excellunt. Ergo in primis solis corpus occurrit, et in eo nonnulli remanent. Aliqui et lunæ splendorem religione digum putant: est enim nobis, ut perhibetur, propinquior, unde viciniorem speciem habere sentitur. Alii etiam cæterorum siderum corpora adjungunt: et totum cœlum cum stellis suis. Alii cœlo æthereo copulant aërem, et istis duobus superioribus elementis corporeis subjiciunt animas suas. Sed inter hos illi sibi videntur religiosissimi, qui universam simul creaturam, id est, mundum totum cum omnibus quæ in eo sunt, et vitam qua spiratur et animatur, quam quidam corpoream, quidam incorpoream esse crediderunt: hoc ergo totum simul unum Deum magnum esse arbitrantur, cujus partes sint cæteræ. Non enim universæ creaturæ auctorem conditoremque noverunt. Inde in simulacra præcipitantur, et ab operibus Dei usque in opera sua demerguntur, quæ tamen adhuc visibilia sunt.

CAPUT XXXVIII.

Aliud idololatriæ genus, quo peccator triplici cupiditati servit. — Vitia quandiu hic sumus licet vincere. — Tentationem triplicem Christus cavendam monstravit.

LXIX. Est enim alius deterior et inferior cultus simulacrorum, quo phantasmata sua colunt, et quidquid animo errante cum superbia vel tumore cogitando imaginati fuerint religionis nomine observant, donec fiat in anima nihil omnino colendum esse, et errare homines qui superstitioni se involvunt, et misera se implicant servitute. Sed frustra hoc sentiunt : non enim efficiunt ut non serviant : remanent quippe ipsa vitia, quibus ut ipsa colenda opinarentur attracti sunt. Serviunt enim cupiditati triplici, vel voluptatis, vel excellentiæ, vel spectaculi. Nego esse quemquam istorum, qui nihil colendum existimant, qui non aut carnalibus gaudiis subditus sit, aut potentiam vanam foveat, aut aliquo spectaculo delectatus insaniat. Ita nescientes diligunt temporalia, ut inde beatitudinem expectent. His autem rebus, quibus quisque beatus vult effici, serviat necesse est velit nolit. Nam quocumque duxerint, sequitur ; et quisquis ea visus fuerit auferre posse, metuitur. Possunt autem auferre ista, et scintilla ignis et aliqua parva bestiola. Postremo, ut omittam innumerabiles adversitates, tempus ipsum auferat necesse est omnia transeuntia. Itaque cum omnia temporalia mundus iste concludat, omnibus mundi par-

tibus serviunt, qui propterea putant nihil colendum esse ne serviant.

LXX. Verumtamen quanquam in hac rerum extremitate miseri jaceant, ut vitia sua sibi dominari patiantur vel libidine, vel superbia, vel curiositate damnati, vel duobus horum, vel omnibus : quandiu sunt in hoc studio vitæ humanæ, licet eis congredi et vincere, si prius credant quod intelligere nondum valent, et non diligant mundum : quoniam omne quod in mundo est, sicut divinitus dictum est : « Concupiscentia carnis est, et concu» piscentia oculorum, et ambitio sæculi[1]. » Hoc modo tria illa sunt notata : nam concupiscentia carnis, voluptatis infimæ amatores significat : concupiscentia oculorum, curiosos : ambitio sæculi, superbos.

LXXI. Triplex etiam tentatio in homine, quem Veritas ipsa suscepit, cavenda monstrata est. « Dic, inquit » tentator, lapidibus istis, ut panes fiant. » At ille unus et solus Magister : « Non, inquit, in solo pane vivit homo, » sed in omni verbo Dei[2]. » Ita enim domitam docuit esse oportere cupiditatem voluptatis, ut nec fami cedendum sit. Sed forte dominationis temporalis fastu decipi poterat, qui carnis voluptate non potuit : omnia ergo mundi regna monstrata sunt, et dictum est : « Omnia » tibi dabo, si prostratus adoravis me. » Cui responsum est : « Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli ser» vies[3]. » Ita calcata est superbia. Subjecta est autem extrema etiam curiositatis illecebra : non enim ut se de fastigio templi præcipitaret urgebat, nisi causa tantum aliquid experiendi. Sed neque hic victus est, et ideo sic respondit, ut intelligeremus non opus esse ad cognoscendum Deum, tentationibus visibiliter divina explorare molientibus : « Non tentabis, inquit, Dominum Deum

[1] I Joan. II, 16. — [2] Matth. IV. 3, 4. — [3] Ibid. 9. 10.

» tuum[1]. » Quamobrem quisquis intus verbo Dei pascitur, non quærit in ista eremo voluptatem. Qui uni Deo tantum subjectus est, non quærit in monte, id est, in terrena elatione jactantiam. Quisquis æterno spectaculo incommutabilis veritatis adhærescit, non per fastigium hujus corporis, id est, per hos oculos præcipitatur, ut temporalia et inferiora cognoscat.

CAPUT XXXIX.

Ex ipsis vitiis suis animam admoneri ut primam pulchritudinem requirat : quod primo de vitio voluptatis ostenditur usque ad caput XLIII.

LXXII. Quid igitur restat, unde non possit anima recordari primam pulchritudinem quam reliquit, quando de ipsis suis vitiis potest? Ita enim Sapientia Dei pertendit a fine usque ad finem fortiter. Ita per hanc summus ille artifex opera sua in unum finem decoris ordinata contexuit. Ita illa bonitas a summo usque ad extremum nulli pulchritudini, quæ ab ipso solo esse posset, invidit, ut nemo ab ipsa veritate dejiciatur, qui non excipiatur ab aliqua effigie veritatis. Quære in corporis voluptate quid teneat, nihil aliud invenies quam convenientiam : nam si resistentia pariunt dolorem, convenientia pariunt voluptatem. Recognosce igitur quæ sit summa convenientia : Noli foras ire, in te ipsum redi, in interiore homine habitat veritas : etsi tuam naturam mutabilem inveneris, transcende et te ipsum. Sed memento cum te transcendis, ratiocinantem animam te transcendere. Illuc ergo tende,

[1] Matth. IV, 7.

unde ipsum lumen rationis accenditur. Quo enim pervenit omnis bonus ratiocinator, nisi ad veritatem? cum ad se ipsam veritas non utique ratiocinando perveniat, sed quod ratiocinantes appetunt ipsa sit. Vide ibi convenientiam qua superior esse non possit, et ipse convenit cum ea. Confitere te non esse quod ipsa est : siquidem se ipsa non quærit, tu autem ad ipsam quærendo venisti, non locorum spatio, sed mentis affectu, ut ipse interior homo cum suo inhabitatore, non infima et carnali, sed summa et spiritali voluptate conveniat.

LXXIII. Aut si non cernis quæ dico, et an vera sint dubitas, cerne saltem utrum te de iis dubitare non dubites, et si certum est te esse dubitantem, quære unde sit certum : non illic tibi, non omnino solis hujus lumen occurret, sed lumen verum quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Quod his oculis videri non potest; nec illis quibus phantasmata cogitantur, per eosdem oculos animæ impacta; sed illis quibus ipsis phantasmatis dicitur : « Non estis vos quod ego quæro, neque illud estis unde ego vos ordino, et quod mihi inter vos fœdum occurrerit, improbo, quod pulchrum approbo, cum pulchrius sit illud unde improbo et approbo : quare hoc ipsum magis approbo, et non solum vobis, sed illis omnibus corporibus unde vos hausi, antepono. » Deinde regulam ipsam quam vides, concipe hoc modo : Omnis qui se dubitantem intelligit, verum intelligit, et de hac re, quam intelligit, certus est : de vero igitur certus est. Omnis igitur qui utrum sit veritas dubitat, in se ipso habet verum unde non dubitet; nec ullum verum nisi veritate verum est. Non itaque oportet eum de veritate dubitare, qui potuit undecumque dubitare. Ubi videntur hæc, ibi est lumen sine spatio locorum et temporum, et sine ullo spatiorum talium phantasmate. Numquid ista ex

aliqua parte corrumpi possunt, etiamsi omnis ratiocinator intereat, aut apud carnales inferos veterascat? Non enim ratiocinatio talia facit, sed invenit. Ergo ante quam inveniantur, in se manent, et cum inveniuntur, nos innovant.

CAPUT XL.

De pulchritudine corporum carnisque voluptate, et de peccantium pœna.

LXXIV. Ita renascitur interior homo, et exterior corrumpitur de die in diem. Sed interior exteriorem respicit, et in sua comparatione fœdum videt; in proprio tamen genere pulchrum et corporum convenientia lætantem, et corrumpentem quod in bonum suum convertit, alimenta scilicet carnis : quæ tamen corrupta, id est, amittentia formam suam, in membrorum istorum fabricam migrant, et corrupta reficiunt, in aliam formam per convenientiam transeuntia : et per vitalem motum dijudicantur quodam modo, ut ex eis in structuram hujus visibilis pulchri quæ apta sunt assumantur, non apta vero per congruos meatus ejiciantur. Quorum aliud fœculentissimum redditur terræ ad alias formas assumendas, aliud per totum corpus exhalat, aliud totius animalis latentes numeros accipit, et inchoatur in prolem, et sive convenientia duorum corporum, sive tali aliquo phantasmate commotum, per genitales vias ab ipso vertice defluit in infima voluptate. Jamvero in matre per certos numeros temporum in locorum numerum coaptatur, ut suas re-

[1] Cor. IV, 16

giones quæque membra occupent, et si modum parilitatis servaverint luce coloris adjuncta, nascitur corpus quod formosum vocatur, et a suis dilectoribus amatur acerrime : non tamen in eo plus placet forma quæ movetur, quam vita quæ movet. Nam illud animal si nos amet, allicit violentius : si oderit autem, succensemus, et ferre non possumus, etiamsi formam ipsam præbeat fruenti. Hoc totum est voluptatis regnum, et ima pulchritudo; subjacet enim corruptioni : quod si non esset, summa putaretur.

LXXV. Sed adest divina providentia, quæ hanc ostendat, et non malam, propter tam manifesta vestigia primorum numerorum, in quibus sapientiæ Dei non est numerus; et extremam tamen esse, miscens ei dolores et morbos et distorsiones membrorum, et tenebras coloris, et animorum simultates ac dissensiones, ut ex his admoneamur incommutabile aliquid esse quærendum. Et hoc facit per infima ministeria, quibus id agere voluptatis est, quos exterminatores et angelos iracundiæ divinæ Scripturæ nominant, quamvis ipsi nesciant quid de se agatur boni. His similes sunt homines, qui gaudent miseriis alienis, et risus sibi ac ludicra spectacula exhibent, vel exhiberi volunt eversionibus et erroribus aliorum[1]. Atque ita in his omnibus boni admonentur, et exercentur, et vincunt, et triumphant, et regnant : mali vero decipiuntur, cruciantur, vincuntur, damnantur et serviunt, non uni omnium summo Domino, sed ultimis servis, illis videlicet angelis, qui doloribus et miseria damnatorum pascuntur, et pro ista malevolentia bonorum liberatione torquentur.

LXXVI. Ita ordinantur omnes officiis et finibus suis in pulchritudinem universitatis, ut quod horremus in parte, si cum toto consideremus, plurimum placeat : quia nec in ædificio judicando unum tantum angulum considerare

[1] Vide lib. III Confess. c. 3, n. 6.

debemus, nec in homine pulchro solos capillos, nec in bene pronuntiante solum digitorum motum, nec in lunæ cursu aliquas tridui tantum figuras. Ista enim, quæ propterea sunt infima, quia partibus imperfectis tota perfecta sunt, sive in statu, sive in motu pulchra sentiantur, tota consideranda sunt, si recte volumus judicare. Verum enim nostrum judicium, sive de toto, sive de parte judicet, pulchrum est : universo quippe mundo superfertur, nec alicui parti ejus, in quantum verum judicamus, adhæremus. Error autem noster parti adhærens ejus, ipse per se fœdus est. Sed sicut niger color in pictura cum toto fit pulcher : sic totum istum agonem decenter edit incommutabilis divina providentia, aliud victis, aliud certantibus, aliud victoribus, aliud spectatoribus, aliud quietis et solum Deum contemplantibus tribuens : cum in his omnibus non sit malum nisi peccatum, et pœna peccati, hoc est, defectus voluntarius a summa essentia, et labor in ultima non voluntarius : quod alio modo sic dici potest, libertas a justitia, et servitus sub peccato.

CAPUT XLI.

In peccantis animæ pœna pulchritudo.

LXXVII. Corrumpitur autem homo exterior aut profectu interioris, aut defectu suo. Sed profectus interioris ita corrumpitur, ut totus in melius reformetur, et restituatur in integrum in novissima tuba, ut jam non corrumpatur, neque corrumpat. Defectu autem suo in pulchritudines corruptibiliores, id est, pœnarum ordinem præcipitatur. Nec miremur quod adhuc pulchritudines nomino ; nihil enim est or-

dinatum, quod non sit pulchrum. Et sicut ait Apostolus : « Omnis ordo a Deo est[1]. » Necesse est autem fateamur meliorem esse hominem plorantem, quam lætantem vermiculum : et tamen vermiculi laudem sine ullo mendacio copiose possum dicere; considerans nitorem coloris; figuram teretem corporis, priora cum mediis, media cum posterioribus congruentia, et unitatis appetentiam pro naturæ humilitate servantia; nihil ex una parte formatum, quod non ex altera parili dimensione respondeat. Quid jam de anima ipsa dicam vegetante modulum corporis sui, quomodo eum numerose moveat, quomodo appetat convenientia, quomodo vincat aut caveat obsistentia, quantum potest, et ad unum sensum incolumitatis referens omnia, unitatem illam conditricem naturarum omnium, multo evidentius quam corpus insinuet : loquor de vermiculo animante qualicumque. Cineris et stercoris laudem verissime atque uberrime plerique dixerunt[2]. Quid ergo mirum est, si hominis animam, quæ ubicumque sit et qualiscumque sit, omni corpore est melior, dicam pulchre ordinari, et de pœnis ejus alias pulchritudines fieri, cum ibi non sit quando misera est, ubi beatos esse decet, sed ibi sit ubi esse miseros decet?

LXXVIII. Prorsus nemo nos fallat. Quidquid recte vituperatur, in melioris comparatione respuitur. Omnis autem natura quamvis extrema, quamvis infima, in comparatione nihili jure laudatur[3]. Et tunc cuique non est bene, si melius esse potest. Quare si nobis potest bene esse cum ipsa veritate, male sumus cum quolibet vestigio veritatis : multo tergo deterius cum extremitate vestigii, quando carnis voluptatibus adhæremus. Vincamus ergo hujus cupiditatis vel blanditias vel molestias; subjugemus nobis hanc

[1] Rom. XIII, 1. — [2] Cato apud Ciceronem in Catone majore. — [3] I Retract. cap. XIII, n. 8.

fœminam, si viri sumus. Nobis ducibus, et ipsa erit melior, nec jam cupiditas, sed temperantia nominabitur. Nam cum ipsa ducit, nos autem sequimur, cupiditas illa et libido, nos vero temeritas et stultitia nuncupamur. Sequamur Christum caput nostrum, ut et nos sequatur cui caput sumus. Hoc et fœminis præcipi potest, non maritali, sed fraterno jure; quo jure in Christo nec masculus nec fœmina sumus. Habent enim et illæ virile quiddam, unde fœmineas subjugent voluptates, unde Christo serviant, et imperent cupiditati. Quod in multis viduis et virginibus Dei, in multis etiam maritatis, sed jam fraterne conjugalia jura servantibus christiani populi dispensatione, manifestum est. Quod si ab ea parte, cui dominari Deus nos jubet, atque ut in nostram possessionem restituamur, et hortatur et opitulatur; si ergo ab hac parte per negligentiam et impietatem vir subditus fuerit, id est mens et ratio, erit quidem homo turpis et miser; sed destinatur in hac vita, et post hanc vitam ordinatur, quo eum destinari et ubi ordinari summus ille Rector et Dominus judicat. Nulla itaque fœditate universa creatura maculari permittitur.

CAPUT XLII.

Voluptas carnis admonet ut numeros indivisibiles quæramus. An tales insint in aliquo vitali motu.

LXXIX. Ambulemus ergo dum diem habemus, id est, dum ratione uti possumus, ut ad Deum conversi, Verbo ejus, quod verum lumen est, illustrari mereamur, ne

nos tenebræ comprehendant. Dies est enim præsentia illius luminis, quod « Illuminat omnem hominem ve-» nientem in hunc mundum[1]. » Hominem dixit, quia ratione uti potest, et ubi cecidit, ibi incumbere ut surgat. Si ergo voluptas carnis diligitur, ea ipsa diligentius consideretur; et cum ibi recognita fuerint quorumdam vestigia numerorum, quærendum est ubi sine tumore sint. Ibi enim magis unum est quod est. Et si tales sunt in ipsa motione vitali, quæ in seminibus operatur, magis ibi mirandi sunt quam in corpore. Si enim numeri seminum sicut ipsa semina tumerent, de dimidio grano fici, arbor dimidia nasceretur, neque de animalium seminibus etiam non totis, animalia tota et integra gignerentur, neque tantillum et unum semen vim haberet sui cujusque generis innumerabilem. De uno quippe secundum suam naturam possunt, vel segetes segetum, vel sylvæ sylvarum, vel greges gregum, vel populi populorum per sæcula propagari, ut nullum folium sit, vel nullus pilus per tam numerosam successionem, cujus non ratio in illo primo et uno semine fuerit. Deinde illud cogitandum est, quam numerosas, quam suaves sonorum pulchritudines verberatus aër trajiciat cantante luscinia, quas illius aviculæ anima non tam libere cum liberet fabricaretur, nisi vitali motu incorporaliter haberet impressas. Hoc et in cæteris animantibus, quæ ratione carentia, sensu tamen non carent animadverti potest. Nullum enim horum est, quod non vel in sono vocis, vel in cætero motu atque operatione membrorum, numerosum aliquid et in suo genere moderatum gerat, non aliqua scientia, sed tamen intimis naturæ terminis, ab illa incommutabili numerorum lege modulatis.

[1] Joan. I, 9.

CAPUT XLIII.

In homine vis judicandi de corporum et temporum proportione. — Qui in perpetua veritate modus ordinis.

LXXX. **Redeamus** ad nos, et omittamus ea, quæ cum arbustis et bestiis habemus communia. Uno namque modo hirundo nidificat, et unumquodque avium genus uno aliquo suo modo. Quid est ergo in nobis, quo et de illis omnibus judicamus, quas figuras appetant, et quatenus impleant, et nos in ædificiis aliisque corporeis operibus, tanquam domini omnium talium figurarum, innumerabilia machinamur? Quid est in nobis, quod intus intelligit has ipsas visibiles corporum moles proportione magnas esse, vel parvas; et omne corpus habere dimidium quantulumcumque sit, et si dimidium, innumerabiles partes : itaque omne granum milii suæ parti tantæ, quantam in hoc mundo nostrum corpus tenet, tam magnum esse quam mundus est nobis, totumque istum mundum figurarum ratione pulchrum esse, non mole; magnum autem videri, non pro sua quantitate, sed pro brevitate nostra, id est, animalium quibus est plenus; quæ rursus cum habeant infinitatem divisionis, non ipsa per se, sed in aliorum, et maxime ipsius universi comparatione tam parva sunt? Nec in spatio temporum alia ratio est, quia ut omnis loci, sic omnis temporis longitudo habet dimidium sui : quamvis enim sit brevissima, et incipit et progreditur et desinit. Itaque non potest nisi habere dimidium, dum ibi dividitur qua transit ad finem. Ac per hoc et

brevis syllabæ tempus in comparatione longioris breve et hora brumalis æstivæ horæ comparata minor est[1]. Sic mora unius horæ ad diem, et diei ad mensem, et mensis ad annum, et anni ad lustrum, et lustri ad majores circuitus, et ipsi ad universum tempus relati breves sunt; cum illa ipsa numerosa successio, et quædam gradatio, sive localium, sive temporalium spatiorum, non tumore vel mora, sed ordinata convenientia pulchra judicetur.

LXXXI. Ipse autem ordinis modus vivit in veritate perpetua, nec mole vastus, nec protractione volubilis; sed potentia supra omnes locos magnus, æternitate super omnia tempora immobilis: sine quo tamen nec ullius molis vastitas in unum redigi, nec ullius temporis productio potest ab errore cohiberi, et aliquid esse vel corpus ut corpus sit, vel motus ut motus sit. Ipsum est unum principale, nec per finitum nec per infinitum crassum, nec per finitum nec per infinitum mutabile. Non enim habet aliud hic, aliud alibi; aut aliud nunc, aliud postea: quia summe unus est Pater Veritatis, Pater suæ Sapientiæ, quæ nulla ex parte dissimilis, similitudo ejus dicta est et imago, quia de ipso est. Itaque etiam Filius recte dicitur ex ipso, cætera per ipsum. Præcessit enim forma omnium summe implens unum de quo est, ut cætera quæ sunt, in quantum sunt uni similia, per eam formam fierent.

[1] Ex eorum consuetudine qui ab ortu solis ad occasum duodecim horas constanter numerabant, hyeme breviores, æstate longiores.

CAPUT XLIV.

Dei imago Filius, ad quam facta quædam.

LXXXII. Horum alia sic sunt per ipsam, ut ad ipsam etiam sint, ut omnis rationalis et intellectualis creatura, in qua homo rectissime dicitur factus ad imaginem et similitudinem Dei : non enim aliter incommutabilem veritatem posset mente conspicere. Alia vero ita sunt per ipsam facta, ut non sint ad ipsam. Et ideo rationalis anima si Creatori suo serviat, a quo facta est, per quem facta est, et ad quem facta est, cuncta ei cætera servient : et vita ultima, quæ tam vicina illi est, et ad adjutorium ejus, per quod imperat corpori; et ipsum corpus, extrema natura et essentia, cui omni modo cedenti ad arbitrium dominabitur, nullam de illo sentiens molestiam, quia jam non ex illo, nec per illud quæret beatitudinem, sed ex Deo per se ipsam percipiet. Reformatum ergo corpus ac sanctificatum, sine detrimento corruptionis, et sine opere difficultatis administrabit. « In resurrectionem enim neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut Angeli in cœlis [1]. Esca vero ventri, et venter escis. Deus autem et hunc et illas destruet [2]. Quoniam non est regnum Dei esca et potus, sed justitia et pax et gaudium [3]. »

[1] Matth. xxii, 30. — [2] 1 Cor. vi, 13. — [3] Rom. xiv, 17.

25.

CAPUT XLV.

Voluptatis imbecillitas protrudit nos ad sublimiora. Nunc de superbiæ vitio usque ad cap. XLIX. — Quomodo per hoc admonemur ad amplectendam virtutem.

LXXXIII. Quapropter etiam in ista corporis voluptate invenimus unde commoneamur eam contemnere: non quia malum est natura corporis, sed quia in extremi boni dilectione turpiter volutatur, cui primis inhærere fruique concessum est. Cum trahitur auriga, et suæ temeritatis dat pœnas, quidquid illud est, quo utebatur, accusat, sed imploret auxilium, jubeat Dominus rerum, obsistatur equis, alia jam spectacula de illius præcipitatione facientibus, et nisi subveniatur de morte facturis, restituatur in locum, super rotas collocetur, habenarum jura reddantur, regat cautius obtemperantes et edomitas bestias: tunc sentiet quam bene currus, et tota illa junctio fabricata sit, quæ ruina ejus, et ipsum affligebat, et cursum decentissimæ moderationis amiserat: quia et huic corpori imbecillitatem peperit animæ male utentis aviditas in paradiso, usurpans vetitum cibum contra medici disciplinam, qua sempiterna continetur salus.

LXXXIV. Si ergo in ista ipsa visibilis carnis imbecillitate, ubi beata vita esse non potest, invenitur admonitio beatæ vitæ propter speciem de summo usque ad ima venientem: quanto magis in appetitione nobilitatis et excellentiæ, et in omni superbia vanaque pompa hujus mundi. Quid enim aliud in ea homo appetit, nisi solus esse, si

fieri possit, cui cuncta subjecta sint, perversa scilicet imitatione omnipotentis Dei? quem si subditus imitaretur, secundum praecepta ejus vivendo, per eum haberet subdita cætera, nec ad tantam deformitatem veniret, ut bestiolam timeret qui vult hominibus imperare. Habet ergo et superbia quemdam appetitum unitatis et omnipotentiæ : sed in rerum temporalium principatu, quæ omnia transeunt tanquam umbra.

LXXXV. Invicti esse volumus, et recte; habet enim hoc animi nostri natura post Deum, a quo ad ejus imaginem factus est; sed ejus praecepta erant servanda, quibus servatis, nemo nos vinceret. Nunc vero dum ipsa, cujus verbis turpiter consensimus, domatur dolore pariendi et nos in terra laboramus, et cum magno dedecore superamur ab omnibus, quæ nos commovere ac perturbare potuerint. Itaque nolumus ab hominibus vinci, et iram non possumus vincere. Qua turpitudine quid execrabilius dici potest? Fatemur hominem hoc esse quod nos sumus, qui tamen etsi habeat vitia, non est tamen ipse vitium. Quanto igitur honestius homo nos vincit, quam vitium? Quis autem dubitet immane vitium esse invidentiam, qua necesse est torqueatur et subjiciatur, qui non vult in rebus temporalibus vinci? Melius est ergo ut homo nos vincat, quam invidentia vel quodlibet aliud vitium.

CAPUT XLVI.

Invictus qui id solum amat quod amanti eripi non potest, id est, Deum ex toto corde et proximum sicut se ipsum.

LXXXVI. Sed nec ab homine vinci potest, qui vitia sua vicerit. Non enim vincitur, nisi cui eripitur ab adversario quod amat. Qui ergo amat id solum, quod amanti eripi non potest, ille indubitanter invictus est, nec ulla cruciatur invidia. Id enim diligit, ad quod diligendum et percipiendum quanto plures venerint, tanto eis uberius gratulatur. Diligit enim Deum ex toto corde, et ex tota anima, et ex tota mente; et diligit proximum tanquam se ipsum. Non ergo illi invidet, ut si quod ipse est; imo adjuvat etiam quantum potest. Nec potest amittere proximum, quem diligit tanquam se ipsum; quia neque in se ipso ea diligit, quæ oculis subjacent aut ullis aliis corporis sensibus. Ergo apud se ipsum habet quem diligit tanquam se ipsum.

LXXXVII. Ea autem est regula dilectionis, ut quæ sibi vult bona provenire[1], et illi velit; et quæ accidere sibi mala non vult, et illi nolit: hanc voluntatem erga omnes homines servat. Nam erga neminem operandum est malum. « Et dilectio proximi malum non operatur[2]. » Diligamus ergo, ut præceptum est, etiam inimicos nostros[3], si vere invicti esse volumus. Non enim per se ipsum quisquam hominum invictus est, sed per illam incommutabilem legem, cui quicumque serviunt, soli sunt li-

[1] Tob. iv, 16. — [2] Rom. xiii, 10. — [3] Matth. v, 44.

beri. Sic enim eis quod diligunt auferri non potest : quæ res una invictos facit et perfectos viros. Nam si vel ipsum hominem homo dilexerit, non tanquam se ipsum, sed tanquam jumentum, aut balneas, aut aviculam pictam vel garrulam, id est, ut ex eo aliquid temporalis voluptatis aut commodi capiat, serviat necesse est, non homini, sed, quod est turpius, tam fœdo et detestabili vitio, quo non amat hominem sicut homo amandus est. Quo vitio dominante, usque ad extremam vitam, vel potius mortem perducitur.

LXXXVIII. Sed nec sic quidem ab homine homo diligendus est, ut diliguntur carnales fratres, vel filii, vel conjuges, vel quique cognati, vel affines aut cives. Nam et dilectio ista temporalis est[1]. Non enim ullas tales necessitudines haberemus, quæ nascendo et moriendo contingunt, si natura nostra in præceptis et imagine Dei manens, in istam corruptionem non relegaretur. Itaque ad pristinam perfectamque naturam nos ipsa Veritas vocans, præcipit ut carnali consuetudini resistamus, docens neminem aptum esse regno Dei, qui non istas carnales necessitudines oderit[2]. Neque hoc cuiquam inhumanum videri debet. Magis enim est inhumanum, non amare in homine quod homo est, sed amare quod filius est (7) : hoc est enim non in eo amare illud quod ad Deum pertinet, sed amare illud quod ad se pertinet. Quid ergo mirum si ad regnum non pervenit, qui non communem, sed privatam rem diligit? Imo utrumque, ait quispiam : imo illud unum, dicit Deus. Dicit enim verissime Veritas : « Nemo » potest duobus dominis servire[3]. » Nemo enim potest perfecte diligere quo vocamur, nisi oderit unde revocamur. Vocamur autem ad perfectam naturam humanam

[1] Retract. cap. XIII, n. 8. — [2] Luc. IX, 60-62. et XIV, 26. — [3] Matth. VI, 24.

qualem ante peccatum nostrum Deus fecit : revocamur autem ab ejus dilectione, quam peccando meruimus. Quare oderimus oportet, unde ut liberemur optamus.

LXXXIX. Oderimus ergo temporales necessitudines, si æternitatis charitate flagramus. Diligat homo proximum tanquam se ipsum. Certe enim sibi ipsi nemo est pater, aut filius, aut affinis, aut aliquid hujusmodi, sed tantum homo. Qui ergo diligit aliquem tanquam se ipsum, hoc in eo debet diligere, quod sibi ipse est. Corpora vero non sunt quod nos sumus. Non ergo in homine corpus est expetendum aut desiderandum. Valet enim ad hoc etiam quod præceptum est : « Ne concupiscas rem proximi tui[1]. » Quapropter quisquis in proximo aliud diligit, quam sibi ipse est, non eum diligit tanquam se ipsum. Ipsa igitur natura humana sine carnali conditione diligenda est, sive sit perficienda sive perfecta. Omnes sub uno Deo Patre cognati sunt, qui eum diligunt et faciunt voluntatem ipsius. Et invicem sibi sunt, et patres cum sibi consulunt, et filii cum sibi obtemperant, et fratres maxime, quia eos unus pater testamento suo ad unam hæreditatem vocat.

CAPUT XLVII.

Vera proximi dilectio quam qui impendit, invictus est.

XC. Quapropter cur iste non invictus sit hominem diligendo, cum in eo nihil præter hominem diligat, id est, creaturam Dei ad ejus imaginem factam, nec ei possit deesse perfecta natura quam diligit, cum ipse perfectus

[1] Exod. XX, 17.

est? Sicut enim, verbi gratia, si quisquam diligat bene cantantem, non hunc aut illum, sed tantum bene cantantem quemlibet, cum sit cantator ipse perfectus, ita vult omnes tales esse, ut tamen ei non desit quod diligit; quia ipse bene cantat. Nam si cuiquam invidet bene cantanti, non jam illud diligit, sed aut laudem, aut aliquid aliud, quo bene cantando vult pervenire; et potest ei minui vel auferri; si et alius bene cantaverit. Qui ergo invidet bene cantanti, non amat bene cantantem : sed rursus qui eo indiget, non bene cantat. Quod multo accommodatius de bene vivente dici potest, quia invidere nulli potest : quo enim perveniunt bene viventes, tantumdem est omnibus, nec minus fit cum plures habuerint. Et potest esse tempus, quo bonus cantator cantare non decenter queat, et indigeat voce alterius, qua sibi exhibeatur quod diligit; tanquam si alicubi convivetur, ubi cum cantare turpe sit, sed deceat audire cantantem : bene autem vivere semper decet. Quare quisquis hoc et diligit et facit, non solum non invidet imitantibus, sed et his se præbet libentissime atque humanissime quantum potest; nec tamen eis indiget. Nam quod in illis diligit, in se ipso habet totum atque perfectum. Ita cum diligat proximum tanquam se ipsum, non invidet ei, quia nec sibi ipsi : præstat ei quod potest, quia et sibi ipsi : non eo indiget, quia nec se ipso : tantum Deo indiget, cui adhærendo beatus est. Nemo autem illi eripit Deum. Ille ergo verissime atque certissime invictus homo est, qui cohæret Deo, non ut ab eo aliquid boni extra mereatur, sed cui nihil aliud quam ipsum hærere Deo bonum est.

XCI. Hic vir quandiu est in hac vita, utitur amico ad rependendam gratiam, utitur inimico ad patientiam, utitur quibus potest ad beneficentiam, utitur omnibus ad benevolentiam. Et quanquam temporalia non diligat, ipse

recte utitur temporalibus, et pro eorum sorte hominibus consulit, si æqualiter non potest omnibus. Quare si aliquem familiarium suorum promptius quam quemlibet alloquitur, non eum magis diligit, sed ad eum habet majorem fiduciam, et apertiorem temporis januam. Tractat enim tempori deditos tanto melius, quanto minus ipse obligatus est tempori. Cum itaque omnibus, quos pariter diligit, prodesse non possit, nisi conjunctioribus prodesse malit, injustus est. Animi autem conjunctio major est, quam locorum aut temporum, quibus in hoc corpore gignimur; sed ea maxima est, quæ omnibus prævalet. Non ergo iste affligitur morte cujusquam, quoniam qui toto animo Deum diligit, novit nec sibi perire quod Deo non perit. Deus autem dominus est et vivorum et mortuorum. Non cujusquam miseria miser est, quia nec cujusquam justitia justus est. Et ut nemo illi justitiam et Deum, sic nemo aufert beatitudinem. Et si aliquando forte alicujus periculo, vel errore, vel dolore commovetur; usque ad illius auxilium, aut correctionem, aut consolationem non usque ad suam subversionem valere patitur.

XCII. In omnibus autem officiosis laboribus, futuræ quietis certa expectatione, non frangitur. Quid enim ei nocebit, qui bene uti etiam inimico potest? Ejus enim præsidio atque munimento inimicitias non pertimescit, cujus præcepto et dono diligit inimicos. Huic viro in tribulationibus parum est non contristari, nisi etiam gaudeat, sciens quod « Tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio spem, spes autem non confundit. Quoniam charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis [1]. » Quis huic nocebit? Quis hunc subjugabit? Homo qui prosperis rebus proficit, asperis quid profecerit discit. Cum

[1] Rom. v, 3-5.

enim mutabilium bonorum adest copia, non eis confidit : sed cum subtrahuntur, agnoscit utrum eum non ceperint. Quia plerumque cum adsunt nobis, putamus quod non ea diligamus : sed cum abesse cœperint, invenimus qui simus. Hoc enim sine amore nostro aderat quod sine dolore discedit. Videtur ergo vincere, cum vincatur, qui superando ad id pervenit? quod cum dolore amissurus est : et vincit cum vinci videatur, quisquis cedendo ad id pervenit, quod non amittit invitus.

CAPUT XLVIII.

Quæ sit perfecta justitia.

XCIII. Quem ergo delectat libertas, ab amore mutabilium rerum liber esse appetat ; et quem regnare delectat, uni omnium regnatori Deo subditus hæreat, plus eum diligendo quam se ipsum. Et hæc est perfecta justitia, qua potius potiora, et minus minora diligimus. Sapientem animam atque perfectam talem diligat, qualem illam videt ; stultam non talem, sed quia esse perfecta et sapiens potest : quia nec se ipsum debet stultum diligere. Nam qui se diligit stultum, non proficiet ad sapientiam ; nec fiet quisquis qualis cupit esse, nisi se oderit qualis est. Sed donec ad sapientiam perfectionemque veniatur, eo animo ferat stultitiam proximi, quo suam ferret, si stultus esset, et amaret sapientiam. Quapropter si et ipsa superbia veræ libertatis et veri regni umbra est etiam, per ipsam nos commemorat divina providentia, quid significemus vitiosi, et quo debeamus redire correcti.

CAPUT XLIX.

De curiositate deinceps, ut hoc vitio admonemur ad contemplandam veritatem.

XCIV. Jam vero cuncta spectacula, et omnis illa quæ appellatur curiositas, quid aliud quærit quam de rerum cognitione lætitiam? Quid ergo admirabilius, quid speciosius ipsa veritate, ad quam omnis spectator pervenire se cupere confitetur, cum vehementer ne fallatur invigilat, et inde se jactat, si quid acutius cæteris et vivatius in spectando cognoscat et judicet? Ipsum denique præstigiatorem, nihil aliud quam fallaciam profitentem, diligenter intuentur, et cautissime observant; et si eluduntur, quia sua non possunt, illius delectantur scientia qui eos eludit. Nam si et ille nesciret quibus causis fallantur intuentes, vel nescire crederetur, pariter erranti nullus plauderet. Si quis autem de populo unus eum deprehenderit, majorem illo laudem se mereri putat, non ob aliud, nisi quia decipi fallique non potuit. Si autem multis apertus sit, non ille laudatur: sed irridentur cæteri, qui talia deprehendere nequeunt. Ita omnis palma cognitioni datur, et artificio, et comprehensioni veritatis: ad quam nullo modo perveniunt, qui foris eam quærunt.

XCV. Itaque in tantas nugas et turpitudines mersi sumus, ut cum interrogati quid sit melius, verum an falsum, ore uno respondeamus verum melius esse: jocis et ludis tamen, ubi nos utique non vera, sed ficta delectant, multo propensius quam præceptis ipsius veritatis hæreamus. Ita nostro judicio et ore punimur, aliud ratione

approbantes, aliud vanitate sectantes. Tandiu autem est ludicrum et joculare aliquid, quandiu novimus, in cujus veri comparatione rideatur. Sed diligendo talia excidimus a vero et non jam invenimus quarum rerum imitamenta sint, quibus tanquam primis pulchris inhiamus, et ab eis recedentes amplexamur nostra phantasmata. Nam redeuntibus nobis ad investigandam veritatem, ipsa in itinere occurrunt, et nos transire non sinunt, nullis viribus, sed magnis insidiis latrocinantia, non intelligentibus quam late pateat quod dictum est : « Cavete a simulacris[1]. »

XCVI. Itaque alii per innumerabiles mundos vaga cogitatione volutati sunt. Alii Deum esse non posse, nisi corpus igneum putaverunt. Alii candorem lucis immense per infinita spatia usquequaque porrectum, ex una tamen parte quasi nigro quodam cuneo fissum, duo adversa regna opinantes, et talia rebus constituentes principia, cum suis phantasmatis fabulati sunt. Quos si jurare cogam, utrum hæc vera esse sciant, fortasse non audeant, sed vicissim dicant : « Tu igitur ostende quid verum sit. » Quibus si nihil respondeam, nisi ut illam lucem quærant, qua eis apparet et certum est, aliud esse credere, aliud intelligere, jurarent et ipsi nec oculis videri posse istam lucem, nec cum aliqua locorum vastitate cogitari, et nusquam non præsto esse quærentibus, et nihil ea certius atque serenius inveniri.

XCVII. Quæ rursus omnia, quæ de hac luce mentis nunc a me dicta sunt, nulla alia quam eadem luce manifesta sunt. Per hanc enim intelligo vera esse quæ dicta sunt, et hæc me intelligere per hanc rursus intelligo. Et hoc rursus et rursus cum quisque se aliquid intelligere intelligit, et idipsum rursus intelligit, in infinitum pergere intelligo, et nulla hic esse spatia cujusquam tumoris

[1] I Joan. v, 2.

aut volubilitatis intelligo : intelligo etiam non me posse intelligere, nisi vivam, et me vivaciorem intelligendo fieri, certius intelligo. Æterna enim vita vitam temporalem vivacitate ipsa superat : nec quid sit æternitas, nisi intelligendo conspicio. Mentis quippe aspectu omnem mutabilitatem ab æternitate sejungo, et in ipsa æternitate nulla spatia temporis cerno; quia spatia temporis præteritis et futuris rerum motibus constant. Nihil autem præterit in æterno, et nihil futurum est : quia et quod præterit, esse desinit, et quod futurum est, nondum esse cœpit : Æternitas autem tantummodo est, nec fuit quasi jam non sit, nec erit quasi adhuc non sit. Quare sola ipsa verissime dicere potuit humanæ menti : « Ego » sum qui sum ; » et de illa verissime dici potuit : « Misit » me, qui est[1]. »

CAPUT L.

Scripturarum et interpretationum ratio. — Allegoria quadruplex.

XCVIII. Cui si nondum possumus inhærere, objurgemus saltem nostra phantasmata, et tam nugatorios et deceptorios ludos de spectaculo mentis ejiciamus. Utamur gradibus, quos nobis divina providentia fabricare dignata est. Cum enim figmentis ludicris nimium delectati evanesceremus in cogitationibus nostris, et totam vitam in quædam vana somnia verteremus, rationali creatura serviente legibus suis (8), per sonos ac litteras, ignem, fumum, nubem, columnam, quasi quædam verba visibilia,

[1] Exod. III, 14.

cum infantia nostra parabolis ac similitudinibus quodam modo ludere, et interiores oculos nostros luto hujuscemodi curare non aspernata est ineffabilis misericordia Dei.

XCIX. Distinguamus ergo, quam fidem debeamus historiæ, quam fidem debeamus intelligentiæ, quid mandemus memoriæ, verum esse nescientes, sed credentes tamen. Et ubi sit verum, quod non venit et transit, sed semper eodem modo manet. Qui sit modus interpretandæ allegoriæ, quæ per sapientiam dicta creditur in Spiritu sancto : utrum a visibilibus antiquioribus ad visibilia recentiora eam perducere sufficiat; an usque ad animæ affectiones atque naturam, an usque ad incommutabilem æternitatem : an aliæ significent gesta visibilia, aliæ motus animorum, aliæ legem æternitatis; an aliquæ inveniantur, in quibus hæc omnia vestiganda sint. Et quæ sit stabilis fides, sive historica et temporalis, sive spiritalis et æterna, ad quam omnis interpretatio auctoritatis dirigenda sit. Et quid prosit ad intelligenda, et obtinenda æterna, ubi finis est omnium bonarum actionum, fides rerum temporalium. Et quid intersit inter allegoriam historiæ, et allegoriam facti, et allegoriam sermonis, et allegoriam sacramenti. Et quomodo ipsa locutio divinarum Scripturarum secundum cujusque linguæ proprietatem accipienda sit. Habet enim omnis lingua sua quædam propria genera locutionum, quæ cum in aliam linguam transferuntur, videntur absurda. Quid prosit tanta loquendi humilitas, ut non solum ira Dei, et tristitia, et a somno expergefactio, et memoria, et oblivio, et alia nonnulla quæ in bonos homines cadere possunt, sed etiam pœnitentiæ, zeli, crapulæ nomina, et alia hujusmodi in sacris libris inveniantur? Et utrum oculi Dei, et manus, et pedes, et alia hujus generis membra, quæ in

Scripturis nominantur, ad visibilem formam humani corporis referenda sint; an ad significationes intelligibilium et spiritalium potentiarum, sicut galea, et scutum, et gladius, et cingulum, et cætera talia. Et quod maxime quærendum est, quid prosit generi humano, quod sic nobiscum per rationalem, et genitalem, et corporalem creaturam sibi servientem divina providentia locuta est. Quo uno cognito, omnis ab animis protervitas[1], puerilis excluditur, et introducitur sacrosancta religio.

CAPUT LI.

Scripturarum perscrutatio in curiositatis medelam.

C. Omissis igitur et repudiatis nugis theatricis et poëticis, divinarum Scripturarum consideratione et tractatione pascamus animum atque potemus vanæ curiositatis fame ac siti fessum et æstuantem, et inanibus phantasmatis tanquam pictis epulis, frustra refici satiarique cupientem: hoc vere liberali, et ingenuo ludo salubriter erudiamur. Si nos miracula spectaculorum, et pulchritudo delectant, illam desideremus videre Sapientiam, quæ pertendit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter[2]. Quid enim mirabilius, vi incorporea mundum corporeum fabricante et administrante? aut quid pulchrius ordinante et ornante?

[1] Manichæorum in Vetus Testamentum. — [2] Sap. VIII, 1.

CAPUT LII.

Et curiositas et alia vitia sunt occasio ad virtutem.

CI. Si autem omnes fatentur per corpus ista sentiri, et animum meliorem esse quam corpus, nihil-ne per se animus ipse conspiciet, aut quod conspiciet potest esse, nisi multo excellentius longeque præstantius? Imovero commemorari ab iis, quæ judicamus, intueri quid sit secundum quod judicamus, et ab operibus artium conversi ad legem artium, eam speciem mente contuebimur, cujus comparatione fœda sunt, quæ ipsius benignitate sunt pulchra. « Invisibilia enim Dei a creatura mundi per ea, quæ » facta sunt, intellecta conspiciuntur, et sempiterna ejus » virtus et divinitas[1]. » Hæc est a temporalibus ad æterna regressio, et ex vita veteris hominis in novum hominem reformatio. Quid est autem unde homo commemorari non possit ad virtutes capessendas, quando de ipsis vitiis potest? Quid enim appetit curiositas, nisi cognitionem, quæ certa esse non potest, nisi rerum æternarum et eodem modo se semper habentium? Quid appetit superbia, nisi potentiam quæ refertur ad agendi facilitatem, quam non invenit anima perfecta nisi Deo subdita, et ad ejus regnum summa charitate conversa? Quid appetit voluptas corporis, nisi quietem, quæ non est nisi ubi nulla est indigentia et nulla corruptio? Cavendi sunt ergo inferiores inferi, id est, post hanc vitam pœnæ graviores, ubi nulla potest esse commemoratio veritatis, quia nulla ratiocinatio : ideo nulla ratiocinatio, quia non eam perfundit lumen

[1] Rom. 1, 20.

verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Quare festinemus, et ambulemus cum dies præsto est, ne nos tenebræ comprehendant. Festinemus a secunda morte liberari, ubi nemo est qui memor Dei sit, et ab inferno, ubi nemo confitebitur Deo.

CAPUT LIII.

Scopi stultorum ac sapientum diversi.

CII. Sed miseri homines, quibus cognita vilescunt, et novitatibus gaudent, libentius discunt quam norunt, cum cognitio sit finis discendi. Et quibus vilis et facilitas actionis, libentius certant quam vincunt, cum victoria sit finis certandi. Et quibus vilis est corporis salus, malunt vesci quam satiari, et malunt frui genitalibus membris quam nullam talem commotionem pati : inveniuntur etiam qui malunt dormire quam non dormitare; cum omnis illius voluptatis sit finis, non esurire ac sitire, et non desiderare concubitum, et non esse corpore fatigato.

CIII. Quare qui fines ipsos desiderant, prius curiositate carent, cognoscentes eam esse certam cognitionem quæ intus est, et ea perfruentes quantum in hac vita queunt. Deinde accipiunt actionis facilitatem pervicacia posita, scientes majorem esse facilioremque victoriam, non resistere animositati cujusquam : et hoc, quantum in hac vita queunt, sentiunt postremo etiam quietem corporis, abstinendo ab iis rebus sine quibus agi hæc vita potest : ita gustant quam suavis est Dominus : nec erit dubium quid post hanc vitam futurum sit; et perfectionis suæ fide, spe, charitate nutriuntur. Post hanc autem vitam et cog-

nitio perficietur; quia ex parte nunc scimus, cum autem venerit quod perfectum est, non erit ex parte : et pax omnis aderit; nunc enim alia lex in membris meis repugnat legi mentis meæ, sed liberabit nos de corpore mortis hujus gratia Dei per Jesum Christum Dominum nostrum; quia ex magna parte concordamus cum adversario, dum cum illo sumus in via : et tota sanitas, et nulla indigentia, et nulla fatigatio aderit corpori; quia corruptibile hoc, tempore atque ordine suo, quo resurrectio carnis futura est, induetur incorruptione. Non mirum autem, si hoc dabitur iis qui in cognitione solam veritatem amant, et in actione solam pacem, et in corpore solam sanitatem. Hoc enim in eis perficietur post hanc vitam, quod in hac vita plus diligunt.

CAPUT LIV.

Supplicia damnatorum quam habeant rationem ad eorum vitia.

CIV. Qui ergo male utuntur tanto mentis bono, ut extra eam visibilia magis appetant, quibus ad conspicienda et diligenda intelligibilia commemorari debuerunt, dabuntur eis exteriores tenebræ. Harum quippe initium est carnis prudentia, et sensuum corporeorum imbecillitas. Et qui certaminibus delectantur, alienabuntur a pace, et summis difficultatibus implicabuntur. Initium enim summæ difficultatis est bellum atque contentio. Et hoc significare arbitror, quod ligantur ei manus et pedes [1], id est, facilitas omnis aufertur operandi. Et qui sitire et

[1] Matth. XXII, 13.

esurire volunt, et in libidinem ardescere et defatigari, ut libenter edant, et bibant, et concumbant, et dormiant, amant indigentiam, quod est initium summorum dolorum. Perficietur ergo in eis quod amant, ut ibi sint ubi eis sit ploratus et stridor dentium.

CV. Plures enim sunt qui hæc omnia simul vitia diligunt et quorum vita est spectare, contendere, manducare, bibere, concumbere, dormire, et in cogitatione sua nihil aliud quam phantasmata, quæ de tali vita colligunt, amplexari, et ex eorum fallacia, superstitionis vel impietatis regulas figere, quibus decipiuntur, et quibus inhærent, etiamsi ab illecebris carnis se abstinere conentur. Quia non bene utentur talento sibi commisso, id est, mentis acie, qua videntur omnes, qui docti aut urbani aut faceti nominantur, excellere; sed habent eam in sudario ligatam, aut in terra obrutam, id est, delicatis et superfluis rebus, aut terrenis cupiditatibus involutam et oppressam : ligabuntur ergo his manus et pedes, et mittentur in tenebras exteriores, ibi erit ploratus et stridor dentium. Non quia ipsa dilexerunt, (quis enim hæc diligat;) sed quia illa quæ dilexerunt, initia sunt istorum, et necessario dilectores suos ad ista perducunt. Qui enim magis amant ire, quam redire aut pervenire, in longinquiora mittendi sunt; quoniam caro sunt et spiritus ambulans, et non revertens.

CVI. Qui vero bene utitur, vel ipsis quinque sensibus corporis ad credenda et prædicanda opera Dei, et nutriendam charitatem ipsius, vel actione vel cognitione ad pacificandam naturam suam, et cognoscendum Deum, intrat in gaudium Domini sui. Propterea talentum quod male utenti aufertur, illi datur qui talentis quinque bene usus est [1] : non quia transferri potest acumen intelligen-

[1] Matth. xxv, 28.

tiæ, sed ita significatum est, posse hoc amittere negligentes et impios ingeniosos, et ad eam pervenire diligentes et pios quamvis ingenio tardiores. Non enim datum est illud talentum ei, qui acceperat duo; habet enim et hoc, qui jam in actione et cognitione bene vivit; sed ei qui acceperat quinque. Nondum enim habet ad æterna contemplanda idoneam mentis aciem, qui visibilibus tantum, id est, temporalibus credit: sed habere potest, qui horum omnium sensibilium Deum artificem laudat, et eum persuadet fide, et expectat spe, et quærit charitate.

CAPUT LV.

Epilogus exhortans ad veram religionem. — Qualis erat Manichæorum religio. — Opiniones falsæ de diis. — Vera religio.

CVII. Quæ cum ita sint, hortor vos, homines charissimi et proximi mei, meque ipsum hortor vobiscum, ut ad id quo nos per sapientiam suam Deus hortatur, quanta possumus celeritate curramus. Non diligamus mundum, quoniam omnia quæ in mundo sunt, concupiscentia carnis, et concupiscentia oculorum est, et ambitio sæculi. Non diligamus per carnis voluptatem corrumpere atque corrumpi, ne ad miserabiliorem corruptionem dolorum tormentorumque veniamus. Non diligamus certamina, ne angelis qui talibus gaudent in potestatem demur, humiliandi, vincendi, verberandi. Non diligamus visibilia spectacula, ne ab ipsa veritate aberrando et amando umbras, in tenebras projiciamur.

CVIII. Non sit nobis religio in phantasmatis nostris. Melius est enim qualecumque verum, quam omne quidquid pro arbitrio fingi potest : et tamen animam ipsam, quamvis anima vera sit cum falsa imaginatur, colere non debemus. Melior est vera stipula, quam lux inani cogitatione pro suspicantis voluntate formata : et tamen stipulam, quam sentimus et tangimus, dementis est credere colendam. Non sit nobis religio humanorum operum cultus. Meliores enim sunt ipsi artifices, qui talia fabricantur, quos tamen colere non debemus. Non sit nobis religio cultus bestiarum. Meliores enim sunt extremi homines, quos tamen colere non debemus. Non sit nobis religio cultus hominum mortuorum : quia si pie vixerunt, non sic habentur ut tales quærant honores; sed illum a nobis coli volunt, quo illuminante lætantur meriti sui nos esse consortes. Honorandi ergo sunt propter religionem. Si autem male vixerunt, ubicumque sint, non sunt colendi. Non sit nobis religio cultus dæmonum, quia omnis superstitio cum sit magna pœna hominum, et periculosissima turpitudo, honor est ac triumphus illorum.

CIX. Non sit nobis religio terrarum cultus et aquarum : quia istis purior et lucidior est aër, etiam caliginosus, quem tamen colere non debemus. Non sit nobis religio etiam purioris aëris et serenioris cultus, quia luce absente inumbratur; et purior illo est fulgor ignis etiam hujus, quem tamen, quoniam pro voluntate accendimus et extinguimus, colere utique non debemus. Non sit nobis religio cultus corporum æthereorum atque cœlestium, quæ quamvis omnibus cæteris corporibus recte præponantur, melior tamen ipsis est quæcumque vita. Quapropter si animata sunt, melior est quævis anima per se ipsam, quam corpus quodlibet animatum, et tamen animam vitiosam nemo colendam esse censuerit. Non sit nobis re-

ligio cultus illius vitæ, qua dicuntur arbores vivere: quoniam nullus sensus in illa est; et ex eo genere est ista, qua nostri etiam corporis numerositas agitur, qua etiam capilli et ossa vivunt, quæ sine sensu præciduntur: hac autem melior est vita sentiens, et tamen vitam bestiarum colere non debemus.

CX. Non sit nobis religio vel ipsa perfecta et sapiens anima rationalis, sive in ministerio universitatis, sive in ministerio partium stabilita, sive quæ in summis hominibus expectat commutationem reformationemque portionis suæ: quoniam omnis vita rationalis si perfecta est, incommutabili veritati secum intrinsecus sine strepitu loquenti obtemperat, non obtemperans autem vitiosa fit. Non ergo per se excellit, sed per illam cui libenter obtemperat. Quod ergo colit summus Angelus, id colendum est etiam ab homine ultimo, quia ipsa hominis natura id non colendo facta est ultima. Non enim aliunde sapiens Angelus, aliunde homo, aliunde ille verax, aliunde homo; sed ab una incommutabili sapientia et veritate. Nam id ipsum actum est temporali dispensatione ad salutem nostram, ut naturam humanam ipsa Dei Virtus, et Dei Sapientia incommutabilis, et consubstantialis Patri, et coæterna suscipere dignaretur, per quam nos doceret id esse homini colendum, quod ab omni creatura intellectuali et rationali colendum est. Hoc etiam ipsos optimos Angelos, et excellentissima Dei ministeria velle credamus, ut unum cum ipsis colamus Deum, cujus contemplatione beati sunt. Neque enim et nos videndo Angelum beati sumus; sed videndo veritatem, qua etiam ipsos diligimus Angelos, et his congratulamur. Nec invidemus quod ea paratiores, vel nullis molestiis interpedientibus perfruuntur: sed magis eos diligimus, quoniam et nos tale aliquid sperare a communi Domino jussi sumus. Quare honoramus eos charitate, non

servitute. Nec eis templa construimus. Nolunt enim se sic honorari a nobis : quia nos ipsos cum boni sumus, templa summi Dei esse noverunt[1]. Recte itaque scribitur, hominem ab Angelo prohibitum ne se adoraret, sed unum Dominum sub quo ei esset et ille conservus.

CXI. Qui autem nos invitant ut sibi serviamus, et tanquam Deos colamus, similes sunt superbis hominibus, quibus si liceat, similiter coli volunt : sed istos homines perpeti minus, illos vero colere magis periculosum est. Omnis enim hominum dominatus in homines, aut dominantium aut servientium morte finitur : servitus autem sub angelorum malorum superbia, propter ipsum tempus quod est post mortem magis metuenda est. Illud etiam cuivis cognoscere facile est, quod sub homine dominante liberas cogitationes habere concessum est : illos autem dominos in mentibus ipsis formidamus, qui unus est oculus intuendæ ac percipiendæ veritatis. Quare si omnibus potestatibus, quæ dantur hominibus ad regendam rempublicam, pro nostro vinculo subditi sumus, reddentes Cæsari quod Cæsaris est, et Deo quod Dei est[2], non est metuendum, ne hoc post mortem nostram aliquis exigat. Et aliud est servitus animæ, aliud servitus corporis. Justi autem homines, et in uno Deo habentes omnia gaudia sua, quando per eorum facta Deus benedicitur, congratulantur laudantibus : cum vero ipsi tanquam ipsi laudantur, corrigunt errantes quos possunt : quos autem non possunt, non eis gratulantur, et ab illo vitio corrigi volunt. Quibus si similes, vel etiam mundiores atque sanctiores sunt boni Angeli, et omnia sancta Dei ministeria, quid metuimus ne aliquem illorum offendamus, si non superstitiosi fuerimus, cum ipsis adjuvantibus ad unum Deum tendentes[3], et ei uni religantes animas nostras,

[1] Apoc. xxii. 9. — [2] Matth. xxii, 21. — [3] 1 Retract. cap. xiii, n. 9.

unde religio dicta creditur, omni superstitione careamus?

CXII. Ecce unum Deum colo, unum omnium Principium, et Sapientiam qua sapiens est quæcumque anima sapiens est, et ipsum Munus quo beata sunt quæcumque beata sunt. Quisquis Angelorum diligit hunc Deum, certus sum quod etiam me diligit. Quisquis in illo manet et potest humanas preces sentire, in illo me exaudit. Quisquis ipsum habet bonum suum, in ipso me adjuvat, nec mihi ejus participationem potest invidere. Dicant ergo mihi adoratores, aut adulatores partium mundi, quem non optimum sibi conciliet, qui hoc unum colit, quod omnis optimus diligit, et cujus cognitione gaudet, et ad quod principium recurrendo fit optimus. Quisquis vero angelus excessus suos diligit, et veritati esse subditus non vult, et privato suo lætari cupiens a communi omnium bono et vera beatitudine lapsus est, cui omnes mali subjugandi et premendi, nullus autem bonus nisi exercendus in potestatem datur, nullo dubitante non est colendus; cujus lætitia est nostra miseria, et cujus damnum est nostra reversio.

CXIII. Religet ergo nos religio uni omnipotenti Deo: quia inter mentem nostram qua illum intelligimus Patrem, et Veritatem, id est, lucem interiorem per quam illum intelligimus, nulla interposita creatura est. Quare ipsam quoque Veritatem nulla ex parte dissimilem in ipso, et cum ipso veneremur, quæ forma est omnium, quæ ab uno facta sunt, et ad unum nituntur. Unde apparet spiritalibus animis, per hanc formam esse facta omnia, quæ sola implet quod appetunt omnia. Quæ tamen omnia neque fierent a Patre per Filium, neque suis finibus salva essent, nisi Deus summe bonus esset: qui et nulli naturæ, quæ ab ipso bona esse posset, invidit; et in bono

ipso alia quantum vellent, alia quantum possent, ut manerent dedit. Quare ipsum donum Dei cum Patre et Filio æque incommutabile colere et tenere nos convenit: unius substantiæ Trinitatem, unum Deum a quo sumus, per quem sumus, in quo sumus: a quo discessimus, cui dissimiles facti sumus, a quo perire non permissi sumus: principium ad quod recurrimus, et formam quam sequimur, et gratiam qua reconciliamur: unum Deum quo auctore conditi sumus, et similitudinem ejus per quam ad unitatem formamur, et pacem qua unitati adhæremus: Deum qui dixit, « Fiat; » et Verbum per quod factum est omne, quod substantialiter et naturaliter factum est; et Donum benignitatis ejus, quo placuit et conciliatum est auctori suo, ut non interiret quidquid ab eo per Verbum factum est: unum Deum quo creatore vivimus, per quem reformati sapienter vivimus, quem diligentes et quo fruentes beate vivimus: unum Deum ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia, ipsi gloria in sæcula sæculorum. Amen.

S. AUR. AUGUSTINI

HIPPONENSIS EPISCOPI

DE DOCTRINA CHRISTIANA.

LIBRI QUATUOR[1].

LIBER I[(9)].

PROLOGUS.

Doctrinam de Scriptura tractandam haud superfluo tradi.

I. Sunt præcepta quædam[2] tractandarum Scripturarum, quæ studiosis earum video non incommode posse tradi; ut non solum legendo alios qui divinarum Litterarum operta aperuerunt, sed et aliis ipsi aperiendo proficiant. Hæc tradere institui volentibus et valentibus discere, si Deus ac Dominus noster ea, quæ de hac re cogitanti solet suggerere, etiam scribenti mihi non deneget. Quod antequam exordiar, videtur mihi responden-

[1] Inchoati circiter Christi an. 397. absoluti sub an. 426. Vide Retract. lib. II, cap. 4. — [2] Vide D. Guillon, tom. XII, pag. 87-92.

dum esse his qui hæc reprehensuri sunt, aut reprehensuri essent, si eos non ante placaremus. Quod si nonnulli etiam post ista reprehenderint, saltem alios non movebunt, nec ab utili studio ad imperitiæ pigritiam revocabunt, quos movere possent, nisi præmunitos præparatosque invenirent.

II. Quidam enim reprehensuri sunt hoc opus nostrum, cum ea quæ præcepturi sumus non intellexerint. Quidam vero cum intellectis uti voluerint, conatique fuerint Scripturas divinas secundum hæc præcepta tractare, neque valuerint aperire atque explicare quod cupiunt, inaniter me laborasse arbitrabuntur; et quia ipsi non adjuvabuntur hoc opere, nullum adjuvari posse censebunt. Tertium genus est reprehensorum, qui divinas Scripturas vel revera bene tractant, vel bene tractare sibi videntur: qui quoniam nullis hujusmodi observationibus lectis, quales nunc tradere institui, facultatem exponendorum sanctorum Librorum se assecutos vel vident, vel putant, nemini esse ista præcepta necessaria, sed potius totum quod de illarum Litterarum obscuritatibus laudabiliter aperitur, divino munere fieri posse clamitabunt.

III. Quibus omnibus breviter respondens: Illis qui hæc quæ scribimus non intelligunt, hoc dico, me ita non esse reprehendendum, quia hæc non intelligunt, tanquam si lunam veterem vel novam sidusve aliquod minime clarum vellent videre, quod ego intento digito demonstrarem, illis autem nec ad ipsum digitum meum videndum sufficiens esset acies oculorum, non propterea mihi succensere deberent. Illi vero qui etiam istis præceptis cognitis atque perceptis, ea quæ in divinis Scripturis obscura sunt intueri nequiverint, arbitrentur se digitum quidem meum videre posse, sidera vero quibus demonstrandis intenditur, videre non posse. Et illi ergo,

et isti me reprehendere desinant, et lumen oculorum divinitus sibi præberi deprecentur. Non enim si possum membrum meum ad aliquid demonstrandum movere, possum etiam oculos attendere, quibus vel ipsa demonstratio mea vel etiam illud quod volo demonstrare cernatur.

IV. Jamvero eorum, qui divino munere exultant, et sine talibus præceptis, qualia nunc tradere institui, se sanctos Libros intelligere atque tractare gloriantur, et propterea superflua voluisse me scribere existimant, sic est lenienda commotio, ut quamvis magno Dei dono jure lætentur, recordentur se tamen per homines didicisse vel litteras; nec propterea sibi ab Antonio sancto et perfecto viro Ægyptio monacho insultari debere, qui sine ulla scientia litterarum Scripturas divinas et memoriter audiendo tenuisse, et prudenter cogitando intellexisse prædicatur; aut ab illo servo Barbaro Christiano, de quo a gravissimis fideque dignissimis viris nuper accepimus, qui litteras quoque ipsas nullo docente homine, in plenam notitiam orando ut sibi revelarentur, accepit, triduanis precibus impetrans ut etiam codicem oblatum, stupentibus qui aderant, legendo percurreret.

V. Aut si hæc quisque falsa esse arbitratur, non ago pugnaciter. Certe enim quoniam cum Christianis nobis res est, qui se Scripturas sanctas sine duce homine gaudent nosse, et si ita est, vero et non mediocri gaudent bono; concedant necesse est unumquemque nostrum et ab ineunte pueritia consuetudine audiendi linguam suam didicisse, et aliam aliquam vel græcam vel hebræam vel quamlibet cæterarum, aut similiter audiendo, aut per hominem præceptorem accepisse. Jam ergo si placet, moneamus omnes fratres, ne parvulos suos ista doceant, quia momento uno temporis adveniente Spiritu sancto,

repleti Apostoli omnium gentium linguis locuti sunt; aut cui talia non provenerint, non se arbitretur esse Christianum, aut Spiritum sanctum accepisse se dubitet. Imovero et quod per hominem discendum est, sine superbia discat; et per quem docetur alius, sine superbia et sine invidia tradat quod accepit : neque tentemus eum cui credimus, ne talibus Inimici versutiis et perversitate decepti, ad ipsum quoque audiendum Evangelium atque discendum nolimus ire in ecclesias, aut codicem legere, aut legentem prædicantemque hominem audire, et expectemus rapi usque in tertium cœlum, sive in corpore, sive extra corpus, sicut dicit Apostolus, et ibi audire ineffabilia verba, « quæ non licet homini loqui[1], » aut ibi videre Dominum Jesum Christum, et ab illo potius quam ab hominibus audire Evangelium.

VI. Caveamus tales tentationes superbissimas et periculosissimas, magisque cogitemus et ipsum apostolum Paulum, licet divina et cœlesti voce prostratum[2] et instructum, ad hominem tamen missum esse, ut sacramenta perciperet, atque copularetur Ecclesiæ : et centurionem Cornelium quamvis exauditas orationes ejus, eleemosynasque respectas ei Angelus nuntiaverit, Petro tamen traditum imbuendum[3], per quem non solum sacramenta perciperet, sed etiam quid credendum, quid sperandum, quid diligendum esset, audiret. Et poterant utique omnia per Angelum fieri, sed abjecta esset humana conditio, si per homines hominibus Deus verbum suum ministrare nolle videretur. Quomodo enim verum esset, quod dictum est : « Templum enim Dei sanctum est, quod estis » vos[4], » si Deus de humano templo responsa non redderet, et totum quod discendum hominibus tradi vellet, de cœlo atque per Angelos personaret? Deinde ipsa cha-

[1] 2 Cor. xii, 4 — [2] Act. ix, 7 — [3] Id. x, 5. — [4] 1 Cor. iv, 17.

ritas, quæ sibi invicem homines nodo unitatis astringit, non haberet aditum refundendorum et quasi miscendorum sibimet animorum, si homines per homines nihil discerent.

VII. Et certe spadonem illum qui Isaïam prophetam legens non intelligebat, neque ad Angelum Apostolus misit, nec ei per Angelum id quod non intelligebat expositum, aut divinitus in mente sine hominis ministerio revelatum est; sed potius suggestione divina missus est ad eum, seditque cum eo Philippus, qui noverat Isaïam prophetam, eique humanis verbis et lingua quod in Scriptura illa tectum erat, aperuit [1]. Nonne cum Moïse Deus loquebatur, et tamen consilium regendi atque administrandi tam magni populi a socero suo [2], alienigena scilicet homine, et maxime providus et minime superbus accepit? Noverat enim ille vir ex quacumque anima verum consilium processisset, non ei, sed illi qui est Veritas, incommutabili Deo tribuendum esse.

VIII. Postremo quisquis se nullis præceptis instructum divino munere quæcumque in Scripturis obscura sunt intelligere gloriatur, bene quidem credit, et verum est non esse illam suam facultatem quasi a se ipso existentem, sed divinitus traditam : ita enim Dei gloriam quærit et non suam. Sed cum legit, et nullo sibi hominum exponente intelligit, cur ipse aliis affectat exponere, ac non potius eos remittit Deo, ut ipsi quoque non per hominem, sed illo intus docente intelligant? Sed videlicet timet ne audiat a Domino : « Serve nequam, dares pecuniam » meam nummulariis [3]. » Sicut ergo hi ea quæ intelligunt, produnt cæteris vel loquendo vel scribendo; ita ego quoque si non solum ea quæ intelligant, sed etiam intelligendo ea quæ observent prodidero, culpari ab eis pro-

[1] Act. VIII, 32, ad Isaï. LIII, 7. — [2] Exod. XVIII, 29. — [3] Matth. XXV, 27.

fecto non debeo : quanquam nemo debet aliquid sic habere quasi suum proprium, nisi forte mendacium. Nam omne verum ab illo est, qui ait : « Ego sum veritas[1]. » Quid enim habemus quod non accepimus? Quod si accepimus, quid gloriamur quasi non acceperimus[2]?

X. Qui legit audientibus litteras, utique quas agnoscit enuntiat; qui autem ipsas litteras tradit, hoc agit ut alii quoque legere noverint; uterque tamen id insinuat quod accepit. Sic etiam qui ea quæ in Scripturis intelligit, exponit audientibus, tanquam litteras quas agnoscit pronuntiat lectoris officio : qui autem præcipit quomodo intelligendum sit, similis est tradenti litteras, hoc est præcipienti quomodo sit legendum, ut quomodo ille qui legere novit, alio lectore non indiget, cum codicem invenerit, a quo audiat quid ibi scriptum sit; sic iste qui præcepta, quæ conamur tradere, acceperit, cum in libris aliquid obscuritatis invenerit, quasdam regulas veluti litteras tenens intellectorem alium non requirat, per quem sibi quod opertum est retegatur; sed quibusdam vestigiis indagatis ad occultum sensum sine ullo errore ipse perveniat, aut certe in absurditatem pravæ sententiæ non incidat. Quapropter quanquam et in ipso opere satis apparere possit, huic officioso labori nostro non recte aliquem contradicere, tamen si hujusmodi procemio quibuslibet obsistentibus convenienter videtur esse responsum, hujus viæ quam in hoc libro ingredi volumus, tale nobis occurrit exordium.

[1] Joan. XIV, 6. — [2] I Cor. IV, 7.

LIBER I.

Principio fit partitio totius operis, quo Scripturarum studiosus cum ad earum investigandum sensum tum ad edisserendum instituatur. Mox observata eorum de quibus doctrina tradenda est distinctione in res et signa, suscipitur in hocce priore libro tractatio de rebus. Res porro alias esse quibus frui, alias quibus nonnisi uti nobis liceat : et quidem Deo soli fruitione inhærendum esse, eoque nos ipsius incarnatione Verbi et rebus ab ipso temporaliter gestis, atque traditis Ecclesiæ clavibus promoveri : inter eas vero res, quæ in usum veniunt, nonnullas esse quibus dilectio jure impenditur, sed in Deum relata. Quibus explicatis docetur totius Scripturæ sacræ plenitudinem et finem esse geminam charitatem, Dei propter se ipsum ac proximi propter Deum.

CAPUT I.

Inventione et enuntiatione nititur Scripturæ tractatio ; quæ cum Dei auxilio suscipienda.

I. Duæ sunt res, quibus nititur omnis tractatio Scripturarum, modus inveniendi quæ intelligenda sunt, et modus proferendi quæ intellecta sunt. De inveniendo prius, de proferendo postea disseremus. Magnum opus et arduum, at si ad sustinendum difficile, vereor ne ad suscipiendum temerarium. Ita sane si de nobis ipsis præsumeremus : nunc vero cum in illo sit spes peragendi hujus operis, a quo nobis in cogitatione multa de hac re jam tradita tenemus, non est metuendum ne dare desinat cætera, cum ea, quæ data sunt, cœperimus impendere. Omnis enim res, quæ dando non deficit, dum habetur et non datur, nondum habe-

tur quomodo habenda est. Ille autem ait : « Qui habet, » dabitur ei[1]. » Dabit ergo habentibus, id est cum benignitate utentibus eo quod acceperunt, adimplebit atque cumulabit quod dedit. Illi quinque et illi septem erant panes, antequam inciperent dari esurientibus; quod ubi fieri cœpit, cophinos et sportas satiatis tot hominum millibus impleverunt[2]. Sicut ergo ille panis dum frangeretur accrevit, sic ea quæ ad hoc opus aggrediendum jam Dominus præbuit, cum dispensari cœperint, eo ipso suggerente multiplicabuntur, ut in ipso hoc nostro ministerio, non solum nullam patiamur inopiam, sed de mirabili etiam abundantia gaudeamus.

CAPUT II.

Quid res, quid signa.

II. Omnis doctrina vel rerum est vel signorum, sed res et signa discuntur. Proprie autem nunc res apellavi quæ non ad significandum aliquid adhibentur, sicuti est lignum, lapis, pecus, atque hujusmodi cætera[3]. Sed non illud lignum, quod in aquas amaras Moysen misisse legimus, ut amaritudine carerent; neque ille lapis, quem Jacob sibi ad caput posuerat[4], neque illud pecus, quod pro filio immolavit Abraham[5]. Hæc namque ita res sunt ut aliarum etiam signa sint rerum. Sunt autem alia signa, quorum omnis usus in significando est, sicuti sunt verba, nemo enim utitur verbis nisi aliquid significandi gratia. Ex quo intelligitur quid appellem signa, res eas videlicet

[1] Matth. xiii, 12. — [2] Id. xiv, 17, et xv, 34. — [3] Exod. xv, 25. — [4] Gen. xxviii, 11. — [5] Id. xxii, 13.

quæ ad significandum aliquid adhibentur. Quamobrem omne signum etiam res aliqua est, quod enim nulla res est, omnino nihil est; non autem omnis res etiam signum est. Et ideo in hac divisione rerum atque signorum, cum de rebus loquemur, ita loquemur, ut, etiamsi earum aliquæ adhiberi ad significandum possint, non impediant partitionem, qua prius de rebus, postea de signis disseremus; memoriterque teneamus id nunc in rebus considerandum esse quod sunt, non quod aliud etiam præter se ipsas significant.

CAPUT III.

Rerum divisio.

III. Res ergo aliæ sunt, quibus fruendum est, aliæ quibus utendum, aliæ quæ fruuntur et utuntur. Illæ quibus fruendum est, beatos nos faciunt[1]. Istis quibus utendum est, tendentes ad beatitudinem adjuvamur, et quasi adminiculamur, ut ad illas, quæ nos beatos faciunt, pervenire, atque his inhærere possimus. Nos vero, qui fruimur et utimur, inter utrasque constituti, si eis, quibus utendum est, frui voluerimus, impeditur cursus noster, et aliquando etiam deflectitur, ut ab his rebus, quibus fruendum est, obtinendis vel retardemur, vel etiam revocemur, inferiorum amore præpediti.

[1] 1 Sent. dist. 1. cap. Id ergo.

CAPUT IV.

Frui et uti quid sit.

IV. Frui enim est amore alicui rei inhærere propter se ipsam. Uti autem, quod in usum venerit ad id quod amas obtinendum referre, si tamen amandum est. Nam usus illicitus, abusus potius vel abusio nominandus est. Quomodo ergo si essemus peregrini, qui beate vivere nisi in patria non possemus, eaque peregrinatione utique miseri et miseriam finire cupientes, in patriam redire vellemus, opus esset vel terrestribus vel marinis vehiculis quibus utendum esset ut ad patriam, qua fruendum erat, pervenire valeremus; quod si amœnitates itineris, et ipsa gestatio vehiculorum nos delectaret, et conversi ad fruendum his, quibus uti debuimus, nollemus cito viam finire, et perversa suavitate implicati alienaremur a patria, cujus suavitas faceret beatos : sic in hujus mortalitatis vita peregrinantes a Domino, si redire in patriam volumus, ubi beati esse possimus, utendum est hoc mundo, non fruendum, ut invisibilia Dei per ea quæ facta sunt intellecta conspiciantur, hoc est ut de corporalibus temporalibusque rebus æterna et spiritalia capiamus.

CAPUT V.

Deus Trinitas, res, qua fruendum.

V. Res igitur, quibus fruendum est, Pater et Filius et Spiritus sanctus, eademque Trinitas, una quædam summa res, communisque omnibus fruentibus ea; si tamen res et non rerum omnium causa sit, si tamen et causa. Non enim facile nomen quod tantæ excellentiæ conveniat potest inveniri, nisi quod melius ita dicitur Trinitas hæc, unus Deus ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia[1]. Ita Pater et Filius et Spiritus sanctus, et singulus quisque horum Deus, et simul omnes unus Deus : et singulus quisque horum plena substantia, et simul omnes una substantia. Pater nec Filius est nec Spiritus sanctus, Filius nec Pater est nec Spiritus sanctus, Spiritus sanctus nec Pater est nec Filius; sed Pater tantum Pater, et Filius tantum Filius, et Spiritus sanctus tantum Spiritus sanctus. Eadem tribus æternitas, eadem incommutabilitas, eadem majestas, eadem potestas. In Patre unitas, in Filio æqualitas, in Spiritu sancto unitatis æqualitatisque concordia : et tria hæc unum omnia propter Patrem, æqualia omnia propter Filium, connexa omnia propter Spiritum sanctum.

[1] Rom. XI, 36.

CAPUT VI.

Deus ineffabilis, quomodo.

VI. Diximus-ne aliquid et sonuimus aliquid dignum Deo? Imovero nihil me aliud quam dicere voluisse sentio : si autem dixi, non hoc est quod dicere volui. Hoc unde scio, nisi quia Deus ineffabilis est, quod autem a me dictum est, si ineffabile esset, dictum non esset? Ac per hoc ne ineffabilis quidem dicendus est Deus, quia et hoc cum dicitur, aliquid dicitur. Et fit nescio quæ pugna verborum, quoniam si illud est ineffabile, quod dici non potest, non est ineffabile quod vel ineffabile dici potest. Quæ pugna verborum silentio cavenda potius quam voce pacanda est. Et tamen Deus, cum de illo nihil digne dici possit, admisit humanæ vocis obsequium, et verbis nostris in laude sua gaudere nos voluit. Nam inde est et quod dicitur Deus. Non enim revera in strepitu istarum duarum syllabarum ipse cognoscitur : sed tamen omnes latinæ linguæ scios, cum aures eorum sonus iste tetigerit, movet ad cogitandam excellentissimam quamdam immortalemque naturam.

CAPUT VII.

Deum omnes intelligunt id quo nihil melius.

VII. Nam cum ille unus cogitatur deorum Deus, ab his etiam qui alios et suspicantur et vocant et colunt deos sive in cœlo sive in terra, ita cogitatur, ut aliquid quo nihil melius sit atque sublimius illa cogitatio conetur attingere. Sane quoniam diversis moventur bonis, partim eis quæ ad corporis sensum, partim eis quæ ad animi intelligentiam pertinent, illi qui dediti sunt corporis sensibus, aut ipsum cœlum, aut quod in cœlo fulgentissimum vident, aut ipsum mundum, Deum deorum esse arbitrantur: aut si extra mundum ire contendunt, aliquid lucidum imaginantur, idque vel infinitum, vel ea forma, quæ optima videtur, inani suspicione constituunt, aut humani corporis figuram cogitant, si eam cæteris anteponunt. Quod si unum Deum deorum esse non putant, et potius multos aut innumerabiles æqualis ordinis deos: etiam eos tamen prout cuique aliquid corporis videtur excellere, ita figuratos animo tenent. Illi autem qui per intelligentiam pergunt videre quod Deus est, omnibus eum naturis visibilibus et corporalibus, intelligibilibus etiam et spiritalibus omnibus mutabilibus præferunt. Omnes tamen certatim pro excellentia Dei dimicant; nec quisquam inveniri potest, qui hoc Deum credat esse quo melius aliquid est. Itaque hoc omnes Deum consentiunt esse, quod cæteris rebus omnibus anteponunt.

CAPUT VIII.

Deus, cum sit sapientia incommutabilis, rebus omnibus anteponendus.

VIII. Et quoniam omnes qui de Deo cogitant, vivum aliquid cogitant, illi soli possunt non absurda et indigna existimare de Deo, qui vitam ipsam cogitant, et quæcumque illis forma occurrerit corporis, eam vita vivere vel non vivere statuunt, et viventem non viventi anteponunt; eamque ipsam viventem corporis formam, quantalibet luce præfulgeat, quantalibet magnitudine præemineat, quantalibet pulchritudine ornetur, aliud esse ipsam, aliud vitam qua vegetatur intelligunt, eamque illi moli quæ ab illa vegetatur et animatur, dignitate incomparabili præferunt. Deinde ipsam vitam pergunt inspicere, et si eam sine sensu vegetantem invenerint, qualis est arborum, præponunt ei sentientem, qualis est pecorum; et huic rursus intelligentem, qualis est hominum. Quam cum adhuc mutabilem viderint, etiam huic aliquam incommutabilem coguntur præponere, illam scilicet vitam, quæ non aliquando desipit, aliquando sapit, sed est potius ipsa Sapientia. Sapiens enim mens, id est adepta Sapientia, antequam adipisceretur non erat sapiens : at vero ipsa Sapientia, nec fuit unquam insipiens, nec esse unquam potest. Quam si non viderint, nullo modo plena fiducia vitam incommutabiliter sapientem commutabili vitæ anteponerent. Ipsam quippe regulam veritatis, qua illam clamant esse meliorem, incommutabilem vident; nec uspiam nisi supra suam naturam vident, quandoquidem se vident mutabiles.

CAPUT IX.

Sapientiam immutabilem mutabili præferendam esse omnes norunt.

IX. Nemo est enim tam impudenter insulsus qui dicat: Unde scis incommutabiliter sapientem vitam mutabili esse præferendam? Idipsum enim quod interrogat, unde sciam, omnibus ad contemplandum communiter atque incommutabiliter præsto est. Et hoc qui non videt, ita est quasi cæcus in sole, cui nihil prodest ipsis locis oculorum ejus tam claræ ac præsentis lucis fulgor infusus. Qui autem videt et refugit, consuetudine umbrarum carnalium invalidam mentis aciem gerit. Pravorum igitur morum quasi contrariis flatibus ab ipsa patria repercutiuntur homines, posteriora atque inferiora sectantes quam illud quod esse melius atque præstantius confitentur.

CAPUT X.

Ad videndum Deum purgandus animus.

X. Quapropter cum illa veritate perfruendum sit, quæ incommutabiliter vivit, et in ea Trinitas Deus, auctor et conditor universitatis, rebus quas condidit consulat, purgandus est animus, ut et perspicere illam lucem valeat, et inhærere perspectæ. Quam purgationem quasi ambulationem quamdam, et quasi navigationem ad patriam esse

arbitremur. Non enim ad eum qui ubique præsens est, locis movemur, sed bono studio bonisque moribus.

CAPUT XI.

Purgandi animi exemplum Sapientia incarnata.

XI. Quod non possemus, nisi ipsa Sapientia tantæ etiam nostræ infirmitati congruere dignaretur, et vivendi nobis præberet exemplum, non aliter quam in homine, quoniam et nos homines sumus. Sed quia nos cum ad illam venimus, sapienter facimus; ipsa cum ad nos venit, ab hominibus superbis quasi stulte fecisse putata est. Et quoniam nos cum ad illam venimus, convalescimus : ipsa cum ad nos venit, quasi infirma existimata est. « Sed quod » stultum est Dei, sapientius est hominibus; et quod infir- » mum est Dei, fortius est hominibus[1]. » Cum ergo ipsa sit patria, viam se quoque nobis fecit ad patriam. Et cum sano et puro interiori oculo ubique sit præsens, eorum qui oculum illum infirmum immundumque habent, oculis etiam carneis apparere dignita est. « Quia enim in Sapien- » tia Dei non poterat mundus per Sapientiam cognoscere » Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos » facere credentes[2]. »

[1] I Cor. I, 25. — [2] Ibid. 21.

CAPUT XII ET XIII[1].

Quomodo Sapientia Dei ad nos venit.

XII. Non igitur per locorum spatia veniendo, sed in carne mortali mortalibus apparendo, venisse ad nos dicitur. Illuc ergo venit ubi erat, quia in hoc mundo erat, et mundus per eam factus est. Sed quoniam cupiditate fruendi pro ipso Creatore creatura, homines configurati huic mundo, et mundi nomine congruentissime vocati, non eam cognoverunt; propterea dixit Evangelista : « Et » mundus eum non cognovit[2]. » Itaque in Sapientia Dei non poterat mundus per Sapientiam cognoscere Deum. Cur ergo venit cum hic esset, nisi quia placuit Deo per stultitiam prædicationis salvos facere credentes? Quomodo venit, nisi quod Verbum caro factum est, et habitavit in nobis? Sicuti cum loquimur, ut id quod animo gerimus, in audientis animum per aures carneas illabatur, fit sonus verbum quod corde gestamus, et locutio vocatur; nec tamen in eumdem sonum cogitatio nostra convertitur, sed apud se manens integra, formam vocis qua se insinuet auribus, sine aliqua labe suæ mutationis assumit : ita Verbum Dei non commutatum, caro tamen factum est, ut habitaret in nobis.

[1] In veteribus editis caput male incipit ad verba præcedentia : Et cum sano, etc. Caput autem XIII connectimus propter brevitatem et argumenti similitudinem. Incipit : Quomodo venit, etc. — [2] I Joan. I, 10.

CAPUT XIV.

Hominem quomodo sanarit Dei Sapientia.

XIII. Sicut autem curatio via est ad sanitatem, sic ista curatio peccatores sanandos reficiendosque suscepit. Et quemadmodum medici cum alligant vulnera, non incomposite, sed apte id faciunt, ut vinculi utilitatem quædam pulchritudo etiam consequatur : sic medicina Sapientiæ per hominis susceptionem nostris est accommodata vulneribus, de quibusdam contrariis curans, et de quibusdam similibus. Sicut etiam ille, qui medetur vulneri corporis, adhibet quædam contraria, sicut frigidum calido, vel humidum sicco, vel si quid aliud hujusmodi; adhibet etiam quædam similia, sicut linteolum vel rotundo vulneri rotundum, vel oblongum oblongo, ligaturamque ipsam non eamdem membris omnibus, sed similem similibus coaptat; sic Sapientia Dei hominem curans, se ipsam exhibuit ad sanandum, ipsa medicus, ipsa medicina. Quia ergo per superbiam homo lapsus est, humilitatem adhibuit ad sanandum. Serpentis sapientia decepti sumus, Dei stultitia liberamur. Quemadmodum autem illa Sapientia vocabatur, erat autem stultitia contemnentibus Deum; sic ista quæ vocatur stultitia, Sapientia est vincentibus diabolum. Nos immortalitate male usi sumus, ut moreremur; Christus mortalitate bene usus est, ut viveremus. Corrupto animo fœminæ ingressus est morbus; integro corpore fœminæ processit salus. Ad eadem contraria pertinet, quod etiam exemplo virtutum ejus vitia nostra curantur. Jamvero similia quasi ligamenta membris et vulneribus nos-

tris adhibita, illa sunt, quod per fœminam deceptos per fœminam natus, homo homines, mortalis mortales, morte mortuos liberavit. Multa quoque alia diligentius considerantibus quos instituti operis peragendi necessitas non rapit, vel a contrariis, vel a similibus medicinæ christianæ apparet instructio.

CAPUT XV.

Resurrectione et ascensione Christi fulcitur fides, excitatur judicio.

XIV. JAMVERO credita Domini a mortuis resurrectio et in cœlum ascensio, magna spe fulcit fidem nostram. Multum enim ostendit quam voluntarie pro nobis animam posuerit; qui eam sic habuit in potestate resumere. Quanta ergo se fiducia spes credentium consolatur, considerans quantus quanta pro nondum credentibus passus sit? Cum vero judex vivorum atque mortuorum expectatur e cœlo, magnum timorem incutit negligentibus, ut se ad diligentiam convertant, eumque magis bene agendo desiderent, quam male agendo formident. Quibus autem verbis dici, aut qua cogitatione capi potest præmium, quod ille in fine daturus est, quando ad consolationem hujus itineris de Spiritu suo tantum dedit, quo in adversis vitæ hujus fiduciam charitatemque tantam ejus, quem nondum videmus, habeamus, et dona unicuique propria ad instructionem Ecclesiæ suæ, ut id quod ostendit esse faciendum, non solum sine murmure, sed etiam cum delectatione faciamus?

CAPUT XVI.

Ecclesia Christi corpus et conjux medicinalibus molestiis ab ipso purgatur.

XV. Est enim Ecclesia corpus ejus, sicut apostolica doctrina commendat, quæ etiam conjux ejus dicitur[1]. Corpus ergo suum multis membris diversa officia gerentibus[2], nodo unitatis et charitatis tanquam sanitatis astringit. Exercet autem hoc tempore et purgat medicinalibus quibusdam molestiis, ut erutam de hoc sæculo, in æternum sibi copulet conjugem Ecclesiam[1], non habentem maculam aut rugam, aut aliquid hujusmodi.

CAPUT XVII.

Christus donando peccata viam aperuit ad patriam.

XII. Porro quoniam in via sumus, nec via ista locorum est, sed affectuum, quam intercludebat, quasi septa quædam spinosa, præteritorum malitia peccatorum, quid liberalius et misericordius facere potuit, qui se ipsum nobis, qua rediremus, substernere voluit, nisi ut omnia donaret deccata conversis, et graviter fixa interdicta reditus nostri pro nobis crucifixus evelleret?

[1] Eph. v, 23. — [2] Rom. xii, 4.

CAPUT XVIII.

Claves traditæ Ecclesiæ.

XVII. Has igitur claves dedit Ecclesiæ suæ, ut quæ solveret in terra, soluta essent in cœlo; et quæ ligaret in terra, ligata essent et in cœlo[1]: scilicet ut quisquis in Ecclesia ejus dimitti sibi peccata non crederet, non ei dimitterentur; quisquis autem crederet, seque ab his correctus averteret, in ejusdem Ecclesiæ gremio constitutus, eadem fide atque correctione sanaretur. Quisquis enim non credit dimitti sibi posse peccata, fit deterior desperando, quasi nihil illi melius quam malum esse remaneat, ubi de fructu suæ conversionis infidus est.

CAPUT XIX.

Corporis et animi mors atque resurrectio.

XVIII. Jamvero sicut animi quædam mors est vitæ prioris morumque relictio, quæ fit pœnitendo; sic etiam corporis mors est animationis pristinæ resolutio : et quomodo animus post pœnitentiam, qua priores mores perditos interemit, reformatur in melius; sic etiam corpus post istam mortem, quam vinculo peccati omnes debemus, credendum et sperandum est resurrectionis tempore in melius commutari, ut non caro et sanguis regnum Dei

[1] Matth. XVI, 19.

possideant, quod fieri non potest; sed corruptibile hoc induat incorruptionem, et mortale hoc induat immortalitatem, nullamque faciens molestiam, quia nullam patietur indigentiam a beata perfectaque anima cum summa quiete vegetur.

CAPUT XX ET XXI[1].

Qui non ad vitam sed ad supplicia renascantur.

XIX. Cujus autem animus non moritur huic sæculo, neque incipit configurari veritati, in graviorem mortem morte corporis trahitur, neque ad commutationem cœlestis habitudinis, sed ad luenda supplicia reviviscet: Hoc itaque fides habet, atque ita se rem habere credendum est, neque animum, neque corpus humanum omnimodum interitum pati; sed impios resurgere ad pœnas inæstimabiles, pios autem ad vitam æternam.

CAPUT XXII.

Solo Deo fruendum.

XX. In his igitur omnibus rebus illæ tantum sunt quibus fruendum est, quas æternas atque incommutabiles commemoravimus; cæteris autem utendum est, ut ad illarum perfruitionem pervenire possimus. Nos itaque qui fruimur

[1] Duo hæc capita propter brevitatem connectimus. Secundum incipit in veteribus editis ad hæc verba: Hoc itaque, etc.

et utimur aliis rebus, res aliquæ sumus. Magna enim quædam res est homo, factus ad imaginem et similitudinem Dei, non in quantum mortali corpore includitur, sed in quantum bestias rationalis animæ honore præcellit. Itaque magna quæstio est utrum frui se homines debeant, an uti, an utrumque[1]. Præceptum est enim nobis ut diligamus invicem : sed quæritur utrum propter se homo ab homine diligendus sit, an propter aliud. Si enim propter se, fruimur eo : si propter aliud, utimur eo. Videtur autem mihi propter aliud diligendus. Quod enim propter se diligendum est, in eo constituitur vita beata; cujus etiamsi nondum res, tamen spes ejus nos hoc tempore consolatur. « Maledictus autem qui spem suam ponit in homine[2]. »

XXI. Sed nec se ipso quisquam frui debet, si liquido advertas, quia nec se ipsum debet propter se ipsum diligere, sed propter illum quo fruendum est. Tunc est quippe optimus homo, cum tota vita sua pergit in incommutabilem vitam, et toto affectu inhæret illi : si autem se propter se diligit, non se refert ad Deum, sed ad se ipsum conversus, non ad incommutabile aliquid convertitur. Et propterea jam cum defectu aliquo se fruitur : quia melior est cum totus hæret atque constringitur incommutabili bono, quam cum inde vel ad se ipsum relaxatur. Si ergo te ipsum non propter te debes diligere, sed propter illum ubi dilectionis tuæ rectissimus finis est, non succenseat alius homo, si etiam ipsum propter Deum diligis. Hæc enim regula dilectionis divinitus constituta est : « Diliges, » inquit, proximum tuum sicut te ipsum : Deum vero ex » toto corde et ex tota anima et ex tota mente[3], » ut omnes cogitationes tuas et omnem vitam et omnem intellectum in illum conferas, a quo habes ea ipsa, quæ

[1] 1 Sent. dist. 1, cap. Cum autem. — [2] Jer. xvii, 5. — [3] Levit. xix, 18. Deut. vi, 5, et Matth. xxii, 37.

confers. Cum autem ait, « Toto corde, tota anima, tota » mente, » nullam vitæ nostræ partem reliquit quæ vacare debeat, et quasi locum dare ut alia re velit frui, sed quidquid aliud diligendum venerit in animum, illuc rapiatur, quo totus dilectionis impetus currit. Quisquis ergo recte proximum diligit, hoc cum eo debet agere, ut etiam ipse toto corde, tota anima, tota mente diligat Deum. Sic enim eum diligens tanquam se ipsum, totam dilectionem sui et illius refert in illam dilectionem Dei, quæ nullum a se rivulum duci extra patitur, cujus derivatione minuatur.

CAPUT XXIII.

Homini præcepto non opus est, ut se et suum corpus diligat. — Prava sui dilectio.

XXII. Non autem omnia, quibus utendum est, diligenda sunt, sed ea sola quæ aut nobiscum societate quadam referuntur in Deum, sicuti est homo vel Angelus; aut ad nos relata, beneficio Dei per nos indigent, sicuti est corpus. Nam utique Martyres non dilexerunt scelus persequentium se, quo tamen usi sunt ad promerendum Deum[1]. Cum ergo quatuor sint diligenda, unum quod supra nos est, alterum quod nos sumus, tertium quod juxta nos est, quartum quod infra nos est; de secundo et quarto nulla præcepta danda erant. Quantumlibet enim homo excidat a veritate, remanet illi dilectio sui et dilectio corporis sui. Fugax enim animus ab incommutabili lumine omnium regnatore id agit, ut ipse sibi regnet et

[1] 3 Sent. dist. xxviii. cap. Hic potest.

corpori suo : et ideo non potest nisi et se et corpus suum diligere.

XXIII. Magnum autem aliquid adeptum se putat, si etiam sociis, id est aliis hominibus dominari potuerit. Inest enim vitioso animo id magis appetere, et sibi tanquam debitum vindicare, quod uni proprie debetur Deo. Talis autem sui dilectio melius odium vocatur. Iniquum est enim, quia vult sibi servire quod infra se est, cum ipse servire superiori nolit; rectissimeque dictum est, « Qui diligit iniquitatem, odit animam suam [1]. » Et ideo fit infirmus animus, et de mortali corpore cruciatur. Necesse est enim ut illud diligat, et ejus corruptione prægravetur. Immortalitas enim et incorruptio corporis de sanitate animi existit; sanitas autem animi est firmissime inhærere potiori, hoc est incommutabili Deo. Cum vero etiam eis qui sibi naturaliter pares sunt, hoc est hominibus dominari affectat, intolerabilis omnino superbia est.

CAPUT XXIV.

Nemo carnem suam odit, nequidem illi qui in eam insurgunt.

XXIV. Nemo ergo se odit. Et hinc quidem nulla cum aliqua secta quæstio fuit. Sed neque corpus suum quisquam odit : verum est enim quod ait Apostolus : « Nemo » unquam carnem suam odio habuit [2]. » Et quod nonnulli dicunt, malle se omnino esse sine corpore, omnino falluntur : non enim corpus suum, sed corruptiones ejus et pondus oderunt. Non itaque nullum corpus, sed in-

[1] Psal. x. Lat. 6. — [2] Ephes. III, 29.

corruptum et celerrimum corpus volunt habere : sed putant nullum corpus esse si tale fuerit, quia tale aliquid esse animam putant. Quod autem continentia quadam et laboribus quasi persequi videntur corpora sua, qui hoc recte faciunt, non id agunt ut non habeant corpus, sed ut habeant subjugatum et paratum ad opera necessaria. Libidines enim male utentes corpore, id est consuetudines et inclinationes animæ ad fruendum inferioribus : per ipsius corporis laboriosam quamdam militiam extinguere affectant. Nam non se interimunt, sed curam suæ valetudinis gerunt.

XXV. Qui autem perverse id agunt, quasi naturaliter inimico suo corpori bellum ingerunt. In quo fallit eos quod legunt, « Caro concupiscit adversus spiritum, et » spiritus adversus carnem : hæc enim sibi invicem ad» versantur[1]. » Dictum est enim hoc propter indomitam carnalem consuetudinem, adversus quam spiritus concupiscit, non ut interimat corpus, sed ut concupiscentia ejus, id est consuetudine mala edomita, faciat spiritui subjugatum, quod naturalis ordo desiderat. Quia enim hoc erit post resurrectionem, ut corpus omnimodo cum quiete summa spiritui subditum immortaliter vigeat, hoc etiam in hac vita meditandum est, ut consuetudo carnalis mutetur in melius, nec inordinatis moribus resistat spiritui. Quod donec fiat, caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem : non per odium resistente spiritu, sed per principatum; quia magis quod diligit vult subditum esse meliori : nec per odium resistente carne, sed per consuetudinis vinculum, quod a parentum etiam propagine inveteratum naturæ lege inolevit. Id ergo agit spiritus in domanda carne, ut solvat malæ consuetudinis quasi pacta perversa, et fiat pax consuetudinis bonæ.

[1] Gal. v, 17.

Tamen nec isti qui falsa opinione depravati corpora sua detestantur, parati essent unum oculum vel sine sensu doloris amittere, etiamsi in altero tantus cernendi sensus remaneret, quantus erat in duobus, nisi aliqua res, quæ præponenda esset, urgeret. Isto atque hujusmodi documento satis ostenditur eis, qui sine pertinacia verum requirunt, quam certa sententia sit Apostoli, ubi ait: « Nemo enim unquam carnem suam odio habuit. » Addidit etiam : « Sed nutrit et fovet eam, sicut Christus Ec- » clesiam [1]. »

CAPUT XXV.

Etsi aliquid amplius diligitur quam corpus, non tamen corpus odio habetur.

XVI. Modus ergo diligendi præcipiendus est homini, id est quomodo se diligat ut prosit sibi. Quin autem se diligat et prodesse sibi velit, dubitare dementis est. Præcipiendum etiam quomodo corpus suum diligat, ut ei ordinate prudenterque consulat. Nam quod diligat etiam corpus suum, idque salvum habere atque integrum velit, æque manifestum est. Aliquid itaque amplius diligere aliquis potest quam salutem atque integritatem corporis sui. Nam multi et dolores et amissiones nonnullorum membrorum voluntarias suscepisse inveniuntur, sed ut alia, quæ amplius diligebant, consequerentur. Non ergo propterea quisquam dicendus est non diligere salutem atque incolumitatem corporis sui, quia plus aliquid diligit. Nam et avarus quamvis pecuniam diligat, tamen emit sibi

[1] Ephes. v, 29.

panem : quod cum facit, dat pecuniam quam multum diligit et augere desiderat; sed quia pluris æstimat salutem corporis sui, quæ illo pane fulcitur. Supervacaneum est diutius de re manifestissima disputare, quod tamen plerumque nos facere cogit error impiorum.

CAPUT XXVI.

Præceptum de Deo et proximo, imo et de se ipso diligendo datum est.

XXVII. Ergo quoniam præcepto non opus est, ut se quisque et corpus suum diligat, id est quoniam id quod sumus, et id quod infra nos est, ad nos tamen pertinet, inconcussa naturæ lege diligimus, quæ in bestias etiam promulgata est, (nam et bestiæ se atque corpora sua diligunt;) restabat ut et de illo quod supra nos est, et de illo quod juxta nos est, præcepta sumeremus. « Diliges, in» quit, Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex » tota anima tua, et tota mente tua, et diliges proximum » tuum tanquam te ipsum. In his duobus præceptis tota » Lex pendet et Prophetæ [1]. » Finis itaque præcepti est dilectio, et ea gemina, id est Dei et proximi. Quod si te totum intelligas, id est animum et corpus tuum, et proximum totum, id est animum et corpus ejus, (homo enim ex animo constat et corpore) nullum rerum diligendarum genus in his duobus præceptis prætermissum est. Cum enim præcurrat dilectio Dei, ejusque dilectionis modus præscriptus appareat, ita ut cætera in illum confluant, de dilectione tua nihil dictum videtur : sed

[1] Matth. xxii, 37-40.

cum dictum est, « Diliges proximum tuum tanquam » te ipsum, » simul et tui abs te dilectio non prætermissa est.

CAPUT XXVII.

Ordo dilectionis.

XXVIII. Ille autem juste et sancte vivit, qui rerum integer æstimator est : ipse est autem qui ordinatam dilectionem habet, ne aut diligat quod non est diligendum, aut non diligat quod est diligendum, aut amplius diligat quod minus est diligendum, aut æque diligat quod vel minus vel amplius diligendum est, aut minus vel amplius quod æque diligendum est. Omnis peccator in quantum peccator est, non est diligendus ; et omnis homo in quantum homo est, diligendus est propter Deum, Deus vero propter se ipsum. Etsi Deus omni homine amplius diligendus est, amplius quisque debet Deum diligere quam se ipsum. Item amplius alius homo diligendus est quam corpus nostrum : quia propter Deum omnia ista diligenda sunt, et potest nobiscum alius homo Deo perfrui, quod non potest corpus ; quia corpus per animam vivit qua fruimur Deo.

CAPUT XXVIII.

Cui succurrendum, quando succurrere omnibus vel duobus non possis.

XXIX. Omnes autem aeque diligendi sunt[1] : sed cum omnibus prodesse non possis, his potissimum consulendum est, qui pro locorum et temporum vel quarumlibet rerum opportunitatibus constrictius tibi quasi quadam sorte junguntur. Sicut enim si tibi abundaret aliquid, quod dari oporteret ei qui non haberet, nec duobus dari posset, si tibi occurrerent duo, quorum neuter alium vel indigentia, vel erga te aliqua necessitudine superaret ; nihil justius faceres quam ut sorte legeres, cui dandum esset quod dari utrique non posset : sic in hominibus, quibus omnibus consulere nequeas, pro sorte habendum est, prout quisque tibi temporaliter colligatius adhærere potuerit.

CAPUT XXIX.

Optandum et agendum ut omnes Deum diligant.

XXX. Omnium autem qui nobiscum frui possunt Deo, partim eos diligimus quos ipsi adjuvamus, partim eos a quibus adjuvamur, partim quorum et indigemus adjutorio, et indigentiæ subvenimus ; partim quibus nec ipsi

[1] 3 Sent. dist. XIX, cap. Unde etiam.

conferimus aliquid commodi, nec ab eis ut nobis conferatur attendimus. Velle tamen debemus, ut omnes nobiscum diligant Deum, et totum quod vel eos adjuvamus vel adjuvamur ab eis, ad unum illum finem referendum est. Si enim in theatris nequitiæ qui aliquem diligit histrionem, et tanquam magno vel etiam summo bono ejus arte perfruitur, omnes diligit qui eum diligunt secum, non propter illos, sed propter eum quem pariter diligunt; et quanto est in ejus amore ferventior, tanto agit quibus potest modis, ut a pluribus diligatur, et tanto pluribus eum cupit ostendere; et quem frigidiorem videt, excitat eum quantum potest laudibus illius; si autem contravenientem invenerit, odit in illo vehementer odium dilecti sui, et quibus modis valet, instat ut auferat : quid nos in societate dilectionis Dei agere convenit, quo perfrui, beate vivere est; et a quo habent omnes qui eum diligunt, et quod sunt, et quod eum diligunt, de quo nihil metuimus, ne cuiquam possit cognitus displicere; et qui se vult diligi, non ut sibi aliquid, sed ut eis qui diligunt, æternum præmium conferatur, hoc est ipse quem diligunt? Hinc efficitur, ut inimicos etiam nostros diligamus : non enim eos timemus, quia nobis quod diligimus auferre non possunt; sed miseramur potius, quia tanto magis nos oderunt, quanto ab illo quem diligimus separati sunt. Ad quem si conversi fuerint, et illum tanquam beatificum bonum, et nos tanquam socios tanti boni necesse est ut diligant.

CAPUT XXX.

Proximi nostri, omnes homines, et ipsi Angeli.— Angeli quoque diligendi ut proximi nobis.

XXXI. Oritur [1] autem hoc loco de Angelis nonnulla quæstio. Illo enim fruentes, etiam ipsi beati sunt, quo et nos frui desideramus : et quanto in hac vita fruimur vel per speculum vel in ænigmate, tanto nostram peregrinationem et tolerabilius sustinemus, et ardentius finire cupimus. Sed utrum ad illa duo præcepta etiam dilectio pertineat Angelorum, non irrationabiliter quæri potest. Nam quod nullum hominum exceperit qui præcepit ut proximum diligamus, et ipse in Evangelio Dominus ostendit, et Paulus apostolus. Namque ille cui duo ipsa præcepta protulerat, atque in eis pendere totam Legem Prophetasque dixerat, cum interrogaret eum dicens, « Et quis est meus proximus [2]? » hominem quemdam proposuit descendentem ab Jerusalem in Jericho, incidisse in latrones, et ab eis graviter vulneratum, saucium et semivivum esse derelictum : cui proximum esse non docuit, nisi qui erga illum recreandum atque curandum misericors extitit, ita ut hoc qui interrogaverat, interrogatus ipse fateretur. Cui Dominus ait : « Vade, et tu fac » similiter ; » ut videlicet eum esse proximum intelligamus, cui vel exhibendum est officium misericordiæ, si indiget, vel exhibendum esset, si indigeret. Ex quo est jam consequens, ut etiam ille a quo nobis hoc vicissim exhibendum est, proximus sit noster. Proximi enim no-

[1] 3 Sent. dist. xxviii. cap. Oritur. — [2] Luc. x, 29.

men ad aliquid est, nec quisquam esse proximus nisi proximo potest. Nullum autem exceptum esse cui misericordiæ denegetur officium, quis non videat? quando usque ad inimicos etiam porrectum est eodem Domino dicente : « Diligite inimicos vestros, benefacite iis qui oderunt » vos [1]. »

XXXII. Ita quoque Paulus apostolus docet, cum dicit ; « Nam : Non adulterabis ; Non homicidium facies ; Non » furaberis ; Non concupisces, et si quod est aliud manda- » tum, in hoc sermone recapitulatur : Diliges proximum » tuum tanquam te ipsum. Dilectio proximi malum non » operatur [2]. » Quisquis ergo arbitratur non de omni homine Apostolum præcepisse, cogitur fateri quod absurdissimum et sceleratissimum est, fuisse visum Apostolo, non esse peccatum si quis aut non Christiani, aut inimici adulteraverit uxorem, aut eum occiderit, aut ejus rem concupierit : quod si dementis est dicere, manifestum est omnem hominem proximum esse deputandum, quia erga neminem operandum est malum.

XXXIII. Jamvero si vel cui præbendum est, vel a quo nobis præbendum est officium misericordiæ, recte proximus dicitur ; manifestum est hoc præcepto quo jubemur diligere proximum, etiam sanctos Angelos contineri, a quibus tanta nobis misericordiæ impenduntur officia, quanta multis divinarum Scripturarum locis animadvertere facile est. Ex quo et ipse Deus et Dominus noster proximum se nostrum dici voluit [3]. Nam et se ipsum significat Dominus Jesus Christus opitulatum esse semivivo jacenti in via afflicto et relicto a latronibus. Et Propheta in oratione ait, « Sicut proximum, sicut fratrem nostrum, ita complacebam [4]. » Sed quoniam excellentior ac supra nostram naturam est divina substantia, præceptum quo diligamus

[1] Matth. v, 44.— [2] Rom. XIII, 9, 10.— [3] Luc. x, 36.— [4] Psal. XXXIV, 14.

Deum, a proximi dilectione distinctum est. Ille enim nobis præbet misericordiam propter suam bonitatem, nos autem nobis invicem propter illius : id est ille nostri miseretur ut se perfruamur, nos vero invicem nostri misere-mur ut illo perfruamur.

CAPUT XXXI.

Deus nobis non fruitur, sed utitur.

XXXIV. Quapropter adhuc ambiguum esse videtur, cum dicimus ea re nos perfrui, quam diligimus propter se ipsam, et ea re nobis fruendum esse tantum, qua efficimur beati, cæteris vero utendum. Diligit enim nos Deus, et multum nobis dilectionem ejus erga nos divina Scriptura commendat : quomodo ergo diligit? ut nobis utatur, an ut fruatur? Sed si fruitur, eget bono nostro, quod nemo sanus dixerit. Omne enim bonum nostrum vel ipse, vel ab ipso est; cui autem obscurum vel dubium est, non egere lucem rerum harum nitore quas ipsa illustraverit? Dicit etiam apertissime Propheta, « Dixi Domino : Deus » meus es tu, quoniam bonorum meorum non eges [1]. » Non ergo fruitur nobis, sed utitur. Nam si neque fruitur neque utitur, non invenio quemadmodum diligat.

[1] Psal. xv, 1.

CAPUT XXXII.

Deus homine quomodo utatur.

XXXV. Sed neque sic utitur ut nos[1] : nam nos res quibus utimur ad id referimus, ut Dei bonitate perfruamur; Deus vero ad suam bonitatem usum nostrum refert. Quia enim bonus est, sumus; et in quantum sumus, boni sumus. Porro autem quia etiam justus est, non impune sumus mali : et in quantum mali sumus, in tantum etiam minus sumus. Ille enim summe ac primitus est, qui omnino incommutabilis est, et qui plenissime dicere potuit, « Ego sum qui sum : et, Dices eis : Qui est, misit me » ad vos[2]. » Ut cætera quæ sunt, et nisi ab illo esse non possint, et in tantum bona sint, in quantum acceperunt ut sint. Ille igitur usus qui dicitur Dei, quo nobis utitur, non ad ejus, sed ad nostram utilitatem refertur, ad ejus autem tantummodo bonitatem. Cujus autem nos miseremur, et cui consulimus, ad ejus quidem utilitatem id facimus, eamque intuemur: sed nescio quomodo etiam nostra fit consequens, cum eam misericordiam quam impendimus egenti, sine mercede non relinquit Deus. Hæc autem merces summa est ut ipso perfruamur, et omnes qui eo fruimur, nobis etiam invicem in ipso perfruamur.

[1] Sent. dist. 1. cap. Sed cum. — [2] Exod. III, 14.

CAPUT XXXIII.

Quomodo homine frui conveniat.

XXXVI. Nam si in nobis id facimus, remanemus in via, et spem beatitudinis nostræ in homine vel in Angelo collocamus. Quod et homo superbus et angelus superbus arrogant sibi, atque in se aliorum spem gaudent constitui. Sanctus autem homo et sanctus Angelus etiam fessos nos atque in se acquiescere et remanere cupientes, reficiunt potius, aut eo sumptu quem propter nos, aut illo etiam quem propter se acceperunt, acceperunt tamen : atque ita refectos in illum ire compellunt, quo fruentes pariter beati sumus. Nam et Apostolus clamat, « Numquid Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomine Pauli baptizati estis[1], » et, « Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat, sed qui incrementum dat Deus[2]. » Et Angelus hominem se adorantem monet, ut potius illum adoret[3], sub quo ei Domino etiam ipse conservus est.

XXXVII. Cum autem homine in Deo frueris[4], Deo potius quam homine frueris. Illo enim frueris, quo efficeris beatus; et ad eum te pervenisse lætaberis, in quo spem ponis ut venias. Inde ad Philemonem Paulus, « Ita frater, inquit, ego te fruar in Domino. » Quod si non addidisset : « In Domino, » et « Te fruar » tantum dixisset, in eo constituisset spem beatitudinis suæ. Quanquam etiam vicinissime dicitur frui, cum delectatione uti. Cum enim adest quod diligitur, etiam delecta-

[1] Cor. I, 13. — [2] Apoc. XIX, 10. — [3] I Sent. dist. I. cap. Cum autem. — [4] Philem. V, 20.

tionem secum necesse est gerat : per quam si transieris, eamque ad illud ubi permanendum est, retuleris, uteris ea, et abusive, non proprie diceris frui. Si vero inhæseris atque permanseris, finem in ea ponens lætitiæ tuæ, tunc vere et proprie frui dicendus es : quod non faciendum est nisi in illa Trinitate, id est summo et incommutabili bono.

CAPUT XXXIV.

Prima ad Deum via, Christus.

XXXVIII. Vide quemadmodum cum ipsa Veritas, et Verbum per quod facta sunt omnia, caro factum esset, ut habitaret in nobis, tamen ait Apostolus : « Et si noveramus Christum secundum carnem, sed jam non novimus [1] ». Ille quippe qui non solum pervenientibus possessionem, sed etiam viam præbere se voluit venientibus ad principium viarum, voluit carnem assumere. Unde est etiam illud : « Dominus creavit me in principio viarum » suarum[2]; » ut inde inciperent, qui vellent venire. Apostolus igitur quamvis adhuc ambularet in via, et ad palmam supernæ vocationis sequeretur vocantem Deum, tamen ea quæ retro sunt obliviscens, et in ea quæ ante sunt extentus [3] jam principium viarum transierat, hoc est eo non indigebat, a quo tamen aggrediendum et exordiendum iter est omnibus, qui ad veritatem pervenire, et et in vita æterna permanere desiderant. Sic enim ait. « Ego » sum via et veritas et vita [4], » hoc est, per me venitur, ad me pervenitur, in me permanetur. Cum enim ad ipsum pervenitur, etiam ad Patrem pervenitur; quia per æqua-

[1] 2 Cor. v, 16. — [2] Prov. viii, 22. — [3] Philip. iii, 13.— [4] Joan. xiv, 6.

lem ille cui est æqualis agnoscitur; vinciente et tanquam agglutinante nos Spiritu sancto, quo in summo atque incommutabili bono permanere possimus: Ex quo intelligitur quam nulla res in via tenere nos debeat, quando nec ipse Dominus, in quantum via nostra esse dignatus est, tenere nos voluerit, sed transire; ne rebus temporalibus, quamvis ab illo pro salute nostra susceptis et gestis, hæreamus infirmiter, sed per eas potius curramus alacriter, ut ad eum ipsum, qui nostram naturam a temporalibus liberavit, et collocavit ad dexteram Patris, provehi atque pervehi mereamur.

CAPUT XXXV.

Scripturæ plenitudo finisque amor Dei et proximi.

XXXIX. Omnium igitur quæ dicta sunt, ex quo de rebus tractamus, hæc summa est, ut intelligatur Legis et omnium divinarum Scripturarum plenitudo et finis esse dilectio rei qua fruendum est, et rei quæ nobiscum ea re frui potest; quia ut se quisque diligat, præcepto non opus est [1]. Hoc ergo ut nossemus atque possemus, facta est tota pro salute nostra per divinam providentiam dispensatio temporalis, qua debemus uti, non quasi mansoria quadam dilectione atque delectatione, sed transitoria potius, tanquam viæ, tanquam vehiculorum vel aliorum quorumlibet instrumentorum, aut si quid congruentius dici potest? ut ea quibus ferimur, propter illud ad quod ferimur diligamus.

[1] Rom. XIII, 10.

CAPUT XXXVI ET XXXVII[1].

Interpretatio Scripturæ, licet vitiosa, non est mendax nec perniciose fallax, si modo utilis sit ædificandæ charitati. — Corrigendus tamen interpres qui sic fallitur.

XL. Quisquis igitur Scripturas divinas vel quamlibet earum partem intellexisse sibi videtur, ita ut eo intellectu non ædificet istam geminam charitatem Dei et proximi, nondum intellexit. Quisquis vero talem inde sententiam duxerit, ut huic ædificandæ charitati sit utilis, nec tamen hoc dixerit, quod ille quem legit eo loco sensisse probabitur, non perniciose fallitur, nec omnino mentitur. Inest quippe in mentiente voluntas falsa dicendi : et ideo multos invenimus, qui mentiri velint ; qui autem falli, neminem. Cum igitur hoc sciens homo faciat, illud nesciens patiatur, satis in una eademque re apparet illum, qui fallitur, eo qui mentitur esse meliorem : quandoquidem pati melius est iniquitatem, quam facere : omnis autem, qui mentitur, iniquitatem facit ; et si cuiquam videtur utile aliquando esse mendacium, potest videri utilem aliquando esse iniquitatem. Nemo enim mentiens, in eo quod mentitur, servat fidem : nam hoc utique vult, ut cui mentitur fidem sibi habeat, quam tamen ei mentiendo non servat : omnis autem fidei violator, iniquus est. Aut igitur iniquitas aliquando utilis est, quod fieri non potest ; aut mendacium semper inutile est.

[1] Hæc duo capita colliguntur propter similitudinem argumenti. In veteribus editis incipit xxxvii ad : Asserendo enim, etc.

XLI. Sed quisquis in Scripturis aliud sentit quam ille qui scripsit, illis non mentientibus fallitur: sed tamen, ut dicere cœperam, si ea sententia fallitur, qua ædificet charitatem, quæ finis præcepti est[1], ita fallitur, ac si quisquam errore deserens viam, eo tamen per agrum pergat, quo etiam via illa perducit. Corrigendus est tamen et quam sit utilius viam non deserere, demonstrandum est, ne consuetudine deviandi etiam in transversum aut perversum ire cogatur. Asserendo enim temere quod ille non sensit, quem legit, plerumque incurrit in alia, quæ illi sententiæ contexere nequeat: quæ si vera et certa esse consentit, illud non possit verum esse quod senserat, sitque in eo, nescio quomodo, ut amando sententiam suam, Scripturæ incipiat offensior esse quam sibi. Quod malum si serpere siverit, evertetur ex eo. « Per fidem enim ambulamus, non per » speciem[2]; » titubabit autem fides, si divinarum Scripturarum vacillat auctoritas: porro fide titubante, charitas etiam ipsa languescit. Nam si a fide quisque ceciderit, a charitate etiam necesse est cadat: non enim potest diligere quod esse non credit: porro si et credit et diligit, bene agendo et præceptis morum bonorum obtemperando efficit, ut etiam speret se ad id quod diligit esse venturum. Itaque tria hæc sunt, quibus et scientia omnis et prophetia militat, fides, spes, charitas.

[1] I Tim. I, 5. — [2] 2 Cor. V, 7.

CAPUT XXXVIII.

Charitas perpetuo manet.

XLII. Sed fidei succedit species, quam videbimus; et spei succedit beatitudo ipsa, ad quam perventuri sumus: charitas autem etiam istis decedentibus augebitur potius. Si enim credendo diligimus quod nondum videmus, quanto magis cum videre cœperimus? et si sperando diligimus quo nondum pervenimus, quanto magis cum pervenerimus? Inter temporalia quippe atque æterna hoc interest, quod temporale aliquid plus diligitur antequam habeatur, vilescit autem cum advenerit; non enim satiat animam, cui vera est et certa sedes æternitas: æternum autem ardentius diligitur adeptum, quam desideratum: nulli enim desideranti conceditur plus de illo existimare quam se habet, ut ei vilescat cum minus invenerit; sed quantum quisque veniens existimare potuerit, plus perveniens inventurus est.

CAPUT XXXIX.

Scripturis non indiget homo fide, spe et charitate instructus.

XLIII. Homo itaque fide, spe et charitate subnixus, eaque inconcusse retinens, non indiget Scripturis nisi ad alios instruendos. Itaque multi per hæc tria etiam in soli-

tudine sine codicibus vivunt. Unde in illis arbitror jam impletum esse quod dictum est : « Sive prophetiæ evacua- » buntur, sive linguæ cessabunt sive scientia evacuabitur[1]. » Quibus tamen quasi machinis tanta fidei, spei et charitatis in eis surrexit instructio, ut perfectum aliquid tenentes, ea quæ sunt ex parte non quærant : perfectum sane, quantum in hac vita potest ; nam in comparatione futuræ vitæ nullius justi et sancti est vita ista perfecta. Ideo « Manent, » inquit, fides, spes, charitas, tria hæc : major autem horum » est charitas[2] : » quia et cum quisque ad æterna pervenerit duobus istis decedentibus, charitas auctior et certior permanebit.

CAPUT XL.

Qualem lectorem Scriptura postulet.

XLIV. QUAPROPTER cum quisque cognoverit finem præcepti esse charitatem, de corde puro et conscientia bona et fide non ficta, omnem intellectum divinarum Scripturarum ad ista tria relaturus, ad tractationem illorum librorum securus accedat. Cum enim diceret, « Charitas, » addidit, « De corde puro ; » ut nihil aliud quam id quod diligendum est, diligatur. « Conscientiam vero bonam » conjunxit propter spem : ille enim se ad id quod credit et diligit perventurum esse desperat, cui malæ conscientiæ scrupulus inest. Tertio, « Et fide, inquit, non ficta[3]. » Si enim fides nostra mendacio caruerit, tunc et non diligimus quod non est diligendum, et recte vivendo id speramus, ut nullo modo spes nostra fallatur. Propterea de rebus

[1] I Cor. XIII, 8. — [2] Ibid. 13. — [3] I Tim. I, 5.

continentibus fidem, quantum pro tempore satis esse arbitratus sum, dicere volui, quia in aliis voluminibus, sive per alios, sive per nos multa jam dicta sunt. Modus itaque sit iste libri hujus. Cætera de signis, quantum Dominus dederit, disseremus.

LIBER II.

JAM DE SIGNIS VERBISQUE SCRIPTURÆ SACRÆ SERMONEM INSTITUIT AUGUSTINUS, OSTENDITQUE HUJUS GERMANUM SENSUM PLERUMQUE IDEO NON PERCIPI, QUIA SIGNA ILLA AUT IGNOTA SUNT, AUT AMBIGUA. QUARE RECENSITO IMPRIMIS DIVINORUM LIBRORUM CANONE, DECLARARE PERGIT QUARUM POTISSIMUM LINGUARUM PERITIA, QUÆNAMVE DISCIPLINÆ AC SCIENTIÆ CONFERANT AD ILLAM SIGNORUM IGNORANTIAM REMOVENDAM. UBI DATA OCCASIONE DE REPUDIANDIS SUPERSTITIOSIS ARTIBUS ET DOCTRINIS STRICTIM, SED PROFUNDE DISPUTAT. QUEMADMODUM ETIAM ANIMO COMPARATUS IS ESSE DEBEAT, QUI OPERAM STUDIO SCRIPTURARUM NAVATURUS SIT, DECLARAT SUB INITIUM ET AD FINEM LIBRI.

CAPUT I.

Signum quid et quotuplex.

I. QUONIAM[1] de rebus cum scriberem, præmisi commonens ne quis in eis attenderet nisi quod sunt, non etiamsi quid aliud præter se significant; vicissim de signis disserens hoc dico, ne quis in eis attendat quod sunt, sed potius quod signa sunt, id est, quod significant. Signum est enim res præter speciem, quam ingerit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire: sicut vestigio viso, transisse animal cujus vestigium est, cogitamus: et fumo viso, ignem subesse cognoscimus; et voce animantis audita, affectionem animi ejus advertimus; et tuba sonante, milites vel progredi se, vel regredi, et si quid aliud pugna postulat, oportere noverunt.

[1] Vide D. Guillon, tom. XXI. pag. 92-96.

II. Signorum igitur alia sunt naturalia, alia data. Naturalia sunt, quæ sine voluntate atque ullo appetitu significandi, præter se aliquid aliud ex se cognosci faciunt, sicuti est fumus significans ignem. Non enim volens significare id facit, sed rerum expertarum animadversione et notatione cognoscitur ignem subesse, etiamsi fumus solus appareat. Sed et vestigium transeuntis animantis ad hoc genus pertinet : et vultus irati seu tristis affectionem animi significat, etiam nulla ejus voluntate qui aut iratus aut tristis est ; aut si quis alius motus animi vultu indice proditur, etiam nobis non id agentibus ut prodatur. Sed de hoc toto genere nunc disserere non est propositum. Quoniam tamen incidit in partitionem nostram, præteriri omnino non potuit, atque id hactenus notatum esse suffecerit.

CAPUT II.

De quo signorum genere hic tractandum.

III. Data vero signa sunt, quæ sibi quæque viventia invicem dant ad demonstrandos, quantum possunt, motus animi sui, vel sensa, aut intellecta quælibet. Nec ulla causa est nobis significandi, id est signi dandi, nisi ad depromendum et trajiciendum in alterius animum id quod animo gerit is qui signum dat. Horum igitur signorum genus, quantum ad homines attinet, considerare atque tractare statuimus; quia et signa divinitus data, quæ in Scripturis sanctis continentur, per homines nobis indicata sunt, qui ea conscripserunt. Habent etiam bestiæ quædam inter se signa, quibus produnt appetitum animi

sui. Nam et gallus gallinaceus, reperto cibo, dat signum vocis gallinæ ut accurrat: et columbus gemitu columbam vocat, vel ab ea vicissim vocatur; et multa hujusmodi animadverti solent. Quæ utrum sicut vultus aut dolentis clamor sine significandi voluntate sequantur motum animi, an vere ad significandum dentur, alia quæstio est, et ad rem quæ agitur non pertinet: quam partem ab hoc opere tanquam non necessariam removemus.

CAPUT III.

Inter signa principatum obtinent verba.

IV. Signorum igitur, quibus inter se homines sua sensa communicant, quædam pertinent ad oculorum sensum, pleraque ad aurium, paucissima ad cæteros sensus. Nam cum innuimus, non damus signum nisi oculis ejus, quem volumus per hoc signum voluntatis nostræ participem facere. Et quidam motu manuum pleraque significant: et histriones omnium membrorum motibus dant signa quædam scientibus, et cum oculis eorum quasi fabulantur: et vexilla draconesque militares per oculos insinuant voluntatem ducum: et sunt hæc omnia quasi quædam verba visibilia. Ad aures autem quæ pertinent, ut dixi, plura sunt, in verbis maxime. Nam et tuba et tibia et cithara dant plerumque, non solum suavem, sed etiam significantem sonum. Sed hæc omnia signa verbis comparata paucissima sunt. Verba enim prorsus inter homines obtinuerunt principatum significandi quæcumque animo concipiuntur, si ea quisque prodere velit. Nam et odore unguenti Dominus, quo perfusi sunt pedes ejus, signum

aliquod dedit[1] : et sacramento corporis et sanguinis sui prægustato, significavit quod voluit : et cum mulier tangendo fimbriam vestimenti ejus[2], salva facta est, nonnihil significat. Sed innumerabilis multitudo signorum, quibus suas cogitationes homines exerunt, in verbis constituta est. Nam illa signa omnia, quorum genera breviter attigi, potui verbis enuntiare; verba vero illis signis nullo modo possem.

CAPUT IV.

Unde litteræ.

V. Sed quia verberato aëre statim transeunt, nec diutius manent quam sonant, instituta sunt per litteras signa verborum. Ita voces oculis ostenduntur, non per se ipsas, sed per signa quædam sua. Ista igitur signa non potuerunt communia esse omnibus gentibus, peccato quodam dissensionis humanæ, cum ad se quisque principatum rapit. Cujus superbiæ signum est erecta illa turris in cœlum[3], ubi homines impii non solum animos, sed etiam voces dissonas habere meruerunt.

[1] Joan. xii, 3. et Matth. xxvi, 6. — [2] Matth. ix, 21. — [3] Gen. xi, 7.

CAPUT V.

Diversitas linguarum.

VI. Ex quo factum est, ut etiam Scriptura divina, qua tantis morbis humanarum voluntatum subvenitur, ab una lingua profecta, qua oportune potuit per orbem terrarum disseminari, per varias interpretum linguas longe lateque diffusa innotesceret gentibus ad salutem : quam legentes nihil aliud appetunt quam cogitationes voluntatemque illorum, a quibus conscripta est, invenire, et per illas voluntatem Dei, secundum quam tales homines locutos credimus.

CAPUT VI.

Obscuritas Scripturæ in tropis et figuris quorsum utilis.

VII. Sed multis et multiplicibus obscuritatibus et ambiguitatibus decipiuntur qui temere legunt, aliud pro alio sentientes ; quibusdam autem locis quid vel falso suspicentur non inveniunt, ita obscure quædam dicta densissimam caliginem obducunt. Quod totum provisum divinitus esse non dubito, ad edomandam labore superbiam, et intellectum a fastidio revocandum, cui facile investigata plerumque vilescunt. Quid enim est quæso, quod si quisquam dicat sanctos esse homines atque per-

fectos, quorum vita et moribus Christi Ecclesia de quibuslibet superstitionibus præcidit eos qui ad se veniunt, et imitatione bonorum sibimet quodammodo incorporat : qui boni fideles et veri Dei servi deponentes onera sæculi ad sanctum baptismi lavacrum venerunt, atque inde ascendentes conceptione sancti Spiritus fructum dant geminæ charitatis, id est, Dei et proximi : quid est ergo quod si hæc quisque dicat, minus delectat audientem, quam si ad eumdem sensum locum illum exponat de Canticis Canticorum, ubi dictum est Ecclesiæ, cum tanquam pulchra quædam fœmina laudaretur, « Dentes tui sicut grex » detonsarum, ascendens de lavacro ; quæ omnes gemi- » nos creant, et non est sterilis in eis[1] ? » Num aliud homo discit, quam cum illud planissimis verbis, sine similitudinis hujus adminiculo audiret? Et tamen nescio quomodo suavius intueor sanctos, cum eos quasi dentes Ecclesiæ video præcidere ab erroribus homines, atque in ejus corpus emollita duritia quasi demorsos mansosque transferre. Oves etiam jocundissime agnosco detonsas, oneribus sæcularibus tanquam velleribus positis, et ascendentes de lavacro, id est, de baptismate, creare omnes geminos, id est, duo præcepta dilectionis, et nullam esse ab isto sancto fructu sterilem video.

VIII. Sed quare suavius videam, quam si nulla de divinis libris talis similitudo promeretur, cum res eadem sit eademque cognitio, difficile est dicere, et alia quæstio est. Nunc tamen nemo ambigit, et per similitudines, libentius quæque cognosci, et cum aliqua difficultate quæsita multo gratius inveniri. Qui enim prorsus non inveniunt quod quærunt, fame laborant : qui autem non quærunt quia in promptu habent, fastidio sæpe marcescunt : in utroque autem languor cavendus est. Magnifice igitur

[1] Cant. IV. 2.

et salubriter Spiritus sanctus ita Scripturas sanctas modificavit, ut locis apertioribus fami occurreret, obscurioribus autem fastidia detergeret. Nihil enim fere de illis obscuritatibus eruitur, quod non planissime dictum alibi reperiatur.

CAPUT VII.

Gradus ad sapientiam juxta Isaïæ XI, 2. *Primus, timor. — Secundus, pietas. — Tertius, scientia. — Quartus, fortitudo. — Quintus, consilium. — Sextus, purgatio cordis. — Septimus, gradus seu finis sapientiæ.*

IX. Ante omnia igitur opus est Dei timore converti ad cognoscendam ejus voluntatem, quid nobis appetendum fugiendumque præcipiat. Timor autem iste, cogitationem de nostra mortalitate et de futura morte necesse est incutiat, et quasi clavatis carnibus omnes superbiæ motus ligno crucis affigat. Deinde mitescere opus est pietate, neque contradicere divinæ Scripturæ sive intellectæ, si aliqua vitia nostra percutit, sive non intellectæ, quasi nos melius sapere meliusque præcipere possimus; sed cogitare potius et credere id esse melius et verius quod ibi scriptum est, etiamsi lateat, quam id quod nos per nosmetipsos sapere possumus.

X. Post istos duos gradus timoris atque pietatis ad tertium venitur, scientiæ gradum, de quo nunc agere institui. Nam in eo se exercet omnis divinarum Scripturarum studiosus, nihil in eis aliud inventurus quam diligendum esse Deum propter Deum, et proximum propter

Deum : et illum quidem ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente diligere; proximum vero tanquam se ipsum, id est, ut tota proximi, sicut etiam nostri, dilectio referatur in Deum[1]. De quibus duobus præceptis, cum de rebus ageremus, libro superiore tractavimus. Necesse est ergo, ut primo se quisque in Scripturis inveniat amore hujus sæculi, hoc est, temporalium rerum implicatum, longe sejunctum esse a tanto amore Dei et tanto amore proximi, quantum Scriptura ipsa præscribit. Tum vero ille timor quo cogitat de judicio Dei, et illa pietas qua non potest nisi credere et cedere auctoritati sanctorum librorum, cogit eum se ipsum lugere. Nam ista scientia bonæ spei hominem non se jactantem, sed lamentantem facit : quo affectu impetrat sedulis precibus consolationem divini adjutorii, ne desperatione frangatur, et esse incipit in quarto gradu, hoc est fortitudinis, quo esuritur et sititur justitia. Hoc enim affectu ab omni mortifera jocunditate rerum transeuntium sese extrahit, et inde se avertens convertit ad dilectionem æternorum, incommutabilem scilicet unitatem eamdemque Trinitatem.

XI. Quam ubi aspexerit, quantum potest, in longinqua radiantem, suique aspectus infirmitate sustinere se illam lucem non posse persenserit, in quinto gradu, hoc est, in consilio misericordiæ purgat animam tumultuantem quodammodo atque obstrepentem sibi de appetitu inferiorum conceptis sordibus. Hic vero se in dilectione proximi gnaviter exercet, in eaque perficitur, et spe jam plenus atque integer viribus, cum pervenerit usque ad inimici dilectionem, ascendit in sextum gradum, ubi jam ipsum oculum purgat, quo videri Deus potest, quantum potest ab iis, qui huic sæculo moriuntur quantum possunt. Nam in tantum vident, in quantum moriuntur

[1] Matth. XXII, 37-40.

huic sæculo ; in quantum autem huic vivunt, non vident. Et ideo quamvis jam certior, et non solum tolerabilior, sed etiam jocundior species lucis illius incipiat apparere : in ænigmate adhuc tamen et per speculum videri dicitur[1], quia magis per fidem quam per speciem ambulatur[2], cum in hac vita peregrinamur, quamvis conversationem habeamus in cœlis[3]. In hoc autem gradu ita purgat oculum cordis, ut veritati ne ipsum quidem præferat aut conferat proximum ; ergo nec se ipsum, quia nec illum quem diligit sicut se ipsum. Erit ergo iste sanctus tam simplici corde atque mundato, ut neque hominibus placendi studio detorqueatur a vero, nec respectu devitandorum quorumlibet incommodorum suorum, quæ adversantur huic vitæ. Talis filius ascendit ad sapientiam, quæ ultima et septima est, quia pacatus tranquillusque perfruitur. « Initium » enim sapientiæ timor Domini[4]. » Ab illo enim usque ad ipsam per hos gradus tenditur, et venitur.

CAPUT VIII.

Libri canonici.

XII. Sed nos ad tertium illum gradum considerationem referamus, de quo disserere quod Dominus suggesserit, atque tractare instituimus. Erit igitur divinarum Scripturarum solertissimus indagator, qui primo totas legerit, notasque habuerit, et si nondum intellectu, jam tamen lectione, duntaxat eas quæ appellantur Canonicæ. Nam cæteras securius leget fide veritatis instructus, ne præoc-

[1] I Cor. XIII, 12 — [2] 2 Id. V, 7. — [3] Philip. III, 20. — [4] Psal. CX, 10. Prov. I, 7, et IX, 10 ; item Eccli. I, 16.

cupent imbecillem animum, et periculosis mendaciis atque phantasmatis eludentes præjudicent aliquid contra sanam intelligentiam. In canonicis autem Scripturis Ecclesiarum catholicarum quamplurium auctoritatem sequatur, inter quas sane illæ sint, quæ apostolicas Sedes habere et Epistolas accipere meruerunt. Tenebit igitur hunc modum in Scripturis canonicis, ut eas quæ ab omnibus accipiuntur Ecclesiis catholicis, præponat eis quas quædam non accipiunt : in eis vero quæ non accipiuntur ab omnibus, præponat eas quas plures gravioresque accipiunt, eis quas pauciores minorisque auctoritatis Ecclesiæ tenent. Si autem alias invenerit a pluribus, alias a gravioribus haberi, quanquam hoc facile invenire non possit, æqualis tamen auctoritatis eas habendas puto.

XIII. Totus autem canon Scripturarum, in quo istam considerationem versandam dicimus, his libris continetur : Quinque Moyseos, id est Genesi, Exodo, Levitico, Numeris, Deuteronomio; et uno libro Jesu Nave, uno Judicum, uno libello qui appellatur Ruth, qui magis ad Regnorum principium videtur pertinere; deinde quatuor Regnorum et duobus Paralipomenon consequentibus, sed quasi a latere adjunctis simulque pergentibus. Hæc est historia, quæ sibimet annexa tempora continet, atque ordinem rerum : sunt aliæ tanquam ex diviso ordine, quæ neque huic ordini, neque inter se connectuntur, sicut est, Job, et Tobias, et Ester, et Judith, et Machabæorum libri duo, et Esdræ duo, qui magis subsequi videntur ordinatam illam historiam usque ad Regnorum vel Paralipomenon terminatam : deinde Prophetæ in quibus David unus liber Psalmorum; et Salomonis tres, Proverbiorum, Cantica Canticorum, et Ecclesiastes. Nam illi duo libri, unus qui Sapientia, et alius qui Ecclesiasticus inscribitur, de quadam similitudine Salomonis esse

dicuntur : nam Jesus Sirach (10) conscripsisse constantissime perhibetur [1], qui tamen, quoniam in auctoritatem recipi meruerunt, inter propheticos numerandi sunt. Reliqui sunt eorum libri, qui proprie Prophetæ appellantur, duodecim Prophetarum libri singuli, qui connexi sibimet, quoniam nunquam sejuncti sunt, pro uno habentur : quorum Prophetarum nomina sunt hæc, Osee, Joël, Amos, Abdias, Jonas, Michæas, Nahum, Habacuc, Sophonias, Aggæus, Zacharias, Malachias : deinde quatuor Prophetæ sunt majorum voluminum, Isaïas, Jeremias, Daniel, Ezechiel. His quadraginta quatuor libris; Testamenti Veteris terminatur auctoritas [2]. Novi autem, quatuor libris Evangelii, secundum Matthæum, secundum Marcum, secundum Lucam, secundum Joannem : quatuordecim Epistolis Pauli apostoli, ad Romanos, ad Corinthios duabus, ad Galatas, ad Ephesios, ad Philippenses, ad Thessalonicenses duabus, ad Colossenses, ad Timotheum duabus, ad Titum, ad Philemonem, ad Hebræos; Petri duabus; tribus Joannis; una Jacobi; Actibus Apostolorum libro uno, et Apocalypsi Joannis libro uno.

CAPUT IX.

Qua ratione vacandum studio Scripturæ.

XIV. In his omnibus libris timentes Deum et pietate mansueti, quærunt voluntatem Dei. Cujus operis et laboris prima observatio est, ut diximus, nosse istos libros, etsi nondum ad intellectum, legendo tamen vel mandare memoriæ, vel omnino incognitos non habere. Deinde illa

[1] 2 Retract. cap. IV, n. 2. — [2] Ibid.

quæ in eis aperte posita sunt, vel præcepta vivendi, vel regulæ credendi, solertius diligentiusque investiganda sunt : quæ tanto quisque plura invenit, quanto est intelligentiæ capacior. In iis enim, quæ aperte in Scripturis posita sunt, inveniuntur illa omnia quæ continent fidem, moresque vivendi, spem scilicet atque charitatem, de quibus libro superiore tractavimus. Tum vero facta quadam familiaritate cum ipsa lingua divinarum Scripturarum, in ea quæ obscura sunt aperienda et discutienda pergendum est, ut ad obscuriores locutiones illustrandas de manifestioribus sumantur exempla, et quædam certarum sententiarum testimonia dubitationem incertis auferant. In qua re memoria valet plurimum : quæ si defuerit, non potest his præceptis dari.

CAPUT X.

Scripturam contingit non intelligi ob ignota signa, vel ambigua.

XV. Duabus autem causis non intelliguntur quæ scripta sunt; si aut ignotis, aut ambiguis signis obteguntur. Sunt autem signa vel propria vel translata. Propria dicuntur, cum his rebus significandis adhibentur, propter quas sunt instituta, sicut dicimus bovem, cum intelligimus pecus, quod omnes nobiscum latinæ linguæ homines hoc nomine vocant. Translata sunt, cum et ipsæ res, quas propriis verbis significamus, ad aliud aliquid significandum usurpantur, sicut dicimus bovem, et per has duas syllabas intelligimus pecus, quod isto nomine appellari solet : sed rursus per illud pecus intelligimus Evan-

gelistam, quem significavit Scriptura, interpretante Apostolo; dicens: « Bovem triturantem non infrenabis [1]. »

CAPUT XI.

Ut ignorantia signorum tollatur, necessaria est linguarum cognitio, ac præsertim græcæ et hebrææ.

XVI. Contra ignota signa propria, magnum remedium est linguarum cognitio. Et latinæ quidem linguæ homines, quos nunc instruendos suscepimus; duabus aliis ad Scripturarum divinarum cognitionem opus habent hebræa scilicet et græca, ut ad exemplaria præcedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit latinorum interpretum infinita varietas. Quanquam et hebræa verba non interpretata sæpe inveniamus in libris, sicut « Amen, et » Halleluia, et Racha, et Hosanna, » et si qua sunt alia; quorum partim propter sanctiorem auctoritatem, quamvis interpretari potuissent, servata est antiquitas, sicut est « Amen, et Halleluia; » partim vero in aliam linguam transferri non potuisse dicuntur, sicut alia duo quæ posuimus. Sunt enim quædam verba certarum linguarum, quæ in usum alterius linguæ per interpretationem transire non possint. Et hoc maxime interjectionibus accidit, quæ verba motum animi significant potius quam sententiæ conceptæ ullam particulam: nam et hæc duo talia esse perhibentur: dicunt enim « Racha » indignantis esse vocem, « Hosanna » lætantis. Sed non propter hæc pauca, quæ notare atque interrogare facillimum est, sed propter

[1] Cor. IX 10.

diversitates, ut dictum est, interpretum, illarum linguarum est cognitio necessaria. Qui enim Scripturas ex hebræa lingua in græcam verterunt, numerari possunt, latini autem interpretes nullo modo. Ut enim cuique primis fidei temporibus in manus venit codex græcus, et aliquantulum facultatis sibi utriusque linguæ habere videbatur, ausus est interpretari.

CAPUT XII.

Diversitas interpretationum utilis. — Ex verborum ambiguitate ut accidit error interpretum.

XVII. Quæ quidem res plus adjuvit intelligentiam, quam impedivit, si modo legentes non sint negligentes. Nam nonnullas obscuriores sententias plurium codicum sæpe manifestavit inspectio, sicut illud Isaïæ prophetæ unus interpres ait: « Et domesticos seminis tui ne despe» xeris [1]: » alius autem ait: « Et carnem tuam ne despe» xeris: » uterque sibimet invicem attestatus est. Namque alter ex altero exponitur, quia et caro posset accipi proprie, ut corpus suum quisque ne despiceret, se putaret admonitum; et domestici seminis translate, Christiani possent intelligi, ex eodem verbi semine nobiscum spiritaliter nati: nunc autem collato interpretum sensu, probabilior occurrit sententia proprie de consanguineis non despiciendis esse præceptum, quoniam domesticos seminis cum ad carnem retuleris, consanguinei potissimum occurrunt: unde esse arbitror illud Apostoli quod ait: « Si quo modo ad æmulationem adducere potuero carnem

[1] Isaï. LVIII, 7.

» meam, ut salvos faciam aliquos ex illis[1]; » id est ut æmulando eos, qui crediderant, et ipsi crederent. Carnem enim suam dixit Judæos, propter consanguinitatem. Item illud ejusdem Isaiæ prophetæ, « Nisi credideritis, » non intelligetis[2]; » alius interpretatus est, « Nisi crediderítis, non permanebitis : » quis horum verba secutus sit, nisi exemplaria linguæ præcedentis legantur, incertum est. Sed tamen ex utroque magnum aliquid insinuatur scienter legentibus. Difficile est enim ita diversos a se interpretes fieri, ut non se aliqua vicinitate contingant. Ergo quoniam intellectus in specie sempiterna est, fides vero in rerum temporalium quibusdam cunabulis quasi lacte alit parvulos, nunc autem per fidem ambulamus[3]. Non per speciem, nisi autem per fidem ambulaverimus, ad speciem pervenire non poterimus quæ non transit, sed permanet per intellectum purgatum nobis cohærentibus veritati : propterea ille ait : « Nisi credideritis, non permanebitis : » ille vero, « Nisi credideritis, » non intelligetis. »

XVIII. Et ex ambiguo linguæ præcedentis plerumque interpres fallitur, cui non bene nota sententia est, et eam significationem transfert, quæ a sensu scriptoris penitus aliena est : sicut quidam codices habent, « Acuti pedes » eorum ad effundendum sanguinem : ὀξὺς enim et acutum apud Græcos et velocem significat. Ille ergo vidit sententiam, qui transtulit, « Veloces pedes eorum ad » effundendum sanguinem, » ille autem alius ancipiti signo in aliam partem raptus erravit. Et talia quidem non obscura, sed falsa sunt, quorum alia conditio est : non enim intelligendos, sed emendandos tales codices potius præcipiendum est. Hinc est etiam illud, quoniam μόσχος græce vitulus dicitur, μοσχεύματα quidam non intellexerunt esse

[1] Rom. xi, 14. — [2] Isa. vii, 9. — [3] 2 Cor. v, 7. — [4] Psal. xiii, 3.

« Plantationes, » et « Vitulamina » interpretati sunt : qui error tam multos codices præoccupavit, ut vix inveniatur aliter scriptum; et tamen sententia manifestissima est, quia clarescit consequentibus verbis : namque « Adulte- » rinæ plantationes non dabunt radices altas[1], » convenientius dicitur quam vitulamina, quæ pedibus in terra gradiuntur, et non hærent radicibus. Hanc translationem in eo loco etiam cætera contexta custodiunt.

CAPUT XIII.

Interpretationis vitium unde emendari possit.

XIX. Sed quoniam et quæ sit ipsa sententia, quam plures interpretes pro sua quisque facultate atque judicio conantur eloqui, non apparet, nisi in ea lingua inspiciatur quam interpretantur; et plerumque a sensu auctoris devius aberrat interpres, si non si doctissimus; aut linguarum illarum, ex quibus in latinam Scriptura pervenit, petenda cognitio est, aut habendæ interpretationes eorum, qui se verbis nimis obstrinxerunt; non quia sufficiunt, sed ut ex eis veritas vel error detegatur aliorum, qui non magis verba quam sententias interpretando sequi maluerunt. Nam non solum verba singula, sed etiam locutiones sæpe transferuntur, quæ omnino in latinæ linguæ usum, si quis consuetudinem veterum, qui latine locuti sunt, tenere voluerit, transire non possunt. Quæ aliquando intellectui nihil adimunt, sed offendunt tamen eos, qui plus delectantur rebus, cum etiam in earum signis sua quædam servatur integritas. Nam solœcismus qui dicitur,

[1] Sap. IV. 3.

nihil aliud est quam cum verba non ea lege sibi coaptantur, qua coaptaverunt qui priores nobis non sine auctoritate aliqua locuti sunt. Utrum enim inter homines, an inter hominibus dicatur, ad rerum non pertinet cognitorem. Item barbarismus quid aliud est, nisi verbum non eis litteris vel sono enuntiatum, quo ab eis qui latine ante nos locuti sunt, enuntiari solet? Utrum enim ignoscere producta an correpta tertia syllaba dicatur, non multum curat qui peccatis suis Deum ut ignoscat petit, quolibet modo illud verbum sonare potuerit. Quid est ergo integritas locutionis, nisi alienæ consuetudinis conservatio loquentium veterum auctoritate firmatæ.

XX. Sed tamen eo magis inde offenduntur homines, quo infirmiores sunt; et eo sunt infirmiores, quo doctiores videri volunt, non rerum scientia qua ædificamur, sed signorum qua non inflari omnino difficile est, cum et ipsa rerum scientia sæpe cervicem erigat, nisi dominico reprimatur jugo. Quid enim obest intellectori, quod ita scriptum est, « Quæ est terra, in qua isti insidunt super eam, » si bona est an nequam; et quæ sunt civitates, in quibus » ipsi habitant in ipsis [1]? » Quam locutionem magis alienæ linguæ esse arbitror, quam sensum aliquem altiorem. Illud etiam quod jam auferre non possumus de ore cantantium populorum, « Super ipsum autem floriet sanctificatio mea [2]. » nihil profecto sententiæ detrahit: auditor tamen peritior mallet hoc corrigi, ut non « Floriet, » sed « Florebit » diceretur: nec quidquam impedit correctionem nisi consuetudo cantantium. Ista ergo facile etiam contemni possunt, si quis ea cavere noluerit, quæ sano intellectui nihil detrahunt. At vero illud quod ait Apostolus, « Quod stultum est Dei, » sapientius est hominibus; et quod infirmum est Dei, » fortius est hominibus [3]: » si quis in eo græcam locutio-

[1] Num. XIII, 20. — [2] Psal. CXXXI, 18. — [3] I Cor. I, 25.

nem servare voluisset, ut diceret : « Quod stultum est Dei, » sapientius est hominum ; et quod infirmum est Dei, for» tius est hominum ; » iret quidem vigilantis lectoris intentio in sententiæ veritatem, sed tamen aliquis tardior aut non intelligeret, aut etiam perverse intelligeret. Non enim tantum vitiosa locutio est in latina lingua talis, verum et in ambiguitatem cadit, ut quasi hominum stultum vel hominum infirmum sapientius vel fortius videatur esse quam Dei. Quanquam et illud, « Sapientius est hominibus, » non caret ambiguo, etiamsi solœcismo caret. Utrum enim his hominibus ab eo quod est « Huic homini, » an his hominibus ab eo quod est « Ab hoc homine » dictum sit, non apparet nisi illuminatione sententiæ. Melius itaque dicitur : « Sapientius est quam homines, et fortius est » quam homines. »

CAPUT XIV.

Ignoti verbi et ignotæ locutionis unde eruenda cognitio.

XXI. De ambiguis autem signis post loquemur, nunc de incognitis agimus, quorum duæ formæ sunt, quantum ad verba pertinet. Namque aut ignotum verbum facit hærere lectorem, aut ignota locutio. Quæ si ex alienis linguis veniunt, aut quærenda sunt ab earum linguarum hominibus, aut eædem linguæ, si et otium est et ingenium, ediscendæ, aut plurium interpretum consulenda collatio est. Si autem ipsius linguæ nostræ aliqua verba locutionesque ignoramus, legendi consuetudine audiendique innotescunt. Nulla sane sunt magis mandanda me-

moriæ quam illa verborum locutionumque genera, quæ ignoramus, ut cum vel peritior occurrerit, de quo quæri possint, vel talis lectio quæ vel ex præcedentibus, vel consequentibus, vel utrisque ostendat, quam vim habeat, quidve significet quod ignoramus, facile adjuvante memoria, possimus advertere et discere. Quanquam tanta est vis consuetudinis etiam ad discendum, ut qui in Scripturis sanctis quodam modo nutriti educatique sunt, magis alias locutiones mirentur, easque minus latinas putent, quam illas quas in Scripturis didicerunt, neque in latinæ linguæ auctoribus reperiuntur. Plurimum hic quoque juvat interpretum numerositas collatis codicibus inspecta atque discussa; tantum absit falsitas, nam codicibus emendandis primitus debet invigilare solertia eorum, qui Scripturas divinas nosse desiderant, ut emendatis non emendati cedant, ex uno duntaxat interpretationis genere venientes.

CAPUT XV.

Commendatur itala versio latina, et græca LXX. interpretum.

XXII. In ipsis autem interpretationibus itala cæteris præferatur: nam est verborum tenacior cum perspicuitate sententiæ. Et latinis quibuslibet emendandis, Græci adhibeantur, in quibus Septuaginta interpretum, quod ad Vetus Testamentum attinet, excellit auctoritas: qui jam per omnes peritiores Ecclesias tanta præsentia sancti Spiritus interpretati esse dicuntur, ut os unum tot ho-

[1] Vide lib. xviii, c. 43 de Civitate Dei.

minum fuerit. Qui si ut fertur, multique non indigni fide prædicant, singuli cellis etiam singulis separati cum interpretati essent, nihil in alicujus eorum codice inventum est, quod non iisdem verbis eodemque verborum ordine inveniretur in cæteris, quis huic auctoritati conferre aliquid, nedum præferre audeat? Si autem contulerunt ut una omnium communi tractatu judicioque vox fieret, nec sic quidem quemquam unum hominem qualibet peritia ad emendandum tot seniorum doctorumque consensum aspirare oportet, aut decet. Quamobrem etiamsi aliquid aliter in hebræis exemplaribus invenitur quam isti posuerunt, cedendum esse arbitror divinæ dispensationi, quæ per eos facta est, ut libri quos gens Judæa cæteris populis, vel religione vel invidia prodere nolebat, credituris per Dominum gentibus ministra regis Ptolomæi potestate tanto ante proderentur. Itaque fieri potest, ut sic illi interpretati sint, quemadmodum congruere gentibus ille qui eos agebat, et qui unum os omnibus fecerat, Spiritus sanctus judicavit. Sed tamen, ut superius dixi, horum quoque interpretum, qui verbis tenacius inhæserunt, collatio non est inutilis ad explanandam sæpe sententiam. Latini ergo, ut dicere cœperam, codices Veteris Testamenti, si necesse fuerit, Græcorum auctoritate emendandi sunt, et eorum potissimum, qui cum Septuaginta essent, ore uno interpretati esse perhibentur. Libros autem Novi Testamenti, si quid in latinis varietatibus titubat, græcis cedere oportere non dubium est, et maxime qui apud Ecclesias doctiores et diligentiores reperiuntur.

CAPUT XVI.

Ut translata signa intelligantur juvat tum linguarum notitia, tum rerum.

XXIII. In translatis vero signis, si qua forte ignota cogunt hærere lectorem, partim linguarum notitia, partim rerum, investiganda sunt. Aliquid enim ad similitudinem valet, et procul dubio secretum quiddam insinuat Siloa piscina, ubi faciem lavare jussus est, cui oculos Dominus luto de sputo facto inunxerat[1] : quod tamen nomen linguæ incognitæ, nisi Evangelista interpretatus esset, tam magnus intellectus lateret. Sic etiam multa, quæ ab auctoribus eorumdem librorum interpretata non sunt, nomina hebræa, non est dubitandum habere non parvam vim atque adjutorium ad solvenda ænigmata Scripturarum, si quis ea possit interpretari : quod nonnulli ejusdem linguæ periti viri, non sane parvum beneficium posteris contulerunt, qui separata de Scripturis eadem omnia verba interpretati sunt, et quid sit Adam, quid Eva, quid Abraham, quid Moyses, sive etiam locorum nomina, quid sit Jerusalem, vel Sion, vel Jericho, vel Sina, vel Libanus, vel Jordanis, vel quæcumque alia in illa lingua nobis sunt incognita nomina : quibus apertis et interpretatis multæ in Scripturis figuratæ locutiones manifestantur.

XXIV. Rerum autem ignorantia facit obscuras figuratas locutiones, cum ignoramus vel animantium, vel lapidum, vel herbarum naturas, aliarumve rerum, quæ

[1] Joan. IX, 7.

plerumque in Scripturis similitudinis alicujus gratia ponuntur. Nam et de serpente quod notum est, totum corpus eum pro capite objicere ferientibus, quantum illustrat sensum illum, quo Dominus jubet astutos nos esse sicut serpentes[1], ut scilicet pro capite nostro, quod est Christus, corpus potius persequentibus offeramus, ne fides christiana tanquam necetur in nobis, si parcentes corpori negemus Deum? vel illud quod per cavernæ angustias coarctatus, deposita veteri tunica[2] vires novas accipere dicitur, quantum concinit ad imitandam ipsam serpentis astutiam, exuendumque ipsum veterem hominem[3], sicut Apostolus dicit, ut induamur novo; et exuendum per angustias, dicente Domino: « Intrate per » angustam portam[4]? » Ut ergo notitia naturæ serpentis illustrat multas similitudines, quas de hoc animante dare Scriptura consuevit, sic ignorantia nonnullorum animalium, quæ non minus per similitudines commemorat, impedit plurimum intellectorem. Sic lapidum, sic herbarum, vel quæcumque tenentur radicibus. Nam et carbunculi notitia, quod lucet in tenebris, multa illuminat etiam obscura librorum, ubicumque propter similitudinem ponitur: et ignorantia berilli vel adamantis claudit plerumque intelligentiæ fores. Nec aliam ob causam facile est intelligere pacem perpetuam significari oleæ ramusculo, quem rediens ad arcam columba pertulit[5], nisi quia novimus et olei lenem contactum non facile alieno humore corrumpi, et arborem ipsam frondere perenniter. Multi autem propter ignorantiam hyssopi, dum nesciunt quam vim habeat, vel ad purgandum pulmonem, vel ut dicitur, ad saxa radicibus penetranda, cum sit herba brevis atque humilis, omnino invenire non possunt,

[1] Matth. x, 16. — [2] Ephes. iv, 24. — [3] Coloss. iii, 9. — [4] Matth. vii, 13. — [5] Gen. viii, 11.

quare sit dictum : « Asperges me hyssopo et mundabor[1]. »

XXV. Numerorum etiam imperita multa facit non intelligi, translate ac mystice posita in Scripturis. Ingenium quippe, ut ita dixerim; ingenuum non potest non moveri quid sibi velit, quod et Moyses[2], et Elias[3], et ipse Dominus quadraginta diebus jejunaverunt[4]. Cujus actionis figuratus quidam nodus nisi hujus numeri cognitione et consideratione non solvitur. Habet enim denarium quater, tanquam cognitionem omnium rerum intextam temporibus. Quaternario namque numero et diurna et annua curricula peraguntur : diurna matutinis, meridianis, vespertinis, nocturnisque horarum spatiis : annua vernis, æstivis, autumnalibus hyemalibusque mensibus. A temporum autem delectatione dum in temporibus vivimus, propter æternitatem in qua vivere volumus, abstinendum, et jejunandum est : quamvis temporum cursibus ipsa nobis insinuetur doctrina contemnendorum temporum et appetendorum æternorum. Porro autem denarius numerus Creatoris atque creaturæ significat scientiam : nam trinitas Creatoris est, septenarius autem numerus creaturam indicat, propter vitam et corpus. Nam in illa tria sunt, unde etiam toto corde, tota anima, tota mente diligendus est Deus[5] : in corpore autem quatuor manifestissima apparent, quibus constat, elementa. In hoc ergo denario dum temporaliter nobis insinuatur, id est quater ducitur, et caste et continenter, a temporum delectatione vivere, hoc est quadraginta diebus jejunare monemur. Hoc Lex, cujus persona est in Moyse, hoc prophetia, cujus personam gerit Elias, hoc ipse Dominus monet, qui tanquam testimonium habens

[1] Psal. L, 9. — [2] Exod. XXIV, 28. — [3] 3 Reg. XIX, 8. — [4] Matth. IV, 2. — [5] Id. XXII, 37.

ex Lege et Prophetis, medius inter illos in monte tribus Discipulis videntibus atque stupentibus claruit[1]. Deinde ita quæritur, quomodo quinquagenarius de quadragenario numero existat, qui non mediocriter in nostra religione sacratus est propter Pentecosten[2], et quomodo ter ductus propter tria tempora, ante legem, sub lege, sub gratia, vel propter nomen Patris et Filii et Spiritus sancti, adjuncta eminentius ipsa Trinitate, ad purgatissimæ Ecclesiæ mysterium referatur, perveniatque ad centum quinquaginta tres pisces [3], quos retia post resurrectionem Domini in dexteram partem missa ceperunt. Ita multis aliis numerorum formis quædam similitudinum in sanctis Libris secreta ponuntur, quæ propter numerorum imperitiam legentibus clausa sunt.

XXVI. Non pauca etiam claudit atque obtegit nonnullarum rerum musicarum ignorantia. Nam et de psalterii et citharæ differentia, quidam non inconcinne aliquas rerum figuras aperuit; et decem chordarum psalterium non importune inter doctos quæritur[4], utrum habeat aliquam musicæ legem, quæ ad tantum nervorum numerum cogat; an vero si non habet, eo ipso magis sacrate accipiendus sit ipse numerus, vel propter decalogum legis, de quo item numero si quæratur, nonnisi ad Creatorem creaturamque referendus est; vel propter superius expositum ipsum denarium. Et ille numerus ædificationis templi, qui commemoratur in Evangelio, quadraginta scilicet et sex annorum[5], nescio quid musicum sonat, et relatus ad fabricam dominici corporis, propter quam templi mentio facta est, cogit nonnullos hæreticos confiteri Filium Dei non falso, sed vero et humano corpore

[1] Matth. xvii, 3. — [2] Act. ii. — [3] Joan. xxi, 11. — [4] Psal. xxxii, 2; et cxl, 4 — [5] Joan. ii, 20.

indutum : et numerum quippe et musicam plerisque locis in sanctis Scripturis honorabiliter posita invenimus.

CAPUT XVII.

Origo fabulæ Musarum novem.

XXVII. Non enim audiendi sunt errores gentilium superstitionum, qui novem Musas Jovis et Memoriæ filias esse finxerunt. Refellit eos Varro, quo nescio utrum apud eos quisquam talium rerum doctior vel curiosior esse possit. Dicit enim civitatem nescio quam, non enim nomen recolo, locasse apud tres artifices terna simulacra Musarum, quod in templo Apollinis donum poneret, ut quisquis artificum pulchriora formasset, ab illo potissimum electa emeret. Itaque contigisse ut opera sua quoque illi artifices æque pulchra explicarent, et placuisse civitati omnes novem, atque omnes esse emptas, ut in Apollinis templo dedicarentur; quibus postea dicit Hesiodum poëtam imposuisse vocabula. Non ergo Jupiter novem Musas genuit, sed tres fabri ternas creaverunt. Tres autem non propterea illa civitas locaverat, quia in somnis eas viderat, aut tot se cujusquam illorum oculis demonstraverant; sed quia facile erat animadvertere omnem sonum, quæ materies cantilenarum est, triformem esse natura. Aut enim voce editur, sicuti eorum est qui faucibus sine organo canunt; aut flatu, sicut tubarum et tibiarum; aut pulsu, sicut in citharis et tympanis, et quibuslibet aliis quæ percutiendo canora sunt.

CAPUT XVIII.

Profani si quid bene dixerunt, non aspernandum.

XXVIII. Sed sive ita se habeat quod Varro retulit, sive non ita; nos tamen non propter superstitionem profanorum debemus musicam fugere, si quid inde utile ad intelligendas sanctas Scripturas rapere potuerimus; nec ad illorum theatricas nugas converti, si aliquid de citharis et de organis, quod ad spiritalia capienda valeat, disputemus. Neque enim et litteras discere non debuimus, quia earum repertorem dicunt esse Mercurium; aut quia justitiæ virtutique templa dedicarunt, et quæ corde gestanda sunt in lapidibus adorare maluerunt, propterea nobis justitia virtusque fugienda est: imovero quisquis bonus verusque Christianus est, Domini sui esse intelligat, ubicumque invenerit, veritatem, quam confitens et agnoscens, etiam in Litteris sacris, superstitiosa figmenta repudiet; doleatque homines atque caveat, « Qui cognoscentes Deum, non ut Deum glorificaverunt, aut » gratias egerunt, sed evanuerunt in cogitationibus suis, » et obscuratum est cor insipiens eorum : dicentes enim » se esse sapientes, stulti facti sunt, et immutaverunt » gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis » corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, » et serpentium[1]. »

[1] Rom. I, 21-23.

CAPUT XIX.

Doctrinarum genera duo reperta apud ethnicos.

XXIX. Sed ut totum istum locum, nam est maxime necessarius, diligentius explicemus, duo sunt genera doctrinarum, quæ in gentilibus etiam moribus exercentur. Unum earum rerum, quas instituerunt homines, alterum earum, quas animadverterunt jam peractas aut divinitus institutas. Illud quod est secundum institutiones hominum, partim superstitiosum est, partim non est.

CAPUT XX.

Scientiæ quas homines instituerunt aliquæ superstionum plenæ. — Catonis dictum lepidum.

XXX. Superstitiosum est, quidquid institutum est ab hominibus ad facienda et colenda idola, pertinens vel ad colendam sicut Deum creaturam partemve ullam creaturæ, vel ad consultationes et pacta quædam significationum cum dæmonibus placita atque fœderata, qualia sunt molimina magicarum artium, quæ quidem commemorare potius quam docere assolent poëtæ. Ex quo genere sunt, sed quasi licentiore vanitate, haruspicum et augurum libri. Ad hoc genus pertinent omnes etiam ligaturæ, atque remedia, quæ medicorum quoque disciplina condemnat, sive in præcantationibus, sive in quibusdam notis quos

characteres vocant, sive in quibusque rebus suspendendis, atque illigandis : vel etiam aptandis quodam modo, non ad temperationem corporum, sed ad quasdam significationes aut occultas, aut etiam manifestas : quæ mitiore nomine physica vocant, ut quasi non superstitione implicare, sed natura prodesse videantur : sicut sunt inaures in summo aurium singularum, aut de struthionum ossibus ansulæ in digitis, aut cum tibi dicitur singultienti, ut dextera manu sinistrum pollicem teneas.

XXXI. His adjunguntur millia inanissimarum observationum, si membrum aliquod salierit, si junctim ambulantibus amicis lapis, aut canis, aut puer medius intervenerit : atque illud quod lapidem calcant, tanquam diremptorem amicitiæ, minus molestum est, quam quod innocentem puerum colapho percutiunt, si pariter ambulantibus intercurrit. Sed bellum est quod aliquando pueri vindicantur a canibus : nam plerumque tam superstitiosi sunt quidam, ut etiam canem qui medius intervenerit, ferire audeant, non impune : namque a vano remedio cito ille interdum percussorem suum ad verum medicum mittit. Hinc sunt etiam illa, limen calcare cum ante domum suam transit ; redire ad lectum, si quis dum se calciat sternutaverit ; redire domum, si procedens offenderit ; cum vestis a soricibus roditur, plus tremere suspicione futuri mali, quam præsens damnum dolere. Unde illud eleganter dictum est Catonis, qui cum esset consultus a quodam, qui sibi a soricibus erosas caligas diceret, respondit non esse illud monstrum, sed vere monstrum habendum fuisse, si sorices a caligis roderentur.

CAPUT XXI.

Superstitio mathematicorum.

XXXII. Neque illi ab hoc genere perniciosæ superstitionis segregandi sunt, qui genethliaci propter natalium dierum considerationes, nunc autem vulgo mathematici vocantur. Nam et ipsi quamvis veram stellarum positionem, cum quisque nascitur, consectentur, et aliquando etiam pervestigent; tamen quod inde conantur vel actiones nostras vel actionum eventa prædicere, nimis errant, et vendunt imperitis hominibus miserabilem servitutem. Nam quisque liber ad hujusmodi mathematicum cum ingressus fuerit, dat pecuniam ut servus inde exeat aut Martis, aut Veneris, vel potius omnium siderum, quibus illi, qui primi erraverunt, erroremque posteris propinaverunt, vel bestiarum propter similitudinem, vel hominum ad ipsos homines honorandos imposuerunt vocabula. Non enim mirandum est, cum etiam propioribus recentioribusque temporibus, sidus quod appellamus Luciferum, honori et nomini Cæsaris Romani dicare conati sunt[1]. Et fortasse factum esset atque isset in vetustatem, nisi avia ejus Venus præoccupasset hoc nominis prædium; neque jure ullo ad hæredes trajiceret; quod nunquam viva possederat aut possidendum petiverat. Nam ubi vacabat locus, neque alicujus priorum mortuorum honore tenebatur, factum est quod in rebus talibus fieri solet. Pro Quintili enim et Sextili mensibus, Julium atque Augustum vocamus, de honoribus hominum Julii Cæsaris et Augusti Cæsaris

[1] Sic Virgilius, Eclog. IX: Ecce Dionæi processit Cæsaris astrum.

nuncupatos, ut facile qui voluerit intelligat etiam illa sidera prius sine his nominibus cœlo vagata esse : mortuis autem illis quorum honorare memoriam vel coacti sunt homines regia potestate, vel placuit humana vanitate, nomina eorum imponentes sideribus, eos ipsos sibi mortuos in cœlum levare videbantur. Sed quolibet vocentur ab hominibus, sunt tamen sidera, quæ Deus instituit et ordinavit ut voluit ; et est certus motus illorum, quo tempora distinguuntur atque variantur. Quem motum notare, cum quisque nascitur, quomodo se habeat facile est, per eorum inventas conscriptasque regulas, quos sancta Scriptura condemnat, dicens : « Si enim tantum potuerunt » scire, ut possent æstimare sæculum, quomodo ejus do- » minum non facilius invenerunt[1]? »

CAPUT XXII.

Observatio siderum ad cognoscendam vitæ seriem vana.

XXXIII. Sed ex ea notatione velle nascentium mores, actus, eventa prædicere, magnus error et magna dementia est. Et apud eos quidem, qui talia dediscenda didicerunt, sine ulla dubitatione refellitur hæc superstitio. Constellationes enim quas vocant, notatio est siderum, quomodo se habebant cum ille nasceretur, de quo isti miseri miserioribus consuluntur. Fieri autem potest, ut aliqui gemini tam sequaciter fundantur ex utero, ut intervallum temporis inter eos nullum possit apprehendi, et constellationum numeris annotari. Unde necesse est nonnullos

[1] Sap. XIII, 9.

geminos easdem habere constellationes, cum paria rerum, vel quas agunt vel quas patiuntur, eventa non habeant, sed plerumque ita disparia, ut alius felicissimus, alius infelicissimus vivat: sicut Esaü et Jacob geminos accepimus natos[1], ita ut Jacob, qui posterior nascebatur, manu plantam præcedentis fratris tenens inveniretur. Horum certe dies atque hora nascentium aliter notari non posset, nisi ut amborum constellatio esset una: quantum autem intersit inter amborum mores, facta, labores atque successus, Scriptura testis est, jam ore omnium gentium pervagata.

XXXIV. Neque enim ad rem pertinet, quod dicunt ipsum momentum minimum atque angustissimum temporis, quod geminorum partum disterminat, multum valere in rerum natura atque cœlestium corporum rapidissima velocitate. Etsi enim concedam ut plurimum valeat, tamen in constellationibus a mathematico inveniri non potest, quibus inspectis, se fata dicere profitetur. Quod ergo in constellationibus non invenit, quas necesse est unas inspiciat sive de Jacob, sive de ejus fratre consulatur, quid ei prodest si distat in cœlo quod temere securus infamat, et non distat in tabula quam frustra sollicitus intuetur? Quare istæ quoque opiniones quibusdam rerum signis humana præsumptione institutis, ad eadem illa quasi quædam cum dæmonibus pacta et conventa referendæ sunt.

[1] Gen. II, 25.

CAPUT XXIII.

Cur repudianda genethliacorum scientia.

XXXV. Hinc enim fit, ut occulto quodam judicio divino cupidi malarum rerum homines tradantur illudendi et decipiendi pro meritis voluntatum suarum, illudentibus eos atque decipientibus prævaricatoribus angelis, quibus ista mundi pars infima secundum pulcherrimum ordinem rerum divinæ providentiæ lege subjecta est. Quibus illusionibus et deceptionibus evenit, ut istis superstitiosis et perniciosis divinationum generibus multa præterita et futura dicantur, nec aliter accidant, quam dicuntur; multaque observantibus secundum observationes suas eveniant, quibus implicati curiosiores fiant, et sese magis magisque inserant multiplicibus laqueis perniciosissimi erroris[1]. Hoc genus fornicationis animæ salubriter divina Scriptura non tacuit, neque ab ea sic deterruit animam, ut propterea talia negaret esse sectanda, quia falsa dicuntur a professoribus eorum, sed etiam « Si » dixerint vobis, inquit, et ita evenerit, ne credatis » eis[2]. » Non enim quia imago Samuelis mortui Saüli regi vera prænuntiavit, propterea talia sacrilegia, quibus imago illa præsentata est[3], minus execranda sunt : aut quia in Actibus Apostolorum ventriloqua fœmina (12) verum testimonium perhibuit Apostolis Domini, idcirco Paulus apostolus pepercit illi spiritui, ac non potius fœminam illius dæmonii correptione atque exclusione mundavit.

[1] Vide quæst. II, cap. Illud. — [2] Deut. XIII, 2. — [3] I Reg. XXVIII, 17. — [4] Eccli. XLVI, 23.

XXXVI. Omnes igitur artes hujusmodi vel nugatoriæ vel noxiæ superstitionis, ex quadam pestifera societate hominum et dæmonum, quasi pacta quædam infidelis et dolosæ amicitiæ constituta, penitus sunt repudianda et fugienda Christiano : « Non quod idolum sit aliquid, ait » Apostolus, sed quia quæ immolant, dæmoniis immolant, » et non Deo : nolo autem vos socios dæmoniorum fieri[1]. » Quod autem de idolis, et de immolationibus, quæ honori eorum exhibentur, dixit Apostolus, hoc de omnibus imaginariis signis sentiendum est, quæ vel ad cultum idolorum, vel ad creaturam ejusque partes tanquam Deum colendas trahunt, vel ad remediorum aliarumque observationum curam pertinent; quæ non sunt divinitus ad dilectionem Dei et proximi tanquam publice constituta, sed per privatas appetitiones rerum temporalium corda dissipant miserorum. In omnibus ergo istis doctrinis societas dæmonum formidanda atque vitanda est, qui nihil cum principe suo diabolo nisi reditum nostrum claudere atque obserare conantur. Sicut autem de stellis, quas condidit et ordinavit Deus, humanæ et deceptoriæ conjecturæ ab hominibus institutæ sunt : sic etiam de quibusque nascentibus vel quoquo modo divinæ providentiæ administratione existentibus rebus multi multa humanis suspicionibus, quasi regulariter conjectata, litteris mandaverunt, si forte insolite acciderint, tanquam si mula pariat, aut fulmine aliquid percutiatur.

[1] I Cor. X, 19.

CAPUT XXIV.

Societas et pactum cum dæmonibus in superstitioso rerum usu.

XXXVII. Quæ omnia tantum valent, quantum præsumptione animorum quasi communi quadam lingua cum dæmonibus fœderata sunt. Quæ tamen plena sunt omnia pestiferæ curiositatis, cruciantis sollicitudinis, mortiferæ servitutis. Non enim quia valebant, animadversa sunt; sed animadvertendo atque signando factum est ut valerent. Et ideo diversis diverse proveniunt secundum cogitationes et præsumptiones suas. Illi enim spiritus qui decipere volunt, talia procurant cuique, qualibus eum irretitum per suspiciones et consensiones ejus vident. Sicut enim, verbi gratia, una figura litteræ X quæ decussatim notatur, aliud apud Græcos, aliud apud Latinos valet, non natura, sed placito et consensione significandi; et ideo qui utramque linguam novit, si homini Græco velit aliquid significare scribendo, non in ea significatione ponit hanc litteram, in qua eam ponit cum homini scribit Latino : et *beta* uno eodemque sono apud Græcos litteræ, apud latinos oleris nomen est : et cum dico, *lege*, in his duabus syllabis, aliud Græcus, aliud Latinus intelligit : sicut ergo hæ omnes significationes pro suæ cujusque societatis consensione animos movent, et quia diversa consensio est, diverse movent; nec ideo consenserunt in eas homines, quia jam valebant ad significationem, sed ideo valent, quia consenserunt in eas : sic etiam illa signa, quibus perniciosa dæmonum societas comparatur, pro

cujusque observationibus valent. Quod manifestissime ostendit ritus augurum, qui et antequam observent, et posteaquam observata signa tenuerint, id agunt ne videant volatus, aut audiant voces avium; quia nulla ista sunt, nisi consensus observantis accedat.

CAPUT XXV.

In institutis humanis non superstitiosis quædam superflua, quædam commoda et necessaria.

XXXVIII. Quibus amputatis atque eradicatis ab animo christiano, deinceps videndæ sunt institutiones hominum non superstitiosæ, id est, non cum dæmonibus, sed cum ipsis hominibus institutæ. Namque omnia, quæ ideo valent inter homines, quia placuit inter eos ut valeant, instituta hominum sunt: quorum partim superflua luxuriosaque instituta sunt, partim commoda et necessaria. Illa enim signa, quæ saltando faciunt histriones, si natura non instituto et consensione hominum valerent, non primis temporibus saltante Pantomimo[1] præco pronuntiaret populis Carthaginis quid saltator vellet intelligi. Quod adhuc multi meminerunt senes, quorum relatu hæc solemus audire. Quod ideo credendum est, quia nunc quoque si quis theatrum talium nugarum imperitus intraverit, nisi ei dicatur ab altero quid illi motus significent, frustra totus intentus est. Appetunt tamen omnes quamdam similitudinem in significando, ut ipsa signa, in quantum possunt, rebus quæ significantur similia sint. Sed quia multis

[1] παντόμιμος qui quoslibet gestus moresque exprimebat

modis simile aliquid alicui potest esse, non constant talia signa inter homines, nisi consensus accedat.

XXXIX. In picturis vero et statuis, cæterisque hujusmodi simulatis operibus, maxime peritorum artificum, nemo errat cum similia viderit, ut agnoscat quibus sint rebus similia. Et hoc totum genus inter superflua hominum instituta numerandum est, nisi cum interest quid eorum, qua de causa, et ubi, et quando, et cujus auctoritate fiat. Millia denique fictarum fabularum et falsitatum, quarum mendaciis homines delectantur, humana instituta sunt. Et nulla magis hominum propria, quæ a se ipsis habent, existimanda sunt, quam quæque falsa atque mendacia. Commoda vero et necessaria hominum cum hominibus instituta sunt, quæcumque in habitu et cultu corporis ad sexus vel honores discernendos differentia placuit; et innumerabilia genera significationum sine quibus humana societas, aut non omnino, aut minus commode geritur; quæque in ponderibus atque mensuris, et nummorum impressionibus vel æstimationibus, sua cuique civitati et populo sunt propria, et cætera hujusmodi, quæ nisi hominum instituto essent, non per diversos populos varia essent, nec in ipsis singulis populis pro arbitrio suorum principum mutarentur.

CAPUT XXVI[1].

Quæ hominum instituta fugienda, et quæ amplectenda sint. — Notarii.

XL. Sed hæc tota pars humanorum institutorum, quæ ad usum vitæ necessarium proficiunt, nequaquam est fugienda Christiano, imo etiam quantum satis est, intuenda, memoriaque retinenda. Adumbrata enim quædam et naturalibus utcumque similia hominum instituta sunt. Quorum ea, quæ ad societatem, ut dictum est, dæmonum pertinent, penitus repudianda sunt et detestanda: ea vero quæ homines cum hominibus habent, assumenda, in quantum non sunt luxuriosa atque superflua, et maxime litterarum figuræ, sine quibus legere non possumus, linguarumque varietas quantum satis est, de qua superius disputavimus. Ex eo genere sunt etiam notæ, quas qui didicerunt proprie jam Notarii appellantur. Utilia sunt ista, nec discuntur illicite, nec superstitione implicant, nec luxu enervant, si tantum occupent, ut majoribus rebus, ad quas adipiscendas servire debent, non sint impedimento.

[1] In veteribus editis caput male incipit ad verba sequentia : Adumbrata enim, etc.

CAPUT XXVII.

Scientiarum, quas homines non instituerunt, aliquæ juvant ad intelligentiam Scripturarum.

XLI. Jamvero illa, quæ non instituendo, sed aut transacta temporibus, aut divinitus instituta, investigando, homines prodiderunt, ubicumque discantur, non sunt hominum instituta existimanda. Quorum alia sunt ad sensum corporis, alia vero ad rationem animi pertinentia. Sed illa, quæ sensu corporis attinguntur, vel narrata credimus, vel demonstrata sentimus; vel experta conjicimus.

CAPUT XXVIII.

Historia quatenus juvet.

XLII. Quidquid igitur de ordine temporum transactorum indicat ea quæ appellatur Historia, plurimum nos adjuvat ad sanctos Libros intelligendos, etiamsi præter Ecclesiam puerili eruditione discatur. Nam et per Olympiadas, et per Consulum nomina multa sæpe quærantur a nobis, et ignorantia consulatus, quo natus est Dominus, et quo passus est, nonnullos coëgit errare, ut putarent quadraginta sex annorum ætate passum esse Dominum, quia per tot annos ædificatum templum esse dictum est a

Judæis, quod imaginem Dominici corporis habebat. Et annorum quidem fere triginta baptizatum esse retinemus auctoritate evangelica[1]: sed postea quot annos in hac vita egerit, quanquam textu ipso actionum ejus animadverti possit, tamen ne aliunde caligo dubitationis oriatur, de historia gentium collata cum Evangelio, liquidius certiusque colligitur. Tunc enim videbitur non frustra esse dictum, quod quadraginta sex annis templum ædificatum sit, ut cum referri iste numerus ad ætatem Domini non potuerit, ad secretiorem instructionem humani corporis referatur, quod indui propter nos non dedignatus est unicus Dei Filius, per quem facta sunt omnia.

XLIII. De utilitate autem historiæ, ut omittam Græcos, quantam noster Ambrosius quæstionem solvit calumniantibus Platonis lectoribus et dilectoribus, qui dicere ausi sunt omnes Domini nostri Jesu Christi sententias, quas mirari et prædicare coguntur, de Platonis libris eum didicisse, quoniam longe ante humanum adventum Domini Platonem fuisse, negari non potest. Nonne memoratus Episcopus, considerata historia gentium, cum reperisset Platonem Jeremiæ temporibus profectum fuisse in Ægyptum[2], ubi Propheta ille tunc erat, probabilius esse ostendit, quod Plato potius nostris Litteris per Jeremiam fuerit imbutus, ut illa posset docere vel scribere, quæ jure laudantur? Ante litteras enim gentis Hebræorum, in qua unius Dei cultus emicuit, ex qua secundum carnem venit Dominus noster, nec ipse quidem Pythagoras fuit, a cujus posteris Platonem theologiam didicisse isti asserunt. Ita consideratis temporibus fit multo credibilius istos potius de litteris nostris habuisse, quæcumque bona et vera dixerunt, quam de Platonis Dominum Jesum Christum, quod dementissimum est credere.

[1] Luc. III, 23. — [2] 2 Retract. cap. IV, n. 2.

XLIV. Narratione autem historica, cum præterita etiam hominum instituta narrantur, non inter humana instituta ipsa historia numeranda est; quia jam quæ transierunt, nec infecta fieri possunt, in ordine temporum habenda sunt, quorum est conditor et administrator Deus. Aliud est enim facta narrare, aliud docere facienda. Historia facta narrat fideliter atque utiliter; libri autem aruspicum, quæque similes litteræ, facienda vel observanda intendunt docere, monitoris audacia, non indicis fide.

CAPUT XXIX.

Ad Scripturarum intelligentiam quatenus conducat animalium, herbarum, etc. præsertimque siderum cognitio.

XLV. Est etiam narratio demonstrationi similis, qua non præterita, sed præsentia indicantur ignaris. In quo genere sunt quæcumque de locorum situ, naturisque animalium, lignorum, herbarum, lapidum, aliorumve corporum scripta sunt. De quo genere superius egimus, eamque cognitionem valere ad ænigmata Scripturarum solvenda docuimus: non ut pro quibusdam signis adhibeantur, tanquam ad remedia vel machinamenta superstitionis alicujus; nam et illud genus jam distinctum ab hoc licito et libero separavimus. Aliud est enim dicere: » Tritam istam herbam si biberis, venter non dolebit; » et aliud est dicere: « Istam herbam collo si suspenderis, venter » non dolebit. » Ibi enim probatur contemperatio salubris, hic significatio superstitiosa damnatur. Quanquam

ubi præcantationes, et invocationes, et characteres non sunt, plerumque dubium est utrum res quæ alligatur, aut quoquo modo adjungitur sanando corpori, vi naturæ valeat, quod libere adhibendum est; an significativa quadam obligatione proveniat, quod tanto prudentius oportet cavere Christianum, quanto efficacius prodesse videbitur. Sed ubi latet qua causa quid valeat, quo animo quisque utatur interest, duntaxat in sanandis vel temperandis corporibus, sive in medicina, sive in agricultura.

XLVI. Siderum autem cognoscendorum non narratio, sed demonstratio est, quorum perpauca Scriptura commemorat. Sicut autem plurimis notus est lunæ cursus, qui etiam ad passionem Domini anniversarie celebrandam solemniter adhibetur: sic paucissimis cæterorum quoque siderum vel ortus, vel occasus, vel alia quælibet momenta sine ullo sunt errore notissima. Quæ per se ipsam cognitio: quanquam superstitione non alliget, non multum tamen ac prope nihil adjuvat tractationem divinarum Scripturarum, et infructuosa intentione plus impedit: et quia familiaris est perniciosissimo errori fatua fata cantantium, commodius honestiusque contemnitur. Habet autem præter demonstrationem præsentium, etiam præteritorum narrationi simile aliquid, quod a præsenti positione, motuque siderum, et in præterita eorum vestigia regulariter liceret recurrere. Habet etiam futurorum regulares conjecturas, non suspiciosas et ominosas, sed ratas et certas: non utut ex eis aliquid trahere in nostra facta et eventa tentemus, qualia genethliacorum deliramenta sunt, sed quantum ad ipsa pertinet sidera. Nam sicut is, qui computat lunam, cum hodie inspexerit quota sit, et ante quotlibet annos quota fuerit, et post quotlibet annos quota futura sit potest dicere; sic de

uno quoque siderum, qui ea perite computant, respondere consueverunt. De qua tota cognitione, quantum ad usum ejus attinet, quid mihi videtur aperui.

CAPUT XXX.

Quid eodem artes conferant mechanicæ.

XLVII. Artium etiam cæterarum, quibus aliquid fabricatur, vel quod remaneat post operationem artificis ab illo effectum, sicut domus, et scamnum, et vas aliquod, atque alia hujuscemodi; vel quæ ministerium quoddam exhibent operanti Deo, sicut medicina, et agricultura, et gubernatio; vel quarum omnis effectus est actio, sicut saltationum et cursuum et luctaminum: harum ergo cunctarum artium de præteritis experimenta faciunt etiam futura conjici: nam nullus earum artifex membra movet in operando, nisi præteritorum memoriam cum futurorum expectatione contexat. Harum autem cognitio tenuiter in ipsa humana vita cursimque usurpanda est, non ad operandum, nisi forte officium aliquod cogat, de quo nunc non agimus, sed ad judicandum, ne omnino nesciamus quid Scriptura velit insinuare, cum de his artibus aliquas figuratas locutiones inserit.

CAPUT XXXI.

Quid juvet dialectica. — Sophisma.

XLVIII. Restant ea, quæ non ad corporis sensus, sed ad rationem animi pertinent, ubi disciplina regnat disputationis et numeri. Sed disputationis disciplina ad omnia genera quæstionum, quæ in Litteris sanctis sunt penetranda et dissolvenda, plurimum valet : tantum ibi cavenda est libido rixandi, et puerilis quædam ostentatio decipiendi adversarium. Sunt enim multa quæ appellantur sophismata, falsæ conclusiones rationum, et plerumque ita veras imitantes, ut non solum tardos, sed ingeniosos etiam minus diligenter attentos decipiant. Proposuit enim quidam[2], dicens ei cum quo loquebatur : « Quod ego sum, tu non es. » At ille consensit : verum enim erat ex parte, vel eo ipso quod iste insidiosus, ille simplex erat. Tunc iste addidit, « Ego autem homo sum. » Hoc quoque cum ab illo accepisset, conclusit dicens : « Tu igitur non es homo. » Quod genus captiosarum conclusionum Scriptura, quantum existimo, detestatur illo loco, ubi dictum est, « Qui so» phistice loquitur, odibilis est[2]. » Quanquam etiam sermo non captiosus, sed tamen abundantius quam gravitatem decet, verborum ornamenta consectans, sophisticus dicatur.

XLIX. Sunt etiam veræ connexiones ratiocinationis falsas habentes sententias, quæ consequuntur errorem illius, cum quo agitur : quæ tamen ad hoc inferuntur a

[1] Hoc syllogismo quidam adorsus Diogenem, ipse facta a Diogene conversione captus deridebatur. — [2] Eccli. XXXVII, 23.

bono et docto homine, ut in iis erubescens ille, cujus errorem consequuntur, eumdem relinquat errorem : quia si in eodem manere voluerit, necesse est ut etiam illa, quæ damnat, tenere cogatur. Non enim vera inferebat Apostolus, cum diceret : « Neque Christus resurrexit : » et illa alia, « Inanis est prædicatio nostra, inanis est et fides » vestra [1] : » et deinceps alia, quæ omnino falsa sunt, quia et Christus resurrexit, et non erat inanis prædicatio eorum, qui hoc annuntiabant, nec fides eorum, qui hoc credebant : sed ista falsa verissime connectebantur illi sententiæ, qua dicebatur non esse resurrectionem mortuorum Istis autem falsis repudiatis, quoniam vera erant si mortui non resurgunt, consequens erit resurrectio mortuorum. Cum ergo sint veræ connexiones, non solum verarum, sed etiam falsarum sententiarum, facile est veritatem connexionum etiam in scholis illis discere, quæ præter Ecclesiam sunt. Sententiarum autem veritas in sanctis Libris ecclesiasticis investiganda est.

CAPUT XXXII.

Veritas connexionum non ab hominibus instituta est, sed tantum observata.

L. Ipsa tamen veritas connexionum non instituta, sed animadversa est ab hominibus et notata, ut eam possint vel discere vel docere ; nam est in rerum ratione perpetua et divinitus instituta. Sicut enim qui narrat ordinem temporum, non eum ipse componit, et locorum situs, aut na-

[1] I Cor. xv, 13, 14

turas animalium, vel stirpium, vel lapidum qui ostendit, non res ostendit ab hominibus institutas; et ille qui demonstrat sidera, eorumque motus, non a se vel ab homine aliquo rem institutam demonstrat : sic etiam qui dicit : «Cum falsum est quod consequitur, necesse est ut falsum sit quod præcedit; » verissime dicit, neque ipse facit ut ita sit, sed tantum ita esse demonstrat. Ex hac regula illud est, quod de apostolo Paulo commemoravimus : præcedit enim non esse resurrectionem mortuorum, quod dicebant illi, quorum errorem destruere volebat Apostolus. Porro illam sententiam præcedentem, qua dicebant non esse resurrectionem mortuorum, necessario sequitur, « Neque » Christus resurrexit. » Hoc autem quod sequitur, falsum est, Christus enim resurrexit. Falsum est ergo et quod præcedit : præcedit autem non esse resurrectionem mortuorum. Est ergo resurrectio mortuorum. Quod totum breviter ita dicitur : « Si non est resurrectio mortuorum, neque Christus resurrexit : Christus autem resurrexit : est igitur resurrectio mortuorum. » Hoc ergo, ut consequenti ablato auferatur etiam necessario quod præcedit, non instituerunt homines, sed ostenderunt. Et hæc regula pertinet ad veritatem connexionum, non ad veritatem sententiarum.

CAPUT XXXIII.

In falsis sententiis conclusiones veræ esse possunt, et in veris falsæ.

LI. Sed in hoc loco de resurrectione cum ageretur, et regula connexionis vera est, et ipsa in conclusione sententia. In falsis autem sententiis, connexionis veritas est isto modo : Faciamus aliquem concessisse, si animal est cochlea, vocem habet. Hoc concesso, cum probatum fuerit vocem cochleam non habere, quoniam consequenti ablato, illud quod præcedit aufertur, concluditur non esse animal cochleam. Quæ sententia falsa est, sed ex concesso falso vera est conclusionis connexio. Veritas itaque sententiæ per se ipsam valet ; veritas autem connexionis ex ejus, cum quo agitur, opinione vel concessione consistit. Ideo autem, ut supra diximus, infertur vera connexione quod falsum est : ut eum, cujus errorem corrigere volumus, pœniteat concessisse præcedentia, quorum consequentia videt esse respuenda. Jam hinc intelligere facile est, sicut in falsis sententiis veras, sic in veris sententiis falsas conclusiones esse posse. Fac enim aliquem proposuisse : Si justus est ille, bonus est, et esse concessum : deinde assumpsisse : Non est autem justus : quo item concesso : Non est igitur bonus. Quæ tametsi vera sint omnia, non est tamen vera regula conclusionis. Non enim sicut ablato consequenti aufertur necessario quod præcedit, ita etiam ablato præcedenti aufertur necessario quod consequitur, quia verum est, cum dicimus : Si orator est, homo est. Ex qua propositione si assumamus :

Non est autem orator; non erit consequens cum intuleris: Non est igitur homo.

CAPUT XXXIV.

Aliud est nosse leges conclusionum, aliud veritatem sententiarum.

LII. QUAPROPTER aliud est nosse regulas connexionum, aliud sententiarum veritatem. In illis discitur quid sit consequens, quid non consequens, quid repugnans. Consequens est: Si orator est, homo est. Inconsequens, Si homo est, orator est. Repugnans, Si homo est, quadrupes est. Hic ergo de ipsa connexione judicatur. In veritate autem sententiarum ipsæ per se sententiæ, non earum connexio consideranda est: sed veris certisque sententiis, cum incertæ vera connexione junguntur, etiam ipsæ certæ fiant necesse est. Quidam autem sic se jactant, cum veritatem connexionum didicerint, quasi sententiarum ipsa sit veritas. Et rursus, quidam plerumque retinentes veram sententiam male se contemnunt, quia leges conclusionis ignorant: cum melior sit qui novit esse resurrectionem mortuorum, quam ille qui novit consequens esse, ut si resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexerit.

CAPUT XXXV.

Scientia definiendi et dividendi non est falsa etiamsi falsis adhibeatur. — Falsum quid.

LIII. Item scientia definiendi, dividendi, atque partiendi, quanquam etiam rebus falsis plerumque adhibeatur, ipsa tamen falsa non est, neque ab hominibus instituta, sed in rerum ratione comperta. Non enim quia et fabulis suis eam poëtæ, et opinionibus erroris sui vel falsi philosophi, vel etiam hæretici, hoc est falsi Christiani adhibere consueverunt, propterea falsum est, neque in definiendo, neque in dividendo aut partiendo aliquid complectendum esse, quod ad rem ipsam non pertinet, aut aliquid quod pertinet, prætereundum. Hoc verum est, etiamsi ea, quæ definiuntur aut distribuuntur, vera non sint. Nam et ipsum falsum definitur, cum dicimus falsum esse significationem rei non ita se habentis ut significatur, sive alio aliquo modo. Quæ definitio vera est, quamvis falsum verum esse non possit. Possumus etiam dividere, dicentes duo esse genera falsi; unum eorum quæ omnino esse non possunt; alterum eorum quæ non sunt, quanvis esse possint. Nam qui dicit, septem et tria undecim esse, id dicit quod omnino esse non potest : qui autem dicit Kalendis, verbi gratia, Januariis pluisse, tametsi factum non sit, id tamen dicit quod fieri potuerit. Definitio igitur et divisio falsorum potest esse verissima, quamvis falsa ipsa utique vera non sint.

CAPUT XXXVI.

Eloquentiæ præcepta vera sunt, quamvis eis interdum falsa persuadeantur.

LIV. Sunt etiam quædam præcepta uberioris disputationis, quæ jam eloquentia nominatur, quæ nihilominus vera sunt, quamvis eis possint etiam falsa persuaderi : sed quia et vera esse possunt, non est facultas ipsa culpabilis, sed ea male utentium perversitas. Nam neque hoc ab hominibus institutum est, ut veritatis expressio conciliet auditorem, aut ut facile quod intendit, insinuet brevis et aperta narratio, et varietas ejus sine fastidio teneat intentos, et cæteræ hujusmodi observationes, quæ sive in falsis, sive in veris causis, veræ sunt tamen, in quantum vel sciri vel credi aliquid faciunt, aut ad expetendum fugiendumve animos movent, et inventæ potius quod ita se habeant, quam ut ita se haberent institutæ.

CAPUT XXXVII.

Quæ utilitas rhetoricæ et dialecticæ.

LV. Sed hæc pars cum discitur, magis ut proferamus ea quæ intellecta sunt, quam ut intelligamus adhibenda est. Illa vero conclusionum, et definitionum, et distributionum, plurimum intellectorem adjuvat : tantum absit

error, quo videntur homines sibi ipsam beatæ vitæ veritatem didicisse, cum ista didicerint. Quanquam plerumque accidat ut facilius homines res eas assequantur, propter quas assequendas ista dicuntur, quam talium præceptorum nodosissimas et spinosissimas disciplinas. Tanquam si quispiam dare volens præcepta ambulandi, moneat non esse levandum posteriorem pedem, nisi cum posueris priorem, deinde minutatim quemadmodum articulorum et poplitum cardines oporteat movere, describat. Vera enim dicit, nec aliter ambulari potest, sed facilius homines hoc faciendo ambulant, quam animadvertunt cum faciunt, aut intelligunt cum audiunt. Qui autem ambulare non possunt, multo minus ea curant, quæ nec experiendo possunt attendere. Ita plerumque citius ingeniosus videt non esse ratam conclusionem, quam præcepta ejus capit : tardus autem non eam videt, sed multo minus quod de illa præcipitur, magisque in his omnibus ipsa spectacula veritatis sæpe delectant, quam ex eis in disputando aut judicando adjuvamur, nisi forte quod exercitatiora reddunt ingenia, si etiam maligniora aut inflatiora non reddant, hoc est ut aut decipere verisimili sermone atque interrogationibus ament, aut aliquid magnum, quo se bonis atque innocentibus anteponant, se assecutos putent, qui ista didicerunt.

CAPUT XXXVIII.

Numerorum scientia non ex hominum instituto, sed ex rerum natura est, ab hominibus adinventa.

LVI. Jamvero numeri disciplina cuilibet tardissimo clarum est, quod non sit ab hominibus instituta, sed potius indagata atque inventa. Non enim sicut primam syllabam *Italiæ*, quam brevem pronuntiaverunt veteres, voluit Virgilius, et longa facta est, ita quisquam poterit efficere cum voluerit, ut ter terna aut non sint novem, aut non possint efficere quadratam figuram, aut non ad ternarium numerum tripla sint, ad senarium sescupla, ad nullum dupla, quia intelligibiles numeri semissem non habent. Sive ergo in se ipsis considerentur, sive ad figurarum aut sonorum aliarumve motionum leges numeri adhibeantur, incommutabiles regulas habent, neque ullo modo ab hominibus institutas, sed ingeniosorum sagacitate compertas.

LVII. Quæ tamen omnia quisquis ita dilexerit, ut jactare se inter imperitos velit, et non potius quærere unde sint vera, quæ tantummodo vera esse persenserit, et unde quædam non solum vera, sed etiam incommutabilia, quæ incommutabilia esse non comprehenderit; ac sic a specie corporum usque ad humanam mentem perveniens, cum et ipsam mutabilem invenerit, quod nunc docta, nunc indocta sit, constituta tamen inter incommutabilem supra se veritatem, et mutabilia infra se cætera, ad unius Dei laudem atque dilectionem cuncta convertere, a quo cuncta

esse cognoscit; doctus videri potest, esse autem sapiens nullo modo.

CAPUT XXXIX.

Quibus ex supra notatis disciplinis, quove animo danda opera. — Leges humanæ.

LVIII. Quamobrem videtur mihi studiosis et ingeniosis adolescentibus, et timentibus Deum, beatamque vitam quærentibus, salubriter præcipi, ut nullas doctrinas, quæ præter Ecclesiam Christi exercentur, tanquam ad beatam vitam capessendam secure sequi audeant, sed eas sobrie diligenterque dijudicent : et si quas invenerint ab hominibus institutas varias propter diversas voluntates instituentium, et ignotas propter suspiciones errantium, maxime si habeant etiam cum dæmonibus initam societatem per quarumdam significationem quasi quædam pacta atque conventa, repudient penitus et detestentur; alienent etiam studium a superfluis et luxuriosis hominum institutis. Illa vero instituta hominum, quæ ad societatem conviventium valent, pro ipsa hujus vitæ necessitate non negligant. In cæteris autem doctrinis, quæ apud gentes inveniuntur, præter historiam rerum, vel præteriti temporis vel præsentis, ad sensus corporis pertinentium, quibus etiam utilium artium corporalium experimenta et conjecturæ annumerantur, et præter rationem disputationis et numeri, nihil utile esse arbitror. In quibus omnibus tenendum est, Ne quid nimis[1] : et maxime in iis, quæ ad

[1] Terent. in Andr. Act. 1, Scen. 1.

corporis sensus pertinentia, volvuntur temporibus, et continentur locis.

LIX. Sicut autem quidam de verbis omnibus et nominibus hebræis, et syris, et ægyptiis, vel si qua alia lingua in Scripturis sanctis inveniri potest, quæ in eis sine interpretatione sunt posita, fecerunt, ut ea separatim interpretarentur; quod et Eusebius fecit de temporum historia propter divinorum Librorum quæstiones, quæ usum ejus flagitant : quod ergo hi fecerunt de his rebus, ut non sit necesse Christiano in multis propter pauca laborare; sic video posse fieri, si quem eorum qui possunt, benignam sane operam fraternæ utilitati delectet impendere, ut quoscumque terrarum locos, quæve animalia vel herbas atque arbores, sive lapides vel metalla incognita, speciesque quaslibet Scriptura commemorat, ea generatim digerens, sola exposita litteris mandet. Potest etiam de numeris fieri, ut eorum tantummodo numerorum exposita ratio conscribatur, quos divina Scriptura meminit. Quorum aliqua aut omnia forte jam facta sunt, sicut multa quæ a bonis doctisque Christianis elaborata atque conscripta non arbitrabamur, invenimus; sed sive propter turbas negligentium, sive propter invidorum occultationes latent. Quod utrum de ratione disputandi fieri possit, ignoro : et videtur mihi fieri non posse, quia per totum textum Scripturarum colligata est nervorum vice; et ideo magis ad ambigua solvenda et explicanda, de quibus post loquemur, legentes adjuvat, quam ad incognita signa, de quibus nunc agimus agnoscenda.

CAPUT XL.

Ab ethnicis si quid recte dictum, in nostrum usum est convertendum.

LX. Philosophi autem qui vocantur, si qua forte vera et fidei nostræ accommodata dixerunt, maxime Platonici, non solum formidanda non sunt, sed ab eis etiam tanquam injustis possessoribus in usum nostrum vindicanda. Sicut enim Ægyptii non solum idola habebant et onera gravia, quæ populus Israël detestaretur et fugeret, sed etiam vasa atque ornamenta de auro et argento, et vestem, quæ ille populus exiens de Ægypto[1], sibi potius tanquam ad usum meliorem clanculo vindicavit, non auctoritate propria, sed præcepto Dei, ipsis Ægyptiis nescienter commodantibus ea, quibus non bene utebantur : sic doctrinæ omnes gentilium non solum simulata et superstitiosa figmenta gravesque sarcinas supervacanei laboris habent, quæ unusquisque nostrum, duce Christo, de societate gentilium exiens, debet abominari atque devitare; sed etiam liberales disciplinas usui veritatis aptiores, et quædam morum præcepta utilissima continent, deque ipso uno Deo colendo nonnulla vera inveniuntur apud eos, quod eorum tanquam aurum et argentum quod non ipsi instituerunt, sed de quibusdam quasi metallis divinæ providentiæ, quæ ubique infusa est, eruerunt, et quo perverse atque injuriose ad obsequia dæmonum abutuntur, cum ab eorum misera societate sese animo separat, debet ab eis auferre Christianus ad usum justum prædicandi Evangelii. Vestem quoque illorum, id est,

[1] Exod. III, 22, et XII, 35. Dist. XXXVII, cap. Legimus.

hominum quidem instituta, sed tamen accommodata humanæ societati, qua in hac vita carere non possumus, accipere atque habere licuerit in usum convertenda christianum.

LXI. Nam quid aliud fecerunt multi boni fideles nostri? Nonne aspicimus quanto auro et argento et veste suffarcinatus exierit de Ægypto Cyprianus doctor suavissimus et martyr beatissimus? quanto Lactantius; quanto Victorinus, Optatus, Hilarius, ut de vivis taceam; quanto innumerabiles Græci? Quod prior ipse fidelissimus Dei famulus Moyses fecerat, de quo scriptum est, quod eruditus fuerit omni sapientia Ægyptiorum [1]. Quibus omnibus viris superstitiosa gentium consuetudo, et maxime illis temporibus, cum Christi decutiens jugum Christianos persequebatur, disciplinas quas utiles habebat, nunquam commodaret, si eas in usum unius colendi Dei, quo vanus idolorum cultus extingueretur, conversum iri suspicaretur : sed dederunt aurum et argentum et vestem suam exeunti populo Dei de Ægypto, nescientes quemadmodum illa, quæ dabant, in Christi obsequium cederent. Illud enim in Exodo factum, sine dubio figuratum est, ut hoc præsignaret : quod sine præjudicio alterius, aut paris aut melioris intelligentiæ dixerim.

[1] Act. VII, 22.

CAPUT XLI.

Studium Scripturæ sacræ qualem animum requirat.

LXII. Sed hoc modo instructus divinarum Scripturarum studiosus, cum ad eas perscrutandas accedere cœperit, illud apostolicum cogitare non cesset, « Scientia in- » stat, charitas ædificat [1]. » Ita enim sentiet, quamvis de Ægypto dives exeat, tamen nisi Pascha egerit, salvum se esse non posse. Pascha autem nostrum immolatus est Christus, nihilque magis immolatio Christi nos docet, quam illud quod ipse clamat, tanquam ad eos, quos in Ægypto sub Pharaone videt laborare : « Venite ad me » omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam » vos. Tollite jugum meum super vos, et discite a me, » quia mitis sum, et humilis corde ; et invenietis re- » quiem animabus vestris. Jugum enim meum suave est, » et sarcina mea levis est[2] » : quibus, nisi mitibus et humilibus corde, quos non inflat scientia, sed charitas ædificat ? Meminerint ergo eorum, qui Pascha illo tempore per umbrarum imaginaria celebrabant, cum signari postes sanguine agni juberentur, hyssopo fuisse signatos [3]. Herba hæc mitis et humilis est, et nihil fortius et penetrabilius ejus radicibus, ut « In charitate radicati et fun- » dati, possimus comprehendere cum omnibus sanctis, quæ » sit latitudo, et longitudo, et altitudo, et profundum[4] », id est, crucem Domini, cujus latitudo dicitur in trans-

[1] 1 Cor. VIII, 1, et V, 7. — [2] Matth. XI, 18-30. — [3] Exod. XII, 22. — [4] Ephes. III, 17.

verso ligno, quo extenduntur manus, longitudo a terra usque ad ipsam latitudinem, quo a manibus et infra totum corpus affigitur; altitudo a latitudine sursum usque ad summum, cui adhæret caput; profundum vero quod terræ infixum absconditur. Quo signo crucis, omnis actio christiana describitur, bene operari in Christo, et ei perseveranter inhærere, sperare cœlestia, sacramenta non profanare. Per hanc actionem purgati valebimus cognoscere etiam supereminentem scientiam charitatis Christi, qua æqualis est Patri, per quem facta sunt omnia, ut impleamur in omnem plenitudinem Dei. Est etiam in hyssopo vis purgatoria, ne inflante scientia de divitiis ab Ægypto ablatis, superbe aliquid pulmo tumidus anhelet: « Asperges me, inquit, hyssopo et mundabor, la» vabis me, et super nivem dealbabor. Auditui meo da» bis exultationem et lætitiam [1]. » Deinde consequenter annectit, ut ostendat purgationem a superbia significari hyssopo, « Et exultabunt ossa humiliata [2] ».

CAPUT XLII.

Sacræ Scripturæ cum profana comparatio.

LXIII. Quantum autem minor est auri, argenti vestisque copia, quam de Ægypto secum ille populus abstulit, in comparatione divitiarum, quas postea Jerosolymæ consecutus est, quæ maxime in Salomone rege ostenduntur [3], tanta fit cuncta scientia, quæ quidem est utilis, collecta de libris gentium, si divinarum Scripturarum scientiæ comparetur. Nam quidquid homo extra didicerit,

[1] Psal. L, 9, 10. — [2] Ibid. — [3] 3 Reg. x, 23.

si noxium est, ibi damnatur; si utile est, ibi invenitur. Et cum ibi quisque invenerit omnia, quæ utiliter alibi didicit, multo abundantius ibi inveniet ea, quæ nusquam omnino alibi, sed in illarum tantummodo Scripturarum mirabili altitudine et mirabili humilitate discuntur. Hac igitur instructione præditum cum signa incognita lectorem non impedierint, mitem et humilem corde, subjugatum leniter Christo, et oneratum sarcina levi, fundatum et radicatum et ædificatum in charitate, quem scientia inflare non possit, accedat ad ambigua signa in Scripturis consideranda et discutienda, de quibus jam tertio volumine dicere aggrediar, quod Dominus donare dignabitur.

FINIS TOMI CENTESIMI UNDECIMI.

ANNOTATIONES.

Annotatio (1) pag. 97.

Christum Deum esse profitebantur aperte Martyres, quando diis sacrificare jussi, respondebant se uni Deo et Christo sacrificare. Sic beata Crispina, quæ passa est, Diocletiano II. et Maximiano Augusto Consulibus, die Nonarum decembrium, apud Coloniam Thebestinam, sub Anulino proconsule, sicuti ferunt passionis illius Acta in veterum Analectorum Tomo III. *Nunquam ego*, inquit, *sacrificavi, nec sacrifico nisi uni Deo et Domino nostro Jesu Christo Filio ejus, qui natus est et passus.* Et Mammarius martyr, quem sub eodem Anulino proconsule in civitate Vagensi passum, imperante Maximiano et Gal. testantur Acta in Vet. Analect. Tomo VII. publicata : *Nunquam sacrifico dæmoniis, sed uni Deo, etc.* Atque aliquanto post : *Domino*, ait, *Jesu Christo sacrificamus, qui fecit*

cœlum et terram, mare et omnia quæ in eis sunt, huic Deo credimus et servimus. Hunc de Christo fidem cultumque ipsius in Apostolos referebant ipsimet pagani, ut videre est, supra lib. xviii, c. 53, et lib. i de consensu Evangel. c. 7. Cyprianus etiam (quod hic non prætereundum silentio) *Christi et Dei Pontifex* appellatur a Pontio in ipsius vita.

Annotatio (2) pag. 237.

Hoc non de se suisve temporibus Cicero, qui anno ab urbe condita circiter septingentesimo scribebat, sed de Scipione Africano minore et Lælio dixit, quos disserentes illis de Republica libris inducebat, ex dictis supra lib. ii, c. 21. Porro Scipio floruisse fertur a sexcentesimo ad sexcentesimum vigesimum Urbis conditæ. Lælius autem anno sexcentesimo-septimo consulatum gessisse traditur.

Annotatio (3) pag. 250.

Folles dicti nummi a sacculo, quo conduntur : genus monetæ est alias æreæ, alias argenteæ. Porro folles accipiendi isthic, non argentei, sed ærei, ejusdem fere valoris atque asses et solidi monetæ nostræ gallicanæ, ut putat Sirmondus ad Sermon. cccLXXXIX, qui alias XL, inter Sirmondianos. Suidas autem follem obolum esse dicit, ad voces [illegible] et [illegible]. Nominantur præterea folles in lib. iii, contra Crescon. c. 29, necnon lib. i, Evodii de miraculis Stephani c. 14.

Annotatio (4) pag. 253.

Hinc vero intelligimus scriptum hunccce librum sub finem anni 426, aut non multo serius. Nam extabat jam

Hippone ista Stephani martyris Memoria, cum illud ibi contigit, quod mox referendum est, in Pauli et Palladiæ curatione miraculum. Ea autem curatio pertinet ad annum 425, quod quidem hac ratione deprehenditur. In libello suo, qui Sermone Augustini CCCXXII. continetur, testatur Paulus se ac sororem Palladiam *visione Kalendarum Januariarum die admonitos* divinitus fuisse, ut Hipponem irent, ibique fore ut sanitatem *intra tertium mensem* reciperent, id est, intra mensem Martium. Paulus porro sanitatem ipse die dominico Paschæ, soror vero ipsius ex dominico Paschæ die tertio recuperasse hic narratur. Atqui Pascha ab anno 415, quo reliquiæ Stephani martyris in Palæstina detectæ sunt, usque ad 427, quo Vandali Africam occuparunt, non incidit in mensem Martium nisi forte anno 425, quo festum Paschæ dicit Bucherius a Latinis nonnullis 22 die Martii celebratum : tametsi ex litteræ Dominicalis observatione occurrere debuisset die Aprilis 19, sicuti ad prædictum Sermonem CCCXXXII. notabimur. De Stephani martyris revelatione et de ipsius miraculis scripta Aviti, Luciani, Severi et Evodii nomine vulgata exhibentur in septimi Maurinorum Tomi Appendice.

Annotatio (5) pag. 301.

Herum Pamphilium, qui in acie occubuit, Plato in fine lib. de Republica, decimo post mortem die redditum vitæ scribit. *Hanc Cicero fabulam*, inquit Macobr. lib. I. Somnii, *licet ab indoctis quasi ipse vere conscius doleat irrisam, exemplum tamen stolidæ reprehensionis vitans excitari narraturum, quam reviviscere maluit.*

Annotatio (6) pag. 342. lin. 4.

Alludit ad antiquam philosophiae partitionem in Naturalem, Moralem, et Rationalem. Moralem supra commemoravit, cum ait vitam Christi disciplinam morum fuisse. Hic porro Naturalem: mox in sequenti capite Rationalem.

Annotatio (7) pag. 391.

Lov. et Am. *quod vilius est*. At Bad. Er. et MSS. magno consensu habent, *quod filius est*, quae lectio magis probatur, quia subjicit Augustinus, *amare hoc, esse amare illud quod ad se pertinet*: utiturque simili modo loquendi in lib. I. de Sermone Domini in monte, ubi rursus de necessitudinum ejusmodi temporalium odio disserens, postquam explicuit quodnam amoris odiique genus uxori vir impendere debeat, *hoc est*, inquit, *diligere in ea quod homo est, odisse quod uxor est*: tum addit hoc de patre et de matre et caeteris vinculis carnis intelligendum esse, ut in eis oderimus quod genus humanum nascendo et moriendo sortitum est: diligamus autem quod nobiscum potest ad illa regna perduci, ubi nemo dicit: Pater meus, sed omnes omnino uni Deo: Pater noster.

Annotatio (8) pag. 398.

Erudito viro visum erat legendum esse, *irrationali*; sed MSS. omnes et Editi ferunt, *rationali creatura*, quibus verbis, nisi fallimur, intelligendi veniunt Angeli, uti infra n. 99 in fine, et in lib. III. de libero Arbitrio, cap. 10. n. 30. Quippe Deus per Angelos loquebatur antiquis Patribus, eorumque ministerio exhibebat *sonos*, *litteras*,

ignem, *fumum*, *nubem*, *columnam*, et similia portenta, quæ in sacra historia narrantur.

ANNOTATIO (9) pag. 91.

Hos libros expositionibus de Scriptura ideo præfigimus, quod in multis introductionem ad illam utiliter legendam præbeant.

ANNOTATIO (10) pag. 464.

Quod attinet ad *Sapientiæ* librum, non esse ejus auctorem Jesum filium Sirach didicit postea Augustinus, ut in 2. Retract. 4. admonet. Salomonis nomine laudat auctor, quisquis est, operis de Symbolo ad Catechumenos lib. II, c. 2, imo et Cyprianus in lib. de Mortalitate, Basilius. in lib. V contra Eunomium, et passim Ambrosius. At Augustinus non hic tantum, sed etiam in Speculo Salomoni tributum existimat, *propter quamdam eloquii similitudinem. Nam Salomonis non esse*, inquit, *nihil dubitant quique doctiores*: additque illius quisnam sit auctor non apparere. Hieronymus librum eumdem, cui jam olim titulus erat, *Sapientia Salomonis* [illegible] appellat, et dicit Philoni Judæo ascriptum a veteribus, atque ipsius stylum græcam eloquentiam redolere. Sunt jam nonnulli qui velint sententias quidem ex Salomone, ex Philone autem earum collectionem phrasimque græcam prodiisse.

ANNOTATIO (11) pag. 482.

Inter eos Irenæus lib. III. c. 25. Clemens Alexandrinus lib. I. Stromatum; Cyrillus Jerosolymitanus Catechesi IV.

Hilarius in Psal. II, etc. sed ante hos Justinus martyr, qui in oratione ad Gentes, cellularum in quibus LXX. Interpretes Ptolomæi jussu Scripturis vertendis seorsim vacaverunt, vestigia quædam Alexandriæ se conspexisse profitetur. Verumtamen Hieronymus in præfatione in Pentateuchum nescire se ait, *quis primus auctor septuaginta cellulas Alexandriæ mendacio suo extruxerit, quibus divisi eadem scriptitarint : quippe cum Aristeas Ptolomæi ὑπερασπισταί et multo post tempore Josephus nihil tale retulerint, sed in una basilica congregatos contulisse scribant, non prophetasse.*

Annotatio (12) pag. 485.

MSS. tres *ventiloqua ;* verius alii, *ventriloqua*, Græcis ἐγγαστρίμυθος uti Pythonissa mulier 1. Reg. XXVIII, 7, vocatur apud LXX. Interpretes, qui hanc vocem passim adhibent, eamque Basilius in Isai. VIII. 19, interpretatur ad hæcce verba, ζητήσατε ἐγγαστριμύθους, *hoc est*, ait, *qui in Pythone futura prædicunt, per ventrem obsessi, ipso spiritu loquente, qui et de terra loquuntur, inania quædam effutientes.* Annotaverat hic Erasmus, ad oram libri, fuisse suo etiam tempore apud Italos divinatorum genus, qui sic dicti sunt, quod ore non edentes sonum, per ventrem loqui visi sunt.

CONCORDANTIA

BIBLIOTHECÆ LATINÆ CUM GALLICA.

BIBLIOTHECA LATINA.		BIBLIOTHECA GALLICA.
De Civitate Dei, lib. XIV, pag.	[illegible]	Eadem fragmenta, tom. XXI, pag. 276-281.
— lib. XV.	[illegible]	Eadem fragmenta, tom. XXI, 281-28[illegible].
— lib. XVI.	[illegible]	Eadem fragmenta, tom. XXI, [illegible].
De vera Religione.	[illegible]	Eadem fragmenta, tom. XXI, 121-148.
De Doctrina Christiana. Prolog.		
— lib. I.	[illegible]	Eadem fragmenta, tom. XXI, 87-89.
— lib. II.	[illegible]	Eadem fragmenta, tom. XXI, 9[illegible]-96.

INDEX

TOMI CENTESIMI UNDECIMI

DE CIVITATE DEI.

LIBER XIX.

In quo de finibus utriusque Civitatis, terrenæ ac cœlestis disputatur. Recensentur de bonorum et malorum finibus opiniones philosophorum, qui beatitudinem in hac vita facere ipsi sibi frustra conati sunt : qui dum operosius refelluntur, ipsius Civitatis cœlestis, seu populi christiani beatitudo et pax quænam sit, qualisve hic haberi, vel in futurum sperari possit, demonstratur.

LIBER XX.

De Judicio novissimo, deque testimoniis cum novi, tum veteris instrumenti, quibus denuntiatur futurum.

LIBER XXI.

De fine debito Civitatis diaboli, supplicio scilicet damnatorum sempiterno, deque humanis contra illud incredulorum argumentis.

LIBER XXII.

De fine debito Civitatis Dei, hoc est, de æterna felicitate Sanctorum. Astruitur fides resurrectionis corporum, et explicatur qualis futura sit. Tum dicto quid acturi sint in corporibus immortalibus atque spiritalibus sancti, opus terminatur.

DE VERA RELIGIONE.

LIBER UNUS.

Præmisso veram religionem non reperiri apud paganos, neque in secta ulla præter quam in catholica Ecclesia; mox divinæ œconomiæ erga humanam salutem historia (quod quidem christianæ religionis caput ac fundamentum est) sic explicatur, ut Manichæorum de duabus præsertim naturis seu de mali origine et natura errores revincantur. Agitur de duplici via, qua Deus hominibus consulit, auctoritate credentes ad salutem vocans, intelligentes ratione. Quippe ratione subnixus homo ex rebus inferioribus ad Deum evehitur: imo ad ipsum prosequendum admonetur ex ipsis vitiis, de quorum triplici genere prolixum hic sermonem instituit Augustinus: qui denique unum verum Deum, id est, Trinitatem, Patrem et Filium et Spiritum sanctum vera religione colendum esse concludit.

DE DOCTRINA CHRISTIANA.

LIBRI IV. — PROLOGUS.

Doctrinam de Scriptura tractandam haud superfluo tradi.

LIBER I.

Principio fit partitio totius operis, quo Scripturarum studiosus cum ad earum investigandum sensum tum ad edisserendum instituatur. Mox observata eorum de quibus doctrina tradenda est distinctione in res et signa, suscipitur in hocce priore libro tractatio de rebus. Res porro alias esse quibus frui, alias quibus nonnisi uti nobis liceat : et quidem Deo soli fruitione inhærendum esse, eoque nos ipsius incarnatione verbi et rebus ab ipso temporaliter gestis, atque traditis Ecclesiæ clavibus promoveri : inter eas vero res, quæ in usum veniunt, nonnullas esse quibus dilectio jure impeditur, sed in Deum relata. Quibus explicatis docetur totius Scripturæ sacræ plenitudinem et finem esse geminam charitatem, Dei propter se ipsum ac proximi propter Deum.

LIBER II.

Jam de signis verbisque Scripturæ sacræ sermonem instituit Augustinus, ostenditque hujus germanum sensum plerumque ideo non percipi, quia signa illa aut ignota sunt, aut ambigua. Quapropter prolato imprimis divinorum Librorum canone, declarare pergit quarum potissimum linguarum peritia, quænamve disciplinæ ac scientiæ conferant ad illam signorum ignorantiam removendam. Ubi data occasione de repudiendis superstitiosis artibus et doctrinis strictim, sed profunde disputat. Quemadmodum etiam animo comparatus is esse debeat, qui operam studio Scripturarum navaturus sit, declarat sub initium et ad finem libri.

EXPLICIT INDEX.

